T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANZÂDE AHMED TÂİB'İN AHLAK-I AHMEDÎ İSİMLİ ESERİ

(İNCELEME-METİN-İNDEKS)

Murat TURĞUT

14917003

Danışman

Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANZÂDE AHMED TÂİB'İN AHLÂK-I AHMEDÎ İSİMLİ ESERİ

(İNCELEME-METİN-İNDEKS)

Murat TURĞUT

15917003

Danışman

Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum "Osmanzâde Ahmed Tâib'in Ahlâk-ı Ahmedî İsimli Eseri (İnceleme-Metin-İndeks)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

11/07/2019

Murat TURĞUT

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Murat TURĞUT tarafından yapılan "Osmanzâde Ahmed Tâib'in Ahlak-ı Ahmedî (İnceleme-Metin-İndeks)" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi M. Sait MERMUTLU

Üye : Dr. Öğr.Üyesi Askeri KÜÇÜKKAYA

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 10/07/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../…/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

İyi ve kötü sayılan davranışlar manzumesi olarak ahlâk, tüm toplumlarda önemsenmiş, ahlâka dair farklı tanım ve izahlar getirilmiştir. Günümüzde teknolojik gelişmeler sonucunda uluslararası iletişim ve etkileşimin küresel bir boyut kazanması ile birlikte ahlâkın geleneksel anlayış biçimlerinden farklı ve yeni konuları ortaya çıkmıştır. Söz gelimi ahlâkın tıp, teknoloji, iletişim ve basın, siyaset ve ekonomi gibi alanlarla ilişkisi konunun önemi ve gereksinimi hakkında çağdaş düşünürler tarafından her geçen gün daha fazla sözü edilen bir konudur. Bu itibarla hangi dönem olursa olsun insan hayatı için neyin önemli olduğuna dair belirleyici ilkeler içermesi bakımından ahlâkın temel ve gerekli bir disiplin olduğu kuşkusuzdur.

İslâm; inanç, ahlâk ve ibâdet birlikteliği ile insanın mutluluğunu sağlayan İlâhî kurallar bütünüdür. İşte ahlâk da insanı mutluluğa ulaştıracak veya mutluluktan alıkoyacak hususları bilmesi ve bu ilkeler çerçevesinde yaşamasıdır. İslâm'da dinî bir bütünü tamamlayan ahlâkî esaslar, toplumu ve bireyi yüceltmeyi amaçlayan İlâhî temele dayanan ilkelerdir.

Ahlâkın toplumsal normları belirleme, ideâl toplum modelini ortaya koyma ve davranış kuralları itibari ile toplumsal yönü olmakla birlikte, İslâm düşüncesinde ahlâk, sadece toplumu kötülülerden arındıran bir sistem olarak görülmez. Toplumsal işlevinin yanı sıra daha aslî düzeyde ahlâk, insanın metafizik ile bağını da ortaya koymaktadır. Bu bağın nihâi gayesi "Allâh'ın ahlâkıyla" ahlâklanarak tasavvufî doktrinde de ifade edilen "insân-ı kâmil" mertebesine erişmek veya âyetin ifadesiyle "Allah'ın boyası" (Bakara 2/138) ile boyanarak İlâhî kemâle yaklaşmaktır. Çünkü Allah, insanı kendi suretinde yarattığı için insan, her ne mertebe ve derecede Allâh'a yakın olursa, aynı zamanda kendi "aslı"na ve "kemâl"e bir o kadar yakınlaşmış olur.

Bu, bir açıdan insanın kemâle ermesi ile Allah'ın isim ve sıfatlarının rengine bürünmesidir. Başka bir açıdan insanın kendini tanıması, ontolojik düzeyde hayatın gâyesini idrâk etmesine ve hayatını anlamlandırmasına imkân sağlamış olur. Tüm bunlar bireyin ahlâkını güzelleştirmesi, nefsini terbiye ve tezkiye etmesi ile "görüldükleri zaman Allah'ı hatırlatan hayırlı kişiler" olan "Rabbâniler"den olmakla olur.

Kur'ân'ın "Şüphesiz yüce bir ahlâk üzeresin" (Kalem 68/4) dediği Hz. Peygamber'in örnekliği ile ahlâk, teorik bir bilgi dizgesi olmaktan çıkıp hayatı tanzim eden bir pratiğe bezendiğini ifade edebiliriz. Bu cümleler ışığında ahlâkın bilgi düzeyi denilen nazarî ahlâk ve olgusal düzeyi olan amelî ahlâk kısımları olduğunu hatırlatalım. Bu sebeple ilk dönemlerden itibâren İslâm coğrafyasının her bölgesinde gerek nazarî, gerek amelî ahlâkla ilgili çokça eserler kaleme alınmıştır.

Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri, ahlâkla ilgili yazılmış kitaplarlardan sadece bir tanesidir. Hüseyin Vâiz, Timur Hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900 (1495) yılında kaleme aldığı eser klasik ve önemli bir eser olarak görülmüş ve farklı dillere birçok kez tercüme edilmiştir. Türkçe'ye de farklı tercümeleri yapılmış olan ve çalışmamızın da asıl konusu olan Osmanzâde'nin Sultan III. Ahmed adına kaleme aldığı *Ahlâk-ı Ahmedî* bu tercümelerden biridir.

Osmanlı Devleti altı asır süren varlık sahasında ilmi faaliyetlere husûsî bir önem vererek İslâm medeniyetine önemli katkılar sağlamış ve kendi kültürel birikimini kurarak farklı alanlarda eser verebilecek yetenekli kalem erbâbları yetiştirmiştir. Günümüzde Osmanlı Devleti'nin ilim ve kültür dünyasına ne yazık ki çeşitli sebeplerden dolayı erişim güçlüğü yaşamaktayız. Medeniyetimizin ilmî ve kültürel zenginlikleri dönemsel kopmalarla tozlu raflarda kalmakta olup Osmanlı fikir dünyasının tezahürü olan birçok eser, günümüz insanına erişilememektedir. Tezimizin amacı geçmişten günümüze mirasımız olan Osmanlı metinleri kapsamında yazılan *Ahlâk-ı Ahmedî* adlı eseri günümüz yazın dünyasına kazandırmak, eserin tanıtımı ve muhtevasının bilinmesini ve toplumsal hayatımızda ahlâkın önemini kavratmaya katkı sağlamaktır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Ahlâk başlığı ele alınmış ve ahlâkla ilişkli olan edep, te'dib, etik gibi kavramların kısaca izahı yapılmıştır. Ahlâk İlminin Konusu ve Gâyesi konusundan sonra İslâm Ahlâk Felsefesi'nin tarihsel gelişimi ve konuları incelenmiştir. Nazarî ve Amelî Ahlâk çeşitleri kısaca açıklanmıştır. Ayrıca XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatı'nın Genel Görünümü ve Türk Edebiyatı Sahasında Yazılan Ahlâk Kitapları bu kısımda bulunan diğer başlıklardır.

Birinci bölümde; klasik bir eser haline gelen *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin müellifi olan Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin Hayatı ve Eserleri, Ahlâk-ı Muhsinî ve Türk Edebiyatı'nda Yazılmış Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri başlıkları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme eden Osmanzâde Ahmed Tâib'in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği başlıkları işlendikten sonra *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin Muhtevası, Dil ve Üslup Özellikleri, Eserde Geçen Şahsiyetler, Eserin Genel Değerlendirmesi ve Nüshaları başlıkları incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde *Ahlâk-ı Ahmedî* eserinin metnini vermeden önce transkripsiyon işaretleri ve metin tespitinde takip edilen hususlar belirtilmiştir.

Üçüncü bölüm; *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin trankripsiyonlu metninden meydana gelmektedir. Sonuç, kaynakça ve *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin metin indeksiyle birlikte çalışmamız sona ermektedir.

Tez çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Ramazan Sarıçiçek'e teşekkürlerimi sunarım.

Murat TURĞUT

Diyarbakır 2019

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı'nda ahlâkla ilgili gerek mensur, gerek manzum birçok eser telif veya tercüme edilmiştir. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin Farsça kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri bu alandaki en önemli eserlerdendir. Bu çalışmamız Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi muhtasar olarak tercüme ettiği *Ahlâk-ı Ahmedî* isimli eserini içermektedir. Bir ahlâk ve siyasetnâme özelliği taşıyan bu eser, kırk bâb üzerine tertîb edilmiş, her bâbda bir ahlâkî konu ele alınmıştır. Konular, âyet ve hadislerle; beyt, nazm, kıta, mısra gibi nazım türleriyle birlikte ele alınmış; aynı zamanda her bâbda konu ile alakalı bir veya birden fazla hikâye de aktarılmıştır. Osmanzâde, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi birebir tercüme etmeyip bazı tasarruflarda bulunarak özet olarak tercüme etmiş, eserinde kendisine ait bazı şiirlere de yer vermiştir. Çalışmamızda metin kısmana geçmeden önce ahlâk, Hüseyin Vâiz Kâşifî ve eserleri, Osmanzâde, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin incelemesi ve değerlendirmesi yapıldıktan sonra eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Ahlâk, Hüseyin Vâiz Kâşifî, Ahlâk-ı Muhsinî, Osmanzâde Ahmed Tâib, Ahlâk-ı Ahmedî, Türk Edebiyatı

ABSTRACT

In Turkish Literature, many works about morality which are not only prose but also written in verse have been compiled or translated. Ahlak-i Muhsini which is written by Hossein Va'iz Kashifi in Persian is one of the most important works of this field. This study includes the work entitled Ahlak-i Ahmedi, which Osmanzade Ahmed Tâib translated Ahlak-i Muhsini in short. This work, which has the feature of an ethic and political treatise, was formed in forty subjects. A moral point was handled in every subject matter. The subjects were handled with hadith and verse of the Koran also with some versification types such as couplets, poetries, stanzas, and verses. At the same time, one or more than one story, which is about the topic, has been narrated in every subject. Osmanzade Tâib did not translate Ahlak-i Muhsini word by word. He translated it as an abstract and he made a mention of his own poems in his work as well. In our thesis before moving on to the text, information about ethics, Kashifi Hossein Va'iz and his works, Osmanzade, his works, and literary identity are delivered. After the examination and evaluation of Ahlak-i Ahmedi are made, transcription of the work has been given.

Keywords

Moral, Hossein Va'iz Kashifi, Ahlak-i Muhsini, Osmanzade Ahmed Tâib, Ahlak-i Ahmedi, Turkish Literatüre

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

KISALTMALAR ..... **VIII**

GİRİŞ **1**

AHLÂK **1**

1.1. AHLÂK KAVRAMI 1

1.2. AHLÂK İLMİ 4

1.2.1. Ahlâk İlminin Konusu ve Gayesi 6

1.3. İSLÂM AHLÂK FELSEFESİ 7

2. XVIII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ 10

3. TÜRK EDEBİYATI SAHASINDA YAZILAN AHLÂK KİTAPLARI 14

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI 24

1.2. ESERLERİ 26

1.3. AHLÂK-I MUHSİNÎ 29

1.3.1. Türk Edebiyatı'nda Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri 30

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANZÂDE AHMED TÂİB HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. HAYATI 33

2.2. ESERLERİ 37

2.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ 43
2.4. AHLÂK-I AHMEDÎ 61
2.4.1. Eserin Dil ve Üslûb Özellikleri 67
2.4.2. Eserin Muhtevası 67
2.4.3. Eserde Geçen Şahsiyetler 80
2.4.4. Eserin Genel Değerlendirmesi 104
2.4.5. Eserin Nüshâları 107
2.5. METİN TESPİTİNDE İZLENEN YÖNTEM 112
2.6. TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ 113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

3. AHLÂK-I AHMEDÎ **114**

SONUÇ **219**

KAYNAKÇA **221**

İNDEKS **230**

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhisselam
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
AÜ	Ankara Üniversitesi
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	Doğum, doğumu
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DÜ	Dicle Üniversitesi
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Ktp.	Kütüphane
m.ö.	Millattan önce
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Nr.	Numara
Nrş.	Neşreden
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfa aralığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trhz.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr.	Varak
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

AHLÂK

1.1. AHLÂK KAVRAMI

Ahlâk, Arapça'da "seciye, tabiat, huy, mizaç" gibi anlamlara gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde genellikle insanın fizikî yapısı için "halk," mânevî yapısı için "hulk" kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.[1]

İslâm filozofları "hulk" veya "huluk"un çoğulu olan ahlâk kavramını bireyde yerleşik halde bulunan yatkınlıklar şeklinde tarif etmişlerdir. Bu yatkınlıklar sayesinde fiiller, nefisten her hangi bir fikrî ve iradî güçlük olmadan sâdır olur. Eğer bu yatkınlıklar iyi olursa "faziletler", kötü olursa "rezaletler" nefisten sâdır olur.[2]

Müslüman düşünürler "hulk"u iki kısma ayırmışlardır. İnsanın yaratılışından gelen nitelikleri, insan tabiatı ile uyumlu veya kısaca insanın yaratılışında saklı bulunan ahlâka "hulk-ı tabiî"; fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip de istikrar kazanan ve diğer insanlarla görüşüp kaynaşmaya, âdet ve alışkanlıklara dayalı olan kısma ise "hulk-ı kesbî" denilmiştir. Buna göre "huluk" insanın uyumlu bir şekilde yaratılışına ait tabiî özellikleri, ahlâk ise sanki yaratılıştanmış gibi olup da sonradan kazanılmış özellikleri gösterir. Bu nedenle ahlâkın bir derûnî, bir de davranış, fiil ve hareket yönü vardır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın ahlâk, insan ve insan davranışlarıyla ilgili olduğu aşikardır.[3]

---

[1] Mustafa Çağrıcı, "Ahlâk", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 1.
[2] Mehmet S. Aydın, "Ahlâk" **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 10.
[3] Hüsameddin Erdem, "Osmanlı'da Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri," **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 10, S. 10, Yıl 2000, s. 36.

Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda "hulk" ve "ahlâk" terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış; özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar "hüsnü'l-huluk", "mehâsinü'l-ahlâk", "mekârimü'l-ahlâk", "ahlâku'l-hasene", "ahlâku'l-hamîde"; kötü huylar ve çirkin davranışlar ise "sü'u'l-huluk", "ahlâku'z-zemime", "ahlâku's-seyyie" gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bu kısa açıklamadan sonra ahlâk kavramı ile ilişikli olan edep, te'dib, etik gibi bazı kavramları da kısaca izah etmekte yarar vardır.

İncelik, nezâket, kabul gören kurallara uyma,[4] yeme, içme, konuşma, insanlar arası ilişkiler gibi gündelik ve sosyal hayatın içindeki davranış ve görgü kurallarına; terbiyeli, kibar ve takdire değer davranış biçimlerine; bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlere edep veya âdâb denilmiştir. İslâmî literatürde edep terimi özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlâk, tutum ve davranışların kaynağı, mahiyeti, insanın ruhî kemâlini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmektedir.[5]

Milâdî sekizinci asırdan itibaren yazılan eserlerde, "edep" teriminin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter eğitimi, takdire değer davranışlar, toplum içinde insanların birbirlerine karşı takınmaları gereken ve daha sonra "âdâb-ı muâşeret" denilecek olan medenî ve ahlâkî davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler hakkında kullanıldığı görülür. Bu noktada; "ahlâk" kavramının hem güzel hem de kötü ahlâk şeklinde kullanımı söz konusu iken, "edep" kavramının "ahlâk"ın "güzel ahlâk" terimi ile temsil edilen kısmına tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Ahlâk ve edep kavramları ile ilişkili olan, aynı zamanda "edep" kelimesinden türeyen "te'dib" ise bir insanı herhangi bir konu hakkında bilgilendirip eğitme ve terbiye etme anlamı taşımaktadır. "Beni Rabbim terbiye etti ve en güzel terbiye etti" hadisi, bu kullanımın en güzel örneklerindendir.[6]

Günlük hayatta ahlâk ile edep veya terbiye kavramları arasındaki ayrım rahatlıkla anlaşılma imkânına sahipken "etik" konusunda aynı zihin berraklığı söz

[4] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., Bursa 1990, s. 162.
[5] Çağrıcı, "Ahlâk", **DİA**, c. 2, s. 1.
[6] Nurgül Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'atü'l-Ahlâk'ı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 10-11.

konusu değildir. Son dönemlerde rahatlıkla çok geniş bir anlamda kullanılan etik ile çoğu kez birbirinin yerine kullanılan ahlâk, ortak yönleri olsa da birbirinden farklı kavramlardır. Bu bağlamda "etik" kavramı üzerinde biraz daha hassasiyetle durmakta fayda bulunmaktadır.

Etik sözcüğü, köken olarak eski Yunanca bir sözcük olan "ethos" sözcüğünden gelir. Bu sözcüğün kökeninde "ethika" sözcüğü vardır. Buradaki "ethika, "ethos" sözcüğünün çoğulu olan "ethe"ye ilişkin konular anlamını taşımaktadır. "Etik" sözcüğü karekter, huy, mizâç gibi anlamlara gelmektedir.[7] Etiğin terim anlamı ise ödev, yükümlülük, sorumluluk ve erdem gibi kavramları analiz eden, doğru veya yanlış ile iyi veya kötüye ilişkin ahlâkî yargıları ele alan, ahlâkî eylemin doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan felsefenin bir alt dalı olarak kısacası ahlâk felsefesi olarak tanımlanmıştır.[8] Etik, ahlâk üzerinde düşünme ve ahlâkın teorik yönünü ifade etmektedir. Bu itibarla etik, ahlâk felsefesi veya Müslüman filozofların nazarî veya felsefî ahlâk diye isimlendirdikleri ahlâkın nazarî-teorik kısmına karşılık gelmektedir.

Günümüzde "etik" ve "ahlâk" kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığına şahit olmaktayız.[9] Kişilerin zihninde bu kavramların ayrımı açık olmadığı görülmektedir. "Etik" ile "ahlâk" kavramlar arasındaki ayrıma dikkat etmenin önemi ilk başta anlaşılması zor olabilir. Hatta böyle bir ayrımın gereksiz olduğu bile düşünülebilir. Ancak insan ve yaşamla ilgili soru ve sorunların ele alınış biçimine bu ayrım dikkate alarak bıkıldığında kavram farkının önemi daha açık bir şekilde anlaşılabilmektedir. Her şeyden önce bu iki kavramın birbirinden farklı iki alana işaret ettiğini belirtmek gerekir. Etik kavramı, bir "bilgi" alanına işaret etmektedir. Bu alan, aynı zamanda felsefenin ilk ve temel alanlarından birisidir. Bir bilgi alanı olarak etik; bilgi felsefesi, varlık felsefesi, sanat felsefesi, gibi bilgi alanlarına benzer bir şekilde kendi araştırma alanındaki soru ve sorunları bilgi konusu yapmaktadır. Ahlâk kavramı ise "tarihsel" ve "toplumsal" nitelikli bir "olgu"ya işaret

[7] Sevgi İyi, "Etik Nedir", **Etik** (3-21), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2018, s. 6.
[8] TDK,"Etik",http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategoriget=terim&kelimeget=etik, (15.05.2019).
[9] Musa Kazım Arıcan, "Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi", **İslâm'da Ahlâk ve Etik: Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Semineri 2**, ULİSABÜLTEN, Nisan 2016, s. 11.

etmektedir. Ahlâkın bizi her yandan kuşatan toplumsal nitelikli bir olgu olma özelliğinin günümüzde daha çok vurgulandığına şahit olmaktayız. Görüldüğü gibi ahlâk bir olgudur ve geniş anlamda ifade edilirse, insanın toplumsal yanıyla ilişkili olan bir olgudur. Ahlâk, filozofun kurup var etmediği, toplumda kendiliğinden var olan, ama filozofun yalnızca "bu nedir?" sorusunu sorabileceği bir gerçeklik olgusudur. Bu soruyu sorabilmek ise etik alanının bilgisiyle olur. Kısaca ahlâk ve etik arasındaki ayrımı ifade edecek olursak ahlâk, olgusal nitelikli bir alana, etik ise bilgisel nitelikli bir alana işaret etmektedir.[10]

Etiğin temel kavramlarına bakıldığında ahlâkça değerli olan ve yapılması gereken anlamına gelen "iyi", ahlâkça değersiz olan ve yapılmaması gereken anlamına gelen "kötü", her türlü iç ve dış etkiden bağımsız olarak irâde etme ve eylemde bulunabilme anlamına gelen "özgürlük", kişinin özgürce ortaya koyduğu eylemlerin sonucuna katlanması anlamına gelen "sorumluluk", irâdenin ahlâksal iyiye yönelmesi ve ahlâkî bakımdan değerli olan şeylerin tümü anlamına gelen "erdem", bireyin özellikle kendi tutum ve eylemlerini ahlâkî bağlamda değerlendirme gücü ve yetisi anlamına gelen "vicdan" ve ahlâk açısından uyulması gerekli olan genel geçer kurallar anlamına gelen "ahlâk yasası" kavramlarıdır.[11] Ahlâk felsefesi bağlamında söz konusu kavramlardan hareketle etikle ilgili ahlâkın bilimsel olarak insan eylemlerini neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanması gerektiğini savunan betimleyici, insan eylemlerinin ahlâkîliği için olması gereken norm ve düzenleyici ilkeler koymanın gerekliliğini savunan "normatif", etik ve ahlâkla ilgili soruların yalnızca mantıksal, bilgikuramsal veya anlambilimsel sorunlar yönünden ele alınması ve bu yönden yanıtlanmasını savunan "analitik" veya "eleştirel" olarak da adlandırılan "metaetik" gibi felsefî yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. [12]

1.2. AHLÂK İLMİ

Ahlak ilminin bir disiplin olarak birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlamalar tercih edilen ahlâkî kavramın söz gelimi "sorumluluk", "vicdan", "ödev", "erdem" gibi

[10] İyi, "Etik Nedir", **Etik** (3-21), s. 7
[11] Hanönü, **Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesinin Psikolojik Temelleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 6.
[12] İyi, "Etik Nedir", **Etik** (3-21), s. 36.

kavramlarından hangisinin merkeze alındığına göre değişebilmektedir. Ahlâk ilmi; insanı kemâl cihetine sevk eden ilkeler ve esaslardan bahseden bir ilimdir.[13] Bu tanım haricinde ahlâk ilmi; ruhu ıslâh etmek ve olgunlaştırmak için gerçek mutluluğa ulaştıran kanun ve ilkeleri ortaya koyan ilim; kötü huyun iyi huya çevrilmesi; hayır ve şerrin ne olduğunu bildiren ilim; mutlak şekilde kabul edilen davranış kaidelerinin toplamı şeklinde tanımları yapılmıştır. Bu disiplini ifade etmek için "hikmet-i ameliyye", "ilmü'l-edeb", "ilmü't-tehzibü'n-nefs", "ahlâk ilmi" tabirleri veya kısaca "ahlâk" kavramı kullanılmıştır.[14]

İslamiyet'ten önce Cahiliye Dönemi'nin bütün ahlâkî faziletlerinin temelinde kişinin veya kabilenin gururunu (fahr), şeref (mecd), öfke (gazap), kavmiyet (hamiyye) duygularını tatmin etme; asalet, cömertlik ve yiğitlikle şöhret kazanma; saygı görme; insanlarda hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktaydı. Esasen bu dönem, fert ve kabile gururu, kibir ve serkeşlik, haksızlık ve düşmanlıklar gibi nitelikleri dolayısıyla Cahiliyye Dönemi olarak anılmıştır. Hz. Peygamberin "Kur'ân ahlâkı"yla kişilik bulması; ayrıca İslâm dininin nefsi arındırma, fazilet, şefkat, merhamet gibi Cahiliye hayatında eksik olan ahlâkî ilke ve esaslarla ahlâk kavramının dini bir muhtevaya büründüğünü söyleyebiliriz. İslâm ahlâkının esası Kur'ân ve Sünnet'tir. Ahlâk, İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların önem ve öncelik verdiği bir alan olmuştur. Hadis mecmualarında ahlâkla ilgili başlıklar açılmış, ahlâkî muhtevâ ağırlıklı kırk hadis derlemeleri yapılmış, tefsir çalışmalarında Ahkâmu'l-Kur'ân türündeki eserlerde ahlâkî konulara yer vermiş olması bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Maverdî'nin *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Din*, İbn Hazm'ın *Ahlâk ve's-Siyer,* Tabersî'nin *Mekârimü'l-Ahlâk* adlı eserleri geleneksel ahlâk içerikli örneklerindendir. İbnü'l-Mukaffa'ın *Kelile ve Dimne,* İbn Kuteybe'nin *Uyunü'l-Ahbâr*, İbn Miskeveyh'in *Câvidân-Hıred*, Fâtik'in *Muhtaru'l-Hikem* eserleri bu türün en eski klasik eserleridir. Daha sonra Nasihatnâme, Kâbusnâme, Siyâsetnâme, Pendnâme, Fütüvetnâme gibi klasikleşmiş adlar altında

[13]Ahmed Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, Ali Arslan Aydın (Sadeleştiren), Yasin Yayınevi, İstanbul 2006, s. 23.
[14] Erdem, "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", s. 38-39.

ahlâkî-dinî kapsamda edebî eserlerin, ahlâkî vecizeler, atasözleri, fıkra ve hikâyeler ihtiva eden irşâd ve mev'iza kitaplarının yazımı aralıksız devam etmiştir.[15]

1.2.1. Ahlâk İlminin Konusu ve Gayesi

İnsan, kendi duygu, düşünce ve davranışları hakkında değer yargısında bulunan yegâne varlıktır. Bu sebeple ahlâk ilminin konusu, ahlâkî fail olarak insanı ve onun akıl, irade, vicdan gibi ahlâkî kabiliyetleri ile öfke, şehvet vb. duygularını ve bunlardan doğan fazilet ve rezîletleri tedkik ve tahlil eder. Öte yandan ahlâk ilmi, bir kurallar dizgesi olarak insanların dinî, şahsî, ailevî ve içtimâî yaşayışlarında uymaları gereken kaide ve kanunları belirler. Ahlâk bir değerler ilmidir ve dolayısıyla ahlâkî failin davranışlarına atfedilen değerlerin mahiyetini, ölçüsünü ve kaynağını araştırır.[16]

Ahlâk ilminin temel amacı, insanın saadetini sağlamak, nefisten faziletli eylemler sâdır olacak şekilde nefsi terbiye temektir. İslâm'ın ahlâkî bir toplum vücûda getirme amacı ahlâk ilminin gâyesini oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" hadisi bu gayeyi açık bir biçimde ortaya koymaktadır.[17]

Ahlâk ilmi genel kabul gören sınıflandırmaya göre nazarî ve amelî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Nazarî Ahlâk/Ahlâk Felsefesi/Etik: Ahlâk ilminin bu kısmı; iyi ve kötünün ne olduğunu, iyilik ve kötülüğün kaynağını, faziletin mahiyetini, vicdan ve sorumluluk gibi meseleleri araştırır ve "ahlâk"ın temel problemlerini çözmeye çalışır.[18] Nazarî ahlâk, genel anlamda ahlâk felsefesi alanına denk gelmektedir. Bu bağlamda, ahlâk felsefesi, insan eylemlerinin değeri üzerine sistemli bir şekilde düşünme, soruşturma, ahlâkî hayata dair bir araştırma ve tartışma yapma;[19] kısaca felsefî bir yaklaşımla ahlâk olgusu üzerine düşünme olarak tanımlanmaktadır. Felsefenin bir alt birimi olan "etik" de aynı konuları incelemektedir.

---

[15] Çağrıcı, "Ahlâk", **DİA**, c. 2 s. 3.
[16] Akseki, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı,** s. 24-25
[17] Akseki, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı,** s. 25, Erdem,
[18] Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'atü'l-Ahlâk'ı**, s. 11.
[19] Mahmut Hanönü, **Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesinin Psikolojik Temelleri**, s. 6.

Amelî (Pratik) Ahlâk: Nazarî ahlâkın ortaya koyduğu ilke ve prensiplerin insan hayatının çeşitli evrelerinde ne şekilde tatbik edildiğini ve ortaya çıktığını inceleyen Ahlâk ilminin bir dalıdır. Amelî ahlâk; özel hayat, aile, toplum, yönetim ve insan ilişkileri sahalarında kendini gösterir.[20] Amelî ahlâk, nefsi korumak ve terbiye etmek, her türlü davranıştan kaçınıp iyiliklerle donatma, kısacası ferdin nasıl kemâle ereceğini ele alan ferdî ahlâk; toplumsal birlik ve beraberliği, kişilerin hak, hukuki ve vazifelerini, insan hayatına saygı gibi konuları inceleyen toplumsal (içtimaî) ahlâk olarak ikiye kısma ayrılmaktadır. İctimâî ahlâkı da aile ahlâkı, cemiyet ahlâkı ve devlet ahlâkı şeklinde üçe ayırmak mümkündür.[21] Tüm bu açıklamalar çerçevesinde İslâm düşünce geleneğinde nazarî ahlâk olarak ifade edilen ahlâkın teorik kısmı günümüzde ahlâk felsefesi veya etik olarak adlandırılmaktadır. Amelî ahlâk ise kısaca "ahlâk" olarak ifade edilen ahlâkın olgusal boyutuna denk gelmektedir.

1.3. İSLÂM AHLÂK FELSEFESİ

İslâm filozofları ahlâkla ilgili fikirleri genellikle "felsefî ahlâk" başlığı altında incelemişlerdir. Fârâbî'nin eserleriyle birlikte sistemli bir yapıya kavuşan İslâm felsefesi Yunan felsefesinden alınan bazı fikirlerle İslâm inanç sistemi arasında bir terkibe yönelmiştir. İslâm felsefesi ve ahlâk ilminin teşekkülünde Müslüman filozoflar, temeli Kur'ân ve Sünnet'e dayanan İslâm ahlâk esaslarını eski Yunan filozoflarının tarif ve tasniflerinden yararlanmak suretiyle sistemli bir şekilde açıklamaya çalışmışlardır.[22]

İslâm ahlâk felsefesinin tarihi gelişimine bakıldığında gerçek anlamda ilk Müslüman filozof sayılan Kindî, ahlâkla ilgili pek çok risâle kaleme almışsa da ne yazık ki bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Kindî, *el-Hîle li-Defa'il-Ahzân* adlı eserinde hüznün mahiyeti, sebepleri ve çarelerini ele almıştır. Ebû Bekir Râzî de *Tıbbu'r-Rûhânî* adlı eserinde öfke, kızgınlık, kıskançlık, aç gözlülük gibi kavramlar çervesinde nefsi kötülüklerden arındırma çareleri üzerinde durmuştur.[23]

[20] Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'atü'l-Ahlâk'ı**, s. 12.
[21] Erdem, "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", s. 56.
[22] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 10.
[23] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 10.

İslâm dünyasında Ahlâk İlmi ile ilgili daha sistematik çalışmalar İbn Rüşd ve Fârâbî'nin Aristo'nun *Nikomakhos Ahlâkı* adlı eserine yazdıkları şerhlerle başlar. Felsefede olduğu gibi ahlâk alanında da sistemleşmenin Fârâbî sayesinde olduğunu söyleyebiliriz. Psikolojiyi ahlâka, ahlâkı siyasete ve nihâyet faal akıl vasıtasıyla siyaseti metafiziğe en tutarlı bir şekilde bağlayan Fârâbî'dir. Fârâbi'nin fazilet ve saâdetle ilgili görüşleri hemen hemen tüm İslâm filozofları üzerinde etkili olmuştur. İbn Sinâ'ya gelince o, saâdet ve ahlâk ile ilgili iki risale kaleme almıştır. Nefis ve nefsin bekâsı ile birlikte ahlâkî kemâl üzerinde de durmuştur. *Risâle fi'l-Aşk* ve *Hay b. Yakzan* adlı eserleri tasavvufî denilebilecek bu iki eserlerinde nefsin yüce mertebelere yükselişini anlatır.[24]

Ahlâk felsefesinin tarihsel seyrinden söz ederken İhvân-ı Safâ'nın *Resâil'*inden de söz etmek gerekir. *Resâil*'de yer alan ahlâk anlayışı İslâm âleminde nazarî düzeyde gerçekleştirilen en eklektik anlayıştır. Bu ahlâk anlayışında Yunan felsefesinin, Yeni Eflâtunculuğun, Hint felsefesininin Yahudilik ve Hırıstiyanlığın etkileri görülmektedir.[25]

Ahlâk felsefesi denilince, İslâm ahlâkını sistematik olarak enine boyuna işleyen bir âlim olarak ilk akla gelen İbn Miskeveyh'tir. *Tehzibü'l-Ahlâk* isimli eseri ahlâk konusunda kendisinden sonra yazılacak eserlere örnek teşkil eden bir eser olmuştur. İbn Miskeveyh'de iki taraflı bir ahlâk sistemi bulunmaktadır. Birincisi tecrübî veya tasavvufî, diğeri de Aristocu denilebilecek rasyonel ahlâk sistemi söz konusudur.[26] Bir anlamda Gazâlî'nin ahlâk felsefesi hakkındaki görüşleri *Tehzibü'l-Ahlak'*ın devamı sayılabilir. Ahlâk konusundan söz ediyorsak *Gazâlî'nin İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* ve *Mîzânü'l-Amel* eserlerini de zikretmek gerekir.[27] Aynı zamanda *İslâm Ahlakı* eserinde Gazâlî, iyi huyların faziletlerini, doğasını, elde etme yollarını ve alâmetlerini; kötü huyların tabiâtını; gönül hastalıkları ve tedâvi yollarını; riyâzetle

[24] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 10.
[25] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 10.
[26] Cavit Sunar, **İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve islâm'da Ahlak Görüşleri**, AÜ İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980, s. 27.
[27] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 10-11.

ahlâkı güzelleştirmek gibi başlıkları ele almış ve ayrıca pek çok ahlâkî kavramı açıklamıştır.[28]

Gazâlî'den sonra ahlâk felsefesi anlayışı iki ana çizgide devam ettiğini görmekteyiz. Birinci çizgi, ahlâkla ilgili Farsça ve daha sonra Türkçe olarak yazılan eserlerdir ki büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in sistemleştirdiği düşünce tarzını takip eden çizgidir. Bu eserlerin başında Tüsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*, Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* ve Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserleri gelmektedir. Nasıruddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si ahlâk, tedbirü'l-menzil ve siyaset üç ana bölümünü meydana getirmekte olup kendisinden sonra kaleme alınan birçok esere kaynak teşkil etmiştir.[29] Kelam, felsefe ve tasavvuf âlimi olan Celâleddin Muhammed Devvânî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Celâlî* isimli eser de *Ahlâk-ı Nasırî*'den sonra Farsça yazılan kitapların en meşhurudur. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri ki öncekilerden daha sade bir üslupla yazılmıştır. Kavramların anlamları açık, lafızlar hoş ve yalındır. Bu sebeple geniş bir coğrafyada ilgi görmüştür. Yine aynı çizgide yazılan ve Türkçe ahlâk kitaplarına kaynaklık teşkil eden Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* de kaynak eserlerdendir. Kınalızâde, Beylerbeyi Ali Paşa adına telif ettiği için Alâî olarak isimlendirdiği eserini *Ahlâk-ı Nasırî*, *Ahlâk-ı Celâlî*, *Ahlâk-ı Muhsinî*, *İhyâ'u Ulûmi'd-Din* gibi eserlerden de istifade üç bölüm şeklinde kalem almıştır.[30]

İkinci çizgi ise, Fârâbî ve İbn Sinâ'nın çizgisidir. Bunun en önemli öncüleri İbn Bâcce'nin *Tedbîrü'l-Mütevahhid* ve İbn Tufeyl'in *Hay b. Yakzan* adlı eserleridir ki aralarındaki farklara rağmen ikisinde de tasavvufî unsurlar ağır basmakta ve insanın aklını son noktaya kadar kullanması bilen bir insanın hakikate varmak için yaptığı fikrî ve ruhânî yolculuk anlatılmaktadır.[31]

Yukarıdaki açıklamalardan sonra İslâm filozoflarının ahlâk felsefesi kapsamına dâhil etmiş oldukları konulara bakıldığında geniş çerçeve olduğu görülecektir. Ahlâkla birlikte psikoloji, yine ahlâkla birlikte din ve siyaset konuları

[28] İmam-ı Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, Akif Nuri Karcıoğlu (Çev.), Sinan Yay., İstanbul 1969.
[29] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 11.
[30] Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, Hüseyin Algül (Haz.), Tercüman, trhz., s. 18-19.
[31] Detaylı bilgi için bk., İlhan Kutluer, Hasan Katipoğlu, "Hay b. Yakzan", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1997, c. 26, ss. 551-554.

ahlâktan bağımsız olarak görülmemiştir. Bu itibarla İslâm ahlâk felsefesinin ele aldığı başlıca konuları şöyle sıralayabiliriz:

Nefs ve nefsin güçleri: düşünme, öfke (gazab) ve arzu (şehvet) gücü; faziletler: dört temel fazilet olan hikmet, şecaat, iffet ve adâlet; saadet; hazlar (lezzetler): temelde bedebî ve aklî hazlar; irâde hürriyeti; siyaset, devlet şekilleri ve yönetim tarzları gibi belli başlı konulardır. Bunların dışında aşk, sevgi, dostluk, ölüm korkusu gibi konular, ayrıca İslâm ahlâk felsefesinin dini boyutu baskın olan ibadetlerin faziletleri ve rezaletleri tedavi etmedeki fonksiyonu, Allah'a imanın manevi kemâlin gerçekleşmesine etkisi, bütünlük arz eden bir kişilik yapısı, adâlete dayalı toplumsal düzen fikri, sabır, şükür, tevekkül, havf, recâ vb. faziletlerle ilgili konular İslâm ahlâk felsefesinin konuları arasında sayılabilir.[32]

2. XVIII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

XVIII. yüzyıl genel olarak İslâm dünyasında sorunların ve karmaşıklıkların yaşandığı, fetihlerin durduğu, toprak kayıplarının arttığı, liyakatsiz ve ehliyetsiz kişilerin devlet görevlerine getirildiği, Osmanlı Devleti'nin gerileme evresine girdiği ve kaba tabirle üstünlüğün Avrupa'ya geçtiği bir dönemdir. Yine Osmanlı Devleti'nin en tartışmalı, zevk ve safa dönemi olarak nitelendirilen Lâle Devri (1718-1730) bu yüzyılda yaşanmıştır. Lâle Devri'nde sanat ince bir zevk haline gelmiş, şehircilik bakımından İstanbul'un çehresi değişmiş, imar faaliyetleri hızlanmış olmakla birlikte israf ve eğlence, yöneticilerin halktan kopuk yaşamaları, gelir adâletsizliği gibi durumlardan dolayı halk kitlelerinde huzursuzlukluklar da artmaya başlamıştır.[33]

XVIII. yy. Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve sosyal yaşamda büyük güçlük ve sorunlarla karşılaştığı ve bu amaçla yenilik hareketinin zorunluluğunu idrak ettiği bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti, sosyal bakımdan huzursuz, siyasî bakımından ise dağılma ve çözülmeye karşı karşıya kalmış; bu çözülme sürecinden kurtuluşun reçetesini rönesantan sonra bilimsel çalışmalara ağırlık vermiş olan Avrupa'yı taklit etmekte görmüş ve bu minvalde ıslahatlar yaparak moderleşmeye

[32] Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c.2, s. 12-13.
[33] Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 204.

gayreti içinde olmuştur. Bu itibarla şehircilik, matbaa, teknik okullar, fabrika ve atölyeler gibi icraatlar hızlandırılmıştır.

Osmanlı'nın bu yüzyılda yaşadığı siyasî ve sosyal hadiseler, edebî hayatı da etkilemiştir. Ancak dîvân edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve azametinin devam ettiği kanısında olup duraklayış ve gerileyişin lâyıkı ile farkına varabilmiş değildi. Dönemin dîvân şâirleri, hafif bir huzursuzluğun tesirini yaşamakla birlikte, genel çerçevede önceki asırların klasikleşmiş sanat çizgileri üzerinde, aynı sanat anlayışını devam ettirmekteydiler.[34] Bu dönemin edebiyatı, geçmiş dönemlerin edebî geleneğini sürdürmekle birlikte bir takım değişimlerin, yumuşamaların ve kırılmaların da meydana geldiği, toplumda ortaya çıkan yozlaşmaların eleştirildiği bir dönem olmuştur.

Her ne kadar bu dönemde Osmanlı Devleti zorlu bir süreci yaşamış olsa da edebiyatın değişik türlerinde pek çok eser kaleme alınmıştır. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim gibi dönemin sultanları sanatkârları himaye etmeleri ve sanatkârlara değer vermeleri dikkat çekicidir. Özellikle III. Ahmed ve III. Selim'in sanatın icrası ve desteklenmesinde katkıları büyük olmuştur. Yeniliklere açık bir kişiliğe sahip olan Damat İbrahim Paşa'nın da Lâle Devri'nin âlim, şâir, hattat, müzisyen ve ressamlarına iltifat ettiği ve değer verdiği de bilinmektedir.[35] Seyyid Vehbî, Nahifî, Ahmed Neylî, Nedîm, Müverrih Râşid, Osmanzâde Tâib gibi şâir ve kalem erbâbları onun himayesini görenlerdi.[36]

Bu yüzyılda, Nesib Dede, Hâsib, Osmanzâde Tâib, Kâmî, Beliğ, Enis Recep Dede, Şeyhülislâm İshak Efendi, Sâkıb Dede, İzzet Ali Paşa, Zâtî, Kâmî, Süleyman Nahifî, Münif, Neylî, Seyyid Vehbi, Râgıb Paşa, Çelebizâde Âsım, Ahmed Paşa, Esad Efendi, Nevres-i Kadîm, Hoca Neş'et, İlhâmî, Enderunlu Fâzıl, Esrâr Dede ve Kânî gibi pek çok isim yetişmiştir.

Bu dönemde şâirler, eski ustaların yolunda başarılı şiirler yazma amacını gütmekle birlikte çoğu, farklı bir sanat gücü gösterememiştir. "Sayıca fazla ancak

[34] Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, MEB Yay., 1971 Ankara, s. 745.
[35] Özgür Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, Kesit Yay., İstanbul. 2018, s. 23
[36] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1988, c. V, s. 152.

nitelikçe sınırlı şâir kadrosunun bulunduğu bu çözülüş asrının edebî değerini büyük ölçüde belirleyen iki isim, birbirinden tamamen farklı ve hatta birbirine zıt birer edebî karakter olan Nedîm (ö.1730) ve Şeyh Gâlip'tir (ö.1799)."[37] Nedîm ve Şeyh Gâlip bu yüzyılda dîvân şiirinin müstesna şâirleri arasındaki yerlerini almışlardır. Nedîm; Şeyhülislâm Yahya, Bahayî gibi 17. yüzyılın ustalarından gelerek kendisine ulaşan "Nedîmane şiir" tarzının; Şeyh Gâlip ise "Sebk-i Hindî"nin en başarılı şiir örneklerini vermiştir.[38]

Nâbî'nin düşünce ve hikmet tarzını benimseyen pek çok şâir onun takipçisi olmuştur. Dürrî, İzzet Ali Paşa, Kâmî, Râşid, Sâbit, Sâmî, Selim ve Seyyid Vehbî gibi şâirler "Nâbî Mektebi" tesirinde kalarak eserler vermişlerdir.[39]

Bu dönemin hikemî şiir tarzının temsilcileri Râşid, Seyyid Vehbî ve Koca Râgıp'tır.[40] Adlî'nin, tasavvufa aşina oluşu şiirlerinde de kendini gösteren bir hususdur. Adlî, dîvânında "âşıkâne" ve "rindâne" tarzı benimseyen, şiirlerinde tasavvufî remizleri çokça kullanmış bir şâirdir.[41] Bu dönemin "aşıkâne" tarzında şiirler yazan ve tasavvufî unsurlara bolca yer veren bir diğer şâir de Kâmî'dir.[42] Şeyh Gâlip'te de tasavvufî unsurlar açıkça görülmektedir. Şeyh Gâlip, Osmanlı şâirleri gibi şiirlerinde bazı edebî sanatları dinî-tasavvufî manâ ve hallere bürüyerek manevî unsurların önünde gerçek bir dekor gibi örer, o dekorun ardında ise şâirin gönderme yaptığı dinî-tasavvufî unsurlar bulunmaktadır.[43]

Nâbî ve Sâbit ile edebiyata yerli unsurların girmeye başlaması XVIII. yüzyılda daha da yoğunlaşmış ve özellikle Lâle Devri şâirlerinin tesiriyle bu unsurlar artmıştır. Asrın başında yetişen Nedîm, ortaya çıkan Lâle Devri'nin yeni hayat tarzının ifade edilmesinde sembol bir şâir olarak görülmüştür. O, Lâle Devri'nin sosyal hayatını, saray âdetlerini, lâle sefâlarını ve Sa'dâbâd eğlencelerini şiire yansıtırken kullandığı

[37] Arif Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâiri Adlî ve Dîvân", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, 2017, s. 443.
[38] Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler**, s. 206.
[39] Yazar, **Kânî Dîvânı**, s. 6.
[40] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 27.
[41] Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâiri Adlî ve Dîvân" s. 445.
[42] Edirneli Kâmî, **Kâmî Divânı**, Gülgün Erişen Yazıcı (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017, s. 7.
[43] Ali Cançelik, Şeyh GalibDîvân'ndaki Bazı Mûsikî Terimlerinin Dinî-Tasavvufî Anlam Açılımları", **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergis**, 2015,2 (Nisan), s. 68.

dil ve üslûp ile devrindeki şâirlere örnek olmuştur. Nedîm'i başarıyla takip eden İzzet Ali Paşa ve Muhammed Emin Beliğ gibi şâirlerin yanı sıra, Kâmî, Râşid, Seyyid Vehbî, Neylî ve Fıtnat Hanım gibi şâirler de "Nedîmâne" şiir tarzının etkisinde kalmışlardır. Nedîm'den sonra da Enderunlu Vâsıf, Surûrî ve Enderunlu Fâzıl gibi şâirler tarafından Nedîm ekolünün devam ettirildiği bilinmektedir. Şiirlerinde kullandığı mahallî unsurlar dikkate alındığında, Kânî'nin de zaman zaman Nedîm tarzı şiirler söylediği fark edilmektedir.[44]

Yüzyılın ikinci yarısında Koca Râgıp Paşa etkisinde şiirler söyleyen Haşmet ve Fıtnat Hanım yetişmiştir. Esrar Dede ise Mevlevî çevrelerce tanınan bir şâir olmakla birlikte aynı zamanda tezkire yazarı olarak da bilinmektedir.[45]

Osmanzâde Tâib, şiiri sosyal bir doku olarak kullanıp halkın sorunlarına eğilmesi, siyasî tavırın seyrine paralel kasideler kaleme alması, yergi ve övgüde mübalağalı dil kullanması ile dönemin sembol isimlerinden biri olmuştur.

XVIII. yüzyıl, mensur eserler sahasında verimli bir dönem olmuştur. Biyografiler, şuarâ tezkireleri, tarihler ve sefaretnâmeler tercih edilen türler arasında yer almaktadır. Biyografide Osmanzâde Tâib, Sâkıb Mustafa Dede, Ahmed Resmî ve Müstakimzâde Süleyman; şuarâ tezkireciliğinde Safâyî, Sâlim, Bursalı Beliğ ve Esrâr Dede; tarih sahasında Nâimâ, Râşid, Âsım, Vâsıf; sefaretnâme türünde ise Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Ahmed Resmî Efendi ve Vâsıf Ahmed Efendi yüzyılın önde gelen isimleri arasında sayılabilir.[46]

Bu dönemin genel özelliklerine baktığımızda ilk olarak söyleyebileceğimiz muhtevada yenilik, yerlilik ve mahallîliktir. Bu dönemde klasik çizgisini sürdüren edebî gelenek bir ölçüde mahallî üslup kazanmıştır. Klasik edebiyatın mahallî konulara yönelmesi halk edebiyatı ile bir yakınlaşmayı doğurmuş, konuşma dili ve halk ağzı şiire taşınmış, argo ve müstehcen ifadelerle klasik estetik ölçülerin dışına çıkılmıştır. Ayrıca bu dönemde atasözü ve deyimlere de çokça yer verilmiştir.[47]

---

[44] Yazar, **Kânî Divânı**, s. 7.
[45] Yazar, **Kânî Dîvânı**, s. 7.
[46] Yazar, **Kânî Dîvânı**, s. 7.
[47] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 25.

Bu yüzyılın diğer bir özelliği, dilde önceki dönemlere göre bir sadeleşme görülmektedir. Şiir ve yazılarda, deyim ve atasözlerinin fazlalığı dikkat çekmekle birlikte, bu dönemde çok fazla Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı hoş görülmemiştir.[48] XVIII. yüzyılda halkın kullandığı atasözleri ve deyimleri şiire sokma, İstanbul Türkçesi'ni hâkim kılma, kelimeleri halk diliyle kullanma gibi çabalar dili belirgin derecede sadeleştirmiştir.[49]

XVIII. yüzyıl edebiyatının en önemli özelliklerinden biri de sosyal ve siyasî hayatta görülmeye başlayan sorunlar sebebiyle şâirlerin sosyal tenkit ve hicve ağırlık vermesidir.[50] Yine dünyevî zevklerin konu edilmesi neticesinde dinî ve tasavvufî konuların azalmasına ve aşk anlayışının büyük ölçüde maddî bir aşka bürünmesine sebep olmuştur. Nedîm'in şiirlerinde bu maddî güzelliğin zarif bir üslupla yer aldığı, Enderûnlu Fâzıl gibi şâirlerde ise aşkın sıradan ve müstehcen bir konuma indirgendiğini ayrıca ifade etmek gerekir.[51]

Sonuç itibari ile bu dönemde manzum ve mensur olaraka önemli eserler kaleme alınmış, bu eserlerde işlenen konular çeşitlilik kazanarak dönemin sosyal ve siyasal hayatına ayna olma özelliği taşımaktadır. Mahallileşme cereyanı bu devrin edebî anlayışı üzerinde etkili olmuş; deyim ve atasözleri şiire girmiş, şiir dili kısmen sadeleşmiş, Lâle Devri'nin temaları edebiyata yansımış, bireysel konular edebiyatta çoğalmış, tasavvufî temalar azalmış, argo ve müstehcen söyleyişler yaygınlaşmıştır. Ahlâkî ve dinî yozlaşmalarla birlikte ahlâkla ilgili eserler önemsenmiştir. Ayrıca bu dönem, edebiyatımızda Batı etkisinin hissedilir olması ve bu dönemin son klasik dönem kabul edilmesi belirtilmesi gereken bir husustur.

3. TÜRK EDEBİYATI SAHASINDA YAZILAN AHLÂK KİTAPLARI

İslâmiyet'in "iyiliği emretme, kötülükten sakındırma" ilkesi ile toplumu ahlâkî nizamla ayakta tutma gayesine uygun İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde ahlâk ile ilgili nitelikli bolca eserler yazılmıştır. Bu eserlerin ortak amacı Kur'ân ve Sünnet 'in

[48] Mine Karaca, **Birrî Mehmet Dede Divânı'nın Muhtevâ İncelemesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 19.
[49] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 31.
[50] Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâiri Adlî ve Dîvân", s. 443.
[51] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 27.

işaret etmiş olduğu Müslüman şahsiyetinin toplumda daim olmasını sağlamak veya tasavvufî doktrinde ifade edilen "insân-ı kâmil" mertebesine erişme çabasını ortaya koymak ve erdemli bir toplum oluşturmaktır. Bu amaçla birlikte ahlâkın çeşitli konularında yazılan eserlerin edebî eserler olarak karşımıza çıkmasının arka planında sözü söylerken "güzel söylemek", belâğat ve fesahatla sanatın gücünü kullanarak etkin ve dinamik erdemli bir toplum meydana getirmeye hizmet etmektir. Bu itibarla mensur eserlerde de sayfalara serpiştirilmiş çokça manzumeler bulunmaktadır. Bununla birlikte İslâm ahlâkı Kur'ân ve Sünnet'e dayandığı için bir anlamda metafizik alanla ilgili bir bağ orataya çıkmaktadır. Bu açıdan metafizik ile ilgili bir takım unsurlar dile getirilirken ister istemez bir yerde edebiyata dayanma, edebiyatın gücünü kullanma durumu söz konusu olmaktadır.

Bu sebeple özellikle şiirin İslâm düşünce geleneğinde ayrı ve özel bir yeri vardır. Şiirde, sözcüklerin dizilişi, mecazî ve teşbihî bir lisanın sezgisel ifadelere yaslanması veya içsel bir tecrübenin açığa vurulması gibi bir bakıma metafizik konular söz konusu olduğunda hakikatin taşıyıcısı konumuna erişen, beklenmedik çağrışımlarla katmanlı anlam derinliğine sahip bir dille karşılaşmaktayız. Bundan dolayı Müslüman bir müellif, yukarıda da geçtiği gibi "insan-ı kâmil" mertebesine erişme yollarını veya ahlâkî düsturları ifade ederken şiirin daha dolaysız, etkili ve ifade ağı geniş olan imkânından yararlanmaktadır. Gazeller, kasideler, ilahî ve naatlar Müslümana manâ âleminin aydınlığını gösteren pencerelerdir. Bu sebeple ahlâk ile ilgili edebî eserler, hem insan için en yüce pâye olan "Allah'ın boyası ile boyanma" (Bakara 2/138) fazilet ve şerefini yakalamak; hem de estetik bir biçimde söyleyerek gönlün kapısını arşa doğru açma gibi yüce bir görev ifâ etmektedir. Bir bakıma İslâm medeniyeti edebî eserlerle veya söz estetiğini yakalayarak tekâmül ettiğini söyleyebiliriz.

Türklerin İslâmiyet'i benimsemelerinden sonra sosyal ve siyasî hayatlarında farklı düzey ve etkide İslâmî ilke ve esasların tesiri olmuş, İslâm'la birlikte Türklerin varlık ve değer telakkilerinde İslâmî bir paradigma söz konusu olmaya başlamıştır. Ahlâk alanında da İslâm'ın gâyesine matuf edebiyatımızın gelişme gösterdiğini belirtmemiz gerekir. Bu gelişim süreci iki yoldan olmuştur. Birincisi dinî metinleri açıklama ve öğretmeyi amaçlayan, dinî düşünceyi ve ilmî birikimi sunmayı amaçlayan

eserler; diğeri ise dinî duygu, coşku ve tecrübeyi aktaran eserlerdir ki bu eserlerde din dilinin bir bakıma gönül kapısından hayatla buluşması söz konusudur. Bir bütün olarak bakıldığında İslâm coğrafyasında ahlâk konusunda yazılan edebî eserlerin ortak amacı insanı "insan-ı kâmil" mertebesine ulaştırma gâyesi güttüğü görülür.

Bazı münferit hadiseler dışında edebiyatımızda dinî kültür ile edebî birliktelik Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Bu döneminde Batı dünyasının etkisiyle seküler algı ön plana çıkmış olduğundan edebî eserler dinî-edebî eserler ve din dışı eserler şeklinde ikili bir tasnif de ortaya çıkmıştır.[52] Bu dönemde yaşanan kırılmalara rağmen Türk edebiyatında eserlerin muhtevasında ahlâkî tür ve temalarla birlikte müstakil ahlâk kitaplarının yazımı her zaman önemsenmiştir.

Osmanlı'da toplumun temeli olan ahlâk, toplumun yaşam tarzını belirlemiş, yaklaşık altı asırlık sürede Osmanlı sahasında birçok bilgin te'lif veya tercüme yoluyla mensur veya manzum olarak nitelikli eserler verilmiştir. Ahlâk sahasında yazılmış olan farklı tür ve renkte tüm eserlerin bu çalışmada izah etmek imkân sınırlarını aşacağı kesindir. Bu sebeple XVIII. yüzyılın sonuna kadar edebiyatımızda yazılmış olan eserlerin -Bursalı Mehmet Tahir'in "Ahlâk Kitaplarımız" adlı eserini esas alarak- listesini vermekle yetinmek durumundayız.

1. *Bahru'l-Hikem:* İbni Melekzâde Muhammed Efendi (ö.850/1446-47)

2. *Ahlâk-ı Cemâlî:* Şeyh Cemâledddîn Muhammed-i Aksarayî (ö. 791/1388)

3. *Mevâhibü'l-Hallâk fî Merâtibi'l-Ahlâk:* Tosyalı Koca Nişancı Celalzâde Mustafa (ö. 970/1562-63)

4. *Ahlâk-ı Azîziyye:* Şeyhulislâm Kara Çelebizâde Abdulaziz Efendi (ö. 1068/1657-58)

5. *Humâyunnâme:* Filibeli Alâeddîn Ali (ö. 905/1499-1500)

6. *Ahlâk-ı Ahmedî*: Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi (ö. 1136/1724) Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin muhtasar tercümesidir.

[52] Bilal Kemikli, **Türk İslâm Edebiyatı Giriş**, Emin Yay., Bursa 2015, s. 24.

7. *Simârü'l-Esmâr* (*Zübdetü'l-Esmâr [ezhâr?] fi'l-Hikâyât, Zübdetü'n-Nesâyih*) Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi. Alâeddin Ali Çelebi'nin *Hümâyunnâme* adıyla yaptığı *Kelîle ve Dimne* tercümesinin özetidir.

8. *Telhisü'l-Hikem / Telhisü'n-Nesâyih*: Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi.

9. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Firakî Abdurrrahman Çelebî (ö. 988/1580). Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin tercümesidir.

10. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Mevlânâ İdris-i Bitlisî-zade Defterdar Ebu'l-Fazl Mehmet Efendi (ö. 971/1563-64). Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin tercümesidir.

11. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Rıdvan b. Abdülmennan (ö. 982/1574). Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin tercümesidir.

12. *Ahlâk-ı Sultan Ahmed:* Hocazâde Abdulaziz Efendi (ö. 1027/1618). Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin tercümesidir.

13. Tercüme-i *Ahlâk-ı Muhsinî*: Ömer Efendi. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin tercümesidir. 1030/1621 yılında tercüme edilmiştir.

14. *Enisü'l-Ârifîn*: Pîr Muhammed (ö. 900/1582). Azmî mahlasıyla da tanınmaktadır. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin tercümesidir.

15. *Mirâtu'l-Ahlâk ve Mirkâtu'l-Eşvâk:* Şeyh Şemseddin-i Sivâsî (ö. 1006/1597-98)

16. *Mirâtu'l-Ahlâk:* Bostanzâde Yahyâ Efendi (ö. 1050/1640-41)

17. *Mekârim-i Ahlâk*: Pîr Muhammed (Azmî) Efendi (ö. 990/1582)

18. *Ahlâk-ı Nevâlî / Ferahnâme:* Akhisarî Nevalî Nasuh Efendi (ö. 1002/1593-34)

19. *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet*: Tevâlî Nasûf Efendi, La'lîzade Abdülbâkî Efendi ve Vankulu Mehmet Efendi'nin İmam Gazalî'nin (505/1111) hikmet ve ahlâkla ilgili Farsça yazdığı eserinin tercümesidir.

20. *Şerh-i Ahlâk-ı Adûdiyye:* Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö.961/1553-4) ve Müneccim Bâşî Selanikli Ahmed Dede Efendi'nin (ö. 1113/1701-2) Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar el-Îcî (ö. 756/1355-6) tarafından yazılan *Ahlâku'l-Adudiyye* eserinin şerhidir.

21. *Ahlâku's-Saltanat:* Tosyalı Küçük Mustafa Çelebî (ö.1004/1595-96)

22. *Riyâzu'n-Nâsihîn:* Şeyh Abdülmecid b. Nasûh Halvetî (ö. 973/1565).

23. *Şeref'ül-İnsan*: Bursalı Lâmi'î Mahmud Çelebî (978/1570-71)

24. *Terceme-i Zahirati'l-Mülûk:* Gelibolu'lu Surûri Mustafa Efendi (969/). Seyyid Ali Hemedânî'nin (786/ Farsça olarak yazdığı eserinin tercümesidir.

25. *Kavâ'idu'l-Mecâlis ve Âdabu'l-Mecâlis:* Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

26. *Enisü'l-Kulûb*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

27. *Sad Kıssa, Sad Hissâ:* Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

28. *Hulâsâtu'l-Ahvâ Der-Letâfet-i Mevâiz-i Sahîh-i Hal*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

29. *Mehâsinü'l-Adâb, Bahru'n-Nesâyih:* Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

30. *Rûhu'n-Nefsi'l-Câmi'a ile'l-A'mâli's-Sâliha:* Şehzâde Korkut (ö. 918/1512-13)

31. *Mirâtu'l-Mulûk:* Ahmed b. Hüsameddin Siruzî (ö. 1033/1623-24)

32. *Pendnâme:* Güvâhî (ö. 929/1522). Atasözleri, deyimler, fıkralar ve masallar olması ile diğer pendnâmelerden ayrılan bir husustur.

33. *Pendnâme:* Şeyhizâde Kazasker Mehmed Esad Efendi (ö. 1204/1848). Manzumdur.

34. *Pendnâme:* Şeyh İbrahim Nazîrâ (ö. 1188/1774) Manzumdur.

35. *Pendnâme:* Zarif Ömer Efendi (ö. 1210/1795)

36. *Hayriye:* Urfalı Nâbî Yusuf Efendi (ö. 1124/1712) Manzum olup Osmanlı şâirlerinden Remzi'nin bu esere naziresi bulunmaktadır.

37. *Tercüme-i Pend-i Attar:* Feriduddin Attar'ın (ö. 627/1221) eseri olup Edirneli Emre'nin (ö. 965/1557) manzum tercümesidir.

38. *Lutfiye:* Sünbülzâde Vehbi Efendi (ö. 1214/1809). Manzumdur.

39. *Tercüme-i Nechü's-Sulûk:* Nahîfî Mehmed Efendi (ö. 1203/1796). Sühreverdi'nin (ö. 587/1191 eserinin tercümesidir.

40. *Nâsihatu'l-Mulûk Terğiben li Husni's-Sulûk:* Sarı Abdullah Efendi (ö. 1070/1660)

41. *Şerhu Nevâbi'i'l-Kelim:* Akhisârî Mehmed Bedrettin Münşi (ö. 1000/1591-92) ve Yusuf Sıdkı Efendi (1319/1903) (Mehâsinü'l-Husam) tarafından Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) *Nevâbiğu'l-Kelim* eserinin şerhleridir. Aynı eser Asuriddin Ali Nazimâ Bey tarafından tercüme edilmiştir.

42. *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-ı Muhteşem:* Şabanzâde Muhammed Muhteşem Efendi (ö. 1112/1700). Mevlâna Ali Bistamî'nin (ö.875/1470-71) *Tuhfe-i Mahmudiyye* eserinin tecümesidir.

43. *Tercüme-i Tibru'l-Mesbûk:* Muhammed Vücûdî (ö.1021/1612-13) ve Âşık Çelebî (ö. 979/1572) İmam Gazâlî'nin *Nasîhatü'i-Mülûk* eserinden yaptıkları tercümelerdir.

44. *Nesâyihü'l-Vuzerâ ve'l-Umerâ:* Defterî Muhammed Efendi (Bakkalzâde Sarı Mehmed Paşa) (ö. 1129/1716-17).

45. *İlmi- Ahlâk:* Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526).

46. *Nasâyihu'l-Mulûk:* Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703).

47. *Mebâliğu'l-Hikem/Terceme-i Nasâyih Hace Abdullah Ensari-i Herevî:* Nevres Abdurrezzâk Kadim Efendi (Nevres-i Kadim) (ö1175/1762). Farsça'dan tercümedir.

48. *İnsânnâme:* Edirneli Şeyh İbrahim Nazîrâ Efendi (ö. 1188/1774).

49. *Acâibu'l-Meâsir ve Ğarâibü'n-Nevâdir:* Süheylî Ahmed Efendi (ö. 1042/1632).

50. *El-Hikemü'l-Munderice fi Şerhi'l-Münferice:* Şeyh İsmail Ankaravî (ö. 1042/1632). İbn Nahvî tarafından yazılan *Kaside-i Münferice*'nin şerhidir.

51. *Mirâtu'l-Ukalâ:* Nihalî İbrahim Efendi (ö. 1228/1813).

52. *Manzume-i Gencine-i Raz:* Yahya Bey (ö.990/1582). Nuri Aksarayî'nin bu esere iki bin beyitli zeyli bulunmaktadır.

53. *Riyâzu'l-Mu'minîn:* Seyid Rıza Kufevî (ö. 1169/1755-56).

54. *Ravzatu'l Hikem fî Ahlâki'l-Ümem:* Edîb Efendi (ö. 1216/1801-02).

55. *Tercüme-i Silvâni'l-Mutâ'u fî 'Udvâni'l-Tıbâ':* Kara Halil-zâde Şeyhülislâm Muhammed Saîd Efendi (ö. 1168/1880). İbn Zafer Mekki'nin (ö.598/1170[?]) Arapça yazdığı eserinden tercümedir.

56. *Hamse-i 'Atâî:* 'Ataullah (ö. 1144/1731-32).

57. *İlmü'l-Ahlâk:* Merzifonlu Abdurrahman Eşref Efendi (ö. 1151/1738).

58. *İbretnümâ:* Lâmiî Çelebî (ö. 938/1532).

59. *Emsâlu'l-Lukmân fî Tehzîbi'l-Ezhân:* İskender Efendi, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca olarak 1292/ yılında İstanbul'da basılmıştır.

60. *Ahlâk-ı 'Alâî:* Kınalızâde Ali Çelebî (ö. 979/1572).

61. *Garibnâme veya Maarifnâme:* Aşık Paşa (ö. 733/1333).

62. *'İlm-i Ahlâk:* Hekimbaşı Abdulaziz Efendi (ö. 1197/1783).

63. *Murşidü'l 'İbâd:* Konyalı Abdullah b. Şükrü (ö. 696/1296-97).

64. *Munebbihu'r-Râkidîn:* İznikli Musa b. Hacı Hüseyin (ö. 838/1434-35).

65. *Cevâhirü'l-Mevâ'iz ve'l-Âsâr ve Zevâhiru'n-Nasâyih ve'l-Âsâr:* Muhammed b. Necib Karahisarî (ö. 946/1539-40).

66. *Hulâsatı'n-Nasâyih li Erbâbi'l-Mesâlih:* İstanbullu Katib Ahmed Efendizâde Ali Efendi

67. *Rişte-i Cevâhir:* Nesib Yusuf Dede (ö. 1162/1748-49). Hz. Ali'nin söz ve nasihatlerini içermektedir.

68. *Zübdetü'n-Nasâyih li Erbâbi'l-Masâlih:* Cafer Efendi

69. *Mahsûl-i'Âlî:* Mustafa Vehbi Efendi (ö. 1252/1836-37). Hz. Ali'nin hikmetli sözlerinin şerhidir.

70. *Câmi'u'n-Nasâyih:* Revânî (ö. 930/1523-24).

71. *Bustân Kuds ve Gülistân Üns:* Nuh b. Mustafa Konevî (ö. 170/).

72. *Tedbîri İksîr:* Hüsameddin Semâî (ö. 971/1563-64). İmam Gazâlî'nin *Kimya-yı Saadet'*inin tercümesidir.

73. *Râhibnâme:* Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1221/1806-07). Arapça'dan tercümedir.

74. *Hayâl-i Behçet-âbâd:* Şeyhülislâm Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi (ö. 1175/1761-62). Bin beş yüz beyit nasihat ve hikmekli sözleri bir araya getiren mesnevisidir.

75. *Şerh-i Gülistân:* Bosnalı Suudî Efendi (ö. 1005/1596-97).

76. *Şerh-i Gülistân:* Gelibolulu Mustafa Surûrî Efendi (ö. 976/1568-69).

77. *Tercüme-i Gülistân:* Şeyhülislâm Mehmed Esad (ö. 1166/1752-53).

78. *Nazîre-i Etvâkı'z-Zeheb:* Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi

79. *Şerh Dîvân-ı Alî:* Müstekimzâde Süleyman Sadettin (ö. 1202/1787-88).

80. *Şerh-i Bahâristân:* Şükrü Şâkir Efendi (ö. 1252/1836-37).

81. *Şerh-i Bostân:* Şem'i Efendi (ö. 1232/1816-17).

82. *İbretnâme:* Muhyiddin Efendi (ö.1091/1680-81).

83. *Şehâdetnâme:* Veysi Efendi (ö.1037/1627-28).

84. *Tercüme-i Mustazraf:* Şeyhizâde Esad Efendi (ö.1264/1848).

85. *Tâcu'l-Edeb:* Ali b. Hüseyin Amasî (ö.1097/1685-86).

86. *Dürru'n-Nasâyih:* Hadimî Mehmed Efendi (ö.1186/1772-73). Arapça te'lif edilmiştir.

87. *Nesrü'l-Lâî:* Kastamonulu Lâtifî (ö.990/1582-83). Hz. Ali'nin bazı sözlerinin nazmen tercümesidir.

88. *Gülşen-i Pend:* Mustafa Efendi (ö.1120/1708-09).

89. *Lübbü Lübâbi'l-Hikme:* Hüseyin Râzî b. Muhammed Amedî

90. *Gülşen-i Niyâz:* Şeyhulislâm Kara Çelebizâde Abdulaziz Efendi (ö .1068/1658). Manzumdur.

91. *Şerh-i Gülistân:* Seyyid Alizâde Yakub Efendi. Arapça yazılmıştır.

92. *Şerh-i Gülistân:* Hüseyin Kefevî (ö. 1010/1601).

93. *Tercüme-i Gülistân:* İzzet Efendi ve Sâib Efendi tarafından yapılan terümeleri bulunmaktadır.

94. *Cevâhir-i Mültekata:* Lebib Efendi (ö. 1286/1869-70).

95. *Mesnevî-i Şerîf Şerhleri:* Sarı Abdullah, İsmail Hakkı, Yusufzâde, Sururî-i Kadim, Şem'i Sudî tarafından yapılan *Mesnevî* şerhleridir.[53]

96. *Terceme-i Mesnevî li-Nahifî:* Nahifî Efendi (ö. 1151/1738). *Mesnevî*'nin tamamını manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir.

97. *Lübbu'n-Nasâyih:* Halil Efendi(998/1589-90). Manzumdur.

98. *Dürer-i Multekata:* Giritli Mustafa Nuri. Cevâhirü Multekıta'nin zeyli olup 1288/1871-72 yılında neşolunmuştur.

99. *Miftâhu'l-Felâh:* Şehrî Suleyman Fazıl Efendi (ö. 1134/1721-22).

100. *Şifâu'l-Mu'min:* Minkârî Alî Hâlife. Mensur olup 1068/1754-55 tarihinde tamamlanmıştır.

101. *Tercüme-i Kâbusnâme:* Mercimek Ahmed (15. yy), Nazmizâde Murtaza Efendi (ö. 1148/1735-36). İskender b. Kabus'un *Kabusnâme* eserinin tercümeleridir.

102. *Murâdnâme:* Bedr-i Dilşâd (ö. 912/1506).

103. *Gülşen-i İrfân:* Derviş Osman Efendi (ö. 1055/1645-46).

104. *Şerh-i Gülistân:* Kilisli Mustafa Ruhî Efendi (ö. 1213/1789-99).

[53] Farklı dillerde Mesnevî tercümeleri ve şerhleri için bk., Şener Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, S. 10, 2007, ss. 469-504.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Tam ismi Kemâleddin Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-i Sebzevârî Herevî Hüseyin Vâiz Kâşifî'dir.[54] Hüsyin Vâiz, İran'ın Horâsân bölgesinde Sebzevâr'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 860 (1456) tarihinde Meşhed'e gittiği sıralarda otuz yaşlarında olduğu kabul edildiğinde, 830 (1427) yılında doğmuş olma ihtimali yüksektir. Verdiği vaazları sebebiyle meşhur olduğu için "Vâiz" lakabı ve şiirlerinde kullandığı "Kâşifî" mahlasıyla tanınıp meşhur olmuştur. Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr'da geçiren Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin iyi bir tahsil gördüğü, Herat'a gittiğinde ilmi ve verdiği vaazları sayesinde kendisini kısa sürede kabul ettirdiği bilinmektedir. Hüseyin Vâiz, geniş bilgisi ve etkili vaazlarıyla şöhreti etrafa yayılınca ülkesinden ayrılıp Nişabur'a, daha sonra Meşhed'e gitmiştir. Dönemin büyük Nakşibendî şeyhî Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin Herat'ta öldüğünü öğrendiği günlerde onu rüyasında görmesi ve mezarını ziyaret etmek üzere Herat'a gitmesine vesile olmuş, burada Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin müridi ünlü sûfî şâir Abdurrahmân-ı Câmî ile tanışarak onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Herat'ta verdiği etkili vaazları ile kısa zamanda meşhur olan Kâşifî, bir süre sonra Timur Hükümdarı Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesine girmiş, onların teşviki

[54] Abdulhamit Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibî Aliyye'si", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 17, S. 1, 2004, s. 61.

ile çeşitli kitaplar telif etmiştir. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herat'tan ayrılan Kâşifî, 910/1504-05 yılında doğum yeri olan Sebzevâr'da vefat etmiştir.[55]

Hüseyin Vâiz Kâşifî vaazlar yanı sıra tasavvuf cemaatleri arasında da meşhur olmuş, çağdaşları tarafından kaleme alınan eserlerde övgü ile kendisinden söz edilmiştir. Ayrıca Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*, Handemir'in *Hulâsatu'l-Ahlak, Mekârimü'l-Ahlâk, Habibü's-Siyer*, Celâleddin Suyûtî'nin *Tabakâtu'l-Mecâlisü'l-Muminîn*, Şerif Rakîmî'nin *Târihî Rakîmî*, Nurullah Şuşterî'nin *Mecâlisü'l-Muminîn* gibi eserlerde Kâşifî'nin hayatı, ilmi ve edebî kişiliği hakkında bilgiler yer almaktadır.[56]

Hüseyin Vâiz Kâşifî, Şîa'nın güçlü oldugu bir bölgede dünyaya gelmiş ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmiştir. Çalışmaları ve eğilimi sebebiyle doğup yetiştiği yerde Şiî çevrelerce Sünnî olmakla itham edilirken, 35 yıl kadar yaşadığı ve Sünnîlerin yoğun olarak yaşadığı Herat bölgesinde ise Şiilik'le itham edilmiştir. Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) onun hakkında "Mevlânâ Vâiz Kâşifî mahlası ile bilinir. Gerçekten o ilmi müşkilleri ve problemleri çözerdi. Kendisi Sebzevarlıdır. Fakat o, Rafizilik'ten ve onların (Sebzevarlılar) sapık mezheplerinden uzaktır. Ancak, töhmetten de kurtulmuş değildir. Sesi ve şiir okuyuşu gâyet güzel idi. Davud aleyhisselamın sesi onda tecelli etmişti..." ifadelerini sarf eder. Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri eleştirmesi ve Kerbelâ vakasını anlattığı Ravzatü'ş-Şühedâ adlı kitabı sebebiyle Şiî olarak anılmasında etkili olmuştur.[57] Bu eserin bir beytinde, "Ali içinde doğduğu için Müslümanlara Kâbe'yi tavaf etmek vâcip olmuştur"[58] diyen Kâşifî, Ehl-i Beyt'e büyük muhabbet beslediği aşikâr olmakla birlikte Şiîlik'le ilgili aşırı bir tutumu olmamış, Sünnilerin içerisinde de herhangi bir uyum problemi yaşamamıştır. Ancak İranlı biyografi yazarlarının çoğu Kâşifî'yi Şiî âlimler arasında zikrederler.[59]

[55] M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 16-17.
[56] Saidbek Toltabayev, "Tasavvufî Şahsiyet Olarak Hüseyin Vâiz Kâşifî" **Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya I**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Aralık 2018, s. 205.
[57] Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibî Aliyye'si", s. 61.
[58] Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", **DİA**, c. 2, s. 17.
[59] Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibî Aliyye'si", s. 62.

Nakşibendî Tarikatı'nın temel eserlerinden *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât* adlı eserin müellifi olan Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532-3) Kâşifî'nin oğludur.[60]

Hüseyin Vâiz Kâşifî, dil, edebiyat, İslâmî ilimlerin yanı sıra astronomi, astroloji ve tasavvuf başta olmak üzere farklı disiplinlerle ilgilenmiştir. Vaaz ve nasihatları sebebiyle meşhur olan Vâizî, halk üzerinde etkili olmuş ve ilgiyle karşılanmış bir şahsiyettir.

1.2. ESERLERİ

Hüseyin Vâiz, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda pek çok eser kaleme almıştır. "Kâşifî" mahlasıyla şiirler yazmakla birlikte, şâir olarak pek tanınmamıştır. Hocası Fahreddin Hâce Ehad'ın astronomiyle ilgili *Lübâbü'l-İhtiyârât fî Tâyîni'l-Evkât* adlı eserini tamamlayan Hüseyin Vâiz'in astronomi ve astrolojiye dair *Mevâhibü'z-Zuhal, Meyâminü'l-Müşterî, Kavâti'l-Mirrîh, Levâmu'ş-Şems, Mebâhicü'z-Zühre, Menâhicü'l-Utârid* ve *Levâ'ihu'l-Kamer* adlı risâleleri vardır. Kâşifî başlıca şu eserleri kaleme almıştır:

Cevâhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr (Tefsirü'l-Arûs, Tefsîrü'l-Zehrâveyn): Müellif, Ali Şîr Nevâî'nin isteği ile dört cilt olarak planlayıp ancak ilk cildini yazabildiği bu eseri Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Vâiz, *Cevâhirü't-Tefsîr*'in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek bunun yerine *Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseynî)* eserini kaleme almıştır. *Cevâhirü't-Tefsîr* Kur'ân'ın başından Nisa süresinin 84. âyetine kadar olan kısımların tefsirini ihtiva etmektedir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur'ân ilimlerine dair yirmiden fazla konu işlenmiştir. Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır.[61]

Mevâhib-i 'Aliyye (Tefsîr-i Hüseynî): Hüseyin Vâiz, yukarıda da söz edildiği gibi *Cevâhirü't-Tefsîr*'i dört cilt planlayıp birinci cildini yazdıktan sonra geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olan bu eseri kaleme almıştır. Eserin Türkçe, Urduca ve Peştuca olmak

[60] Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", **DİA**, c. 2, s. 17.
[61] Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1999, c. 19, s.17.

üzere birçok tercümeleri bulunmaktadır.[62] Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, Şeyh Ömer Adûlî Niğdevî, Selânikli Ali b. Veli, Hamza, Gurabzâde Ahmed en-Nâsıh, İsmâil Ferrûh ve Muhammed Sâdık Îmânkulî tarafından Türkçe'ye tercümeleri yapılmıştır. 1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır.[63]

Câmi'u's-Sittîn: Yûsuf Sûresi'nin tasavvufî açıdan yapılmış bir tefsîri olup eser hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.[64]

Ravzatü'ş-Şühedâ: Farsça yazılmış olan makteller arasında en fazla bilinen eserdir. Ehl-i beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak'asını anlatan eser, 908/1502'de Hüseyin Baykara'nın torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. Eser on bölümden meydana gelmekte olup müellifin de en çok tanınan eseridir.[65] Bu eser mâtem meclislerinin vazgeçilmez eseri olmuştur. Bu sebeple *Ravzatü'ş-Şühedâ* etkisiyle mâtem meclisleri "Ravzahânî" adıyla da anılmıştır. Bu eserin tezhipli ve resimli tam bir nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi'nde yer almaktadır. İlk defa Bombay'da basılan eserin neşrini Muhammed Ramazan ve Ebü'l Hasan Şa'rânî yapmıştır. Eseri Âşık Çelebi *Tercüme-i Ravzatü'ş-Şühedâ,* Câmî-i Rûmî *Saadetnâme*[66] ve Hafız Hüseyin Kastamonî de *Ravzatü'ş-Şühedâ* adıyla Türkçe'ye tercüme etmişlerdir.[67] Fuzulî de *Hadîkatü's-Suadâ*'sını yazarken bu eserden geniş ölçüde istifade etmiştir. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü'ş-Şühedâ* adıyla kısaltılmış şekilleri de vardır.[68]

Ahlâk-ı Muhsinî: Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin en önemli eserlerinden biri olup 900/1495 yılında kalem alınmıştır. Çalışmamız da bu eserin tercümesi olan *Ahlâk-ı Ahmedî* olduğu için bu eser hakkında ileride detaylı bilgi verilecektir.

Envâr-ı Süheylî: Müellif, *Kelîle ve Dimne*'yi Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen *Envâr-ı Süheylî*'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye

[62] Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, c. 19, s.17.
[63] Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibî Aliyye'si", s. 62.
[64] Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibî Aliyye'si", s. 62.
[65] Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, c. 19, s.17.
[66] Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, c. 19, s.17.
[67] Müslüm Yılmaz, Hâfız Hüseyin el-Kastamonî et-Tosyavî el-Halvetî'nin Ravzatü'ş-Şüheda Adlı Eseri", **The Journal Of Academic Social Science Studies**, Number 52, Winter I, 2016, s. 388.
[68] Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, c. 19, s.17.

Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. *Envâr-ı Süheylî* Alâaddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Avrupa'da çok bilinen eserin İngilizce ve Fransızca tercümeleri de vardır. Urduca'ya da tercüme edilen *Envâr-ı Süheylî*'ye Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Allâmî *İyâr-ı Dâniş* isminde bir nazîre yazmıştır.[69]

Mahzenü'l-İnşâ': Hüseyin Vâiz Kâşifî, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili olan bu eserini 907/1501-02 yılında tamamlamıştır.[70]

Esrâr-ı Kâsımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-85) olmak üzere dört defa basılmış, Kâşifî'nin oğlu Fahreddin Ali Safî esere "*eşf-i Esrâr-ı Kâsımî* adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh de Bombay'da 1894 ve 1910 tarihlerinde basılmıştır.[71]

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929-30 tarihinde Tahran'da neşretmiştir. Eser Abdülbaki Gölpınarlı tarafından da tanıtımı yapılarak özet tercümesi yapılmıştır.[72]

Bedâyi'u'l-Efkâr fî Sanâyii'l-Âsâr: Edebî sanatlar hakkında olan eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova'da yayımlanmıştır.[73]

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-i Hâtim-i Tâi): Müellifin 891/1486 tarihinde Hüseyin Baykara adına kaleme aldığı bu eser, cömertliğin timsali olarak efsanevî bir kişilik kazanan Hâtim et-Tâi ile ilgili hikâyeleri içermektedir. Schefer (Paris 1883) ve M. R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eser, *Dâstân-ı Hâtim-i Tâî* (*Hâtim-i Tâî Hikâyesi*) adıyla Türkçe'ye çevrilerek birçok defa basılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi'ndeki bir nüshası Kazan'da 1876 yılında meşedilmiştir. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.[74]

---

[69] Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, c. 19, s.17.
[70] **a.g.e.**, s.17.
[71] **a.g.e.**, s.17.
[72] **a.g.e.,** s.17.
[73] **a.g.e.,** s.17.
[74] **a.g.e.**, s.17.

Letâyifü't-Tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bu eser 1957 yılında Tahran'da basılmıştır.

Lübb-i Libâb-i Mâ'nevî: Kâşifî'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefîsî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.[75]

Risâletü'l-'Âliyye fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü'l-Meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[76]

Sâhife-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.[77]

1.3. AHLÂK-I MUHSİNÎ

Hüseyin Vâiz Kâşifî anıldığı zaman ilk akla gelen eseridir. Kâşifî bu eserini Timur Hükümdârı Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900 (1495) yılında kaleme almıştır. *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarının en meşhurlarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok ilgi görenidir. Eser kırk bâb olarak tertib edilmiştir; her bâbda ibâdet, ihlâs, dua, sabır, rızâ, tevekkül, hayâ, istikamet, şefkat, merhamet, ihsân, sehâvet, emânet, diyânet, adâlet, şecâat gibi ahlâk ve fazilet kavramlarından biri ele alınmıştır. Bu kavramlar tarif edildikten sonra bazen zıt anlamlarından da faydalanılarak açıklamalar yapılmış, yer yer âyet, hadis, hikmetli sözler ve atasözleriyle birlikte konuya uygun şiirler zikredilmiştir. Kitap, Şehzâde Ebü'l-Muhsin için yazıldığından öğütler ilk planda onu hedef almaktadır.[78]

Ebû Muhammed Hasan b. Rûzbihân-ı Şîrâzî, *Ahlâk-ı Şemsî* veya *Ahlâk-ı Şemsiyye* adıyla *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye bir nazire yazıp Şemseddin Muhammed Kurd'a

[75] Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA**, c. 19, s.17.
[76] **a.g.e.**, s.17-18.
[77] **a.g.e.**, s. 18.
[78] Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", **DİA**, c. 2, s.17

ithaf etmişse de Kâşifî kadar başarılı olamamıştır. Bu nazirenin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Ahlâk-ı Muhsinî, İslâm coğrafyasında ve özellikle Hindistan'da çok ilgi görmüştür. Bu ilginin sebebini Kınalızâde Ali Efendi *Ahlâk-ı Alâî* eserinde şöyle açıklar: "Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî eserini kaleme aldı ve önce yazılan ahlâk kitaplarının hükmünü kaldırdı. Daha sonra müdakkik âlim Celâleddin Muhammed Devvânî *Ahlâk-ı Celâlî*'yi yazarak hikmet kütüphanesine süs oldu. En sonda da meşhur beliğ ve fâsih Mir Hüseyin Vâiz *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tel'if etti. Her ne kadar bu kitabın üslubu evvelkiler gibi hikemî tahkikler ve ilmî tekikler üzere kurulmamışsa da terkipleri ve manâları açık, lafız ve ibareleri de tatlı ve kolay anlaşılır bir eser olduğu için *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den daha ziyade meşhur olmuştur.[79]

Ahlâk-ı Muhsinî başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere birden fazla çevrileri yapılmıştır. Bu tercümelerin bazı yazma nüshaları da kütüphanelerimizde bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* de müsteşriklerin dikkatini çekmiş, Batı dillerine kısmen veya tamamen tercüme edilmiş, bu dillerde üzerinde incelemeler yapılmıştır. Eserin İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin bu eseri, şâir ve tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ tarafından Doğu Türkçesi'ne çevrilmiştir. Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan *Ahlâk-ı Muhsinî*, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok defa basılmış, Tahran'da bir ilmi neşri de yapılmıştır.[80] Türk edebiyatında *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri aşağıdaki başlıkta verilmiştir.

1.3.1. Türk Edebiyatı'nda Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Hüseyin Vâiz Kaşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin edebiyatımızda ilk tercümesidir Kütahya'da Firâkî Abdurrahman Çelebi tarafından yapılmıştır. Müellif 1550 yılında tamamladığı bu eseri, o dönemde Kütahya'da bulunan Şehzâde Bayezid'e sunmuştur. Firâkî, eserini yazarken ağdalı bir

[79] Enfel Doğan, **Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 23.
[80] Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", **DİA**, c. 2, s. 17.

dil kullanmamış, orta nesir üslubunu tercih etmiştir. Müellif eseri kelime kelimesine tercüme etmemiş, metne bazı ilaveler yapmıştır.[81] Bu eser Mehmet Avçin tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.[82]

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi (ö. 971/1574) tarafından yapılan tercümedir. Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, bu eseri Türkçe'ye tercüme etmesinin sebebi olarak, insanların bu eserden etmelerini sağlamak olduğunu belirtmiştir.[83]

Enîsü'l-Ârifîn: Azmî mahlasıyla bilinen Pir Muhammed (ö. 990/1582) tarafından 974/1566 tarihinde yapılan bir tercümedir. Bu tercümenin yurt içi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. *Enîsü'l-Ârifîn* çeşitli dillere çevrilerek rağbet gören *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserin tıpkı tercümesi değildir. Müellif bazı ekleme ve çıkarmalar yaparak eseri âdetâ telif bir kitap haline getirmiştir. Azmî, esere kendi şiirlerinin yanında başka şâirlerin şiirlerinden, hikmetli sözlerden, Arap atasözlerinden ve Acem kültürünün zenginliklerinden, çeşitli kıssalardan da istifade etmiştir.[84]

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Rıdvan b. Abdülmennân 982/1574-75 yılında Sultan II. Selim'in kızı İsmihân Sultan'ın isteği üzerine bu eseri kaleme almaya başlamıştır. Müellif bu eseri diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerine göre aslına daha uygun, sade ve anlaşılır bir dille tercüme etmeye çalışmıştır.[85]

Ahlâk-ı Sultân Ahmedî: Hocazâde Abdülazîz Efendi (ö. 1027/1618) tarafından Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî* ismiyle tercüme edilmiştir. Hocazâde *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi birebir tercüme etmemiş, metne bazı eklemelerde bulunmuştur. Bu eser, Hüseyin Altınpay "Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)", Osman Peker "Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin

[81] Fatih Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 8, S. 41, Yıl 2015, s. 242.
[82] Mehmet Avçin, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsînî (1b–99a) (İnceleme – Metin)**, (Yaynlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011.
[83] Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 242.
[84] Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 244.
[85] Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 243.

vr. 61a-165b)" ve Muhammet Dilek "Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr.3467, vr.166a-277b)" isimleriyle yüksek lisans tezleri olarak çalışılmıştır.[86]

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Eser 17. yüzyılın tanınmış âlim ve mutasavvıflarından aynı zamanda Mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu ve *Cezîre-i Mesnevî* eserini şerheden Abdullah Bosnevî'nin babası Ömer Efendi tarafından yazılmıştır. Ömer Efendi eserini, 1621 yılında II. Osman döneminde tamamlamıştır.[87]

Ahlâk-ı Ahmedî: Osmanzâde Tâib (ö.1136/1724)'in III. Ahmed'e sunduğu bir *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesidir. Asıl konumuz olan bu eser hakkından detaylı bilgi verilecektir.

İyilerin Ahlâkı: *Ahlâk-ı Muhsinî*, son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında *İyilerin Ahlâkı* adı altında eserin aslına uygun olarak ilk on beş bölümlük eksik bir şekilde tercüme etmiştir.[88]

[86] Hüseyin Altınpay, **Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2008; Osman Peker, **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2010; Muhammet Dilek, **Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr. 166a-277b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.

[87] Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 243.

[88] Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 243.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANZÂDE AHMED TÂİB HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. HAYATI

Osmanzâde Tâib, "reîs-i şâirân" unvanını kazanmış; hicivleri, hücumları ve kasideleriyle tanınmış bir dîvân şâiridir. Asıl adı Ahmed'dir.[89]

İstanbul'da doğmuş olup doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1089 (1678) tarihinde mülâzemet payasine eriştiği ve 1127 (1715) yılında İstanbul'da çıkan yangın nedeniyle uğradığı zarardan sonra Şeyhülislam'a yazdığı bir arîzasında, o tarihten kırk yıl önce mülâzemete başladığına dair kaleme aldığı notlar dikkate alınırsa muhtemelen 1070 (1659-60) tarihinde ve eğitimli bir ailede dünyaya gelmiştir.[90]

Babası Maliye Tezkireciliği ve Süleymaniye Vakfı Rûznâmçeciliği görevlerinde bulunan Osman Efendi'dir. Babasına nispetle Osmanzâde denilmiştir. Küçük yaşlardan itibaren düzenli bir medrese eğitimi gördükten sonra 1089'da (1678) Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'den (ö.1692) mülazım oldu. Bazı küçük medreselerde dersler verdi. 1099'da (1688) babasının İstanbul'da Kumkapı'da Karamanî Mehmed Paşa Camii bitişiğinde Cedîde-i Osman Efendi adıyla yaptırdığı veya yenilediği medresenin ilk müderrisliğine tayin edildi. Yedi yıl kadar devam eden

[89] Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s. 749.
[90] Abdullah Kaya, **Osmanzâde Ahned Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s.18.

bu görevinin ardından 1106 (1694) "hareket-i hariç" derecesiyle Fazliyye Medresesi'ne geçti. Ertesi yıl Şam Valiliğine gönderilen Kemankeş Aşçı Mehmed Paşa'nın maiyetinde onun kethüdası sıfatıyla Şam'a gidince adı müderrisler defterinden silindi.[91]

İstanbul'a döndükten sonra 1109'da (1097-98) Amcazâde Hüseyin Paşa'nın eniştesi Hacı Kethüda aracılığı ile Feyziyye-i Cedîde isminde inşasını vaad ettiği medreseye "hareket-i dâhil" rütbesiyle kendisine tevcih edildiyse de bu sözünü tutmaması ve bazı düşmanlarının aleyhinde bulunmasıyla Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin gözünden düştü ve ismi ikinci defa müderrisler listesinden çıkarıldı. Ancak 1115'te (1703) Horhor civarında Feyziyye-i Cedîde adıyla bir medrese inşa ettirdi ve önce "hareket-i dahil", ardından "mûsıle-i sahn" derecesiyle buraya müderris oldu. Bu sırada rütbesi tenzil edildiyse de 1118'de (1706) Mustafa Ağa Medresesi'ne ve 1120'de (1708) Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne tayin edildi. 1120'de (1708) Sahn-ı Seman Medreseleri'nden birine geçti. Yaklaşık altı ay sonra ibtida-i altmışlı rütbesiyle Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Medresesi'ne nakledildi. İki yıl sonra Murad Paşa-yı Atîk ve 1124'te (1712) Mûsıle-i Süleymâniye derecesiyle Kasım Paşa Medresesi müderrisliğine getirildi.[92] Bu gelişmeden sonra Tâib, Damat İbrahim Paşa'ya bir teşekkürnâme göndererek "mansıb-ı refi' ihsânına" teşekkür etmiştir. 1128'de (1716) aynı derece ile Ayasofya-i Kebîr Medresesi müderrisliğine atandı.[93]

Osmanzâde'nin bu hızlı yükselmelerinde 1122'de (1710) Sultan III. Ahmed'in hastalığı münasebetiyle kaleme aldığı Sıhhat-âbâd adlı kırk hadis şerhi ile bir yıl sonra kazanılan Prut zaferi dolayısıyla yine bu padişaha sunduğu kasidenin önemli etkisi olmuştur. *Meşâriku'l-Envâr* adlı tercümesini de aynı yıllarda III. Ahmed'in emriyle yapan Osmanzâde Ahmed Tâib, birkaç yıl sonra Mora'yı geri alan Damat (Şehid) Ali Paşa için yazdığı kasides vesilesiyle 200 altınla ödüllendirildi ve bu sadrazamın himayesine girdi. *Münşeât*'ındaki bazı yazılarından, savaşın sebepleri ve seyri hakkında verdiği bilgilerden onun bu Ali Paşa maiyetinde Mora seferine katıldığı,

[91]Abdülkadir Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2007, c. 34, s. 2.
[92] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 2.
[93] Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 20.

hatta İstendil, Ayamavra, Egine gibi ada ve kalelerin tahririnde görev aldığı kanaati doğmaktadır. 1127'deki (1715) yangında evi yanınca başta padişah olmak üzere bazı devlet büyüklerinin yardımını gören Ahmed Tâib, Şehid Ali Paşa'ya sunduğu arîzasında otuz yıl kadar tedris hayatına karşılık henüz "paye-i maksûd"a ulaşamadığını, evinin de yanmasıyla perişan olduğunu ifade edip müderrislik mesleğinin en yüksek pâyesi olan Süleymaniye müderrisliği'ne talip olunca isteği yerine getirildi ve mevleviyetle kadılık mesleğine terfi ettirildi. 1129'da (1717) Halep kadılığına yükseltilen Ahmed Tâib bir yıl kadar sonra azledilince İstanbul'a döndü. Münşeât'ındaki bir arîzasından hareketle kısa bu görevinden azledilmesinde Halep'te bulunan bir kiliseyi camiye çevirtmekle itham edilmesinin ve oradaki Fransız Konsolosu'nun hükümet nezdindeki faaliyetlerinin rolü olduğu anlaşılmaktadır.[94]

Tâib, Halep kadılığına getirilişinden birkaç ay sonra, oradaki Fransız Konsolusu ve ayân zümresi ile iyi geçinememiş ve arası açılmıştı. Konsolos, Fransızların orada İncil okudukları kiliseyi Tâib'in camiye çevirdiğini iddia ederek İstanbul'daki Fransız elçisi vasıtasıyla ona karşı birkaç ferman çıkartılmıştır. Ancak Tâib, kendisini savunarak olayı devlet büyüklerine şöyle bildirmiştir:

"…Gerçek olan şudur ki, İncil okudukları yer kiralarında olan bir mahsendir ki mahsen olduğu bütün şehir halkı bilür. Kilise olalı on sene yokdur. Önceki yıllarda ol mahsen mescid olup içinde ezan okunup ikindi namazı edâ olduğunu da buradaki herkes bilir ve şahadet eder. Devletlu Kapudan Paşa efendimiz hazretlerinden sual buyursalar ol gayret-i diniye sâhibi ve malûm-ı devletleri olan vezir bu durumu tafsîlen söylerlerdi ve keyfiyet-i hal vukû-ı zâhir olur idi. Lâkin Sultanum hazretleri onlar İslâm ülkelerinde ibâdet yeri olan mescidi kilise eyleseler de biz seyirci mi kalalım? Bu duruma sabır olur mu?..."[95] Tâib kendini savunmaktan geri durmaz, devlet lisanını bilmez birisi olmadığını, böyle bir olay için devletli efendimize zahmet vermeye hâcet olmadığını, kendisinin söz konusu zümreye ettiği yardım ve ikramı kendisinden önceki hiç kimsenin yapmadığını, kendi suçsuzluğunun tasdik edilip temize çıkarılması noktasında himmet beklediğini tafsilatlı bir şekilde anlatır. Ancak tüm çabalarına

[94] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, s. 2.
[95] Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 22.

rağmen bir sene geçtikten sonra Halep kadılığından alınır. İstanbul'a dönmeden Sadrazam İbrahim Paşa'ya yazdığı bir mektupta son durununu anlatır ve hacca gitmek arzusunu belirtir.[96]

İstanbul'a dönünce Kadıköy'ün Fenerbahçe semtinde bir köşk yaptırdı, ayrıca Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sayesinde Valide Sultan evkafından Demirkapı Çiftliği'ni elde edip onarttı. Evi şâir, âlim ve mûsikişinasların toplantı yeri oldu. Vezîriâzam İbrahim Paşa ve III. Ahmed'in takdirini kazanan Ahmed Tâib "reîs-i şâirân" olarak anılmış ve "Benim şimden gerü mahkûm-ı fermân-ı mutâımdır /Gerek erbab-ı tedrîsî gerek küttab-ı dîvânî" beytiyle başlayan ünlü kasidesiyle adeta bu alandaki ehliyetini ilan etmiştir. 1135'te (1723) Mısır kadılığına tayin edilen Osmanzâde'nin bu göreve ve daha önce de Halep kadılığına getirilişi, Şem'dânîzâde Süleyman Efendi tarafından, "...onun gibi mudhik âdeme taklîd-i kaza sahih olur mu bilmem? Ancak himmet-i vezîr ile oldu" sözleriyle eleştirir ve bu tayinin arkasında sadrazam olduğuna açıkça ifade eder.[97]

Mısır'daki hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Mısır'da iken Halep nakibine, müftüsüne ve mahkemesinde daha önce birlikte çalıştığı Gürânîzade'ye yazdığı mektuplarda Mısır Mahkemesi hakkında bilgiler vermekte ve maiyetindeki kâtiplerin yetersizliğinden şikâyet etmektedir. Ahmed Tâib, Mısır'da da sivri diline sahip çıkamamış, bu görevden azlinden kısa süre sonra zamanın Mısır Valisi'nin Kayserili olduğunu öğrenince, "Aya emîr midir, acaba Ermenî midir?" şeklindeki latifesi sebebiyle 2 Ramazan 1136'da (25 Mayıs 1724) Vali tarafından zehirletilerek öldürüldü ve Kahire'deki Hazra-i Haseneyn Türbesi'ne defnedildi.[98] Osmânzade'nin *Hadîkatu'l-Vüzera* eserine zeyl yazan Mü'minzâde Ahmet Hasib Efendi *Ravzatu'l-Kübrâ* adlı eserinde Osmanzâde'nin zehirlenerek öldürüldüğünü teyit eder.[99] Ayrıca *Râmiz Tezkiresi*'nde de Osmanzâde'nin zehirlenediği zikredilmiştir.[100] Çelebizâde

[96] Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 23.
[97] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 2.
[98] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3
[99] Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 24.
[100] Bursalı Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri 2**, A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen (Hazırlayanlar), Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s. 414.

Âsım, Müstakimzâde Sâdedin Osmanzâde Ahmed Tâib'in ölümüne tarih düşmüşlerdir.[101]

Fâtin Davud, *Fâtin Tezkiresi*'nde (*Hâtimü'l-Eşâr*) "Vefâtına şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi merhûm işbu târîhi nazm u inşâd eylemiştir. Göçtü Osmanzâde Tâib ah ah"[102] bilgisini aktarır.

Müstakimzâde Sa'dedin Osmanzâdenin ölümüne "Ölünce Tâib Ahmed buldı mesken sadr-ı me'vâyı" tarih düşerek 1136 senesini gösteren bu mısrayı söylemiştir.[103]

2.2. ESERLERİ

Sıhhat-âbâd: Kırk hadis şerhi olup III. Ahmed'in hastalanması münasebetiyle 1120 (1708) yılında sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Önce nesirle açıklanan hadisler daha sonra birer kıta ile nazma çevrilmiştir.[104] *Sıhhât-âbâd* tür bağlamında çok boyutlu bir eserdir. Eser hem bir sıhhatnâme hem de bir kırk hadis şerhidir. Bir bakıma manzum-mensur bir sıhhatnâmenin ortasına konmuş bir kırk hadis şerh ve tercümesi gibidir. Anılan bölümler sıhhatnâme türünün formuyla mutlak bir örtüşme içermese de büyük benzerlik göstermektedir. Eser manzum-mensur birlikteliğini içerdiği gibi şerh ve tercüme birlikteliğini de içermektedir.[105] Osmanzâde Tâib; sıhhat, ibadet ve ahlâk ağırlıklı hadisler seçmiştir. Türkçe şerhlerinden sonra hadislerin manzum tercümelerine yer verilen eserde kaynak, râvî bilgisi ve sıhhat durumu hakkında bilgi verilmemiştir.[106] Bu başarılı eserin birçok nüshası vardır. Eser Ali Cânip Yöntem tarafından incelenmiştir.[107] Özgür Kıyçak tarafından "Sıhhat- âbâd: Osmanzâde Tâ'ib

[101] Erdem, "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", s. 8.
[102] Fâtin Davud, **Fâtin Tezkiresi (Hatimetü'l-Eşâr)**, Ömer Çiftçi (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s. 52.
[103] Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 25; Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 2, s. 414.
[104] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3.
[105] Özgür Kıyçak, "Osmanzâde Tâib Ahmed'in Sıhhat-âbâd'ının Tür Bağlamında Çok Boyutluluğu" **Uluslarası Necatibey Eğitim ve Araştırmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı V**, Balıkkesir, www.unesak.com, 26-28 Ekim 2018, s. 381.
[106] Fahreddin Yıldız, "İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitaplar: Kırk Hadisler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 11, S. 21, 2013, s. 432.
[107] Abdülkadir Karahan, "Kırk Hadis", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2002, c. 25, s. 472.

Ahmed, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Sıhhat-âbâd Adlı Kırk Hadîs Şerhi" adıyla 2018 yılında yayımlanmıştır.

Ahmedü'l Âsâr fî Tercemetî Meşârikı'l Envar: Radıyyüddin Muhammed es-Sâgânî'nin *Meşârikıu'l-Envâri'n-Nebiviyye* adlı 2246 hadisten oluşan tercümesidir. III. Ahmed'in emriyle yapılan bu çalışma 1122 (1710) yılında tamamlanmıştır. Dili nispeten sade olan eserin iki yazması İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 1568) ve Süleymaniye (Âşir Efendi, nr. 421/1) Kütüphaneleri'nde kayıtlıdır.[108]

Dîvân: Kaynaklarda bahsedilen mürettep dîvânın nüshasına henüz rastlanmamıştır. Ali Cânip Yöntem, Ali Kemal Bey'in Kütüphanesi'ndeki yazmanın bir kitapçının eline geçtiğini, fakat âkıbetinin ne olduğunun bilinmediğini söyler. Theodor Menzel kaynak göstermeden dîvânda on iki kaside, otuz iki tarih, yetmiş yedi gazel ve başka şiirler bulunduğunu kaydeder. Müjgân Cunbur ve ekibi tarafından Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde mevcut yazmaların katalog çalışmaları sırasında burada bir dîvânın bulunduğu tespit edilmiş ve eser Ahmet Sevgi tarafından bilim dünyasına duyurulmuştur. Kırk üç varaktan oluşan 1497 beyitlik bu yazmada kırk üç beyitlik bir mi'râciyye, elli dokuz beyitlik temmûziyye kasideleri, terkib-ibendler, elli iki beyitlik hazâniyye kasidesi, tarihler, kıta ve rubâîler bulunmaktadır. Ahmet Sevgi dîvânda hiç hiciv bulunmamasından hareketle onun çok önceden tertip edilmiş olabileceğini söyler. Şâirin çağdaşlarının Dîvânı'ndan söz etmemeleri ilginçtir. Bazı şiir mecmualarında başta kaside ve gazel olmak üzere Osmanzâde'nin birçok şiiri günümüze ulaşmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir dîvân parçası vardır. Aynı kütüphanenin İbnü'l-Emin bölümündeki bir mecmuada Ahmed Tâib'in kendi hattıyla yazılmış gazeller mevcuttur. (nr. 3432, vr. 24b-28a). Millet Kütüphanesi'ndeki (nr. 659) dîvân parçasında ise elli kadar gazeli yer almaktadır. Bunlar önemli ölçüde Salih Sa'dâvî tarafından yapılan doktora tezinde bir araya getirilmiştir.[109] Mustafa Yatman, *Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler* adıyla şâirin dağınık halde bulunan şiirlerini toplamış ve yayımlamıştır.[110]

[108] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3.
[109] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3.
[110] Detaylı bilgi için Bk. Mustafa Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Münşeât (Mektûbât ve Muharrerât-ı Nâdire, Tuhfe): Ahmed Tâib'in aralarında arîza, takrir, nevâzişnâme, teşekkürnâme, tesliyetnâme ve niyaznâmelerin de bulunduğu elli civarında mektubundan oluşmaktadır.[111] Eserin birinci bölümünde alt makamların üst makam sahiplerine (a'lâya) yazdıkları arîzalar, ikinci bölümde üst makamların alt makamlara (a'lâdan ednâya) yazdıkları mektuplar, üçüncü bölümde aynı seviyede olanların birbirlerine (ihvândan ihvâna) yazdıkları, dördüncü bölümde de tebrik, teşekkür, teselli gibi farklı konularda yazılmış mektuplar toplanmıştır. Eserdeki kimi yazıların muhatapları belli değildir. Mektup gönderilenler arasında Sadrazam İbrahim Paşa, Kudüs Valisi Osman Paşa, Cidde Valisi Osman Paşa, Râşid Efendi gibi üst düzey memurlar vardır. Osmanzâde Tâib, *Münşeât*'ının başında yer alan sözleriyle nesirde sadeleşme sürecini başlatanlardan birisi olarak görülmesine rağmen, mektuplarında sanatkârane bir dil kullanmıştır.[112]

Devrinin süslü ve sağlam nesrinin örnekleri sayılabilecek olan bu mektuplardan Ahmed Tâib'in muhataplarından bir şeyler beklediği anlaşılmakta, aynı zamanda devrin önemli şahsiyetlerinin ruh yapıları hakkında bilgi edinilmektedir. 1124'te (1712) toplanmış ve devrin hazinedar ağasına sunulmuş olan eserin İÜ Kütüphanesi'nde iki nüshası vardır (TY, nr. 3904, vr. 17b-55a; nr. 9812).[113]

Ahlâk-ı Ahmedî: Bu eser, Kâşifî mahlasıyla tanınan İranlı Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin Timürlu Hükümdâr Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirzâ adına 900/1495 yılında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserinin muhtasar bir tercümesidir. Osmanzâde Ahmed Taîb bu eseri evinde uzlete çekildiği sırada kaleme almış ve III. Ahmed'e sunmuştur. Bu tercüme 1840 yılında Matbaa-ı Amire'de basılmıştır.[114] Bu eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Hulâsatü'l-Ahlâk: Miladi 1510'da Isparta'da dünyaya gelen Kınalızâde Ali Efendi tarafından 1563-1565 yıllarında Şam Kadısı iken kaleme alınan ve Suriye Beylerbeyi Semiz Ali Paşa'ya ithaf edilen *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinin özeti olan

[111] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s.3.
[112] Menderes Coşkun, "Son Klasik Dönem-Nesir", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, AKM Yay., 2004, c. V, s. 27.
[113] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3-4.
[114] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 4.

Hulâsatü'l-Ahlâk, oldukça sağlam bir üslûpla yazılmıştır. Sadrazam İbrâhim Paşa'nın teşvikiyle ortaya çıkan eserin günümüze birçok yazması ulaşmıştır.[115]

Telhîs-i Mehâsinü'l-Edeb: Osmanzâde Ahmed Tâib bu eseri, önemli eserler vermiş olan şâir, tarihçi ve çok yönlü bir kişiliği olan Osmanlı müelliflerinden Ali Mustafa Efendi'nin Câhiz'in *Minhâcü's-Sülûk*'ünden tercüme ettiği ve siyasetname niteliğinde III. Murad'ın arzusu üzerine 995 (1587) tarihinde İstanbul'da devrinin muaşeret, ahlâk ve adetlerini belirten[116] *Mehâsinü'l-Âdâb* adlı eserinin özetidir. Eserde padişahlar için gerekli olan davranışlar, şehzadeler ve vezirlere karşı muameleler, sır saklamaya dair hikmetler, giyim kuşamla saray hizmetçilerine dair öğütler yer alır. 1130 (1718) yılında yazılan ve Sadrazam İbrâhim Paşa'ya sunulan eserin Süleymaniye Kütüphanesi (Hüsrev Paşa, nr. 933) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 6965) yazmaları mevcuttur.[117]

Telhîsü'n-Nesâyih (Telhîsü'l-Hikem). Eserin asıl adı *Nasihatü'l-Mülûk Tagriban Li-Hüsnü's-Sülûk* olup yazarı Mesnevî şârihi olan Sarı Abdullah tarafından Sultan IV. Mehmed'e sunulmuştur. Osmanzâde Tâib, bunun özetini yaparak aynı padişahın oğlu III. Ahmed'e sunmuştur. Kitap iki bâbdır. Birincisinde dünya durumlarından, halife ve benzerlerinden, ikinci bâbda ise diğer dünyadan bahisler yer almaktadır.[118]

Simârü'l-Esmâr (Zübdetü'l-Esmâr [Ezhâr?] fi'l-Hikâyât, Zübdetü'n-Nesâyih): Alâeddin Ali Çelebi'nin *Hümâyunnâme* adıyla yaptığı *Kelîle ve Dimne* tercümesinin özeti niteliğindedir. Eser, 1117 (1705) yılında tamamlanıp Sultan III. Ahmed'e takdim edilmiştir.

Hadîkatü'l-Mülûk (İcmâl-i Tevârîh-i Âl-i Osman, Hulâsatü't-Tevârîh): Osman Gazi'den II. Mustafa'ya kadar gelen Osmanlı padişahlarının hayatları ve hayratlarına dairdir. Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa'ya sunulan eserin günümüze çok sayıda nüshası intikal etmiştir. Bir tertibi olan *Tuhfetü'l-Mülûk* adıyla muhtasar olan IV. Mehmed'e, diğer bir tertibi olan *Hadîkatü'l-Mülûk* ise III. Ahmed'e kadar olup III.

---

[115] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 4.
[116] Bekir Kütükoğlu, "Ali Mustafa Efendi", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 415.
[117] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 4.
[118] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 15.

Ahmed'e genişçe yer verilmiştir. Bu eserde padişahların hayatı, ardından sefer ve fetihleri ve sonrasında vakıf ve eserleri şeklinde bir içerik sıralaması güdülmüştür.[119] *Tuhfetü'l-Mülûk* adıyla anılan eser Mustafa Hâşim'in buna zeyli olan *Nuhbetü'l-Mülûk*'ü ile birlikte basılmıştır. *Tuhfetü'l-Mülûk*, *Hadîkatü'l-Mülûk*'e göre daha muhtasardır. *Hadîkatü'l-Mülûk*'ün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshası (Hazine, nr. 1471) üzerinde Oktay Çanaklı tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[120] *Hadîkatü'l-Mülûk*'ün bir başka versiyonu olan *İcmâl-i Tevârîh-i Âl-i Osman*'da I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'den de söz edilmektedir. Şehrîzâde Mehmed Said tarafından yapılan kısa zeylinde sadece III. Ahmed'den bahsedilmiştir.[121]

Hadîkatü'l-Vüzerâ: Osmanzâde Ahmed Tâib'in en tanınmış eseri olup Osmanlı sadrazamlarının biyografileri ilk defa bu kitapta müstakil olarak ele alınmıştır. III. Ahmed'i övdükten sonra Osmanlı sadrazamlarının ilki Alâeddin Paşa'dan başlayarak, tarihi sırlamaya uygun olarak II. Mustafa zamanında azl edilmiş olan Ramî Mehmed Paşa'ya kadar doksan üç sadrâzamın hayat hikâyelerini kısaca ve belli bir yöntemle anlatmaktadır.[122] Eserde yeri geldikçe küçük nükteli manzumeler de serpiştirilmiştir.[123] Bu esere yazılmış zeyiller şunlardır:

Gül-i Zîbâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ: "Vezirler Bahçesinin Güzel Gülü" anlamına gelen ve Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi'nin "bıraktığı" yerden, bir başka deyimle Kavanoz Ahmed Paşa'dan, Said Mehmed Paşa'ya kadar otuz bir sadrâzamın hayat hikâyelerinin anlatıldığı bu eserin gerçek sahibi hakkında tartışmalar söz konusudur.[124]

Verd-i Mutarrâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ: "Vezirler Bahçesinin Taze Gülü" anlamına gelen bu zeylin yazarı Ahmed Câvid Bey, uzun yıllar İstanbul Şehreminliği yapmış, 1803 yılında vefat etmiştir. Verd-i Mutarrâ, Dâmad Mehmed Râgıb Paşa'dan

---

[119] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Coşkun Üçok (Çev.), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 279.
[120] Oktay Çanaklı, **Hadîkatü'l-Mülûk**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.
[121] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 4
[122] Sait Aşgın, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.147.
[123] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 14.
[124] Aşgın, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, s. 154.

başlayarak Yusuf Ziyâ Paşa'ya kadar toplam 24 adet sadrâzamın hayatını öncekilerle aynı yöntemlerle anlatmaktadır.[125]

Zeyl-i Verd-i Mutarrâ ya da Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzera: Abdülfettah Şefkat Efendi'nin Yusuf Ziya Paşa'dan Alemdar Mustafa Paşa'ya kadar toplam 6 sadrazarnın hayatının anlatıldığı bir eserdir.[126]

Hadîkatü'l-Vüzerâ sadrâzamların etnik kökenleri, göreve gelişleri ve görevleri, görevden ayrılışları ve zamanlarını şiirsel olarak ve ebced hesabıyla tarih düşülmüştür. Bu eser kendisinden sonra emsal bir eser olmuştur. Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-Rü'esâ* eserini yazarken Osmanzâde Tâib'in *Hadîkatü'l-Vüzerâ*'sını model almıştır.[127] Mu'minzade Ahmed Hasîb, Ali Paşa'nın isteği üzerine Osmanzâde Tâib'in *Hadîkatü'l-vüzerâ*'sına zeyil olarak kaleme almaya başlamıştır.[128]

Bu eserler dışında Osmanzâde Tâib'e başka eserler de izafe edilmiştir. *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam / Tuhfe-i Nu'mân* adlı bir eser izâfe edilen Ahmed Tâib, *Kurâzatü'z-Zeheb fî İlmi'n-Nahv ve'l-Edeb*'in de müellifi gösterilmiş, hatta eser bu adla Lübnan'da yayımlanmıştır. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalarda (Lâleli, nr. 3205, 3474) müellifin *Ahmed el-Müştehir en-Niyâbe* şeklinde gösterilmesinden eserin Ahmed Nâib'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Osmanzâde'ye ayrıca *Münâzaratü'd-Devleteyn, Suâl ve Cevâb* adlı eserler de izâfe edilmektedir.[129]

Osmanzâde Tâib hem tercüme, hem de telif eserler vermesi ve eserlerindeki muhteva bakımından öenmli bir kişiliktir. *Sıhhat-âbad* eseri manzum-mensur birlikteliğini sunarken kırk hadis şerhi olması nedeni ile zengin bir muhtevaya sahiptir. Özellikle *Hadîkatü'l-Mülûk* ve *Hadîkatü'l-Vüzerâ* eserleri döenmin tarihini öğrenmek açısından araştırmacılar için bilgi kaynağı olabilecek eserlerdir. Osmanzâde, şâirlik ve "reîs-i şâirân" unvanının ötesinde kendisinin gündeme gelmesini sağlayan diğer bir husus tarihçi kimliğidir. Franz Babinger Osmanzâde'nin tarihi kimliği hakkında "olağanüstü verimli ve popüler bir tarih yazarıdır. Yapıtları en çok yayılan ve okunan

[125] Aşgın, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, s. 154.
[126] Aşgın, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, s. 155.
[127] Coşkun, "Son Klasik Dönem-Nesir", c. V, s. 13.
[128] Coşkun, "Son Klasik Dönem-Nesir", c. V, s. 20.
[129] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s.4

kitaplardan sayılır"[130] değerlendirmesi yapmaktadır. Bu nedenle Osmanzâde farklı alanlarda eserler kaleme alması bakımdan devrinin önemli kişiliklerinden birisidir.

2.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Osmanzâde Tâib, kaynaklarda "nâzım-ı manzûme-i hünermendî",[131] "ser-âmed", "şâir-i mümtâz-ı ser-âmed", "fuzala-yı şu'arâ" gibi nitelemelerle anılan; Arapça, Farsça, Türkçe'ye vâkıf ve devrin ilimlerini bilen birisi olarak geçmektedir.[132]

Osmanzâde Tâib, ilim erbâbından olup kıt'a ve tarih söylemedeki mahâreti ile şöhret bulmuş bir şâirdir.[133] Kaynaklar, Osmanzâde Tâib'in toplumsal sorunlara duyarlı bir kişiliği olduğunu ve kimi aksaklıkları yermedeki başarısını da dile getirirler. Ancak döneminde kişileri iğneleyici yanının ağır bastığı ve bu yüzden de çevresinde pek sevilmediği yine kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır.[134]

Osmanzâde, mâhir, etkileyici, yenilik ve marifet dolu, yeni mazmunlar kullanan, şiirleri dillerde dolaşan ve parmakla gösterilen, belâğat ve beyânı güçlü, kibar meclislerini süsleyen, tabirleri kendine has ve geleneğe bağlı bir şâir olarak değerlendirilmektedir. Râmiz, onun hat sanatına da vakıf olduğunu belirterek hoş sözlü bulmakta, kaleminden dökülen avlayıcı eserlerin olduğunu belirtmektedir.[135]

Sözleri renkli ve fasih bulunmakta, beyitleri manâ yükle ve nükte ile süslü, latifeli mazmunlar bulmaya meyyal bir şâir olarak değerlendirilmiştir. Fâtin, Tezkiresi'nde "nâzım-ı manzûme-i hünermendî", "ashâb-ı ilm u kemâl", "dil-nişîn" ifadeleri ile beğenisini dile getirir.[136] Seyyit Vehbi de Osmanzâde'yi "sühandân" olarak görür.[137]

Nedîm ile aynı dönemde yaşayan Osmanzâde, şiir konusunda Nedîm gibi kendisine has bir şiir tarzı oluşturabilmiş değildir. Ali Cânib Yöntem'e göre o Nâbi'nin

---

[130] Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, 279.
[131] Davud, **Fâtin Tezkiresi**, s. 52.
[132] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 37.
[133] Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri** , s. 414; Davud, **Fâtin Tezkiresi**, s. 52.
[134] Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.212.
[135] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 37-38.
[136] Davud, **Fâtin Tezkiresi**, s. 52.
[137] Cem Dilçin, **Divan Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 131.

selasetine dahi yetişememiştir. Mengi, "Edebiyat tarihindeki yeri daha çok "reîs-i şâirân" oluşundan gelen Osmanzâde Tâib, hazır cevaplılığı ve hicvetme gücünün oluşuyla da dikkat çekmiştir. Ancak, şâirlik yeteneği bakımından orta derecede bir şâirdir"[138] değerlendirmesinde bulunur. Fuad Köprülü ise onu şöyle değerlendirir: "Şiirlerinden ziyade nükteleri, hiciv ve hezel vadisindeki mazmuneleri ile şöhret bulmuş bir adamdı, müteaddid mensur eserleri de vardır; fakat ikinci derecede bir şâir bile addedilemez. Resmen "reîs-i şâirân" unvanını alması padişahın ve daha doğrusu İbrahim Paşa'nın bir iltifatı neticesidir."[139] Osman Horata da Osmanzâde'nin "reîs-i şâirân" unvanını hakketmediğini, yaşadığı çağda şiir ve inşada maharetli, nazım ve nesri şâirler arasında makbul, doğuştan iyi bir şâir olmakla birlikte eserleri yeterli kadar titizlikten yoksun şâirler sınıfı içinde değerlendirilmektedir."[140] Karahan ise şâir hakkında "reis-i şâirân gibi tantanalı bir unvanına ve bazı tezkireciler ile tarihçilerin mübalağalı övgülerine rağmen Osmanzâde ne nazımda ne de nesirde birinci sınıf bir şahsiyettir"[141] şeklinde kanaatini dile getirir.

Her ne kadar Osmanzâde Tâib, iyi bir şâir olarak görülmese de günümüze kadar ilgi görmesi hicivle mizah karışımı bir söyleyişle zamanının toplumsal sorunları yansıtmasının payı büyüktür. Yine o zeki, nüktedan bir şâir olduğu için zamanında devlet erkânı nezdinde oldukça itibar görmüştür.[142]

Şuâra tezkirelerinde ve diğer hâl tercümelerinde latîfeciliğine, nüktedanlığına, heccavlığına, aşırı övme ile yerme arasındaki türlü değişiklikler gösteren mizâcına dair fıkralar, rivâyetler ve anlatımlar az değildir. Osmanzâde, tevbe eden manâsına gelen "Tâib" mahlasına rağmen sert mizacı ve sivri dilli olması sebebiyle huzurlu bir hayat yaşayamamıştır. Osmanzâde Ahmed Tâib, Nef'i'den sonra hicvi yüzünden katledilen ikinci şâir olmuş, ölümüne dönemin şâirleri tarafından tarihler düşürülmüştür. Kalemi düşmanları için zehirli bir yılan, dostları için tatlı dilli papağan sayılan, nükteleri, hoş sohbeti ve hazırcevaplılığı ile bilinen Osmanzâde'nin kullandığı "su gibi ezberleme",

[138] Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.
[139] Kyçak, **Sıhhat-abâd**, s. 38-39.
[140] Osman Horata, "Necâti Bey'den Bâkî'ye Döne Döne", **Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyomu III**, Çanakkale 30. 05. 1997 - 01. 06. 1997, s. 46
[141] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 39.
[142] Seyit Kemal Karaalioğlu, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1: Başlangıçtan Tanzimata**, Inkılap ve Aka Basımevi İstanbul, s. 709.

"bir içim su" vb. ifadeler hala kullanılmaktadır.[143] İstanbul'da kahvenin azalması ve aşırı pahalılaşması üzerine söylediği; "Olalı kahve-i Rûmî nümâyan Nohûdî-meşreb oldu cümle yaran" beyti meşhurdur.[144] Osmanzâde Tâib bunun gibi sıra dışı çıkışları, hazır cevaplılığı nedeniyle edebiyatın zenginleşmesine katkı sağladığını söyleyebiliriz, aynı zamanda topluma duyarsız birisi olmadığı için söylemlerinde yaşadığı dönemin sosyal dokusunu anlamakta araştırmacılara önemli refaranslar sunabilir.

Babası Divân-ı Hümâyun kâtiplerinden Osman Efendi olduğu için kendisine Osmanzâde denilmiştir.[145] İhtişamı, iyi yaşamayı seven ve önceleri "Hamdî" mahlasını kullanan Osmanzâde Tâib, bu mahlasla sert ve kırıcı hicivler söylemiş olduğundan yaptıklarına tövbe ederek "Tâib" mahlasını kullanmış olsa da hiciv alışkanlığından vazgeçememiş ve hayatı boyunca Nâbî, Mustafa Sâkıb Dede gibi önemli kişileri yermekten kendini alamamıştır. "Reîs-i şâirân" unvanını aldıktan sonra yazdığı ünlü kasidesinde döneminin şâirlerini birer nükte ile hicvedip sözü vekili olarak nitelediği Seyyid Vehbi'ye bırakmış, o da bu isteği yerine getirmiş ve sözü Nedîm'e vermiştir. Bu kasidesinin saray düğünleri, imar ve inşa hareketleri, İstanbul yangınları, hayat pahalılığı ve kıtlık gibi dönemin sosyal tarihiyle ilgili önemli bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Arapça ve Farsça'ya da vakıf olan Ahmet Tâib Efendi sadece şâir değil aynı zamanda güçlü bir münşî idi.[146]

Esasen Osmanzâde Tâib söz konusu olduğunda en çok tartışılan onun "reîs-i şâirân" olarak anılmasıdır. Divan şiirinde sanatkârâne eserler veren şâirlerin önde gelenleri için Klâsik Türk Edebiyatı'nda "sultânü'ş-şuarâ", "melikü'ş-şuarâ", "şeyhü'ş-şuarâ" gibi nitelendirmeler yapılmıştır. Bu sebeple "reîs-i şâirân"lık önemli bir pâye olmuş, bu unvana layık görülenler şiirin sultanları olarak itibar ve iltifat görmüşlerdir. "reîs-i şâirân" unvanına layık görülen ilk şâir Germiyanlı Şeyhî'dir. Ahmet Paşa, Necâtî, Zâtî, Bâkî, Nâbî gibi şâirler de bu payeye mazhar olmuşlardır. Önceleri şâirler ve tezkirecilerce verilen söz konusu unvanın XVIII. yüzyıl başlarında

[143] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3.
[144] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3.
[145] Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.
[146] Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA**, c. 34, s. 3; Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.749.

Osmanzâde Tâib'in 1720 yılında Sultan III. Ahmed'in İbrahim adındaki şehzadesinin doğumu sebebi ile söylediği bir kaside padişahın makbulü olduğundan bir Hatt-ı Hümayun ile Osmanzâde "melikü'ş-şuara" sayılıp "reîs-i şâirân" unvanıyla taltif edilmiştir.[147]

Osmanzâde'nin "reîs-i şâirân" olarak ilan edilmesine Safâî nakli göre Şehzâde İbrahim'in doğumu üzerine bir tarih manzumesi kaleme alarak III. Ahmet'e arz etmesi vesile olmuştur. Manzûmeyi beğenen Sultan III. Ahmed: "Makbûl-i hümâyûnum olmuştur. Asrın "melikü'ş-şu'arâ"sı olduġı vücûh ile zâhirdir. Matlabı ihsân-ı hümâyûnum olmuşdur" diyerek bir hatt-ı hümâyûn ile Tâib'i resmen "reîs-i şâirân" ilan eder. Bunun üzerine Osmanzâde Tâib, devrin şâirlerini değerlendiren bir kaside yazar ve III. Ahmed'e takdim eder.[148] Osmanzâde Tâib, böylece Padişah fermanıyla "reîs-i şâirân" ilan edilen ilk şâir olmuştur. Bu konuda Osman Harota'nın yorumu kayde değerdir: "Divan edebiyatında rengin hayalleri, hûbe dallarıyla yeni bir çığır açan şâirler "husrev-i Rûm", sultanu'ş-şuârâ", "reîs-i şâirân" gibi sıfatlarla taltif edilmişlerdir. Necâti Bey, Bâkî, Nef'î Nâbî gibi. Osmanzâde Tâib bir kenara bırakılırsa bu şâirlerin kendilerine verilen unvanları hakkettikleri konusunda günümüz kaynakları da müttefiktirler."[149] Osmanzâde bazı eserlerde "melikü'ş-şuâra", "sultanu'ş-şuarâ" çoğu eserlerde ise "reîs-i şâirân" olarak geçmektedir.[150]

Osmanzâde Tâib "reîs-i şâirân" ilan edildiği bu karara şöyle sevinmiştir:

Acep mi ba'de-zîn teshir idersem mısr-ı irfânı

Ki oldı sözlerim şâyân-ı istihsân-ı Sultânı[151]

Osmanzâde, "reîs-i şâirân" payesine erişmesi ile kendisinin diğer şâirlerden üstünlüğünü şu mısralarda dile getirir:

Benüm şimden geru mahkûm-ı fermân-ı mutâındur

[147] Ahmet Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, s.2; Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.749.
[148] Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s.2.
[149] Horata, "Necâti Bey'den Bâkî'ye Döne Döne", s. 46.
[150] Yöntem, "Reîs-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, 1928, s. 113.
[151] Yöntem, "Reîs-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", s. 111.

Gerek erbâb-ı tedrîs ve gerek küttâb-ı dîvânî[152]

Osmanzâde Tâib her ne kadar yergi ve hiciv meyilli olsa da kendi devrinde yaşamış bazı şâirleri takdir ettiğini görmekteyiz. Tâib, "reîs-i şâirân" tayin edildiği zaman haliyle buna çok memnun olmuş, devrinin Râşid, Vehbî, Neylî, Kâmî, Sâlim, Lem'î, Dehimî, v.b gibi mühim bir kısım şâirlerini de takdir ve medhetmek inceliğini göstermişdir.[153]

Osmanzâde Tâib, III. Ahmed'e arz ettiği kasideyi kaleme aldığı dönemde manâ ülkesinin padişahı olarak "gözümün nuru" ve "canımın cânı" dediği Râşid ve Vehbî'yi görür:

Velîkin hüsrev-i mülk-i ma'ânî Râşid ü Vehbî

Birisi nûr-ı çeşmimdir birisi cânımın cânı[154]

Vehbî de konuyla ilgili aşağıdaki beyitle görüşünü dile getirmiştir.

Güzel itdün efendim eyledün hatt-ı şerîfünle

Reis-i şâirân Tâib kulun gibi sühandân[155]

Yine Osmanzâde Tâ'ib, Râşid'in sözde sihirler yaratan bir şâir olduğunu Ali Paşa'nın Mora fethi için yazdığı tarih manzumesinde aşagıdaki beyitte dile getirmiştir:

Olsa da imkân bend-i leb olur şerm ü edeb

Var iken Râşid gibi bir şâ'ir-i sihr-âferin[156]

Tâib, şâir olarak Neylî ve Kâmî'yi tanıyor. Ona göre Neylî ve Kâmî dışındakilere şâir demek yanlış ve bühtan olur:

---

[152] Yöntem, "Reîs-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", s. 112.
[153] Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.749.
[154] Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s. 8.
[155] Dilçin, **Divan Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, s. 131; Vehbî'nin kasidesinin tam metni için bk., Sevgi, s. 12-24.
[156] Halit Biltekin, Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 11, Bahar, s. 168.

Velî ben bildigim şâ'ir fakat Neylî vü Kâmî'dir

Hatâdır gayra itmem şâ'iriyyet ile bühtânı[157]

Osmanzâde Tâib, Âsım Çelebizâde için de nazm ve nesirde müderrisler arasında akransız, hoş sözlü nitelendirmesini yapar.[158]

Müdderislerde ancak Âsım-ı hoş-gû mûsellemdür

Ki nazm u nesr ü fazl u ma'rifetde yokdur akrânı[159]

Osmanzâde Tâib devrin şâirlerini değerlendiren padişaha arz ettiği kasidesinde dönemin birinci derecedeki şâirlerinin adlarını vermiş ancak bunların arasında Nedîm'in adına değinmemiştir.[160] Gerçekten de Nedîm gibi dil ve söyleyiş estetiği yakalamış, asırlar ötesine ses götürecek bir şâirin ismini bile anmamış olması Tâib'in tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Nedîm'in bu vefasızlığa elbette cevabı vardır:

Zâhirde egerçi cümleden ednâyız

Erbâb-ı nazar yanında lîk a'lâyız

Saymazsa hesâba n'ola ahbâb bizi

Biz zümre-i şâ'irânda müstesnâyız[161]

Tâib'in söz konusu kasidesinde yer alan şu ifadeler Sâdî'ye tariz olduğu anlaşılmaktadır:

Belâ bunda biraz etfâl-ı endek-sâl vardır kim

Dahi üstâddan görmüş degillerken Gülistânı

Önine geçmek içün dâ'imâ merdân-ı meydânın

[157] Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s.8.
[158] Şükran Kurdakul, **Şâirler ve Yazarlar Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 119.
[159] Dilçin, **Divan Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, s. 131.
[160] Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.
[161] Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s. 9; Muhsin Macit, **Nedîm Dîvânı**, Rubailer, 1/4.

Kemâl-ı şevk ile teşmîr iderler sâk u dâmânı[162]

Sâdî de "Cevâbnâme-i Sa'dî Berây-ı Ta'rîz-ı Tâib Efendi Der-sitâyiş-i Hazret-i İbrâhîm Paşa" isimli bir kaside ile Osmanzâde Tâib'e cevap vermiştir. Sâdî, Osmanzâde Tâib'e cevap olarak kaleme aldığı kasidesinde III. Ahmet ve İbrahim Paşa'yı methettikten sonra; sıradan bir şâir olmadığını ancak, kendisine haksızlık yapıldığını, Gülistan'ı bile bilmemekle itham edildiğini, oysa Gülistân'ı da Bostân'ı da telif edecek güçte olduğunu söyler.[163]

Adlî ile de arası iyi olmadığı anlaşılan Tâib, Adlî'nin iki şiirini müstezat haline getirerek Adlî'yi hicvetmiştir. Bir bakıma XVIII. asır Divan Edebiyatı'nın hiciv ve hezliyatta geldiği noktayı da ifade eden müstezat halindeki bu iki hicviyeden birine ait bazı beyitler şöyledir: [164]

Ne dem ki mültefit-i yâr-ı dil-firîb olurum

Dürüst söyleyemem

Fenâ-resîde-i sermâye-i rakîb olurum

Fenâ-resen diyemem

Ümîd-i zirve-i dil-hâh ile bu vâdîde

Hemîşe zırvalarım

O reh-revim ki zebûn-ı firâz u şeyb olurum

Yine pilâv yiyemem

Gelû-girifte-i kuhl-i gam olur isem de

[162] Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâirânlık ve Vekaletnameler", s. 9.

[163] Sâdî'nin kasidesinin tam metni için bk., Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s. 9-12.

[164] Adlî ile Osmanzâde Tâib arasındaki söz konusu geçimsizlik Râmiz tarafından "şeker-âblık" olarak tavsif edilir. Râmiz, bu konudaki nazım örneklerini boş bırakmıştır. Arif Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan şiiri Adlî ve Dîvân", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, 2017, s. 447.

Misâl-i kelb-i akûr

Yine o gül-ruhı gördükde andelîb olurum

Velîk havlayamam[165]

Yukarıdaki örneklerde de açıkça görüldüğü gibi Osmanzâde'nin sevilmeyen ve zaman zaman eleştirilerin odağındaki bir şâir olmasına sebep olan hiciv ve hezliyatlar olmuştur. Aynı zamanda hiciv ve hezliyatları ve hazır cevaplılığı onu sıradışı kılan en önemli özelliklerindendir. O sıradan konularda dahi hazır cevaplıdır ve eleştirmekten kendini alamayan bir karektere sahiptir.

XVIII. asrın başında Rusya'ya yapılması düşünülen seferden yana olmaması ve Rusların anlaşma şartlarına uyacakları yönündeki kanaatiyle gaflet göstermesinden dolayı padişahla arası açılan Sadrazam Gürcü Yusuf Paşa Rodos'ta idam edilmişti. Onun idamı, dönemindeki pek çok kişi ve kuruma karşı eleştirel tavrını sakınmayan Osmanzâde Tâib'i ziyadesiyle memnun etmiştir. Osmanzâde, sadrazam ve idamı hakkında:

Mühri teslîm idicek cürm ile Yûsuf Pâşâ

Geldi cânı yerine cism-i cihânun gûyâ

Şevk-i 'izz ile olup cem-i perîşân diller

Kasd-ı târîhde iken yani gürûh-ı zurafâ

Sordı boynun urayım mı deyu cellâd-ı gazâ

Didi Behrâm-ı felek kasr-ı semâdan ur ya

dizeleriyle duygularını ifade eder. Osmanzâde'nin bu ölüm hadisesinden keyif duymasının nedeni devlet anlayışından veya şahsi husumetinden kaynaklanabilir.[166]

[165] Sunal, "XVIII. Yüzyıl Dîvân şiiri Adlî ve Dîvân", s. 447.

[166] Murat Öztürk, "Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/1 Winter, Turkey 2012, s. 1816-1817.

Yukarıda geçtiği gibi Gürcü Yusuf Paşa'nın idamına sevindiği gibi Dürrî'nin körlüğünü ve Fâik'in ayağının topallığını da fırsat bilip ikisine de çatar:

Hurde-bîn olmada Dürrî'ye göz açtırmam ben

Kuhl-i hâk-i bâdemin çeşmin idese bînâ

Fâik'i aksadırım nâtık'a nutk ittirmem

Düz basarsa ayağın lutfun iderse gûyâ[167]

Beşerî noksanlıklara dil uzatmaktan kendini alamaması bu kişileri çekememek veya şahsî husumeti olabileceğini akıllara getirmektedir.

Tabi ki Nâbi'ye de ziyadesiyle çatar:

Haleb andaysa n'ola bundadır endâze-i kilk

Tutalım itmemişiz Nâbi'ye arz-ı kâlâ[168]

Başka bir beytinde Nâbî'yi aşağılamaya tevessül ettiğini görmekteyiz:

Hemşehrîlerin tâ o kadar kesreti var kim

Nâbî'nin evi şimdi katır hânına benzer

Karahan yukarıdaki beyit için şu yorumda bulunur: "Bu zarafetten yoksun beyit, bir noktadan, oldukça dikkat çekicidir. O da kıskançlık. Osmanzâde'nin gûyâ nüktedanlık için söylemiş olması düşünülebilecek olan bu soğuk iki mısradan şu anlam da çıkabilir: Nâbî, cömert, hemşehrilerine karşı mültefit ve misafirperver olduğu icin geleni gideni çok olan bir zattır. Bir cinas sanatı uğruna bu hemşehri ziyaretlerini yakışıksız bir benzetme ile nazım ipliğine dizen Osmanzâde esasen dokunaklı ve çoğu zaman zarafetten yoksun nükte ve telmihleriyle tanınmış ve belirtildiğine göre bu dilini tutamaması son görev yeri olan Mısır'da hayatına mal olmuştur.[169]

[167] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 4.
[168] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 4.
[169] Abdülkadir Karahan, **Nâbî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara1987, s. 22.

Nâbî hakkında "Nâbî'nin evi simdi katır hânına benzer"[170] diyebilecek kadar acımasız bir eleştiri örneğini sergilerken Nâbî'yi hicvettiği ve kıskandığı eski kaynaklarda bildirilmesine rağmen Nâbî etkisinde kaldığı da bilinen bir gerçektir.[171]

Tâib, Nedîm'i de hicv eder. Kendisinin yeme içme meclislerinde şarap yerine neşe döktüğünü Nedîm ise ortalıkta kaz biçimindeki şarap sürâhisi gibi dolaştığını söyler:

Tâibâ bezm içre geh sen neşve-rîz-i câm iken

Kim zuhûr-ı hâletin meclisde cevlânındadır[172]

Sâkıb, İsveç Kralı'nın Türkiye'ye ilticâsı esnasında Kral'ın yanında bulunması, ona bir kaside yazmış ve Sâkıb'ın Avrupaî kıyafetler giymesi sebebiyle Osmanzâde'nin eleştirisine maruz kalmıştır. Tâib, Sâkıb'ı "Sâkıbiyye" adında bir hicviye ile eleştirmiştir:

Senin ahvâlini Sâkıb gelenlerden suâl itdim

Didiler suhre-i bezm-i kral-ı mülk-i İsveç'dür

şeklinde başlar ve:

Sana yetmez mi bu töhmet ki yazmışsın kasîdende

Kralım Âl-i Kisrâ pûr-ı Rüstem nesl-i Îreç'dir

diye devam eder ve işi imanî bir boyuta kadar taşıyarak kasidesini şöyle bitirir:

Eger tecdîd-i îmân eylemeyüp insâfa gelmezse

Ânı katl eylemek mânend-i ecr-i rûze vü haccdur[173]

---

[170] Zülfü Kılıç, "Klasik Türk şiirinde Nazım Şekillerinden Sosyal Hayatın Yansımaları", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages**, **Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2 Winter, 2009 Turkey, s. 845.

[171] Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.

[172] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 6.

[173] Bu hicviyenin tam metni için bkn., Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Osmanzâde Tâib'e Dair", **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, s. 427.

Sâkıb da Osmanzâde'nin bu hicviyesine aynı vezin, şekil ve kafiyede cevap vermiştir. Sâkıb, kızgın ve kırgın olduğu halde itidali elden bırakmadan sakin bir eda ile cevap verdiği anlaşılmaktadır.[174]

Tâib, İstanbul'a gelen İran elçilerinden biri ile görüşürken:

Şeyh hazretleri ne ile meşgul? diye sorar. Elçi: "Seyfnâme ile" cevabını verir. Osmanzâde "Efendim, Seyf-i Selîmî ile mi, yoksa Seyf-i Muradî ile mi?" diyerek I. Selim ve IV. Murad devirlerindeki İran mağlubiyetlerini telmih ile dokunaklı sözler söyler ve taşlamalarda bulunur.[175] Defalarca tevbe etmesine rağmen sert hicivleri, istihza, ta'rizleri sonunda Osmanzâde Tâib'in hayatına malolmuştur.

Osmanzâde Tâib, III. Ahmed'e sunduğu kasidesinde devrin şâirlerini değerlendirirken "Aslında her grubun erbâbını anlatırdım, lakin dostların gönlünü kırmaktan korkuyorum" diyerek bu işi daha iyi yapması için Vehbî'yi vekil tayin ettiğini söylemişti:

İderdim Tâ'ibâ her fırkanın erbâbını ta'rîf

Velî havfım budur şâyed ki dil-gîr ide yârânı

Tâ'ib'in teklifini kabul eden Seyyid Vehbî, 170 beyitlik bir kaside yazarak o devir şâirleri hakkındaki kanâatlerini uzun uzadıya yazmıştır.[176]

Tâib, hicv ettiği kadar hicv edilmiştir. Bazen halktan kaçmış ve "Dehen-i halka düşmesin kimse" diyerek halkın diline düşmekten sakınmıştır. Şâir dedikodudan, iftiralardan yakınmış ve sağır olmuş veya sağır olmayı istemiş:

Güft ü gûdan ol kadar çektim sitem

Ârız oldu âkıbet renc-i samem

Başka bir beyitte:

[174] Sâkıb'ın cevabı için bk., Köprülüzâde, "Osmanzâde Tâib'e Dair", s. 428.
[175] Nükteleri için bk., Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 47.
[176] Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s.12-13.

Var iken yanşakların bu kesreti

Sağır olmakdır sühenver âdeti[177]

Kendisinin hicv edilmesi ve eleştirilmesine karşıklık bir gün değerinin anlaşılacağını umudunu taşıyarak şu sözleri terennüm etmiştir:

Olur ise eğer mîzân-ı temyîz-i sühan-derkâr

Bilinür herkesin ol dem kemâlâtiyle noksanı[178]

Osmanzâde hicv karşısına övgüyü koyarak şiirler yazmıştır. Şüphesiz, övdüğü kişilerin başında Sultan III. Ahmed gelmektedir. Osmanzâde, Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserini muhtasar tercüme edip III. Ahmed'e ithâf etmiştir. Osmanzâde bu eserde bâbların sonunda kendisine ait birer kıt'a yazarak konuyu tamalarken bu kıtların çoğunda III. Ahmed'i övgüyle anmayı ihmal etmemiştir.

O, Ahlâk-ı Ahmedî eserinde her fırsatta sözü III. Ahmed'e getirip ahlâkî, dinî ve yönetim ile ilgili meziyetlere sahip olduğunu ilan eder. Konusu aktarılan bâbın içeriği ne ise o özellikleri Sultan Ahmed'e atf eder. İbâdet bâbında ibâdet eden, takvâ sahibi ve âdil oluşunu şöyle dile getirir:

Şâh-ı âdil hızr-hân-ı Ahmed-i takvâ-penâh

Eyleyüp dâîm ibâdât-ı Hudâ'ya iştiġâl[179]

Osmanzâde III. Ahmed'in meziyetlerini dile getirmekle yetinmez, onu diğer padişahlara örnek gösterir:

Bir pâdişeh ki eyleye ihlâsla amel

Şâhen-şeh-i zamâne gibi nîk-nâm olur[180]

[177] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 3-4.
[178] Bursalı Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri 2**, s. 415.
[179] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 5
[180] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 6.

Dua bâbında, Sultan Ahmed'in duasının makbul ve etkili oluşunu ise şöyle dile getirir:

Hep duâ-yı hayrını âsârıdur bu intizâm

Eyleye Bârî Teâlâ devlet ü ömrın füzun[181]

III. Ahmed'in devletin temeli merhamet üzerine mamur ettiğini aşağıdaki mısralarda dile getirir:

Refet ü şefkatle mamur itdi mülk-i devleti

Hazret-i Sulân-ı Ahmed-i Hân vâlâ-menkabet

Olalı âyîn-bend saltanat-ı Osmâniyân

Gelmemişdür böyle şâhen-şâh-ı sâhib-merhamet[182]

Hudâ'nın onu cihanın hayırlı padişahı yaptığını belirttikten sonra hayır ve iyiliklerde çağını imar ettiğini "Oldı hayrât u müberrâtla dehr-i âbâdân[183]" sözü ile dile getirir.

Osmanzâde, eserinin hâtimesinde Sultan III. Ahmed'in Allah'ın gölgesi olduğu ve ona iyi dileklerini ifade ederek eserini bitirir:

Zıll-ı Hudâ Hazret-i Hân Ahmedî

Eyleye hemvâre hatâdan emîn

Vefk-ı murâd üzere ola kâmbîn

Eyleye her ruzını îd-ı sâîd

Sur-ı sürur ola beşaret-i nüvîd

[181] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 8.
[182] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 37.
[183] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 38.

Her demi mevsim-i nur-ı viz ide

Sâat-ı ikbâlini fırruz ide[184]

Tâib, sanat anlayışını bir bakıma övgü ve yergi arasında gidip gelen bir konumda inşa etmiştir. Yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi o, yergide aşırıya kaçtığı gibi övgüde de aşırıya kaçar. Tâib devlet adamlarına yaklaşabilmek için ortaya çıkan fırsatları değerlendirmiş, kasideler sunmuştur. "Şahenşeh-i zafer-sipeh" olarak medhettiği başta III. Ahmed olmak üzere birçok eserinde ona övgüler dizmekten imtina etmemiştir. Mora kalesini alınca kılıcını "fetih ve zafer aynası" olarak değerlendirdiği Şehid Ali Paşa'ya:

Mushaf-ı râyât-ı ikbalündür ey sadr-ı güzîn

Vıfk-ı gerden zîb-i devlet nüsha-ı bâzû-yı dîn

şeklinde başlayan bir kaside-i tarihiye takdim etmiştir.[185] Osmanzâde kasidesini şöyle itmam eylemiştir:

Yine ikbâl ile bi'l-cümle kâlâ'ın feth idüp

Mora'yı kıldı Ali Pâşâ bilâdi'l-müslimîn[186]

Aynı zamanda Sadrazam İbrahim Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve ondan da himaye görmüştür. *Telhis-i Mehâsinü'l-Edep* adı ile yazdığı eserini ona ithaf etmiştir.[187] Yöntem, Osmanzâde'nin zarif, hazırcevap, İbrahim Paşa'nın huzurunda türlü türlü şaklabanlıklar yaptığını da aktarır.[188]

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde Osmanzâde, övgü ile yergi ağırlıklı bir dil kullandığı görülmektedir. Bu husus dışında Osmanzâde'nin nesir ve nazmda genellikle sade bir dil kullandığını söyleyebiliriz. Mensur eserlerinde toplumsal konuları işlediği gibi şiirlerinde de, sözgelimi bir yangın veya bir pahalılık dolayısıyla halkın çektiği

[184] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 95.
[185] Ali Canip Yöntem, Reis-i Şâirân Osmanzâde Tâib Efendi, **Türkiyat Mecmuası**, 1928, s. 106.
[186] Yöntem, "Reis-i Şâirân Osmanzâde Tâib Efendi", s. 107.
[187] Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri**, **Transkripsiyon ve Değerlendirme,** s. 27.
[188] Yöntem, "Reis-i Şâirân Osmanzâde Tâib Efendi", s. 107-108.

sıkıntıları dile getirmek gibi günün tarihi, sosyal, hatta iktisadi problemlerini edebiyata aksettiren bir tutumu takınmıştır. Osmanzâde Tâib, hicivleri, hücumları, hazırcevaplıkları etrafında da ayrıca menkıbeler, latifeler ve fıkralar teşekkül etmiş bir şâirdir.[189]

Her ne kadar sert bir dil kullandığı için eleştirilse de Osmanzâde Tâib'in eserlerinde, inanç dünyasına bağlı olarak siyasal-toplumsal düşüncelerine, toplumun yaşam tarzlarından devrin siyasî problemlerine, ekonomik durumlardan dinî yozlaşmaya kadar çok geniş bir perspektifle sosyolojik bilgilere rastlamak mümkündür.[190]

Toplumsal konulara duyarlı oluşunu yazdıklarında görebildiğimiz Tâib'in, toplumsal olay ve olguları kaleme almasındaki başarısı da göze çarpmaktadır. Osmanlı toplumunun yaşadığı tarihsel kırılmaların yankıları, onun ruh ve zihin dünyasında derin izler bırakmıştır. Yaşadığı devrin, toplum yaşantısına ve birey üzerindeki etkilerine ayna tutan Tâib, gerek kendi yaşantısında var olan sıkıntı ve buhranları, gerek toplumun çıkmazlarını ve toplumda meydana gelen yozlaşmaları eserlerine aksettirmiştir.[191] Osmanzâde'nin dini ve edebî alanda pek çok eser te'lif ve tercüme etmesinin arka planında yatan sebeplerin başında toplumsal duyarlılık bilincine sahip olduğunu olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanzâde toplumda meydana gelen dini, ahlâkı, siyasi ve ekonomik olmak üzere pek çok aksaklıkları, yozlaşmaları temel olarak şu başlıklarda eleştirmiştir:

Kültürel yozlaşmayı ve bunun neticesinde toplumda peyda olan batı hayranı ve batı taklitçisi kişileri İsviçre kralına kaside yazan Sâkıb üzerinden eleştirmiştir.

"Şehr oğlanının yolda sefîhâne edâsı

Serhoşların âdâb ile erkânına benzer"

[189] Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.794.
[190] Duygu Kayalık Şahin, "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı", **II. Internatıonal Academıcresearch Congress**, 18.10.2017- 21.10.2017, s. 621.
[191] Şahin, "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı", s. 621.

sözleriyle Tâib, şehirde büyüyen ve ailesi tarafından iyi koşullarda büyütülen çocukların tutum ve davranışlarını, alkol alıp alkolün etkisi altına giren sarhoşların tutum ve davranışlarına benzetmiştir.[192]

Hânendelerin sahte-i nâmûs-ı vekârı

Çingânelerin süpheli imânına benzer[193]

Şarkıcıların sahte vakarını çingenelerinin sahte imanına benzeterek çingenelere karşı menfi ve aşırı bir tutum sergilemiştir.

Ahlâkî değerlerin yozlaşması, rüşvet, eşkıyalık gibi olumsuzlukları, dini çıkarlarına alet eden devlet adamalarını da eleştirmiştir.

Depoları doldurup temel ihtiyaçların karşılanamamasına sebep olan karaborsacıları da eleştirir:

Yok mehâzinde yer ayak basacak

Öyle memlû zahâir ü eşya[194]

Osmanzâde Tâib, Ali Paşa'ya sunduğu Osmanlı'nın 18.yy'daki sosyal ve ekonomik durumunu anlattığı "Kaside-i Arîzatu'l-Fukarâ" başlıklı kasidesinde "Odunun fiyatının ateş pahasına çıktığını; öd ağacının dirhemle satılır olduğunu; kömür tozunun bile çok pahalı olup ancak gözlere sürme olarak kullanılabildiğini; arpayı satın almayı güç yetmediğini hatta bir gözde arpacık çıksa onu görenin arpa torbası sandığını; yoksulların mum diye kendi kendilerine yandıklarını; sadeyağın fiyatına akçe yetişmediğini; bal fiyatının da pahalılaştığını hatta balın ismine nispet yaparak bal rengindeki çuhanın da çok pahalandığını; sünnet olan çocuğun ağzına çalacak kadar bal bulunmadığı; nohudu kavurarak ancak nohut kahvesi içilebildiğini; fakirlerin, dervişlerin başına taktıkları külahları balkabağı sanarak kaptıklarını; sabunun bulunmadığını, sabun yerine insanların ağızlarının köpürdüğünü; yeni bir

[192] Şahin, "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı", s. 622.
[193] Murat Öztürk, "Divan Şâirinin Nimet ve İktidar Ekseninde Ulusları Ötekileştirmesi", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 51, Yıl 2014, s.77.
[194] Gökhan Tunç, "Osmanzâde Tâib'in Bir Kasidesiyle 18. Yüzyıl Gündelik Hayatına ve Kasidenin Yazılma Amacına Bir Bakış", **Kebikeç Dergisi**, Sayı 26, 2008, s. 335.

kıyafet almanın mümkün olmadığını; bir fakirin veba hastalığına yakalandığında, koltuğunun altındaki şişkinliği görüp o şişkinliği ekmek sanarak sevindiğini; sirkeden başka ucuz şeyin olmadığını ve her şeyin giderek pahalılaştığını[195] benzetmelerle mizahi bir dil ve özgün ifade biçimleri ile arz etmektedir. Osmanzâde mübalağa sanatından yararlanarak bir açıdan kendisini eşsiz kılan özelliğini ortaya koymaktadır.

Osmanzâde Tâib, maddiyatçı ve menfaatçıları, tamahkâr hâkimleri, devlet işlerine karışan din görevlilerini, toplumu olumsuz etkileyen müderris ve mollaları, halka eziyet ve devlette yanlış işler yapan vezirleri, zorba kadıları, kazaskerleri, haksız makam ve mevki elde edenleri, haksız kazanç elde edenleri, şeyhülislâmları, kethüdaları, kâtipleri, şeriata uymayan ilim adamlarını, sekbanbaşıları, belediye çalışanlarını, zabitleri, yangınların önlenmesi ve söndürülmesi için hiçbir şey yapmayan valileri, toplumda kargaşaya yol açanlardan bahsederken Müslüman olmayanların Müslümanlara kötülük etmek isteyen gayr-i müslimleri, toplumun düzenini bozan kişileri, Hristiyanlık adetlerini benimseyenleri kimleri eleştirmiştir.[196]

Osmanzâde, 18. yüzyılda Osmanlı devletinde görülen siyasi, askeri ve ekonomik sorunların; toplumda dini, ahlâki ve kültürel değerlerin yozlaşmasına karşı bir duruş sergilediği ve bu saikle şiirlerini bir anlamda bu olumsuzlukların fark edilmesinde bir araç olarak kullandığını söyleyebiliriz. Osmanzâde toplumu eleştirmesi veya toplumsal temalı şiirler ve eserler kaleme alması kendi döneminin tarihsel, sosyal ve siyasi konularında araştırmacılar için bazı hususlarda önemli referanslar sunabilir. Osmanzâde, yaşadığı toplumdan bigâne kalmayarak görüşlerini şiirsel bir tarzda ifade etmesi Edebiyat sosyolojisi açısından da önemlidir.

Her ne kadar Osmanzâde Tâib siyasi, sosyal, ekonomik ve hiciv ağırlıklı sanatsal bir tutum sergilediğini görmüş olsak da bazen de şiirlerinde derûnî-batinî temalar da bulunmaktadır.

On sekizbin ‘âlemi tefhîm idersen bizdedür

[195] Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı”, s. 624; Detaylı bilgi için bk., Tunç, “Osmanzâde Tâib’in Bir Kasidesiyle 18. Yüzyıl Gündelik Hayatına ve Kasidenin Yazılma Amacına Bir Bakış”, 334-340.
[196] Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı”, s. 630.

‘Ayn-ı rûhâniyle bak kim sırr-ı mübhem gelmişüz[197]

Aşağıdaki beyite de Osmanzâde, dîvân şiirinin imaj ve metaforik dilini yansıtan bir söyleyiş yakaladığını ifade edebiliriz.

Evvel bakışta çehre-i kâm oldu cilveger

Âyîne dinse ârızına vechi vardur[198]

Osmanzâde, elinde kadehi tutacak dermanı kalmayınca tasavvuf dilinde aşk şarabına sunan veya yol gösteren mürşid anlamına sâkiden yardım diler:

Yok elimde ayağ tutacak tâb

Sâkiyâ sen içür şarâb bana[199]

Osmanzâde Tâib, hicvin zararlarını gördükten sonra hicvi bırakarak değişik tür ve muhtevada eserler kalem almaya çalışmıştır. Tarih, ahlâk, hadis, tercüme, telhis yoluyla risaleler kaleme almıştır. Safâyî Tezkiresi’nde onun hayatının bu döneminde kaleme aldığı eserlerin faydalı ilimler ile uğraşarak ahlâk ve fiillerini süsleyerek akran ve emsalleri arasında mümtaz olduğunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.[200]

Osmanzâde’nin edebî anlayışı ile ilgili bir başka önemli unsur onun şiirlerinde âyet, hadis, atasözü ve deyimlere sıkça yer verdiğini görmekteyiz. Bir bakıma şiiri halka yaklaştırmış olduğunu söyleyebiliriz.

Şâhid-i âdl neyyirü’l-sabr miftaḥu’l-ferec

Hoş meseldür sabr ile dirler kûruk helva olur[201]

[197] Saadet Karaköse, “Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Alem Mefhumu”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 5/2, 2006, s.700.
[198] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı’ından Seçmeler**, s. 9.
[199] Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı’ından Seçmeler**, s. 10.
[200] Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 44.
[201] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 10.

Oldı en-nâs alâ dîn-i mülûk[202]

Osmanzâde Tâib, aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi manâlı benzetmeler kullanır. Kalemi manâyı avlanılacak bir arslana benzettiği beytinde, övülenin elindeki kalemini de manâ arslanını avlamak için kullanılan, doğru giden bir oka benzetir:

Şîr-i manâyı itmeğe nahcir

Hâme destinde râst-rev çün tîr[203]

Osmanzâde Ahmed Tâib XVIII. yy'da yaşamış, çocukluğunda düzenli bir eğitim görmüş, medreselerde dersler vermiş, kadılık yapmış renkli ve farklı tür ve konularda eser vermiş bir kişiliktir. Devlet büyüklerine yakınlığı nedeniyle bazı görevlere hızlı yükselmiş ve bazı görevlerden azl edilmiştir. Osmanzâde mütercim, şâir, münşeat yazarı, biyografi yazardır. Şiirleri pek beğenilmese de yazmış olduğu eserleri sözgelimi *Hadîkatü'l-Mülûk* isimli eseri padişahlar hakkında olup Osmanlı tarihi açısından önemi inkar edilemez. Bir diğer eseri olan *Hadîkatü'l-Vüzerâ* sadrazamların hakkında yazılan ilk örnektir. Osmanzâde, şiirlerinde beklenmedik mazmunlar kullanması, nüktedân olmasının yanı sıra yergi ve övgüde aşırıya kaçan bir tutum sergilemiştir. Hicivde kendine hâkim olmayışı hayatına dahi mal olmuştur. Ayrıca şiirlerinde ve yazdığı eserlerinde sosyal sorunlara duyarlı ve bu sorunları eleştiren, ahlâkî ve dinî yozlaşmalara karşı çıkan bir şahsiyettir.

2.4. AHLÂK-I AHMEDÎ

Ahlâk-ı Muhsinî, Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin 900 (1495) yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirzâ adına te'lif ettiği, kırk bâbdan müteşekkil bir eserdir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, felsefî ve hikemî bir tarzda olmayıp daha çok amelî ahlâk kapsamında olan, halkın anlayabileceği düzeyde, kavramların anlamı basit ve açık olarak ifade edilmiş, cümleler anlaşılır ve eserdeki hikâyeler ilgi çekicidir. Bu sebeple

[202] Tâib, **Ahlâk- Ahmedî**, s. 16.
[203] Necat Sefercioğlu, "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divân Şiirinde Kullanılışı", **Yeni Defne**, c. 8-9,1990. (http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_divan_siiri_Yazi.pdf, 16.05.2019), s. (sayfa numaraları belirtilmemiş).

eser, halkı irşâd etmek ve ahlâkî olgunluğun perçinlenmesini kuvvetlendirmek için İslâm coğrafyasında yoğun bir ilgi görmüştür.

"*Ahlâk-ı Muhsinî*" ismi, ebced hesabıyla eserin telif edildiği göstermektedir. Eser kırk bâbdan meydana gelmektedir:

1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Duâ, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. İffet 10. Edeb, 11. Ulüvv-i Himmet, 12. Azim. 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23 Emânet, 24. Ahd ü vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teenni ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâat, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İgtinâm-ı Fursat, 37. Riâyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def-i Eşrâr, 40. Tertîb-i Hadem ü Haşem.

Hüseyin Vâiz Kâşifî, bu başlıkların her biri tarif ettikten sonra zaman zaman zıt kavramlardan da faydalanarak konu hakkında açıklamalar yapmış; âyet ve hadislerle ilgili konuyu temellendirmiş; konuya uygun hikmetli sözler, menkıbeler, atasözleri, hikâyeler ve şiirlerler zikederek konuyu zenginleştirmiştir.

Osmanzâde Ahmed Tâib'e ait olan Ahlâk-ı Ahmedî, Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserinin muhtasar tercümesidir. Ahlâk-ı Ahmedî, *Ahlâk-ı Muhsinî* tertibinde olduğu gibi dibâce, kırk bâb ve hâtimeden meydana gelmiştir. Ahlâk-ı Ahmedî'nin bâblarının tertibinde *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin tertibi esas alınmıştır. Ahlâk-ı Ahmedî'nin bâbları ve isimleri şu şekildedir:

1. İbâdet, 2. İhlas, 3. Duâ, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. İffet, 10. Edeb, 11. Ulüvv-i Himmet, 12. Azim. 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Rıfk, 19. Şefkat, 20. Hayrât u Müberrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu vu İhtirâm, 23 Emânet ü Diyânet, 24. Ahd ü vefâ, 25. Sıdkt, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teenni vü Teemmül, 28. Meşveret ü Tedbir, 29. Hazm, 30. Şecâat, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz u Hayret, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İgtinâm-ı Fursat, 37. Riâyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Kal'-ı Eşrâr, 40. Tertîb ü Adâb-ı Hadem ü Haşem.

Ahlâk-ı Ahmedî, doksan altı sayfa olarak Sultan Abdulmecid Hân döneminde 1256 (1840) yılında "Daru'l-hilâfetü'l-aliyye" matbasında "Muhammed Esad Safvet" gözetiminde basımı yapılmıştır. Kitabın basımı hakkındaki bilgiler, hâtimeden sonra Arapça bir paragrafta bulunmaktadır:

"El-hamdu li-müyesser-i tab-ı kitabe'el-Ahlâki'l-Ahmedî, bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-Ezeliyyi'l-Ebedî. Fî matbaati Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye sânehe'llâhu Teâlâ ani'l-âfâti ve'l-beliyyeti ve sâdefe hitâmu tabahu fî zamâni saltanati câmii mekârimi'l-ahlâk. Câlisi serîr'ş-şevketi bi'l-irsi ve'l-istihkâk Sultân ibnu's-Sultânu's-Sultân Adulmecîd Hân lâ zâlet şumusu saltanati tâliati fî metâlii'l-mecidi ve'ş-şân. Bi-nazâreti'l-fakîri ilâ âlâi'r-Rabi'l-lezı zâtihi cellet. Muhammed Esad Safvet ve vakaa'l-ihtitâmu evâsita cemâyi'l-âhire. Li-seneti sitte ve hamsıne ve mieteyni ve elf."

Türkçesi ise şöyledir: *Ahlâk-ı Ahmedî* kitabının basımına yardımcı olan (Allah'a) hamd olsun. Ezelî ve ebedî Padişah'ın yardımıyla Daru'l-Hilâfetu'l-Aliyye matbasında Allah onu (Abdulmecid Hân) âfet ve belâlardan korusun ve bu basımın tamamlanması bütün güzel ahlâkî faziletleri kendisinde toplayan saltanat zamanına denk geldi. O padişah ki dikenli tahtına veraset ve hakkıyla oturmuştur. Sultanoğlu Sultanoğlu Abdulmecid Hân saltanatının güneşi daima şeref ve şân şafağında doğmuştur. Zâtı yüce olan Rabb'in nimetlerine mazhar fakir Muhammed Esad Safvet nazaretinde ve Cemaziye'l-Âhir'in ortalarında bin ikiyüz elli altı yılında bitimi vuku' bulmuştur.[204]

Osmanzâde Tâib, eserine, hamd ve Hz. Muhammed'e salat ve selam ederek "üstün bir ahlâka sahipsin" âyetini ve "(ashabım yıldızlar gibidir), hangisine tabî olursanız hidâyete erersiniz" hadis-i şerifini aktararak başlar. Osmanzâde, güzel hasletleri ve beğenilmiş fiilleri elde etmek amacıyla bu ahlâk kitabıyla meşgul olduğunu, "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın" fermanının beyânıyla yüce faziletlerin kazanılması için bu eserin Türkçe olarak meydana çıktığını, keder ve şer oklarından göz açma imkânı olmadığını, bu sebeple insanların insanlık payesinden mahrum kalmaması ve Allah'ın rızâsını talep için bu eseri yazmaya irade kıldığını aktarır. Yine giriş kısmında kendisini yazdığı bir şiirinde *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etmekle

[204] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 96.

birlikte Cihan Padişahı olan III. Ahmed'i medh etmek amacıyla "azm-ı râh" ettiğini de belirtir.

Yine, "Hatîb-i minber-i fesahat (15) vâiz-i kürsî-i belâgat vasâff-ı inşâ-ı hakâyık keşşâf-ı rumuz-i dekâyık Mevlânâ Hüseyn Kâşifî âmelehu'llâhu bi-lutfihi'l-hafî hazretlerinin telîf (17) buyurdıkları" ahlâk kitabını anlam ve meziyetlerini, basit ve güzel tabirlerle, hikmet ve hakikat işaretlerini, nasihatleri saadeti bulmak gayesiyle çok ve faydalı olduğunu, basit lafızlarla tercümeye başladığını ve bâbların tertibi ve isimlendirilmesini *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabına uygun, mazmunları uzatmaktan kaçındığını ve gönülde olan meramınının hulasasıyla yetindiğini ifade eder.

Osmanzâde, girişin sonuna yukarıdaki bilgileri aşağıda verdiğimiz şiirinde manzum olarak ifade etmiştir. Eseri yazma amacını, Kâşifî'nin eserinin değerini, hakikatler mecmuası olan eserin anlam, meziyet ve özünü kendisinin tercümeye himmet ettiğini, eseri yazarken Ahlâk-ı Nâsırî ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den faydalandığını, Sultan Ahmed'in veciz bir biçimde vasıflarını yazdığını, bu eser onun hasletlerinin fihristi olduğunu, yine bu yeni eserin çok cömert olanların fiillerini şerh ettiğini şiirinde kaydetmiştir.

Hazret-i Tevfık olup rehber-i manâya refīk

Azm-ı râh eyledüm Allâhu veliyü't-tevfık

Terceme ve medh-i şehen-şâh-ı cihân

Ahlâk-ı Nâsırî vu Celâlî egerçi kîm

Sebt itdi cümle nîk-yed sad u esadı

Ammâ hulâsa-i eser-i pâk-ı Kâşifı

Mecmua-i hâkâyıkın oldı ser-âmedî

Ol nusha mâl ü mezâyâ vu zübdesin

Tâib fakîr tercemeye himmet eyledi

Îcâz u ihtâirla derc itdi ser-be-ser

Evsâf-ı pâk Hazret-i Sultan Ahmedî

Ol pâdişeh ki zâtını itmiş Cenâb-ı Hakk

Pîrâye-i sahâyif ikbâl-ı sermedî

Ol pâdişeh ki oldı kemâl-ı adâleti

Revnak-fezâ-yı şer-i kavîm-i Muhammedî

Ol pâdişeh ki hilm ü hayâ vü sehâ ile

Evrenin saltanatda nazîri görülmedi

Oldur güzîde-i matla manzume-i şeref

Oldur kasîde-i keremin beyt-i müfredî

Bünyâd-ı devlet olmuş iken müşrif-i harâb

Vaz itdi dest-i adli esâs-ı müşeyyedî

Yâ Rabb be-câh-ı Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ

Kıl müstedâm-ı salṭanat ol şâh-ı emcedî

Fihristidür kitâb-ı hiṣal-ı kerīminiñ

Bu nev-eser ki şerh ider efâl-ı ecvedî

Târîhdür izâfe ile ism-i pâkine

Dibâce-i mekârim-i Ahlâk-ı Ahmedî[205]

Osmanzâde, girişten sonra aşağıda muhtevasını kısaca verdiğimiz kırk bâbı *Ahlâk-ı Muhsinî*'den muhtasar olarak ve bazı tasarruflarda bulunurak tercüme eder.

[205] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 3-4.

"Hâme-i pesend-i iştimâl" başlığıyla yazdığı hâtimesinde bu muhtasar eserin "dakâyık-ı esrâr-ı hikmet" ve "hakâyık-ı etvâr-ı ehl-i devlet" ve çeşitli nasihatleri ihtiva ettiğini, sözü uzatmaktan kaçınıp icâz ve ihtisârla eseri tamamladığını ve (Osmanlı) devletin devamı, ihtişamlı ve şevketli Padişahın (III. Ahmed) ömrünün uzun olması duasıyla eserini itmam ettiğini belirtmiştir. Bu sözlerini ayrıca bir mesnevî ile nazma dizmiştir.

Tâ ki ola hâtıme-i şîrîn kelâm

Hâtime bend güher-i ihtitâm

Hazret-i Hakk Hüsrev ü Cem mesnedî

Zıll-ı Hudâ Hazret-i Hân Ahmedî

Eyleye hemvâre hatâdan emîn

Vefk-ı murâd üzere ola kâmbîn

Eyleye her ruzını îd-ı saîd

Sur-ı sürur ola beşâret-i nevîd-nüvîd

Her demi mevsim-i nur-ı viz ide

Sâat-ı ikbâlini fırruz ide[206]

"Hudâvendâ tâ ki aklâm-ı erbâb-ı âsâr nesh ve telîfâtı resîde ve derece-i ihtitâm eyleye. Pâdişâh-ı âlem-penâh adâlet-i destgâh hazretlerinin vücud-ı mesud-ı âfyet-i mahmudleri gezend ü ekdârden masun ve her-çend ki berâat-ı ashâb-ı ahbâr safahât-ı latâfet-i âsâra rakam-keş-i hitâm ola. Şahenşâh-ı cem-câh-ı felek-i bârgâh hazretlerinin ömr u devletleri füzun ve sur-ı murisü'l-behçetleri envâ-ı hayr u sürura makrun olup zıll-ı zalîl-i adl u refetleri mefârik-i âmme-i âlimiyâna memdud u merhun ola."[207]

[206] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 96.
[207] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 96.

Osmanzâde Tâib, bu dilek ve temennilerinden sonra kendisine ait Farsça bir mısra ve bir beyit ile III. Ahmed'e dua ederek *Ahlâk-ı Ahmedî* adlı eserini tamamlar.

2.4.1. Eserin Dil ve Üslûb Özellikleri

Ahlâk-ı Ahmedî sâde bir üslupla yazılmıştır. Soyut ve teorik ahlâkî konulardan ziyade pratik ahlâk konuları yer almış almıştır. Okuyucunun metni kolaylıkla anlamasını sağlayan, tekdüzelik ve sıkıcılıktan uzak peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatından örnekler, âlim ve mutasavvıf kişilerden nasihatler, konu bağlamında hikâyeler, şiirler, az da olsa atasözleri ve deyimler, âyet ve hadislerle zenginleştirilmiş bir anlatım tarzı bulunmaktadır. Bu kapsamda *Ahlâk-ı Ahmedî*'de en göze çarpan *Ahlâk-ı Muhsinî*'de olduğu gibi nazm, mesnevî, beyit, kıta gibi nazım türlerinin çokça yer almasıdır.

Eserin genelinde sâde bir dil kullanılmış olmakla birlikte uzun tamlamalar olduğu da görülmektedir. zaman zaman "Cenâb-ı Rabbü'l âlemîn izzeti külfet ü meşakkate karîn ve zilleti âsâyîş ü râhata refik"[208] kılmış veya "Hilm, milh-i hᵛân-ı ahlâkdur. Zîrâ hilmin hurufı kalb olunsa milh olur." gibi hakimane bir anlatım da söz konusudur. Eserde yer yer özensiz cümleler de bulunmaktadır. Osmanzâde Türkçe cümlelerin içerisinde Arapça veya Farsça tamlamalar kullanarak uyumlu terbipler meydana getirmektedir. Bu da onun Farsça ve Arapça'ya vâkıf olduğunu göstermektedir.

Bu hususlar dışında bazen bir konu sunulurken o başlığın kısımları belirtilmiş ve maddeler halinde sıralanarak konunun daha kolay anlaşılması ve akılda kalması sağlanmıştır.

2.4.2. Eserin Muhtevası

Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* dibacesinde belirttiği üzere *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin tertibine ve sıralamasına bağlı kalmıştır. Öncelikle Osmanzâde Tâib *Ahlâk-ı Ahmedî* isimli eseri, kelime kelime veya metne tam bağlı kalarak yapılan bir

[208] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 22.

tercüme değildir. Eserin konusu aktarılarak kısa izahlarla kısaltılmış bir tercümedir. Osmanzâde eser üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuş, kendisine ait bazı manzumeleri ve cümleleri de eklemiştir.

Türk edebiyatındaki diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerine göre *Ahlâk-ı Ahmedî* daha kısa, o eserlerde olan bazı kısım ve hikâyeler *Ahlâk-ı Ahmedî*'de yer almamaktadır.

Ahlâk-ı Ahmedî kırk bâbdan meydana gelmektedir. Her bâbda dinî ve ahlâkî bir konu ele alınmıştır.

Osmanzâde, eserine besmele, hamdele ve salvele ile birlikte insanın en güzel şekilde yaratıldığı âyetini zikederek başlar. Girişte eserle ilgili bazı bilgiler vermiş, Hüseyin Vâiz Kâşi ve III. Ahmed'i överek bu eserin manâ ve meziyetlerini tercümeye gayret ettiğini belirtmiştir. Osmanzâde eserin konularını kısaca şu muhteva ve tertib üzere ele almıştır:

Birinci bâb ibâdet hakkında olup ibadetin emirlere boyun eğme, nehyilerden kaçınma ve sünnet-i seniyyeye bağlı kalma şeklinde izahı yapıldıktan sonra Hz. Ali'nin gündüz devlet işlerini yürüttüğü ve gece ibadet ile meşğul olduğu bir hikâye aktarılmıştır. Yine buna benzer başka bir hikâye paylaşıldıktan sonra konu hakkında bir beyit ve III. Ahmed'i adâlet ile mevsûf, daima ibâdet ile meşğul olduğunu ifade eden bir şiirle bu bâb tamamlanmıştır.

İkinci bâb ihlâs beyânında olup ihlâsın kısa bir izahı, konuyla ilgili bir hikâye iki beyit ve zamanın padişahı Sultan III. Ahmed'in övüldüğü kıta ile ihlâs bâbnı da sona erer.

Üçüncü bâb duâ hakkındadır. Duânın ne olduğu, herkesin duaya muhtaç olduğu, zor işlerin dua ile kolaylaştığı ve her isterse Cenab-ı Hakk'tan istenmeli, özellikle âdil yöneticinin ihlâsla yaptığı duasının kabul olacağını izah edildikten sonra bu minvalde bir hikâye paylaşılmıştır. Osmanzâde burada "Hayır duasının eseridir bu düzen" diyerek Ahmed Hân'ı medh eder ve bu bâbı tamamlar.

Şükür hakkında olan dördüncü bâbda şükrün izahından sonra lisanla şükür, kalp ile şükür hakkında beyit, âyet, hadis ve Sultan Sencer ile bir derviş arasında vâki olan bir hikâye yer almaktadır. Konunun sonunda bir kıta ile Sultan Ahmed'in övgüyle anıldığına şahit olmaktayız.

Beşinci bâb sabır hakkında olup sabrın tanımı verildikten sonra âyet, hadis, iki beyit ve bir hikâye paylaşıldıktan sonra kıta ile sabr bahsi de tamamlanır.

Altıncı bâb "Rızâ, Allah tarafından gelene hoşnud olmaktır" denildikten sonra "Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır" âyetini ve "Kazaya rızâ yüce Allah(ın rızasın)'a açılan en büyük kapıdır" hadisini okumaktayız. Bir beyit ve Osmanzâde'ye ait olduğu anlaşılan bir kıta ile rıza konusu kapanmış olur.

Yedinci bâb tevekkül hakkında olup açıklamadan sonra muhtemelen Osmanzâde Ahmed Tâib'e ait olan bir Türkçe beyit, diğer bâblarda olduğu gibi konu hakkında bir hikâye, Farsça bir beyit ve bir kıta ile tevekkül konusu biter.

Sekizinci bâb hayâ hakkındadır. Açıklamadan sonra hayânın çeşitleri hakkında malumat verilmektedir. Bu bâbda Hz. Âdem'in cennette yasak meyveden yemesi ve üryan kalmasından sonra şerm ve hayâ etmesini okumaktayız. İkinci hikâye olarak Halife Me'mûn ve bir şahıs arasında meydana gelen bir olayı ve üçüncü olarak da Nûşirevân ile ilgili bir hikâye aktarılıp bir kıta ile konu sona erer.

Dokuzuncu bâbın konusu olan iffet; "Muharramattan kaçınmaktır" şeklinde tanımlandıktan sonra ahlâkını güzelleştirip melekiyet mertebesini kazanan ve nefsinin arzu ve isteklerine uyup insaniyet dairesinden uzaklaşıp hayvan mertebesine inen iki kısım insan tipinin olduğunu aktarılır. Fısk ve fesad oklarıyla ismet hanesini tahrip etmeyip iffeti iktisab etmekle iki dünyada da saadeti elde etmek imkânından söz edilir. Bu bâbda herhangi bir hikâye aktarılmamıştır. İki beyit ve önceki başlıklarda gibi bir kıta ile konuyu tamamlanır.

Onuncu bâb edep hakkında olup kötü fiil ve sözlerden sakınmak ve Hz. Peygamber'e tabi olmaktır. Çünkü "Beni Rabbim terbiye etti ve güzel terbiye etti" buyurmuşlardır. Farsça beyitler, Rum Paşişah'ı ve Mısır Sultanı arasında vâki olan

hayâ ve edebin mal ve mülkten daha kıymetli olduğunu anlatan bir hikâye ve bir kıta ile konu sona erer.

On birinci bâb ulüvv-i himmet yani yüce gayrete sahib olmak hakkında olup kısa bir izahtan sonra Ya‘kûb-ı Leys ve babası arasında, İskender ve Aristo arasında geçen iki hikâyeden sonra yine konunun sonunda bir kıta bulunmaktadır.

On ikinci bâbda azm konusu ele alınmıştır. Özellikle yöneticiler için azm ile atılan her adım zafer, yücelik ve saâdete vesile olacağından bahsedilmiş, azmle ilgili toprak yemeyi alışkanlık haline getirmiş bir melikin bu alışkanlığını Allah dostlarından birbirinin azm ile ilgili tavsiyesinden sonra o melikin toprak yemekten vazgeçtiği bir hikâye yer almakta ve Osmanzâde, Sultan III. Ahmed’in “Virdi azm ü hazmla dehre nizâm u intizâm” diyerek övgü ile bu bâb da tamamlamış olur.

On üçüncü bâb cidd ve cehd yani çalışma ve çabalama hakkında olup cidd ve cehd kavramları “Cidd tahsîl-i metâlibe say u şitâb ve cehd iktisâb-ı mekâsıd u (21) merebde meşâḳḳ u metā‘ibe taḥammül ü irtikābdur” şekilinde tanımları yapıldıktan sonra geniş olarak bu iki kavramın izâhı yapılmıştır. Hint masallarında anlatılan zor işler yapan ve çok çalışan karınca ile bir kuşun bu keyfiyete hayretini anlatan bir hikâye paylaşılmıştır. Bir şiirden sonra Ferîdûn ile ilgili bir hikâyeyi, Farsça beytler, Ya‘kûb-ı Leys’in üstün çaba ve çalışmasını ifade eden bir anektot ve bir melikin oğlunu sefere gönderdikten sonra oğlunun rahatına düşkünlüğü sebebiyle ona bir mektup yazarak oğluna nasihatte bulunun bir hikâyeden sonra bir kıta ile bu konu da tamamlanmış olur.

On dördüncü bâba gelince “Sebât, mühimmât u umûrda ber-karâr olmakdur.” Bu tanımdan sonra önemli meselelerde kararlı durmak ve saâdet binasının yıkılmamasından emin olmak isteyen kimse işlerinin binasını sebât üzerine inşa etmeli uyarısı yer almaktadır. Sebâtın kısımları izah edilirken Rum Kayseri ve Nûşirevân arasında meydana gelen bir diyaloğu paylaşılmıştır. Gazneli Mahmud’un söylenen sözde sâbit durmasını ifade eden bir hikâyenin ardından Farsça bir kıta ve bir rubai ile bu konu da nihâyete ermektedir.

On beşinci bâb adâlet beyânında olup bu konuya önceki konulardan daha geniş yer verilmiştir. Adâlet ve ihsândan başlayıp adâletle yönetmenin öneminden âyet ve hadislerle izah getirilmiş ve adâletli yönetimle ilgili bir hikâye paylaşılmıştır. Nûşirevân ve Haccâc birinin adâlet sebebi ile iyi, birinin zulüm sebebi ile nefretle anılmaları aktarılmış, Abdullah Tahir'in oğluna nasihatını aktarılmış, asker, ilim, ticaret ve zirâat sınıflarının birinin diğerine galabe çalmadan devlet için öneminden söz edilmiş, Me'mûn Halife'nin "Adâletli sultanın bedenini toprak tağyir etmez" cümlesinden hareketle Nûşirevâ'nın kabrini açmasına kadar giden yolculuğu paylaşılır. Ardından adâletin şartları aktarılmıştır. Bu şartlardan biri adâlet isteyenlere kulak vermek, onların ihtiyaçlarını ihsânla karşılamaktır. Bu özellik için Çin sultanlarından birinin adâlet isteyenlerin siyah elbise giymelerini ferman buyuran uygulamasını ve Melikşâh ile yaşlı bir kadın arasında meydana gelen bir hikâyeyi aktarılmıştır. Adâletin bir diğer şartı olan Allah'ın emrine muhalif olmaması ifade edilmiş, bu şart ile ilgili Me'mûn zamanında çok cürm işledikten sonra kaçan ve Me'mûn'un katilin kardeşini yakalatıp cezalandırma fikrine kardeşi "Kimse başkasının günahını çekmez" âyetini hatırlatan bir hikâye ile örneklendirilmiştir. Adâletin bir başka şartı hâlis niyet olup bu şarta da Behrâm-ı Gûr ile bir bağcı arasında meydana gelen hikâyeyi paylaşılmıştır. Kısa bir açıklamadan sonra Osmanzâde Sultan Ahmed'i övdüğü "Elhamdu'lillâh pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin zamân-ı madelet-iktirânlarında zehr-i âfaî-i zulm u itisâf tiryâk-ı devâî-i adl u insâfla munadim ve bünyâd-ı cevr ü bî-dâr kavâid-i nasfet ü dâd ile münhedim âsâr-ı refet ve envâr-ı merhametleri aktâr-ı cihânı pür-nûr ve mimâr-ı adl u cûd u mekremetleri füshat-serây-ı âlemi mamûr eylemişdür" bir paragrafa ve ardından Farsça bir kıtaya yer vermiştir.

On altıncı bâb afv hakkında olup afvın tanımından sonra "Sen avf yolunu tut" âyetini ve Mekke'nin fethinde Hz. Peygamberin Kureyş'in ileri gelenlerini afv etmesini okuyoruz. Günah ne kadar fazla olursa afvın fazileti bir o kadar fazla olduğu aktarılmıştır. Bunu akrabasından çok kişiyi katl etmiş birini bir melikten afv edilmesini dileyen bir hikâye paylaşılmıştır. Me'mûn ve Aristo'dan nakiller aktarılmış, şeriâte aykırı olan işlerde afvın büyük bir günah olduğu belirtildikten sonra bir kıta ile afv bahsi tamamlanmış olur.

On yedinci konu hilm beyânında olup hilm, "ahlâk-ı İlahiyye"den sayıldığı, Allâh Ğafûr ve Hâlim olduğu, enbiyâ ve evliyâ bu İlâhî sıfattan pay sahibi oldukları, hilmin alametleri izâh edilmiştir. Hz. Hüseyin (r.a.) ile ilgili öfkeyi yenmek hakkında bir hikâye paylaşılmış, dinin takviyeti ve şeriatın muhafazası için olan gazabın güzel olduğu ifade edildikten sonra önceki bâblarda olduğu gibi bir kıta ile konuyu nihâyete ermiştir.

On sekizinci konu hulk ve rıfk hakkındadır. Bu iki kavramın açıklamasından sonra, Farsça bir beyit ve Hz. İsa (a.s)'ın mülâyemetini ifade eden bir hikâye paylaşılmış ve güzel ahlâkın alametlerini sıralanmıştır. Ardından yemeğinden sinek çıkan bir melik , aşçıyı incitmeden nazik bir şekilde uyarması hikâye edilmiştir. Türkçe bir kıta ile bu bâbı da sonlanmıştır.

On dokuzuncu konu ise şefkat ve merhamet hakkında olup bu iki hasletin iki dünya saadetine vesile olduğu ve Sebüktekin'in bir ceylana karşı sergilediği merhamet örneğini tahkiye edilmiştir. Osmanzâde Tâib, Sultan III. Ahmed'i överek aşağıdaki kıta ile bu bâbı nihâyete erdirmiştir.

Refet ü şefkatle mamûr itdi mülk-i devleti

Hazret-i Sultân-ı Ahmed-i Hân vâlâ-menkabet

Olalı âyîn-bend saltanat-ı Osmâniyân

Gelmemişdür böyle şâhen-şâh-ı sâhib-merhamet[209]

Yirminci bâbda hayır ve hasenât konusu ele alınmıştır. Bu iki kavramın her sahib-i devlet olanlar için vazife olduğu ifade edilmiş, mal ve mülk yok olma hastalığı ile karşı karşıya olduğu kesin bilinen bir gerçek, bâkî olan ahiret yurdu olduğu için sevap kazanmanın önemi ifade edilmiş, "İnsan öldüğü vakit tüm amelleri kesilir" hadis-i şerifi aktarıldıktan sonra devlet büyüklerinden birinin hikâyesini anlatılmıştır. Yine bir kıta ile Sultan Ahmed'in "Hayrât u müberrâtla dehr-i âbâdân" olduğu ifade edilerek konu tamamlanmıştır.

[209] Tâib, **Ahlak-ı Ahmedî**, s. 37.

Yirmi birinci bâb sehâvet ve ihsân hakkında olup sehâvet ve ihsânın bu dünya ve ahiret için saâdete ulaştıracağını ifade edilip Türkçe birkaç beyite yer verilmiştir. İsyan eden bir komutana yaptığı ihsânlarla gönlünü kendisine bağlayan Hüsrev Perviz'in hikâyesini ve İslâm edebiyatında cömertliğin timsali olarak efsanevî bir kişilik kazanan Hâtim-i Tâî'nin hikâyelerini aktarılmıştır. Hâtim'in övüldüğü bir nazma yer verilmiş, Hâtim'in tahrip olan kabrini başka bir yere nakl edilirken sağ elinin çürümemiş olduğunu aktarıldıktan sonra bir beyit ve bir kata ile bu konuyu da tamamlanmış olur.

Yirmi ikinci bâba gelince tavâzu' ve ihtiram hakkında olup kısa açıklamadan sonra Hârûn Reşid'in Hasan Şeybânî'ye büyük bir hürmet ve ihtiram göstermesi ve İsmail Samânî'nin âlimlere hürmetinden dolayı Hz. Peygamber'i rüyasında görmesi aktarılmış, Abdullah Tâhir'in Abdullah Harb ve Muhammed Eslem-i Tûsî'nin ayağına gidip ihtiram ve saygısını aktaran bir olay anlatılmış. Bu bâbda aktarılan hikâyelerden biri de Sultanlardan biri, bir dervişin ziyaretine gidince derviş secdeye kapanarak duâ etmesi yer almıştır. Bir anlamda İslâm geleneğinde âlim ve salihler, devlet adamlarının ayağına değil, devlet büyükleri bu kişilerin ayağına hürmet ve ihtiramla geldikleri zaman âlim ve salihler buna seviçlerini ifade ederlerdi. Bu konu da bir kıta ile sona erer.

Yirmi üçüncü bâb emanet ve diyânet hakkındadır. "Emânet, hasâil-i hamîdenin rükn-ı azamı ve diyânet, ahlâk-ı pesendîdenin asl-ı muhkemidür. Bünyâd-ı îmân emânetle tamâm olur ve rüsûm-ı şerîat hıfz-ı kavâid-i diyânetle nizâm bulur." Bu giriş cümlesinden sonra "Emanete riâyet etmeyen kimsenin imânı yoktur" hadisini ve "Ey imân edenler Allah ve Resûl'üne ihanet etmeyin" âyeti aktarılmış, Belh Emiri'nin oğlu ağaç dikmekte olan bir yaşlı adam ile karşılaşmasını aktarırken beli bükük yaşlı adamın durumunu bir nazm ile tasvir edilmiş. "Egilüp ḫāke tevcihde hemān / Ḳalmamışdı arada çoḳ meydān" gibi kinayeli sözlerden hareketle bu şiirin Osmanzâdeye ait olma ihtimali yüksek görülmektedir. Hikâyede, yaşlı adamın sözüne sadakatini gören Şehzâde adama vezirlik teklif etmesi yer almış, Türkçe bir beyit ve bir kıta ile konu tamamlanmıştırs.

Yirmi dördüncü bâb ahd ü vefâ hakkında olup kısa bir açıklamadan sonra Hz. İsmâil (a.s.)'ın ahde vefasını örnekleyen bir hikâye paylaşılmış. Düştüğü zor

durumdan kurtulması halinde Allah rızası için tüm varlığı fakirleri ihsân edeceğini buyuran bir Melik ile bir meczup arasında geçen bir hikâye yer almakta, bir beyitten sonra Ya'kûb-ı Leys ve muhasara sırasında İbrahim Hacib'in doğru söz ve sadakatini anlatan bir hikâye bulunmaktadır. Farsça bir beyitten sonra her zaman olduğu gibi bir kıta ile konu biter.

Yirmi Beşinci bâb hemen önceki konu ile ilişkili olan sıdk beyânındadır. Doğru sözlü kimse iki cihanda da emin, itibar ve iltifata layık olur. Bu açıklamadan sonra Halife Müsterşid'in oğluna dürüstlük hakkında nasihatı bulunmaktadır. Ardından Haccâc-ı Zâlim'in heybet ve şiddetine karşın doğru konuştukları için afv edilen iki esirin hikâyesi gelir. Dürüstlük, tüm insanların makbulü ve yalan tüm dinlerin haram gördüğü haslet olduğu belirtilmiş, burada "Hezl ü mizāh ve ġıybet dahi kabâyih-i zünûb u fevâhiş-i uyûbdandur" cümlesi Osmanzâde'nin bir türlü terkedemediği ve çok eleştirilmesine sebep olan hezl ve mizah anlayışını zem eden bu cümlenin yer alması Osmanzâde Tâib açısından ilginçtir.

Yirmi altıncı bâb ihtiyaçları karşılamak olan incâh-ı hâcât beyânındadır. İhtiyaçları karşılamayı ganimet bilmek gerekliliği ifade edilmiş, "Kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılarsa Allah da onun yetmiş ihtiyacını karşılar" hadisi aktarılmıştır. Bu bâbda İskender'den kimsenin bir dileğinin olmadığı günde o gün ömürden sayılmayacağını "Lezzet-i saltanat ahbābı (9) mesrûr u memnûn ve adâyı makhûr u maġbûn ve mesâlih-i ashâb-ı (10) hâcâtı husûle makrûn kılmakdur" sözleri aktarılmış ve konu ile ilgi bir kıtaya yer verilmiştir.

Yirmi yedinci bâb teennî ve temmül hakkındadır. Teennî akıllı ve ihtiyatlı davranma, temmül ise derince düşünmek anlamlarına gelmektedir. Teemmül ve teenni ile bir işe başlanırsa nedâmet ve pişmanlıktan uzak güzel bir sonla merâm hâsıl olur. "Teennî Allah'tan, acele ise şeytandandır" hadis-i şerifi ile amel edenler adâlet uzaklaşmamış oldukları, nitekim "Adâletten daha süratli başka bir şey yoktur." Bu açıklamalar çevçevesinde Erdeşir-i Bâbek'in teennî, acelecilik ve temmül hakkında üç pusula yazıp güvenilir bir devlet adamına teslim ederek gerektiği zaman bu üç pusulada yazılanları çıkarıp hatırlatmasını istediği bir uygulamasından bahsetmektedir. Bu sebeple Erdeşir insanlar nazarında memduh ve diyarın meliki olup yazdırdığı üç rik'a sebebiyle "melikü'l-rikâ" lakabıyla anıldığı belirtilmiş, bu bâbda

bir başka hikâye olarak Ahmed Sâmânî'nin erdemli bir insan olma ile birlikte, gençlik döneminde olması nedeni ile teennî ve temmülden uzak hüküm vermesi ve vezirinin incitmeden Ahmed Sâmânî'nin kusurunu terk etmesi için verdiği "Tevsen-i nefs-i bed-fercâmı likâm-ı teennî ve inân-ı teemmül ile râm itmekdür" cümlesini okuyoruz. Konunun sonunda Farsça bir beyt ve Türkçe bir kıta yer almaktadır.

Yirmi sekizinci bâb meşveret ve tedbir hakkında olup meşveret akıl sahiplerinin ittifakı olduğu, Allâh, Hz. Peygamber'i istişare ile me'mur kıldığı, bu anlamda devlet işlerinde tecrübe ve akıl erbâbları ile meşveret etmenin ve birlikte karar vermenin önemli olduğu açıklanmış, Mısır Sultanı ve Rum Kayser'i arasında vaki' olan muhasamat, tedbir ve meşveret ile aşıldığı devletler arası ilişkilerde önem arz eder bir hikâye nakledilmiştir. Bu bâbda genellikle devlet işleri ve yönetim ile ilgili meselelerde meşveretin önemi ele alınmıştır. Meşveretin şartları ve bazen küçüklerin isabetli görüşleri büyüklerin hatırına dahi gelmeyeceği ifade edilmiş, Merv Kadısı kız kardeşini evlendirme tercihleri konusunda zimmî bir kimse ile istişare ettiği, zimmînin dindarlığı sebebiyle evliliğin daha isabetli olacağını tavsiye etmesi üzerine bu evlilikten Abdullah b. Mübârek gibi bir zat dünyaya geldiği hikâyesini okumaktayız. Bu bâb da bir kıta ile nihâyete emektedir.

Yirmi dokuzuncu bâb hazm beyânındadır. Eserde hazmın tanımı şöyle yapılmıştır: Hazm; bir emri mevhûmı kable'l-vukû fikr ü endîşe idüp tahaffüz u ihtirâzdur." Basiretle hareket etmek demek olan hazm hakkındaki izahtan sonra Deylemî ile Ebû Ca'fer arasında vâki' olan Ebû Cafer'in basiret ve temkinden uzak davranışı hayatına mal olan bir hikâye yer almakta, Farsça bir beyt ve Türkçe bir kıta ile konu tamamlanmaktadır.

Otuzuncu bâb şecâat beyânındadır. Şecâ'at, faziletli bir meziyet olup korkaklık ile saldırganlık arasında itidal olduğu, konuyla ilgili âyet, hadis ve Halid b. Velid, Efrâsiyâb, Zülkayneyn'den nakillerden sonra bir hikâye, Ya'kûb-ı Leys'in bir cemaatla yaptığı sohbette şecâat hakkındaki cümleleri, Aristo'nun İskender'e yönetim, savaş hukuku ve sulh hakkında uzun bir nasihatı bulunmaktadır. Osmanzâde bu konunun sonunda "Bu eser-i muhtasarda mecmû-ı muhsenâtın derc ü tazmîn bâis-i

ıtnâb olmaġın tayy olup bu mikdâr ile iktifâ olundı"[210] diyerek sözü uzatmaktan kaçınıp Farsça bir kıtadan sonra kendisine ait olma ihtimali yüksek Türkçe bir kıta ile bâbı kapatır.

Otuz birinci bâb gayret hakkında olup gayretin dinî ve dünyevî gayret şeklinde iki çeşit olduğu belirtilmiştir. "Gayret-i dîniyye emr-i marûf ve nehy-i ani'l-münker" çabasında olmaktır. Dini gayret ile ilgili Hasan en-Nûrî'nin Halife Mu'tezid'e ait olan şarap küplerini nehy-i münker vazifesi yaparak kırdığı bir hikâye anlatılmaktadır. Dünyevi gayrete gelince üç kısımda ele alınmıştır. Bu kısımda anlatılan hikâye Kubeysa isminde bir Arab'ın çadırına sığınan bir ceylanı koruma gayreti anlatılmaktadır. Farsça bir beyit ve Türkçe bir rubai ile bu bâb da tamamlanmıştır.

Otuz ikinci bâb siyâset hakkında olup bu eserde en çok önemsenen konulardan biridir. Siyaset iki kısım olarak ele alınmıştır. "Aḫlāḳ-ı ẕemīmeyi refᶜ ve aḫlāḳ-ı ḥamīdeyi kesb" ile olan nefsin siyaseti; "Seyyiü'l-ahvāl ve kabîhu'l-a'mâl olanları tehdîd ü tahvîf ve hamîdü'l-hisâl u müstehsinü'l-ef'al olanları tekrîm ü taltîf[211] ile olanı ise başkasının siyasetidir. Şeriat ve siyaset ilişkisi, şeriatın toplum düzenini sağlamanın önemine vurgu yapılmıştır. Bu anlamda Tamgaç Hân'nın hikâyesi ve Nûşirevân'nın rikabdârı izinsiz bir bağdan üzüm alıp Nûşirevân'ın siyasetinden korkması sebebi ile hemen bağ sahibine üzüm miktarını tanzim etmesi anlatılır. Ardından siyaset ile saltanat ilişkisi ve siyasete layık olan kimsenin özellikleri belirtilmiş ve Hüsrev Perviz'in bir hikâyesi aktarılmıştır. Sonrasında insanların yaptığı fiiller ve karakterleri itibari ile beş kısma ayırıp her birinin tek tek özellikleri belirtilmiştir. Siyaset ile düzeltilmesi gereken tabakanın kimler olduğu belirtilmiş, siyasetin faydalarından bahsedip şu kıta ile konu kapatılmıştır:

Nefs kîm mücrim ola ânâ siyaset besdür

Zühd ü perhîz ve ibâdât ile gâh ü be-gâh

Ol ki bed hilkat ola mertebe-i cürme göre

[210] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 63.
[211] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 67.

Lâyık oldur ide tertîb-i cezâ şâhen-şâh[212]

Otuz üçüncü bâb teyakkuz ve hayret hakkında olup "Teyakkuz u hayret kişi masâlihinden bîdâr u âgâh olup her ahvâle tahsîl-i vukûf itmekdür" şeklinde bir izah getirilmiştir. Özellikle bir yöneticinin delilsiz, derinlemesine düşünmeden, acele ederek ve tedbirsiz bir hükmü icra etmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu şartların tazahürü olan bir padişahın acele ve delilsiz hükümle masum birini cezalandırmaya kalkışması tahkiye edilmiş, ardından Mansur'un tavsiyelerine yer verilmiş, Edeşir-i Bâbek hakkında bir hikâye anlatılmış ve yöneticilerin kaçınması gerekenler ve yapması gerekenler sıralanmıştır. Harezm sultanlarından birinin teyakkuz konusundaki hassasiyetini anlatan bir hikâyeden sonra meliklerin uyanık ve öngörü sahibi olmalarını ifade eden bir beyit ve bir kıta ile bu bâb da tamamlanmıştır.

Otuz dördüncü bâb firâset hakkındadır. Yönetimde firâsetin önemli şartlardan biri olduğu, özellikle kimlerin bu sıfata sahip olmaları gerektiği, firâsetin avantajları, şer'i firaset ve hükmî firaset şeklinde iki çeşidinin olduğu ifade edilmiştir. Şer'i firâsete sahip olanların özellikleri, şer'i firaset örneğinde İmam Şâfîi ve İmam Muhammed, ayrıca Abdülhâlık Gücdüvânî'nin hikâyeleri aktarılmıştır. Hükmî firâsetin izahından sonra Nûşirevân ile ilgili bir hikâyeye rastlamaktayız. Seyyid Ali Hemedânî'nin *Zehiretü'l-Mülûk* adlı eserinde bahsettiği dış görünüşten karakter tahlili ile ilgili bilgiler nakl edilmiştir. Fizyonomi ile ilgili verilen bilgilerden sonra şu uyarı ihmal edilmemiştir: "Bu alâmetler avâm-ı nâsdan tehzîb-i ahlâk ve tebdîl-i evsâf itmeyüp sıfat-ı sebu^{c}î ve behîmde kalmış ve rütbe-i insâniyeye resîde olmamış kimseler hakkında mevzû'dur." Ahlâkını güzelleştirenler söz konusu olmadığı, vasıflardan biri veya bir kaçı kimsede olsa tebdil ve tağyir imkân olduğu belirtilmiştir. Bundan sonra Eflâtun'un firâset konusunda yaptığı bir uygulaması hikâye edilmiş, Farsça ve Türkçe birer kıta ile konu tamamlanmıştır.

Otuz beşinci bâb kitmân-ı esrâr yani sır saklama hakkındadır. Sırları gizli tutmanın ahlâkî bir duruş olduğu, ifşa etmek ise zarar verici bir durum olduğu

[212] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 68.

belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in bazı seferleri gizli tuttuğu ve İskender'le ilgili bir hikâye aktarılmış, Farsça ve Türkçe birer kıta ile bu bâb da sonlanmıştır.

Otuz altıncı bâb iğtinâm-ı fursat beyânındadır. Bu bâb, eserde otuz üçüncü bâb olarak yazılmış, oysa otuz altıncı bâb olması gerekir. İnsan kısacık ömründe fırsatlardan faydalanma ve fırsatları değerlendirmenin iki dünya saadetine vesile olduğu belirtilmiş, bu bâbda şiirlere bolca yer verilmiş, Sultan Mahmud ile ilgili bir hikaye paylaşılmıştır. Sonunda Farsça ve Türkçe birer kıta ile konu tamamlanmıştır.

Otuz yedinci bâb riâyet-i hukûk hakkındadır. Geniş yer verilen konulardan biridir. Riâyet edilmesi gereken haklar belirtilmiş âyet, hadis, hikâye ve şiirlerle açıklamalar yapılmıştır. Allah'ın hakkına riâyetten sonra anne ve bâba hakkına riâyet dinin önem verdiği bir mesele olduğu açıklanmıştır. Anne ve baba hakkıyla ilgili Malik b. Dinar'dan bir hikâye aktarılmış, akraba ve komşuluk hakkından bahsedilmiştir. Komşu hakkına aç olan evlatlarını doyurmak için eşek eti yedirmek zorunda kalan bir derviş ile komşusu ilgili bir hikâye aktarılmış, ardından misafirin hukukundan bahsedilmiştir. Misafir hakkına Kirman Sultan'ının savaş esnasında karşı tarafın askerlerine yemek ikram etmesi ile ilgili hikâyesi anlatılmış, zayıf olanların hukukundan söz edilmiş ve iki hikâye aktarılmış, riâyet-i hukuk konusu Farsça bir beyit ve Türkçe bir kıta ile sona ermiştir.

Otuz sekizinci bâb sohbet-i ahyâr yani iyilerle görüşmek, sohbet etmek hakkındadır. "Musâhabet-i nîkân ve mecâleset-i hıred-mendân kîmyâ-yı sa'âdet-i ebedî ve reh-nümâ-yı devlet-i ser-medîddür" izahından sonra Fars devletinin iyiler, bilginler, faziletliler ile görüşülmesi, onların görüşlerine başvurulması ve adâletle yönetilmesi sebebi ile dört bin yıla yakın varlığını sürdürdüğünü aktarılır. Devlet işlerinde bilgin ve hakim insanların musahabeti ve görüşlerinin önemli olduğu ve özellikle sultanlara yol yordam gösterirken dini hükümlerini gözetecek, kötü fiillerden ihsânla vazgeçirecek, dünvevî ve uhrevî ilkeleri önemseyecek, basiret sahibi âlim ve bilginlerin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu anlamda Hârun Reşid'in Şakik-i Belhî ile görüşmesi örnek olarak verilmiştir. Ardından yönetim işlerine yardımcı olan tabib, hekim, müneccim, hizmetçi, ârif ve şâirlerin taşıması gereken vasıflar kısaca belirtilmiştir. Kısa olan insan ömründe akıl ve tecrübenin önemi üzerinde durulmuş, Farsça bir kıta paylaştıktan sonra şu kıta ile bu bâbı tamamlanmıştır:

Oldı âlemde sohbet-i ahyâr

Muktezâ menâfi-i bî-had

Dünyevî mevsûl-ı sa'âdetdür

Uhrevî bâis-i surûr-ı ebed[213]

Otuz dokuzuncu bâb kal'-ı eşrâr hakkındadır. Kötülükleri ortadan kaldırmak olarak günümüz Türkçe'sine çevirebileceğimiz iyilerle görüşüp arkadaşlık etmek saadete, fısk ve füccar taifesiyle oturup kalkmak zillet ve uğursuzluğa sebep olduğu ifade edilmiştir. Bu açıklamadan sonra eşrârın vâcibü'd-def' ve lâzımu'l-men' şeklinde iki kısım olduğu belirtilmiştir. Birincisinin de üç kısma ayrıldığı; evvelkisi fısk ve füccar ehli, tuğyan ve inat ehli olanlar, ikincisi kan dökücü asker ve fitne çıkaran ayak takımı, üçüncüsü gönülleri inciten ve kötü işler yapan zâlimler olduğu açıklanmış, bu üç fırkanın da zararları ve ortadan kaldırılması için yönetici ve bilginlerin birinci derecede vazifeli olduklarını aktarılmıştır. Bunu örnek olarak Hz. Hamza'nın Medâyin'e ticaret maksatlı yaptığı yolculuk sırasında eşkıya tarafından yağmalanması, Nûşirevân'nın yolcuların zararlarının karşılaması ve eşkıyayı cezalandırması hikâyesidir. Lâzımu'l-men' olanların birincisi ise yalan söz ve dedikodu ile dostlar arasına nifak ve düşmanlık tohumları eken taife, ikincisi ğammâzlar ve üçüncüsü ağrâzlar olduğu belirtilmiştir. Âyet ve hadis ile bunların özellikleri açıklanmıştır. Fitne ve fesadın nelere sebep olacağı bir hikâye ile örneklenmiştir. Sonrasında Aristo'dan devlet hizmetinde görevli olan hizmetlilerin taşıması gereken ahlâkî nitelikleri okuyoruz. Ardından niye Aristo'dan yedi taifeden kaçınıp devlet işlerinde istihdam olunmamasına dair tavsiyeler bulunmaktadır. Kısaca bu taifeler şunlardır: Hased eden, cimri, gayretsiz, kusurları araştıran, kâfir, yalancı, çok ve gereksiz konuşanlardır. Bir beyit ve kıta ile otuz dokuzuncu bâb tamamlamıştır.

Kırık ve sonuncu bâb tertîb ü âdâb-ı hadem ü haşem yani hizmet edenlerin tertib ve âdâbı hakkındadır. Hizmet taifesinin en önemlileri:

Bakup âyîne-i esrâre didi ehl-i hikem

[213] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 88.

Saltanat çehresinin zîveridür seyf ü kālem[214]

beyitte de ifade edildiği gibi saltanat için kalem ve kılıç sınıfları önem arz ettiği, elçilerin âdâbı, askerlerin âdabı, vezirlerin âdâbı, kalem erbâbının âdâbı ve bu zümrelerin özelliklerinden bahsedilmiştir. Bir melikin hizmetinde olan bir gencin sultanatın kayıtsız şartsız muhabbet ve sevgisi ile ilgili sözleri aktarılmıştır. Farsça bir kıta ile son bâb da tamamlanmıştır.

Hâtıme-i Pesend-i İştimâl başlığı ile Osmanzâde bir hâtime yazmış, "Bu eser-i muhtasar ki dakâyık-ı esrâr-ı hikmet ve hakâyık-ı etvâr-ı ehl-i devleti muntavî ve envâ'-ı mevâ'ız u nasâyihi muhtevîdür. Bir muktezâ-yı âdâb-ı suhanverî etnâb u ishâbdan ictinab olunup kemâl-ı îcâz u ihtisâr ile itmâm ve duâ-yı devâm-ı ömr ü devlet ve kıyâm-ı übbehet ü şevket-i pâdişâh-ı gerdûn-ı ihtişâm ile miski'l-hitâm kılındı"[215] diyerek yukarıdaki sözlerini bir mesnevî ile ifade etmiş, duâ ve temennilerden sonra kendisine ait Farsça bir mısra ile "Bu duâya tüm cihân âmin desin" diyerek yine kendisine ait olan Farsça bir beyit ile "İlâhî felek ve yıldızlar varlığını sürdürdüğü müddetçe güzel nâmını (III. Ahmed) cihandan eksik etme" diyerek III. Ahmed için yaptığı duâ ile eserini tamamlamıştır.

2.4.3. Eserde Geçen Şahsiyetler

III. Ahmed: Sultan III. Ahmed, 30 Aralık 1673 tarihinde doğdu. Babası Sultan IV. Mehmed, Sultan II. Mustafa'nın kardeşi olan Sultan III. Ahmed, zekî, hassas ve zarif bir insandı. İyi bir tahsil ve terbiye görmüş olan III. Ahmed ünlü hocalardan dersler almıştı. Sultan III. Ahmed, ağabeyi Sultan II. Mustafa'nın vefatı üzerine 1703 tarihinde Edirne'de tahta geçti. Osmanlı Devleti açısından önemli bir yere sahip olan Lâle Devri boyunca padişahlık yapan Sultan III. Ahmed, hattat ve şâirdi. "Necib" mahlasıyla şiirler yazdı. Ayrıca mûsikî ile de yakından ilgileniyordu. III. Ahmed aynı zamanda iyi bir nişancı idi; seksen beş adımdan tek atışta bir altın dinarı tüfekle vurduğu, dokuz yüz arşın ok atıp Okmeydanı'nda adına taş diktirdiği bilinmektedir.

[214] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 92.
[215] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 95

Yirmi yedi yıl tahta kalan III. Ahmed, çıkan Patrona Halil isyanı sonucunda 1 Ekim 1730 tarihinde padişahlıktan çekildi.[216]

III. Ahmed sanata meraklı ve sanatkâra değer veren bir padişahtı. Damadı Sadrazam İbrâhim Paşa ile birlikte, başta Nedîm olmak üzere Seyyid Vehbî, İzzet Ali, Neylî Ahmed, Vak'anüvis Râşid Mehmed, Küçük Çelebizâde İsmâil Âsım, Nahîfî, Sâmî, Osmanzâde Tâib gibi bu devrin birçok şâirini himaye ve taltif ederken kendisi de "Necîb" mahlası ile şiirler yazımaktaydı.[217] Aynı zamanda iyi bir hattat olan III. Ahmed yazmış olduğu dört Kur'ân-ı Kerim'den birisini Ravza-i Mutahhara'ya hediye etmiştir. Yine Bâb-ı Hümayun karşısında yaptırdığı tarihî çeşmenin yazısı ile Driğman Tekke kapısı üzerindeki kitâbe kendisinin yazısıdır.[218]

Sultan III. Ahmed imar alanında da önemli eserler bırakmıştır. Topkapı sarayı ile Yeni Camii'de birer Kütüphane, Ayasofya'da Bâb-ı Humayun'un karşısında bir şaheser sayılan ve bugün III. Ahmed Çeşmesi[219] diye meşhur olan dört cepheli ve süslü çeşme, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak amacıyla da "Derya-yı Sîm" adlı bir su bendi, Üsküdar Yeni Valide Camii, Çorlulu Ali Paşa Medresesi, Damat İbrahim Paşa Camii ve Külliyesi, İstanbul'da Yeni Postane arkasında Dârü'l-Hadis ve Sebil, Ortaköy Camii önündeki çeşme, Üsküdar Şemsî Paşa'da Hüsrev Ağa Camii önündeki çeşme ve Çubuklu Camii yanındaki Mesire Çeşmesi gibi eserler yine bu dönemde yapılmıştır.[220]

Ali b. Ebî Tâlib: Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğduğu rivâyet edilmektedir. Mekke'deki kıtlık üzerine Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için himayesie alıp büyütmüştür. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış, Resûl-i Ekrem'in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları menkıbevî bir üslûpla rivâyet edilen büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği

[216] Aktepe, "III. Ahmed", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 38.
[217] Münir Aktepe, "III. Ahmed", **DİA**, c. 2, s. 37.
[218] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988, c. V, s. 211.
[219] Detaylı bilgi için bk., Semavi Eyice, III. Ahmed Çeşmesi, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, ss. 39-40.
[220] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**; Aktepe, "III. Ahmed", **DİA**, c. 2, s. 38.

yapmış, Hudeybiye Antlaşması'nı da o yazmıştır. Hz. Ali ilk üç halife döneminde bir idarî görevde bulunmamıştır. Sadece Halife Ömer'in Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine'de vali olarak kalmış, Medine'de ikamet edip dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir.[221]

Ali b. Ebû Tâlib ortaya yakın kısa boylu, esmer tenli, iri siyah gözlü olup sakalı sık ve genişti. Kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen "Ebû Türâb" lakabından başka "el-Murtazâ" ve "Esedullâhi'l-Gâlib" gibi lakapları da vardır.[222] Kur'ân ve Sünnet'e gönülden bağlı, dünyevî işlerden uzak kalmayı arzulayan, İslâm tarihinin Cemel, Sıffîn, Nehrevân gibi acı vak'aları sonunda muhaliflerin iman ve hidâyetleri için dua edip göz yaşı dökecek kadar hassas ve takvâ sahibi bir mümindi.[223]

Hz. Ali'nin ilmî kişiliği, ashâb-ı kirâm arasında Kur'ân, hadis ve fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Fesahati ve üstün hitabeti ile de tanınan Hz. Ali'nin güzel ve hikmetli sözleri kaynaklarda nakledilegelmiştir.[224]

Sultan Sencer: Son Büyük Selçuklu hükümdarıdır. 479 (1086) yılında Sincar'da doğdu. Babası Melikşâh'tır. Sencer yeğeni Muhmud ile giriştiği taht mücadelesini kazanıp Büyük Selçuklu Sultanı oldu. Sultan Sencer'in Abbâsiler, Gazneliler, Karahanlılar, Harezmşahlar, Gurlularla münasebetleri oldu. Öte yandan diğer Selçuklu sultanları gibi Sencer de Bâtınîler'le mücadele etti. Oguz isyanıyla birlikte Sencer, Oğuzlar'a yenilip esir düşüp Oğuzlar'ın elinde üç yıl esir kaldıktan sonra Müeyyed Ayaba tarafından kurtarıldı (1156).[225]

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'ni yeniden toparlamaya çalıştıysa da kumandanlar arasındaki güç mücadelesi sebebiyle başarılı olamadı. Sencer, 552 (1157) tarihinde vefat etti ve Merv'de yaptırdığı Dârü'l-Âhire denilen türbeye defnedildi. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden de çekilmiş oldu.[226]

---

[221] Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 371-372.
[222] Fığlalı, "Ali", **DİA**, c. 2, s. 374.
[223] Fığlalı, "Ali", **DİA**, c.2, s. 374.
[224] M. Yaşar Kandemir, "Ali", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 375-378.
[225] Abdülkerim Özaydın, "Sencer", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 507-508.
[226] Özaydın, "Sencer", **DİA**, c. 36, s. 511.

Sultan Sencer, halkın şikâyetlerini dinler, adâletle hükmeder, zâhidler ve velîlerle birlikte bulunmaktan hoşlanır, edip, şâir ve âlimleri himaye ederdi. Enverî, Muizzî, Ferîdüddin Attâr, Ömer Hayyâm, A'mâk-ı Buhârî, Senâî, Reşîdüddin Vatvât gibi edip ve şâirler; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, Abdurrahman el-Hâzinî, Hakîm Ali el-Kâinî, Reyhânî, Şehristânî, İbn Mâze Sadrü'ş-Şehîd gibi âlimler onun ihsânlarına nâil olmuşlardı. Gazâlî'nin Sencer ile görüştüğü ve mektuplaştığı da kaydedilmektedir.[227]

Halife Me'mûn: 170'te (786) Bağdat yakınlarındaki Yâsiriye'de babası Hârûn Reşîd'in halife olduğu gece doğdu. Babasından sonra birinci veliaht olan Emîn ile Me'mûn arasındaki çekişme üzerine Emîn, Me'mûn'u âsi ilân edip üzerine birkaç kez ordu sevk etmesine rağmen Me'mûn karşısında başarılı olamadı. Bağdat'ı harabeye çeviren ve birçok kişinin ölümüne sebep olan bu iktidar mücadelesi 198'te (813) Emîn'in öldürülmesiyle sonuçlandı. Emîn'i destekleyen Arap asıllı Fazl b. Rebî' ile Me'mûn'u destekleyen İran asıllı Fazl b. Sehl'in şahsında temsil edilen bu mücadele aslında Araplar'la İranlı unsurların iktidar kavgasından ibaretti.[228]

Me'mûn, Nasr b. Şebes el-Ukalî, Tahir b. Hüseyin, Ebû Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, Muahmmed b. Ca'fer gibi isimlerin başlattıkları isyanlarla mücadele etmiştir. Me'mûn döneminde meydana gelen önemli isyanlardan biri de Bâbek'in isyanıdır (201/816). Son derece tehlikeli hale gelen bu isyan ancak Mu'tasım-Billâh döneminde 223 (838) yılında ancak Bâbek'in öldürülmesiyle son buldu.[229] Me'mûn Bizansla mücadele etmesine rağmen karşılıklı heyetler ve hediyeler gönderildiği ve ilmî alanda iş birliği yapıldığı da bilinmektedir.[230]

Me'mûn, Şiîlik'le kısmî bir uzlaşma politikası kararı neticesinde Ali evlâdından İmam Ali Rızâ'yı kendisinden sonra halife olmak üzere veliaht tayin ederek Abbâsilerin resmi devlet geleneğini bozdu. Abbâsoğullarının tepkisi ve Ali Rızâ'nın şüpheli bir şekilde ölümü üzerine, 204'te (819) üzerindeki Ali evlâdına

[227] Özaydın, "Sencer", **DİA**, c. 36, s. 511.
[228] Nahide Bozkurt, "Me'mûn" **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2004, c. 29, s.101
[229] Bozkurt, "Me'mûn", **DİA**, c. 29, s. 102.
[230] Bozkurt, "Me'mûn", **DİA**, c. 29, s.103.

mahsus yeşil renkli elbiselerle Bağdat'a giren Me'mûn'un ilk icraatı yeşil rengi terkedip Abbasilerin resmi rengi olan siyahı iade etmek oldu.[231]

Me'mûn devri, İslâm tarihinde felsefe ve kelâm düşüncesinin gelişmesinde bir dönüm noktası teşkil eder. Me'mûn hilâfet makamına entelektüel bir boyut kazandırmış, felsefe ve kelâm tartışmalarında bilginler başkanlık etmiş, aynı zamanda bu toplantılara kendisi de tartışmacı olarak katılmıştır. Me'mûn'un bu münazaraları düzenlemedeki asıl amacı çeşitli fırkalara bölünmüş Müslümanların orta bir yolda birleşmesini sağlamaktı. Buna karşın özellikle başkadı olan İbn Ebû Duâd'ın etkisiyle Mu'tezile'yi resmî mezhep ilân eden Me'mûn, bu dönmede "mihne" (Kur'ân'nın mahluk olduğu dayatması) sürecinin yaşanmasına da sebep olmuştu.[232] Tercüme faaliyetleri de Me'mûn döneminde önemli bir yere sahiptir. 830 yılında Me'mûn'un Bağdat'ta kurduğu Beytü'l-Hikme bir tercüme ve araştırma enstitüsü, aynı zamanda bir rasathâne ve kütüphane fonksiyonu icrâ etmekteydi.[233]

Nûşirevân: Adâletiyle meşhur olmuş, Sâsâni İmparatorloğu'nun m. 531 ile 579 yılları arasında hükümdarlık yaptı Peygamberimiz (a.s) bu hükümdarın son yıllarında dünyaya geldi. Kaynaklarda akıllı, tedbirli, dirâyetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir hükümdar olarak geçer. Adı Hüsrev'dir. "Kisra" lakabı da ilk defa ona verildi. Bununla birlikte "Âdil" lakabı da bulunmaktadır. Sâsânî hükümdarlarının en meşhurlarından olan Enûşirvân önemli askerî ve idarî reformlar yaptı. Başarılı bir dış politika izledi. Bu arada Bizans'la mücadelesini sürdürdü, Anadolu ve Suriye'de bazı şehirleri ele geçirdi. Âdil bir hükümdar olarak meşhur olan Nûşirevân Peygamber Efendimizin (s.a.v.) iltifatına mazhar olmuştur.[234] Edebiyatta da adâletli olmasından ötürü efsanevî bir karakter kazanmıştır.

Ya'kûb-ı Leys: (ö. 265/879). Saffârî Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı (861-879). Babası bakır (Saffâr) esnafının reisi olduğundan Ya'kûb, babasının

[231] Bozkurt, "Me'mûn", **DİA**, c. 29, s. 102.
[232] Geniş bilgi için bk., Muharrem Akoğlu, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
[233] Bozkurt, "Me'mûn", **DİA**, c. 39, s.103-104.
[234] Esko Naskalı, "Sâsânîler", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s.175.

dükkânına gelip giden fütüvvet teşkilatına katıldı. Kardeşi Amr ile birlikte zâhidlik ve cömertlikleriyle tanınıp taraftar kazandılar.[235]

Ya‘kûb, Sîstan’da Tâhirîler’e isyan eden Büst şehri ayyârlarının reisi Sâlih b. Nasr’a katıldı. Bir süre sonra Sâlih ile anlaşamayıp aralarında meydana gelen savaşı kaybeden Sâlih’in kaçmasından sonra Sîstan ordusu Sâlih’in kardeşi Dirhem b. Nasr’a biat etti, Ya‘kûb ise onun ordu kumandanı olarak kaldı. Ancak Dirhem, Ya‘kûb’un halk tarafından sevilmesini kıskanarak onu öldürmek istedi. Durumu anlayan Ya‘kûb, Dirhem’in kuvvetlerini mağlûp edip bütün Sîstan’a hâkim oldu; Sîstan halkı ve ordusu Ya‘kûb’u emîr olarak tanıdı (247/861). Kısa bir sürede hâkimiyet alanını genişletti. Halife Mu’temid-Alellah Ya’kub’un daha fazla ileri gitmemesi için bazı yerlerin yönetimini ona verdi ve ayrıca Bağdat “sâhib-i şutalığına” atadı. Ancak Ya‘kûb, Bağdat’ta doğru ilerlemek isteyince Dicle kıyısında meydana gelen savaşta Abbâsî ordusuna yenildi. Bu yenilginin intikamını almak için hazırlık yaptıysa da on altı gün sonra hastalanıp vefat etti (265/879). Dindar, cesur, disiplinli, âdil, dürüst, akıllı ve ileri görüşlü bir hükümdar olduğu kaydedilen Ya‘kûb-ı Leys, idâri işlere kimseyi karıştırmaz, kendisi karar verirdi. İmar faaliyetleriyle de ilgilenmiş, çok sayıda mescid ve bina inşa etmiştir.[236]

İskender: Makedonya kralı II. Philoppos oğludur. M.Ö. 356 yılında doğmuş olup asıl adı Alexandros’tur. Aristo’dan üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine ders aldı. Babasının 336’da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra kral ilân edildi. İskender, tahta çıkışından itibaren Pers İmparatorluğu ile hesaplaşma planları yapmaktaydı. 334 yılının ilkbaharında güçlü ordusuyla Asya seferine çıktı. Mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan bir danışmanlar grubunu da birlikte götürdü.[237]

Büyük bir imparatorluk kuran İskender’in göz kamaştıran zaferleri, kendisinden sonra gelen devlet adamları için olduğu kadar sanatkârlar için de ilham kaynağı olmuş, hakkında destanlar yazılmış ve çeşitli menkıbelere konu olmuştur.

[235] Erdoğan Merçil, “Ya’kûb b. Leys”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, TDV Yay., İstanbul 2008, c. 35, s. 463.
[236] Erdoğan Merçil, “Ya’kûb b. Leys”, **DİA**, c. 35, s. 463-464.
[237] Mahmut Kaya, “İskender”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 22, s. 555.

Hatta bu çaptaki zaferlerin ancak mânevî bir güç ve ilâhî bir destekle mümkün olacağını düşünenler giderek ona ruhanî bir kişilik izâfe etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de kıssası anlatılan (el-Kehf 18/83-99) Zülkarneyn ile aynı kişi olduğunu iddia etmişlerdir.[238] "İskendernâme" adı verilen tür içinde de İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür. Türk edebiyatında, İskender, Hızır, âb-ı hayat, Zülkarneyn ile birlikte anılmış, büyük hükümdar, cihangir, yenilmez gibi nitelemelere efsanevî unsurlar atfedilerek anlatılmıştır.[239] *Ahlâk-ı Ahmedî* eserindeki "İskender-i Zülkarneyn teshîr-i ekâlim-i rub'-ı meskûne kemer-beste-i azîmet (21) oldukda"[240] cümlesinden anlaşıldığı gibi İskender ile Zülkarneyn aynı kişi olarak anlatılmıştır.

Aristo: Ünlü Yunan filozofu. m.ö. 384 yılında Selanik yakınlarında Stageiros'ta doğmuş, on dokuz yaşında Platon'nun Akademisine girdi, burada kısa sürede öğretmen konumuna yükselmiştir. Aristo yaklaşık üç yıl Makedonya Kralı Philipp oğlu İskender'i eğitmiş, "Lykeion" adında kendi okulunu kurmuş, burada felsefi konuşma, tartışmaları Platon gibi gezerek yaptığı için bu okula aynı zamanda gezinenler (peripatetikos) olarak meşhur olmuştur.[241] İslâm dünyasında Grekçe peripatetikos terimini karşılamak için "meşşâi", söz konusu doktrine de "meşşâiyye" (peripatetizm) denilmektedir.[242]

Eserleri ve felsefesiyle İslâm dünyasını etkileyen Aristo, edebiyatta ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkar. Aristo, bazı İskendernâmelerin de asıl kahramanı arasında yer almaktadır.[243]

Ferîdûn: İran'nın destânî hükümdarlarından Cemşîd'in soyundan gelen Atbîn'in oğludur. Zulmü ile tanınan hükümdar Dahhâk'ı yendikten sonra hükümdar olmuştur. Ferîdûn efsânevî bir kişilik kazanmış ve çeşitli anlatı türlerine konu olmuştur. Ferîdûn efsanesine başta Firdevsî'nin Şâhnâme'si olmak üzere birçok eserde geniş yer verilmiştir. İran'da Ferîdun'un Dahhâk'ı yendiği gün olarak kabul edilen

[238] Kaya, "İskender", **DİA**, c. 22, s. 555-556.
[239] Detaylı bilgi için bk., İsmail Ünver, "İskender", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 22, s. 557-559.
[240] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî** s. 61.
[241] Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, 2012, s. 67-68.
[242] Detaylı bilgi için bk., Mahmut Kaya, "Meşşâiyye", TDV Yay., İstanbul 2004, c. 29, ss. 393-396.
[243] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, s. 26.

Mihrigân veya Arapça şekliyle Mihricân bayramı Nevruz gibi kabul edilir. Ferîdûn, edebiyatta adâletin timsali olarak geçer. [244]

Sultan Muhmûd Gaznevî: 361 (971) yılında Buhara'da doğdu. Sebük Tegin'nin oğludur. Gençlik yıllarından itibaren devlet idaresinde görev almaya başladı. Sâmânîler ile yapılan savaşta büyük yararlılıklar gösterdiği için "Seyfüddevle" lakabıyla anılmıştır. Babasının vefâtından sonra kardeşi İsmail ile giriştiği taht mücadelesini kazanıp tahta çıktı. Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh tarafından "Yemînüddevle ve Emînü'l-Mille" lakabı verildikten sonra Sultan Mahmud, İslâmiyet'i yaymak ve Hindistan tapınaklarındaki zengin servete sahip olmak amacıyla her yıl gazâya çıkmaya karar verdi ve Hindistan'a on yedi sefer düzenledi.

Sultan Mahmud 421'de (1030) Gazne'de vefat etti. Türk-İslâm dünyasının müstesna devlet adamlarından biri olan Sultan Mahmud, hayatının büyük kısmını savaş meydanlarında geçti. Sultan Mahmud dindar, zeki, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve âdil bir hükümdardı. Âlimleri himaye eden Sultan Mahmud'un Şâfiî ve Hanefî fakihlerine huzurunda münazara yaptırdığı da bilinmektedir. Âlimlere olan saygısı, adâleti ve iyi yönetimi, gerek kendi döneminde gerekse sonraki devirlerde edip ve şâirler tarafından övülmüş, Fars edebiyatında adâlet ve insafın timsali olarak gösterilmiştir. Başta Firdevsî olmak üzere Unsurî, Ferruhî-yi Sîstânî ve Ascedî gibi şâirler onun ihsânlarına nâil olmuşlardır. Bir rivâyete göre Firdevsî Şâhnâme'yi Gazne'ye giderek bizzat ona sunmuştur. Farsça'nın Hindistan topraklarında yayılması da Sultan Mahmud sayesinde olmuştur. Bîrûnî, Gazneli sarayında uzun süre kalmış ve *Tahkîku Mâli'l-Hind* adlı eserini bu dönemde yazmış, ölümünün ardından Sultan Mahmud'u "âlemin aslanı ve zamanın yegânesi" olarak tanıtmıştır. Sultan Mahmud, Hint yarımadasıyla İslâm dünyası arasındaki kültür ve ticaret hayatına canlılık kazandırmış, birçok Müslüman âlim, edip ve şâirin Hindistan'a yerleşmesiyle İslâm kültürünün bu bölgeye yayılmasına katkı sağlamıştır.[245]

Haccâc Yûsuf es-Sakafî: 41 (661) yılında Tâif'te doğdu. Emevîler'e sadakatle bağlı olduğundan "Küleyb" (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınır. Küçük yaşlarda

[244] Tahsin Yazıcı, "Ferîdûn", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1995, c. 12, s. 396.
[245] Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2003, c. 27, ss. 362-365.

Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği ve Tâif'ten ayrılıncaya kadar çocuklara Kur'ân öğrettiği rivâyet edilir. Haccâc, Emevî devlet hayatında etkin bir şekilde rol almış, Emevî Devleti'ne zor günler yaşatan Abdullah b. Zübeyr'in hilâfetine son verilmiştir. Haccâc gösterdiği bu başarıdan sonra Hicaz, Yemen ve Yemâme Valiliğine getirilmiştir. Daha sonra Irak Valiliğine tayin edilmiştir. Haccâc, Irak'ı çok sert tedbirler alarak idare etmiştir.

Haccâc zâlimliğiyle tanınmasıyla birlikte Arapça'nın resmî kullanımının yaygınlaştırılması, Irak'ta Farsça tutulmuş dîvân defterlerinin Arapça'ya çevrilmesi ve Arap para sistemine geçilmesi gibi yaptığı icraatlar da bulunmaktadır. Haccâc, o güne kadar Bizans ve Sâsânî sikkesi şeklinde basılan paraların üzerine "Bismillâhi'l-Haccâc", bazılarına da "Allâhü Ahad, Allâhü's-Samed" ibarelerini yazdırmış, tarım ve sulama kanallarına büyük önem vermiş, posta teşkilatında da düzenlemeler yapmıştır. Haccâc zâlim, cebbar ve kan dökücü gibi sıfatlarla anılsa da Kur'ân'a çok hürmet ettiği, her gece Kur'ân okuduğu rivâyet edilmiştir. Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması işini sürdürdüğü ve bunun için Nasr b. Âsım'ı görevlendirdiği de bilinmektedir. Çok fasih ve beliğ bir dile sahip olan Haccâc, Irak'a Valiliğine tayin edildiğinde okuduğu hutbe Arap edebiyatının örnek metinleri arasında yer alır. Bütün gücünü Emevî saltanatının ayakta kalması için harcayan Haccâc, yirmi beş yılı aşkın bir mücadeleden sonra Kûfe ile Basra arasındaki kendi kurduğu Vâsıt şehrinde 95 (714) yılında vefat etti. Mezarının tahrip edilmesi ihtimaline karşı sapa bir yere gömülerek üzerinden akarsu geçirildi.[246]

Abdullah b. Tâhir: (ö.230/844). Abbasî devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarındandır. Şam, Mısır ve Horâsân Valiliği yapmış olan Abdullah birçok isyanı bastırmada başarılı olmuştu. Memleketin refahını yükseltmek için bilhassa ziraata büyük önem vermiş, sulama suyunu düzenli sarf edilmesini sağlamak ve su kavgalarını önlemek için fakihlere kanunlar hazırlatmıştı. Abdullâh ilim, edebiyat, felsefeye büyük önem vermiş, âlim ve sanatkârları himaye etmiştir. Lüks ve debdebeyi seven Abdullah Tâhir aynı zaman kendisi de şâir ve mûsikişinastı.[247]

[246] İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 14, s. 427-428.
[247] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 137-138.

Behrâm-ı Gûr: Behrâm-ı Gûr b. Yezdicerd b. Behrâm b. Şâpûr (ö.438) Sâsâni hükümdarı. I. Yezdicerd'in oğlu ve halefidir. Doğum tarihi belli değildir. Arapça ve Farsça güzel şiirleri olan Behram-ı Gûr'un hayatı, av ve aşk maceraları, Firdevsî'nin *Şehnâme*, Genceli Nizâmî'nin *Heft Peyker,* Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Heşt Bihişt*, Ali Şir Nevâî'nin *Seb'a-i Seyyâre* ve Hatifî'nin *Heft Manzar* adlı mesnevileri yanında birçok menkıbe ve minyatüre konu olmuştur.[248]

Hüseyin b. Ebî Talib: Hicri 4. yılında (626) Medine'de doğdu. "Şehîd" lakabıyla meşhurdur. Doğduğu zaman Hz. Peygamber, o güne kadar Araplar'ca pek bilinmeyen adını kulağına bizzat ezan okuyarak koydu ve Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istedi.[249] Muâviye'nin oğlu Yezîd'e biat etmeyip Kûfelilerin daveti üzerine 72 kişiyle birlikte Kûfe'ye doğru yolu çıktı. Yezîd bunu haber alınca Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a, onu Kûfe'ye sokmamasını emretti. O da Sa'd b. Vakkas'ın oğlu Ömer ile bir ordu gönderdi. Kerbelâ'da 72 kişiyle birlikte susuz bırakıldı ve sonunda 10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680) tarihinde zâlimce şehîd edildi.[250]

İslâm tarihinin en acı olaylarından biri sayılan Kerbelâ'da şehîd edilmesi sebebiyle Hz. Hüseyin hakkında geniş bir literatür meydana gelmiştir. Bu konuda hadis külliyatı, İslâm tarihi kaynakları ve biyografik eserlerde bulunan zengin malzemenin yanında pek çok monografik çalışma da vardır.[251] İslâm edebiyatında Hz. Hüseyin'e özel bir önem verilmiş, hakkında mensur ve manzum Maktel-i Hüseyin'ler, birçok mersiyeler yazılmıştır.[252]

Sebük Tegin: Gazneli Devleti'nin ilk ve gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Sâmânî kumandanlarından Alp Tegin tarafından satın alındı (348/959). Sebük Tegin, Alp Tegin'in himayesiyle Sâmânî sarayında hızla yükseldi ve önemli görevlere tayin edildi. Alp Tegin onu kızıyla evlendirdi. Alp Tegin'in ölümünden sonra oğlu Ebû İshak İbrâhim başa geçti. İbrahim'in oğlu olmadığı için yerine Türk kumandanlardan Bilge Tegin ve onun ölümünün ardından Böri Tegin geçti. Böri Tegin'in görevde

[248] Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gûr", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1992, c. 5, s. 356.
[249] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hüseyin", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 28, s. 518.
[250] Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, 218.
[251] İlyas Üzüm, "Hüseyin", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 28, s. 521.
[252] Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, s. 218.

uzaklaştırılması üzerine Sebük Tegin emîrler tarafından devletin başına getirildi (366/977). Sebük Tegin kısa bir sürede Türk hâkimiyetini sağladı ve 387 (997) tarihinde vefat etti. Ölümünden sonra "Emîr-i Âdil" lakabıyla anılmıştır. Çocuklarının iyi yetişmeleri ve başarılı birer hükümdar olmalarını sağlamak amacıyla onlar için Pendnâme adıyla bir eser kaleme almıştır. Başta Ebü'l-Feth el-Büstî olmak üzere dönemin tanınmış şâirleri onun için mersiyeler yazmıştır.[253]

Hâtim et-Taî: (ö. 578 [?]). Cahiliye Dönemi'nin cömertliğiyle ünlü şâiri olup Tay Kabilesinin reisi idi. VI. asrın son yarısından VII. asrın başlangıcına kadar yaşamıştır. M. 578 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.[254] Babası Abdullah, henüz Hâtim çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Guneyye (Nebe) bint Afîf yetiştirmiştir. Hâtim cömertliğini, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden almaktaydı. Kaynaklarda Hâtim'in cömertlik, hoşgörü, tevazu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemlerle temayüz etmiş bir insan olduğu, şarap içmeyi ve sefahati haram saydığı, Tay kabilesi arasında yaygın olmasına rağmen Hıristiyanlığı kabul etmediği ve atalarının dinine sadık kaldığı belirtilmektedir.[255]

Hâtim'in kızı Seffâne, Hz. Ali kumandasında Tay kabilesi üzerine gönderilen bir seriyye tarafından esir alınarak Medine'ye getirildiğinde Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) Hâtim'in meziyetleri sebebiyle kızını serbest bırakmıştır. Hâtim'in oğlu Adî, İslâmiyet'i kabul etmiş, Cemel ve Sıffîn vak'alarında bulunarak Hz. Ali'nin sancağını taşımıştır. Hâtim'in Abdullah adındaki oğlu ise İslâm'dan önce ölmüştür.[256]

Hâtim, çocuk yaşlarından itibaren "Cevad" (Ecved) lakabıyla anılmıştır. Hâtim, menkıbelerde İslâmiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Cahiliye devrinde yaşayan üç ünlü cömertten biri olan Hâtim'in (diğer ikisi Ka'b b. Mâme ve Herim b. Sinân) bu özelliği darb-ı mesel haline gelmiştir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken "Hâtim'den daha cömert" (ecved min Hâtim)

[253] Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 262-263.
[254] Hüseyin Baydemir, "Özbekistan'da İskender, "Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları", **AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41 Erzurum 2009, s. 124.
[255] Süleyman Tülücü, "Hatim et-Tâî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 16, s. 472-473.
[256] Tülücü, "Hatim et-Tâî", **DİA**, c. 16, s. 473.

denilmektedir. Bundan dolayı Hâtim, Arap, Fars ve Türk edebiyatında cömertliğin timsali olarak anılmış, efsanevî bir kişilik kazanmıştır.[257]

Hasan en-Nûrî: (ö.295/908) Nûriyye adıyla bilinen tasavvufî akımın öncüsü olup Bağdat'ta doğdu. Kelâmî konularla ilgilenmiş, tasavvufun en tartışmalı alanlarından olan "şathiye" niteliğindeki sözlerin ilk temsilcilerinden biri kabul edilmektedir. *Makâmatu'l-Kulûb* eserinin yazarıdır. Aynı zamanda işârî tefsirin de ilk temsilcilerindendir.

Esfâr b. Şîreveyh: Esfâr b. Şîreveyh el-Gîlî kuzeybatı İran'nın siyasi tarihinde önemli rol oynayan Gîlânlı kumandan. Taberistan'nın Şiî etkisinden kurtulmasında başarı gösterdiğinden Cürcan Valiliğine atandı. Esfar bağımsızlık arzusuna kapılarak kendisini melik ilan etti ve Rey'de tahta çıkıp tac giydi. Müktedir-Billâh, Hârun b. Garîb kumandasındaki bir orduyu Esfâr'ın üzerine sevketti. Hârun mağlup olup ağır kayıplar verdi. Esfâr, halifenin ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle Kazvin halkından çok kişiyi kılıçtan geçirdi. Kadın ve çocukları esir alıp her türlü ahlâk dışı muameleyi mubah gördü. Dine karşı bazı menfî davranışlarından doylayı Mecûsilikle itham edildi. Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed büyük bir ordu ile Esfâr'a karşı sefere çıktı. Esfâr savaştan vazgeçip itaatini bildirdi. Ancak Esfâr Sâmânîler'le yaptığı antlaşmaya bağlı kalmayarak bazı hanedanları kendisine itaat etmeleri için zorladı. Esfâr, bu isyankâr tutumu nedeni ile yakalanarak öldürüldü. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 316 (928), bazı kaynaklarda 319 (931) olarak gösterilmektedir.[258]

Hüsrev Perviz: IV. Hürmüz'ün Sâsânî tahtını kaybetmesinden sonra II. Hüzrev Perviz tahta geçmiş, savaşlardan galip çıkarak İran'daki birliği sağlamış, Bizans'la mücadele etmiştir. 628 yılında Hz. Peygamber'in devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları gönderdiklerinden biri olan Hüsrev Perviz, Huzafe b. Es-Sehmî'ye hakaret edip mektubu yırtmıştır.[259] 628'de Sâsânîler'in ileri gelenleri tarafından tahtan indirilip öldürülmüştür. Prenses Şirin'e olan aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivâyet uydurularak efsanevî bir kişiliğe

[257] Tülücü, "Hatim et-Tâî", **DİA**, c. 16, s. 473.
[258] Adbülkerim Özaydınlı, "Esfâr b. Şireveyh", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 11, s. 373-374.
[259] Esko Naskalı, "Sâsâniler", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, 175-176.

bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şirin'i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsanevî kişiliğiyle söz konusu edilir.[260]

Muhammed b. Hasan Şeybânî: (ö. 189/805). Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencisi ve Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehiddir. 132 (749-50) yılında Vâsıt'ta doğmuş, İmam Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Abdullah b. Mübârek gibi önemli hocalardan dersler almış, ilim yolculukları yapmış ve Bağdat'a yerleşmiştir. Hârûn Reşîd, Şeybânî'yi başkadılığa getirilmiş, Şeybânî hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 189 (805) yılında Hârûn Reşîd ile birlikte gittiği Rey'de vefat etmiştir. *el-Mebsût, el-Câmi'u's-Sağîr, Câmiʿu'l-Kebîr, ez-Ziyâdât, Siyerü's-Saġîr, Siyerü'l-Kebîr, el-Âsâr* gibi Fıkıh ve Hadis disiplinlerinde pek çok eser kaleme almıştır.[261]

Hârûn Reşîd: Abbâsî halifesi. 149 (766) veya 145 (763) yılında Rey'de doğdu. Babası Halife Mehdî-Billâh'tır. Düzenli bir eğitim gördü. Daha genç iken Bizanslılar'a karşı düzenlenen iki seferde orduyu sevk ve idare etti. Buradaki başarılarından dolayı babası tarafından "Reşîd" lakabı verildi. Hârûn Reşîd, halife olunca önceki yıllardan intikal eden bazı iç meselelerle uğraşmak zorunda kaldı. Bizans İmparatorluğu'na karşı seferleri devam ettirdi. 193'te (809) vefat etti. Hârûn Reşîd'in mûsiki sanatına özel bir önemi verirdi. Edebiyata da ilgili, şâir ve âlimleri himaye ederdi. Hitabeti düzgün, dindar, adil, cömert bir insan olarak kaynaklarda geçmektedir.[262]

İsmâil Sâmânî: Mâverâünnehir ve Horâsân'da 819-1005 tarihleri arasında hüküm süren bir İslâm hânedanı olan Sâmânîler'in hükümdarıdır. İsmail Sâmânî 849 yılında Fergana'da doğdu. Mu'temid-Alellah'ın fermanıyla 261 (874-75) yılında Mâverâünnehir'in idaresini üstlenen Nasr b. Ahmed, aynı yıl Buhara'ya kardeşi olan İsmail'i vali olarak atadı. İsmail Sâmânî, ağabeyine başarısız birinci isyanından sonra ikinci sefer isyan idip Nasr'ı yenilgiye uğratarak esir aldı. Nasr'ın ölümüyle hâkimiyet İsmail'e geçti ve Buhara başşehir yapıldı.[263] Sâmânî Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilen İsmail, yetenekli bir komutan, iyi bir devlet adamı olmanın yanı sıra âdil

[260] Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, s. 220.
[261] Aydın Taş, "Şeybânî Muhammed b. Hasan", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, s. 38-42; Mehmet Özşenel, "Şeybânî Muhammed b. Hasan", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, s. 42-43.
[262] Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1997, c. 16, s. 258-261.
[263] Aydın Usta, "Sâmâniler", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 64.

ve mütevazi bir insandı. Hastalığı sebebiyle Cul-i Muliyan'a yerleşip 26 Kasım 907 tarihinde burada vefat etmiştir.[264]

Ahmed-i Harb: Evliyâdan olan Ahmed-i Harb Nişâbur'da doğmuş doğum tarihi kesim olarak bilinmemektedir. Horâsân pîri olarak da meşhur olmuş, ilim ve fazilette üstün meziyetlere sahip bir kişi idi. Ahmed-i Harb'ın ahlâkî olgunluğunu ifade etmek için çok menkıbe anlatılmıştır. 234 (848) tarihinde vefat etmiştir.[265]

Muhammed b. Eslemî Tusî: 180 (796) yılında Tûs şehrinde dünyaya geldi. Temel İslâm ilimleri öğrendi. Uzun yıllar Nîşâbur'da yaşayan Muhammed b. Eslem bu şehirde vefat etti (242/856). Cenaze namazına bir milyon civarında insanın katıldığından söz edilmektedir. Horâsân bölgesinde doğup gelişen Melâmetiyye'nin ilk temsilcilerinden olan Muhammed b. Eslem, ibadetlerin gizli yapılmasını savunmuş, Allah'ın sıfatlarının ezelî olduğunu ileri sürmüş, Kur'ân'nın mahlûk olduğuna karşı birer reddiye kaleme almıştır.[266]

Muhammed Tâhir: 209 (824) yılında doğdu. Tâhirî Hânedanı'ndan Horâsân Valisi Abdullâh b. Tâhir'in oğludur. Taberistan, Mekke, Medine, Irak gibi önemli merkezlerin valiliğini yapan Muhammed Tâhir'in en uzun ve etkili görevi Bağdat'taki sâhibü'ş-şurta görevidir. 253 (867 tarihinde vefat etti. Muhammed Tâhir, cömert, iyiliksever, edepli, istişâreye önem veren etkili bir kumanda ve devlet adamı idi. Muhammed Tâhir, aynı zamanda edip şâir ve âlim bir kişiliğe sahipti. Hadis rivâyet etmiş, felsefe ve Arap grameriyle ilgilenmiştir.[267]

Müsterşid-Billâh: 486 (1093) yılında doğdu. Babası Müstazhir-Billâh'ın vefatından sonra hilâfet makamına geçti. Müsterşid kaynaklarda hırslı, azimli, heybetli ve cesur bir halife olarak anlatılır. Gençliğinde ilimle meşgul olmuş, fıkıh ve hadis okumuştu. İyi bir hattat, fesâhat ve belâgat sahibi ve etkileyici bir hatipti. Kirmanşah yakınlarında okuduğu bir hutbeden alıntı yapan Nizâmî-i Arûzî, Hz. Peygamber'den sonra hiç kimsenin bu belâgatta bir hutbe okumadığını belirtir. İbnü'l-Esîr onun

[264] Tülay Yürekli, **Sâmânîler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s.75-76.
[265] **Ahmed b. Harb**, http://biriz.biz/evliyalar/AhmedbinHarb.htm, (20.05.2019).
[266] Raşit Küçük, "Muhammed b. Eslem", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 527-528.
[267] Hasan Kurt, "Muhammed b. Abdullah b. Tâhir", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2016, c. Ek. 2, s. 292-293.

mektuplarının rik'anın en güzel örneklerinden olduğunu söyler. İmar faaliyetleriyle de ilgilenen Müsterşid-Billâh 517'de (1123) Bağdat'ın etrafındaki surları yeniden yaptırmış, Sultan Sencer'in kızı olan hanımı için sekiz köşeli (müsemmene) bir saray inşa ettirmiş ve Tâc Sarayı'na "Bâbü'l-Hücre" adı verilen büyük bir salon ekletmiştir. Bir grup Bâtınî tarafından düzenlenen suikast neticesinde 529 (1135) yılında Merâga şehri yakınlarında öldürülmüş, Naaşı, Merâga şehri kapısındaki Ahmedek Medresesi'nin hazîresine defnedilmiştir.[268]

Melikşâh: 447 (1055) yılında doğdu. Babası Sultan Alpaslan'ın vefatı üzerine veliaht olan Melikşâh genç yaşta tahta geçti. Melikşâh'ın genç yaşta tahta çıkmasını fırsat bilen Karahanlılar ve Gazneliler, Selçuklu topraklarına saldırırken başta Kavurd olmak üzere bazı hânedan mensupları tahtta hak iddia ederek isyan ettiler. İsyanları bastırmak Melikşâh itibarını daha artırdı. Sultan Melikşâh, Bâtınîler'le mücadeleyi bir devlet politikası haline getimesine rağmen, Bâtınî faaliyetlere son veremedi. Melikşâh'ın veziri Nizâmülmülk hem askerî hem ilmî açıdan mücadele ettiği Bâtınîler tarafından öldürüldü. Melikşâh, bu olaydan yaklaşık bir ay sonra 485(1092) yılında Bağdat'ta vefat etti. Urfalı Ermeni tarihçisi Mateos onun ölümünün bütün dünyayı mateme boğduğunu söylemektedir. Melikşâh dönemi Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırlarının en geniş olduğu dönemdir. Selçuklu devlet teşkilâtı Melikşâh zamanında Nizâmülmülk'ün de gayretiyle mükemmel bir yapıya kavuştu, ilmî ve kültürel faaliyetler zirveye ulaştı. Nizâmiye Medreseleri eğitim alanında saygın bir yer aldı. Melikşâh dönemi çoğu tarihçiler tarafından adâlet devri olarak nitelendirilir.[269]

Erdeşîr-i Bâbek: Bazı kaynakların I. Erdeşîr şeklinde kaydettikleri hükümdarın hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Zamanla efsanevî bir karaktere bürünen Erdeşîr 224 (838-39) yılında Hürmüzdegân'da Part Hükümdarı V. Erdevân'ı (Artabanus) yenilgiye uğrattı ve onun da öldürülmesiyle sonuçlanan bu zaferin ardından 226 (840-41) yılında İran'ın mutlak hükümdarı olarak taç giydi ve "Şâhânşâh" (Şehinşah) unvanını aldı. Daha sonra taç giydiği Partlar'ın başşehri Medâin'e (Ktesiphon) yerleşti. Devletin sınırlarını doğuda Kirman'a, batıda Elimais'e

[268] Geniş bilgi için bk., Osman Gazi Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", **DİA,** TDV Yay., İstanbul 2006, c. 37, ss. 145-147.
[269] Faruk Sümer, "Selçuklular", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 370.

kadar genişleten ve birçok yeni şehir kuran Erdeşîr 240 (854-55) tarihinden itibaren devleti oğlu Şâpûr ile birlikte idare etti. 242 (856-57) tarihinde Şâpûr'un tek başına hükümdar kalmasından Erdeşîr'in o sırada öldüğü anlaşılmaktadır.[270]

Erdeşîr hakkında kaleme alınan millî ve hamâsî duygularla yüklü *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân* adlı mensur destan günümüze ulaşmıştır. Erdeşîr ve halefleriyle ilgili olayları esas almakla birlikte tarihî nitelikten çok destan özelliği taşıyan eser Sâsânîler'in son döneminde (VI. yüzyıl) telif edilmiştir. *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân* İran edebiyatında önemli bir yer sahiptir. Şâhnâme kahramanları arasına da giren Erdeşîr özellikle Fars edebiyatının tarihî-efsanevî şahısları arasında yer almıştır.[271]

Nasr b. Ahmed: 293'te (906) doğdu. Babasının öldürülmesinden sonra henüz sekiz yaşındayken tahta çıkıp Sâmânî hükümdarı oldu. Nasr, 331'de (943) veremden öldü. Kaynaklarda on üç ay süren hastalığı sırasında kendini ibadete verdiği ve sarayında şahsına ait bir ibadet yeri yaptırdığı şeklinde bilgiler yer almaktadır. Ölümünden sonra "Emîrü's-Saîd" lakabıyla anılan Nasr b. Ahmed'in dönemi, içte ve dışta yaşanan birçok problemlere rağmen Sâmânî Devleti'nin altın çağı olarak sayılmaktadır.[272]

Abdullah b. Mübarek: Muhaddis, zâhid, fakih ve Tebeü't-Tâbiîn devrinin ileri gelenlerindendi. Devrin kültür merkezlerinden biri olan Merv'de dünyaya geldi. Birçok âlimin yetiştiği Horâsân bölgesinde özellikle Merv'de hadisleri tedvîn eden ilk âlim olması, Abdullah b. Mübârek'in şöhretini arttıran sebeplerin başında gelir. Fıkıh ilminde de önemli bir yeri vardır. Addullah b. Mübarek'in zühd anlayışı da üzerinde durulması gereken bir husustur. Abdullah b. Mübârek'e göre zühd, dünya ile alâkayı kesmek değil, dünyaya ve dünyalığa bağlanmamaktır. Nitekim o, ticaretle uğraşmış, savaşlara katılmış, defalarca hacca gitmiş ve ilim öğretmeye çalışmıştır. Onun, "İlmi dünya için öğrendik, ama ilim bize dünyaya değer vermemeyi öğretti" sözü, bu konudaki düşüncesini özetler. Abdullah b. Mübârek, aynı zamanda devrinin önde gelen şâirlerinden biridir. 181 (797) tarihinde vefat etmiştir.[273]

---

[270] Esko Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s.174.
[271] Tahsin Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1995, c. 11, 285.
[272] Ahmet Güner, "Nasr b. Ahmed", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 32, s. 412-413.
[273] Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 122-124.

Efrâsiyâb: İran'ın milli destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarıdır. İran mitoloji tarihinde korkunç bir savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrâsiyâb, kötülük ilâhı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır. Avesta'da hilekâr ve kötü insan tipini temsil ettiği gibi İran ırkının da baş düşmanı olarak gösterilir. Efrâsiyâb'ın belli başlı nitelikleri arasında yıkıcılığı, suları ve nehirleri kurutması, kıtlığa ve kuraklığa sebep olması zikredilir. Özellikle yağmur yağdırmaması bakımından Hint kötülük tanrısı Virtra'ya benzetilmektedir. Efrâsiyâb, Şahnâme'de bir yandan dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken bir yandan da güçlü, kabiliyetli ve yiğit bir kumandan olarak nitelendirilir. Nitekim kötülüğü temsil eder gibi görünen Efrâsiyâb aynı zamanda merhametli ve yapıcı bir kahramandır.[274] Esrâsiyâb, *Ahlâk-ı Ahmedî*'de iyi veya kötü bir karakter olması hakkında bir bahis olmayıp sadece askerlerini cesaretlendirmek için söylediği sözleri yer almaktadır.[275]

Zülkarneyn: Kehf Sûresi'nin 83-98. âyetlerinde geçen Zülkarneyn kelimesinin bir özel isim mi yoksa lakap mı olduğu açık değildir. İslâmî kaynaklarda bir kısmı İsrâiliyat türü haberlere dayandığı anlaşılan rivâyetlere göre Kehf Sûresi'nin 83-98. âyetlerinde geçen kişinin doğuya ve batıya seferler düzenleyip büyük fetihler yapan bir cihangir olduğu, insanları tevhide davet ettiği için inkârcılar tarafından başının iki tarafına vurularak öldürüldüğü, başında boynuza benzer iki çıkıntının yer aldığı, tacının üstünde bakırdan iki boynuz bulunduğu, saçlarının iki örgü olduğu, emrine ışık ve karanlığın verildiği, rüyasında kendini gökyüzüne tırmanmış ve güneşin iki kenarından tutunmuş halde gördüğü, anne baba tarafından asil bir soya mensup bulunduğu, İran ve Yunan asıllı iki soydan geldiği, hayatı boyunca iki nesil gelip geçtiği, cesaretinden dolayı veya savaşta düşmanlarını koç gibi vurup devirdiği veya kendisine zâhir ve bâtın ilmi verildiği için Zülkarneyn diye anıldığı belirtilir.[276]

Zülkarneyn, Allah tarafından kendisine verilen büyük güç sayesinde dünyanın doğusuna ve batısına iki sefer düzenlemiştir. Batı istikametindeki ilk seferinde karşılaştığı bir halka dinî-ahlâkî tebliğde bulunmuştur. Ardından doğu istikametinde

[274] Tahsin Yazıcı, "Efrâsiyâb", **DİA,** TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, s. 478-479.
[275] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 59.
[276] Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA,** TDV Yay., İstanbul 2013, c. 44, s. 564.

ikinci bir sefere çıkmış ve bu sefer sırasında kendilerini güneşten koruyacak gölgelikleri bulunmayan başka bir kavimle karşılaşmıştır. Daha sonra muhtemelen kuzeydeki dağlık bir bölgeye üçüncü bir sefer düzenlemiş, bu sefer sırasında Ye'cûc ve Me'cûc[277] diye anılan fesatçı ve saldırgan bir kavimden şikâyetçi olan bir halkla karşılaşmış, onların isteği üzerine bir geçide demir kütleler ve bakırı eritmek suretiyle bir sed[278] inşa etmiştir. İnşa faaliyeti tamamlanınca Ye'cûc ve Me'cûc gedik bile açamadıkları bu seddi aşamamışlardır.[279]

Zülkarneyn'in Kur'ân'da peygamberler veya din büyüklerine özgü bir dil ve üslûpla konuşur biçimde tanıtılması bazı âlimlerin onun peygamber olduğu, buna karşılık bazı âlimler Zülkarneyn'i "sâlih bir kul", Hz. Ömer'e atfedilen Zülkarneyn'in bir melek olduğu, Bîrûnî'nin tuhaf olarak nitelendirdiği Zülkarneyn'in cin taifesinden olduğu, insanüstü özelliklere sahip, emrine bulutların verildiği, bir melek tarafından göğe yükseltilmiş, hatta atını Süreyyâ yıldızına bağlayan mitolojik bir kişilik olarak nitelendirilmiştir.[280]

Kur'ân'da geçen Zülkarneyn kıssası hakkında da çeşitli görüşler ortay çıkmıştır. Bir görüşe göre Zülkarneyn kıssası tarihî değil temsilî bir kıssa olup insanın bu dünyaya yönelik bütün uğraşlarının geçici olduğunu, dünyaya dair bütün sınırların ötesinde olan Allah'a karşı nihaî sorumluluğun bilincinde olduğu sürece dünyevî hayat ve iktidarın mânevî ve ruhanî selâmetle çatışmak zorunda olmadığı gerçeğini ifade etmektedir. Bir diğer yorum, Zülkarneyn kıssası uzayın derinliklerinde yaşanmış ilginç bir serüvenden söz etmektedir. başka bir görüşe göre, Zülkarneyn kıssası tarihî gerçeklik taşımakla birlikte aslında sünnetullah çerçevesinde insan, tarih ve toplumla ilgili önemli dersler ve ibretlere işaret etmektedir.[281]

Bazı âlimler, Zülkarneyn'in m.ö. 323'te ölen ve Aristo'nun talebesi olarak bilinen Makedonya Kralı Büyük İskender olduğunu iddia etmişlerdir. Bilhassa

[277] Geniş bilgi için bk., İlyas Çelebi, "Yecûc ve Me'cûc", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2013, c. 44, ss. 373-375.
[278] Sedd-i İskender olarak anılan bu hakkında Türk edebiyatında İskendernâme adını taşıyan eserlerde, tefsir ve tarih kaynakları gibi eserlerde efsâne ile karışık birçok rivâyet bulunmaktadır. İskender Pala, "Sedd-i İskender", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, ss. 276-277.
[279] Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 565.
[280] Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 565.
[281] Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 566.

"İskendernâme" adı verilen edebî türde İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine büründürülmüştür. İbn Kesîr tarihte iki farklı İskender olduğunu, Kur'ân'da Zülkarneyn diye anılan kişinin Hz. İsâ'ya yakın bir dönemde yaşayan ikinci İskender değil Hz. İbrâhim'le aynı çağda yaşayıp onun irşadıyla müslüman olan, aynı zamanda Hızır'la da ilişkisi bulunan ilk İskender olduğunu söylemiş ve bu iki İskender arasında 2000 küsur yıllık bir zamanın geçtiğine dikkat çekmiştir. Bazı İslâmî kaynaklarda Zülkarneyn'in Yemen'de hüküm süren Sa'b b. Hâris b. Hemmâl el-Himyerî veya Ebû Kerib Şemmer Yur'iş b. İfrîkiş el-Himyerî adında bir kral olduğu da ileri sürülmüştür. Şiblî Nu'mânî, Mevlânâ Muhammed Ali Lâhûrî ve Ömer Rıza Doğrul gibi müellifler Zülkarneyn'in Darius olduğunu söylerken özellikle Ebü'l-Kelâm Âzâd Koreş isminde ısrar etmiştir.[282] Zülkarneyn, âb-ı hayat, Hızır ve İlyâs motifleri çerçevesinde İslâm edebiyatında zengin bir literatür meydana getirilmiştir. Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* eserinde İskender ile Zülkarneyn aynı kişi olarak anlatılmıştır.[283] Ancak çalışmamızda İskender ve Zülkarneyn'in iki farklı şahsiyet olmalarından ötürü ikisi ayrı başlıklarda değerlendirilmiştir.

Halife Mu'tazıd: 242 (856-57) veya 243 (857-58) yılında Samerrâ'da dünyaya geldi. Sarsılmakta olan Abbâsî hâkimiyetini yeniden tesis ettiği için "İkinci Seffâh" olarak nitelendirirlmiştir. Mu'tezile mezhebine sempati duyan Mu'tazıd, Ehl-i beyt mensuplarına da iyi davranmış, onlara ihsânlarda bulunmuştur. Hatta cuma günleri Muâviye b. Ebû Süfyân başta olmak üzere Ümeyyeoğulları'na lânet okunmasını emreden bir mektup yazdırmıştır. Abbâsî ordusunda görev yapan Türkler'in etkisini kırmaya çalışmıştır. Bağdat'ın doğusunda Süreyyâ adıyla büyük bir saray yaptıran Halife, sarayını korumak amacıyla Hucriyye isimli birkaç bin kişilik Memlük kuvveti teşkil etmişti. Mu'tazıd-Billâh tutumlu, atılgan ve sert mizaçlı bir kimse idi. 289 (902) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.[284]

Tamgaç Hân: Batı Karahanlılar'ın kurucusu ve ilk hükümdarıdır. İmâdü'd-Devle, Tâcü'l-Mille, Seyfü Halîfetillâh, Melîkü'ş-Şark ve's-Sîn, el-Melikü'l-Muzaffer, İzzü'l-Ümme, Kehfü'l-Müslimîn, Müeyyidü'l-Adl gibi unvan ve

[282] Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 566.
[283] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 61.
[284] Ali Aktay, "Mu'tazıd-Billâh", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 31, s. 383-384.

lakaplarını kullanan Tamgaç Hân kaynaklarda siyasî faaliyetlerinden ziyade eğitim, bilim, sanat, imar ve din, sosyal ve ekonomik alanlarda yürüttüğü reform niteliğindeki faaliyetleriyle anılmıştır. Kercemîn Mahallesi'ndeki sarayın yanı sıra Semerkant'ta Demirkapı mevkiinde kendisinin de defnedildiği meşhede bitişik bir cami, medrese, kütüphane, öğrenci yurdu ve özellikle felçli hastaların kalabilecekleri hastahaneden (Dârü'l-Merzâ, Bîmâristan) oluşan bir külliye yaptırarak bunlar için vakıflar tahsis etmiştir. İbnü'l-Esîr, Tamgaç Han'ı müstesna bir dindar olarak tanıtır. Diğer bazı kaynaklarda da ondan ideal ve âdil bir hükümdar olarak söz edilir. Fakihlerin fetvası olmadan hiçbir vergi almayan Tamgaç Han'ın alimlere büyük hürmeti vardı. Nitekim Hz. Ali soyundan gelen vâiz Ebû Şücâ' el-Alevî kendisine hükümdarlığa lâyık olmadığını söyleyince tahttan ferâgat etmeye karar vermiş, ancak halkın ısrarı ile bundan vazgeçmiştir. Tamgaç Hân felç geçirince 460(1068) yılında oğlu Şemsü'l-Mülk Ebü'l-Hasan Nasr lehine saltanattan feragat etmiş, aynı yıl vefat etmiştir.[285]

İmam Şâfiî: Şâfiî mezhebinin büyük imamı. 150 (767) yılında Gazze'de doğdu. Şâfiî, erken yaşta fetva ehliyeti kazanmış olmakla birlikte İmam Mâlik'in vefatına kadar öğrenci konumunda kalmıştır. Hocasının vefatından sonraki ilim ve fikir hayatı Mısır öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınır ve birinci döneme ait görüşleri "mezheb-i kadîm" veya "kavl-i kadîm", ikinci döneme ait olanlar "mezheb-i cedîd" veya "kavl-i cedîd" diye anılır. İmam Şâfiî Kur'ân ve sünnete bağlı, her iki kaynağı oluşturan metinleri bir bütünlük içinde işleyerek bunlarda saklı olan ilâhî iradeyi açığa çıkarmanın gayreti içinde olmuştur. Şâfiî, usûl konusunda seçkin bir konumdadır. Şâfiî'nin cedîd dönemi fıkıh düşüncesini en ayrıntılı biçimde yansıtan ve mezhebin ana kaynağını oluşturan *el-Üm,*[286] Şâfiî'nin fıkıh usulüne dair görüşlerini ihtiva eden ve fıkıh usulü alanında günümüze ulaşan ilk kitap olması bakımından önem taşıyan *er-Risâle*[287] eserleri dışında başka eserler de nispet edilmiştir.

Adudüddevle: Büveyhî hükümdarı. 324'te (936) Isfahan'da doğdu. Adudüddevle, tutulduğu sara hastalığından kurtulamayarak 372'de (983) Bağdat'ta vefat etti. Ölümü gizli tutularak geçici bir süre için gömülse de ertesi yıl Bağdat'tan

[285] Ömer Soner Hunkar, Tamgaç Han", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 39, s. 556-557.
[286] Geniş bilgi için bk., Bilal Aybakan, "el-Üm", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2012, c. 42, ss. 298-300.
[287] Geniş bilgi için bk., Murteza Bedir, "er-Risâle", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2008, c. 35, ss. 117-119.

Necef'e nakledilip Hz. Ali'nin türbesine defnedildi. Adudüddevle, iyiliksever, ihsânı bol, cesur, akıllı ve ileri görüşlü bir devlet adamıydı. O sadece Büveyhîler'in değil, aynı zamanda o devrin en büyük hükümdarıdır. İslâm tarihinde "Melikü'l-Mülûk" ve "Şâhenşah" unvanlarını ilk defa o kullanmış, hutbelerde halifeden sonra adını zikrettirmiş ve kapısında nevbet çaldırmıştır. İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Adudüddevle'nin Bağdat'ta yaptırdığı hastahane (Bîmâristân-ı Adudî), o devrin en büyük ve en gelişmiş hastahanesiydi. Ayrıca kütüphane, baraj, kervansaraylar, sarnıçlar, havuzlar ve Şîraz'da 360 odalı muhteşem bir saray yaptırdı. Irak-Mekke hacc yolunu düzenledi; yol boyunca kuyular açtırdı; hacılardan alınan vergileri kaldırdı. Ülkenin her yerinde kanallar ve köprüler yaptırdı. İç karışıklıklar yüzünden harabeye dönen Bağdat'ı imar etti. Hz. Ali'nin kabri olduğu tahmin edilen yerde bir türbe yaptırdı ve Hz. Hüseyin'in türbesini tamir ettirdi; çarşı ve câmileri onardı; yeni câmiler ve hanlar yaptırdı. Bilginlere, kurrâya, imam ve müezzinlere, garip ve fakirlere maaş bağladı. Hıristiyan veziri Nasr b. Hârûn vasıtasıyla kilise ve manastırları da tamir ettirdi. İlmi ve ilim adamlarını sever ve himaye ederdi. Arapça, geometri ve astronomi sahasında geniş bilgisi vardı. Meşhur şâir Mütenebbî ile Ebü'l-Hasan Muhammed el-İsfahânî de onun için kasideler yazmışlardır.[288]

Abdulhâlik Gucdüvânî Orta Asya sûfîliğinin gelişmesinde büyük rol oynayan Hâcegân silsilesinin kurucusu. Buhara yakınlarında Gucdüvân köyünde doğdu. Yetişme çağında Buhara'ya giden Gucdüvânî, İmam Sadreddin'in yanında tefsir dersleri aldı. Bu esnada A'raf Sûresi 55. âyetinde "gizli dua" üzerine yoğunlaştı. Gucdüvânî yirmili yaşlarına kadar Hâce Hızır'ın terbiyesinde kaldıktan sonra Buhara'ya gelen Yûsuf Hemedânî'nin müridleri arasına katıldı. Gucdüvânî bir müddet memleketinde inzivaya çekilip riyazet ve mücahedeye daldı. İnziva müddeti süresince bazı kerametleri nedeni ile uzak diyaralarda da meşhur oldu. Ahmed Yesevî Türkistan'da İslâmiyet'i yaymak için Buhara'dan ayrılınca Gucdüvânî inzivadan çıkıp Buhara ve civardaki dervişlerin başına geçti. Gucdüvânî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda 575/1179, 617/1220, 618/1221 gibi muhtelif tarihler verilmiştir. Gucdüvânî "kelimât-ı kudsiyye" olarak tanınan sekiz tarikat prensibi ortaya koymuştur. Bunlar; "hûş der-dem", "sefer der-vatan", "nazar ber-kadem", "halvet der-

[288] Abdülkerim Özaydınlı, "Adudüddevle", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 392-393.

encümen", "yâdkerd", "bâzgeşt", "nigâhdâşt", "yâddaşt" prensipleridir. Gucdüvânî, *Risâle-i Sahabiyye* ve *Vesâyâ* eserlerinin de yazarıdır.[289]

Seyyid Ali Hemedânî: Kübreviye Tarikatı şeyhlerinden olan Hemedânî 714'te (1314) Hemedan'da doğdu. Mîr Seyyid Ali, Emîr-i Kebîr, Seyyid Ali Hemedânî, Alî-i Sânî ve Şâh-ı Hemedân gibi unvanlarla anılır. Soyu hem baba hem de ana tarafından Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) dayanır. Türkistan, Mâverâünnehir, Hindistan, Irak, Suriye ve Anadolu'yu gezmiş, özellikle müridleri vasıtasıyla Keşmir'in İslâmlaştırılmasına büyük katkı sağlamışlardır. Keşmir Sultanı ile iyi ilişkiler kurarak, İslâm esaslarına aykırı uygulamalardan vazgeçmesini sağlaması sebebiyle Keşmir'deki gayri müslim halkın İslâmiyet'i kabul etmesinde etkili olmuştur. Hemedânî çoğu dört beş sayfayı geçmeyen 100'ü aşkın eser kaleme almıştır. 786 (1384) tarihinde vefat etmiştir.[290]

Mâlik b. Dînâr: İlk zâhidlerden olup Basra'da doğdu. İlk tahsilini burada tamamladığı, ilim öğrenmek için Horâsân ve Hindistan'a kadar gittiği, güzel sanatlara karşı ilgisi ve yeteneği olduğu, verrâklık yaptığı ve geçimini mushaf yazarak kazanmaya çalıştığı kaydedilmektedir. Mâlik b. Dînâr'ın gençlik yıllarında eğlence ve işretle vakit geçirdiği, bir gece arkadaşlarının uyuduğu bir sırada ud çalarken duyduğu ürperti üzerine zühd hayatına yöneldiği rivâyet edilmektedir. Tasavvufun oluşumuna katkıda bulunan zâhidlerden biri olan Mâlik b. Dînâr esas itibariyle Hasan-ı Basrî'yi takip etmiş, hüzün, sadâkat, zikir, zühd, mârifet gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Riyâzet ve mücâhedeyi esas alarak buna titizlikle bağlı kalmış, her günahın temelinde dünya sevgisi ve menfaat hırsının bulunduğuna, amel ve davranışlarda esas unsurun ihlâs olduğuna dikkat çekmiştir. Tâbiînden olan ve hadis rivâyet eden Mâlik b. Dînâr, Hasan-ı Basrî'den başka Şakîk-i Belhî, Râbia Adeviyye ve Abdülvâhid b. Zeyd ile sohbetleri olmuştur.[291]

Muhammed Belhî: Melâmetiyye akımının ilk temsilcisi sayılmaktadır. Belh'te doğmuştur. Kaynaklarda dinî görüşleri sebebiyle Belh'ten çıkarıldığı kaydedilmiştir. Semerkan'ta kadılık görevinde bulunmuştur. 319 (931) tarihinde

[289] Hamid Algar, "Abdulhâlık-ı Gucdüvânî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 14, s. 170-171.
[290] Tahsin Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 17, s. 186-188.
[291] Mehmet Demirci, "Mâlik b. Dînâr", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2003, c. 27, s. 505.

burada vefat etmiştir. Belhî, fütüvvet ehli arasında itibar görmüş, fütüvvetin bâtınen Allah'la olmak, zâhiren bütün yaratılmışlarla iyi geçinmek ve onlara iyi davranmak olduğunu belirtmiş ve fütüvvet ehlinin önem verdiği "İsâr" (Allah'ı her şeye tercih etmek) üzerinde yoğunlaşmıştır. Kâbe'nin de kalbin de Allah'ın evi olduğunu, Kâbe'yi ziyaret maksadıyla dağları aşıp çölleri geçenlerin gönüllerindeki Mevlâ'ya ermek için nefis çölünü de geçmeleri gerektiğini vurgulamıştır.[292]

Ebû Müslim-i Horâsânî: Merv veya İsfahan'de 100 (718-19) yılında doğdu. Abbâsî davetçileri vasıtasıyla *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bahsedildiği gibi İmam İbrâhim tarafından yetiştirildikten sonra "Emîr-i Âl-i Muhammed" unvanıyla ihtilâl hareketlerini yönetmek üzere Horasân'a gönderildi. Abbasî Hâlifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr ile arası iyi olmayan Ebû Müslim, 137 (755) tarihinde Halife ile bir görüşmesi sırasında Ebû Ca'fer'in adamları tarafından öldürüldü. Ebû Müslim soğukkanlı, acımasız, ketum, cömert, akıllı ve ileri görüşlü bir devlet adamı olarak temayüz etmişti. İyi bir eğitim görmüş, çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilmekteydi. Ebû Müslim İslâm tarihinin önemli şahsiyetleri arasında gösterilmektedir. Emevî'lerin yıkılmasında ve Abbâsîler'in hilâfete geçmesinde oynadığı rol sebebiyle ona "Nâkilü'd-Devle", "Sâhibü'd-Devle", "Mümîtü'd-Devle", "Muhyi'd-Devle" unvanları verilmiştir. Siyasî ve askerî başarıları yanında Horâsân'ın imarı konusunda da önemli adımlar atmıştır. Merv'de ve Nîşâbur'da camiler yaptırmış, Merv ve Semerkant'ın surlarını tamir ettirmiştir. Ebû Müslim İran, Özbekistan, Türkmenistan ve Dağıstan'da olduğu gibi Anadolu Türk halkı arasında da mübârek kahramanlardan biri kabul edilmiştir. Çeşitli eserlerde o, daima hakkı savunan, haksızlığa ve zulme karşı çıkan bir kişi olarak gösterilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ümrân el-Merzübânî'nin *Ahbâru Ebî Müslim sâhibi'd-Da've* ve Ebû Tâhir-i Tarsûsî'nin *Ebû Müslimnâme* adlı eserleri gibi onun kahramanlıkları hakkında yazılan ve mitolojik unsurlar içeren halk hikâyeleri ve destanlar, yeniçeri ortaları mahfillerinde ve halk arasında zevkle okunmuştur.[293]

İbrâhim b. Edhem: Horâsân'ın Belh şehrinde doğdu. Sahip olduğu bütün imkanlardan vazgeçip zühd yolunu seçmesi sebebiyle tarihsel süreçte menkıbevî ve

[292] Mehmet Demirci, "Muhammed b. Fazl el-Belhî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 529.
[293] Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, ss. 197-199.

efsânevî bir kişilik kazanmıştır. Horâsân'dan ayrıldıktan sonra Şam, Irak, Hicâz ve Rum (Anadolu) bölgelerini dolaşıp bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik gibi işler yaparak geçinmeye çalışmıştır. İbrâhim b. Edhem'in kara ve deniz seferlerine katıldığı, Bizanslılar'a karşı yapılan son deniz seferi esnasında bir adada vefat ettiği kaydedilmektedir. Ölüm yılı kaynakların çoğu 161 (778) veya 162 (779) yılını zikretmektedir. Tâbiîn ve Tebeü't-Tâbiînden hadis rivâyet etmiş, hayatta iken şöhreti geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.[294]

İslâm edebiyatında İbrâhim b. Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-mensur edebî eserlere konu olmuş, İbrâhim b. Edhem hikâyeleri, İbrâhim b. Edhem menkıbeleri ve İbrâhim Edhem destanı gibi adlarla başlıklar açılmıştır. İbrâhim Edhem'in çeşitli kerametler gösterdiğine inanılması hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş, bu efsaneler tasavvufî kitaplarda dile getirilerek dinî heyecan kaynağına dönüşmüştür.[295]

Ziyâd-ı Basrî: Hârisî olarak da bilinir, künyesi Ebû Firâs'tır. Basra Valiliği ve kadılığına 17 (638) yılında tayin edilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî aynı yıl veya 19 (640) yılında onu Menâzir'e kendi yerine kumandan olarak bıraktı. Sicistan, Basra, Kûfe ve Horâsân Valiliği yaptı. Ziyâd'ın iki buçuk yıl süren Horâsân Valiliği sırasında Hasan Basrî ona kâtiplik yaptı. Horâsân'ın ardından Belh ve Kuhistan'ı da fetheden Ziyâd sırasıyla Menâzir, Sicistan, Horâsân, Belh ve Kuhistan fetihlerinde kumandan olarak aktif rol oynadı. Hz. Ömer ve Osman tarafından başlatılan İran ve Horâsân'ın fethini tamamlayarak askerî ve idarî yeteneğini ortaya koydu. Ziyâd, idari ve askeri faaliyetlerde ciddi, cesur ve mütevazi ve dini konularda hassasiyeti ile bilinir. Kûfeli sahâbî Hucr b. Adî'nin Hz. Ali taraftarlığı sebebiyle Muâviye'nin emriyle öldürüldüğünü duyan Rebî' b. Ziyâd'ın çok üzüldüğü, Hasan-ı Basrî ile birlikte bu olaya büyük bir tepki gösterdiği belirtilir. Bazı kaynaklarda onun bu olaydan sonraki cuma günü minbere çıkarak cemaatten yapacağı duaya âmin demelerini istediği, Allah'tan ruhunun kabzedilmesini dilediği ve aynı gün vefat ettiği, yerine oğlu Abdullah'ın geçtiği kaydedilir. Bazı kaynaklarda Rebî'in Hucr b. Adî'nin

[294] Reşat Öngören, "İbrâhim b. Edhem", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 21, s. 293-295.
[295] Nurettin Albayrak, "İbrâhim b. Edhem", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 21, ss. 295-296.

katledilmesine üzüldüğü için Hucr'un öldürüldüğü tarih olan 53'te (673) öldüğü zikredilmiştir.[296]

Şakîk-ı Belhî: Belh'te doğdu. Ticaretle uğraştığı ve zengin olduğu, ticaret için Türkistan'a gittiğinde karşılaştığı bir putperestle aralarında geçen konuşmanın onu zühd hayatına yönelttiği nakledilmektedir. Şakîk-ı Belhî tevekkülün mahiyetini, sebeplerini, hikmetlerini, tevekküle ulaşmanın yollarını inceleyen ilk zâhid olarak bilinir. O ahlâkî tekamüle giden zühd, fütüvvet, uzlet, hafv, fakr, marifet gibi konularla ilgilenmiş bir mutasavvıftır.[297]

Ahlâk-ı Ahmedî'de yukarıdaki şahsiyetlerin ders verici hikâyelerine, hikmetli sözlerine veya bunlarla ilgili bir anektotlara yer verilmiştir. Bu isimler içerisinde en çok İskender'in bahsi geçmektedir. Halife Me'mûn, Nuşirevân, Ya'kûb-ı Leys, Gazneli Mahmud ve Aristo bahsi çok geçen şahsiyetler arasında yer almaktadırlar.

Ahlâk-ı Ahmedî'de Sultan Alpaslan, Yezdicerd, Numan b. Münzir gibi isimlerin söz veya hikâyelerine yer verilmeyip sadece isimleri zikredilmiştir. Sâdî'nin bir beyiti verilirken bir kez ismi anılmıştır. Eserde peygamberlerden Hz. Adem, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. İsmail'den söz edilmiştir.

Bu şahsiyetlerin yanı sıra Mekke, Bağdat, Herat, Medâyin, Şam, Yemen, Horâsân, Nişâbur, Belh, Merv, Rey, Simnân, Sicistân, Harezm, Kirmân, Isfahan, Rum, Hindistân ve Çin eserde ismi geçen yer veya şehirlerdir. Ayrıca *Ahlâk-ı Ahmedî*'de Mescîd-i Haram ve Isfahan'ın ortasından geçen ve üzerinde çok sayıda kemerli taş köprüler bulunan dillere destan olarak değerlendirilen Zinde Rûd isminde bir akarsu ismi de geçmektedir.

2.4.4. Eserin Genel Değerlendirmesi

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Osmanzâde'nin yaptığı tercüme Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin eserinin bire bir terümesi değildir. Konusu aktarılıp anlam itibari ile yapılan bir tercümedir. Osmanzâde eserinin girişinde yazdığı bir kıtada belirttiği üzere

[296] Zekeriya Güler, "Rebî' b. Ziyâd", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2007, c. 34, s. 498.
[297] Ali Bolat, "Şakîk-ı Belhî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 38, s. 305-306.

her ne kadar *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin muhtasar tercümesini yapmış olsa da *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den de istifade ettiğini belirtmiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî veya *Ahlâk-ı Ahmedî*'de yer alan başlıkların tertibinde göze çarpan bir husus, ilk bâblarda daha çok ibâdet konuları, sonraki bâblarda ise ahlâkî faziletler ve siyâsetnâme tarzında konularının işlendiği görülmektedir.

Ahlâk-ı Muhsinî, mensur olmakla birlikte gerek Hüseyin Vâiz Kâşifî, gerek Osmanzâde'ye ait veya ismi belirtilmeyen başka kişilere ait çokça manzumeler bulunmaktadır. Osmanzâde, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de yer alan Farsça ve az da olsa Arapça şiirleri kadarıyla Türkçe'ye tercüme etmeyip Farsça veya Arapça olarak eserine almıştır. *Ahlâk-ı Ahmedî*'de bulunan bazı şiirlerin ise III. Ahmed'i övdüğü için Osmanzâde'ye ait olduğunu anlıyoruz. Osmanzâde'nin yazmış olduğu şiirler Türkçe şiirlerdir. Ancak Farsça yazılmış bir kıta Sultan III. Ahmedı övüldüğü için Osmanzâde'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hâtime böülümünde III. Ahmed'e bir mısra ve beyitte duaya yer verildiği için bu mısra ve beyit de Osmanzâde'ye aittir. Âyet ve hadisler de Arapça olarak verilmiş olup ayrıca Türkçe'ye tercümeleri yapılmamıştır.

Osmanzâde, giriş kısmında, bâbların sonunlarında kendisine ait olduğu anlaşılan kıtalarda ve hâtime bölümünde III. Ahmed'i her fırsatta övmeyi ihmal etmemiştir.

Ahlâk-ı Ahmedî, bireysel ahlâkî erdemleri ve dinî hasletleri barındırmakla birlikte bir bakıma siyasetnâme örneği de sayılabilir. Hemen hemen her bâbda yönetimle ilgili açıklama veya hikâyeler bulunmaktadır. "Eserde Geçen Şahsiyetler" başlığı altında görüleceği gibi eserde en çok ismi geçen şahsiyetler yönetici sınıfıdır. Bu itibarla Osmanzâde de, *Ahlâk-ı Ahmedî*'de özellikle kendisine ait olan şiirlerde III. Ahmed'in yönetim anlayışını benimsediği için yöneticilerin taşıması gereken vasıfları Sultan Ahmed'i örnek göstererek ifade etmeye çalışmıştır.

Ahlâk-ı Ahmedî, teorik ahlâk veya ahlâk felsefesinden ziyade pratik-âmelî ahlâkın bir örneğidir. Bu sebeple Osmanzâde'nin eseri muhtasar olmasına rağmen ders

verici nitelikte çokça hikâye ve anektot yer almaktadır. Eser bir bakıma nasihatnâme tarzını da yansıtmaktadır.

Eserde hemen hemen her bâbda konuyla ilgili bir veya birden fazla hikâye aktarılmıştır. Bunula birlikte eser, konuyla ilgili âyet ve hadisler zikredilerek eserin dinî temele dayanmasıyla birlikte dinî duyguları coşturan bir yapıya da sahiptir.

Ahlâk-ı Ahmedî'de devlet büyükleri, ârif ve âlimlerin sözleri ve nasihatlerini ihtiva eden pasajlar bulunmaktadır. Bazen şahısların isimleri anılarak, bazen de "Hükema şöyle buyurmuştur" şeklinde genel ifadelerle aktarımlar yapılmıştır. Yine anlatılan hikâyelerde bazen olayın yeri ve şahısları zikredilirken bazen de "selâtinden biri", mülûkten biri", "Belh Emiri", "Rum Padişahı" veya "Mısır Padişahı" şeklinde şahıs ismi anılmadan veya "bir gün", "zaman-ı mâzîde" şeklinde zaman belirtilmeden hikâyeler anlatılmaktadır. Ayrıca cidd ve cehd bâbında çaba ve gayretin öneminden söz edilirken Hint masallarında geçmekte olan karınca ile kuşun hikâyesi geçmektedir. Bu hikâye dışında hayvanların dilenden aktarılan başka bir hikâye bulunmamaktadır. Bu hikâyelerin ortak bir niteliği hepsinin ders çıkarıcı nitelikleri ihtivâ etmeleridir.

Aktarılan bazı hikâyelerde menkıbevî bir yön olduğu görülmektedir. Sultan Melikşâh ile yaşlı bir kadın arasında meydana gelen bir hikâyede Melikşâh'ın adâlet ile hareket etmesi sonucu Melikşâh vefat edince hayatta olan yaşlı kadın, onun kabri başına gelip hayır dua ile anar. Sâlihlerden biri Melikşâh'ı rüyasında görüp ahvalini sorunca Melikşâh, yaşlı kadını kasederek "Duâsı feryâd-ı resm olmasaydı çengâl-ı ikâb-ı ukûbûbdan halâs olmazdım"[298] şeklinde cevabı veya Adullah Tâhir'in gâibden ses işitmesi menkıbevî olarak tahkiyye edilen örneklerdendir.

Eserde nasihatler de fazla yer almaktadır. Abdullah Tahir oğluna, Aristo İskender'e, Ya'kûb-ı Leys'in babası Yakûb'a, Şakîk-i Belhî Hârun Reşîd'e nasihatleri bunlardan bir kaçıdır.

Ahlâk-ı Ahmedî'de bazı eserler de zikredilmiştir. Bunlar Târih-i Vilâyet, Tevârih-i Selâmi, Nasâyihü'l-Mülûk, Nigâristân, Kitâb-ı Cevâhirü'l-İmâre ve

[298] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 28.

Zahiretü'l-Mülûk eserleridir. Seyyid Ali Hemadânî'ye ait olan sonuncu eserde fizyonomi ile ilgili geniş bir alıntı bulunmaktadır.

Özellikle şu hususu ifade etmek gerekir ki eserde Makedonya Kralı İskender, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen Zülkarneyn ile aynı kişi olarak ele alınmıştır. Aristo, İskender'e savaşın ilke ve prensiplerini aktarırken "Cengden ġarazın iktisâb-ı hayr ve taleb-i dîn ve rıża-i Rabbü'l-âlemîn ve def-i zulm u fesâd-ı müfsidîn ola"[299] şeklinde ifadelerine bakılırsa Aristo ve İskender tevhid inancının yayılması için çaba harcayan kimseler olarak takdim edilmişlerdir.

Sonuç itibari ile *Ahlâk-ı Ahmedî* muhtasar bir tercüme olsa da âyet ve hadisler, şiirler, nasihatler, hikemî sözler gibi çok zengin bir içeriği bulunmaktadır. Bütün bunlar esere bir dinamizim katarak okuyucu açısından ilgi uyandırıcı unsurlardır.

2.4.5. Eserin Nüshâları

Ahlâk-ı Ahmedî'nin yurt içi ve yurt dışında çeşitli kütüphanelerde birçok nüshaları bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin tespit edebildiğimiz nüshaları aşağıda verilmiştir.

1- Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: R-6941/2

Kitap Ölçüleri : 240x130 mm.

Yazı : Talik

Varak : 18b-74a

2- Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: R-6117/2

Kitap Ölçüleri : 240x135 mm.

[299] Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 62.

Yazı : Nestalik

Varak : 17b-64a

3- Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmi Türkî No: 124

Kitap Ölçüleri : 135x235 mm.

Yazı : Talik

Varak : 18-28

4- Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmi Türkî No: 26

Kitap Ölçüleri : 120x300 mm.

Yazı : Talik

Varak : 115-148

5- Konya Mevlânâ Müzesi Türkçe Yazmaları, No: 4932/3

Kitap Ölçüleri : 210x120- 153x72 mm.

Yazı : Talik

Varak : 72b-109b

Cilt : Üstü kağıt kaplı, sırtı ve yanları meşin mukavva ciltlidir.

6- Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 34 Nk 2244

Varak : 46

7- Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 2245

Varak : 39

8- Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 4958

Varak : 11-41

9- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Raşit Efendi No: 7140.

Yayın Bilgisi : İstanbul, 1122/ 1710-11

Sayfa : 96 s

10- Milli Kütüphane (3Adet), No: Mf1994 A 888

Kitap Ölçüleri : 1 Mikrofilm makarası, 35 mm

Yazı : Talik

Sayfa : 96 s.

Yazma, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde özel izinle kullanıma sunulmaktadır.

11- Browsing The Collection: http://retrobib.ulib.sk/Basagic/EN/416.htm (13.05.2019)

Yayın Bilgisi : 1217/1802

Müstehsih : İbrahim b. Nuh Halife

Kitap Ölçüleri : 200x125

Yazı : Talik

Satır : 31

12- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nafiz Paşa No: 673.

Yayın Bilgisi : İstanbul: Çaphane-yi Ahter, 1840.

Yazı : Nesih

Varak : 1b-38b vr.

13- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrişah Sultan No: 155.

Yayın Bilgisi : İstanbul, 1256/1840

Sayfa : 96 s.

14- İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, No: NEK82996

Yayın Bilgisi : Matbaa-i Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 21X14 cm

Sayfa : 96

Nüsha Özellikleri: Söz başları kırmızıdır. Duraklar yaldızlıdır. Kapakların iç kısmı zerefşanlıdır.

Kâğıt : Kağıt: Renkli ve aharlıdır

Filigram : Suyolu filigranlıdır

Cilt : Kırmızı meşin kaplıdır. Yaldızlı kenar sulu, köşebendli ve şemselidir.

15- İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, No: NECTY05606

Kitap Ölçüleri : 235x135, 157x71 mm

Yaprak : 60

Cilt : 21

16- Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüdai Efendi, No: 319

Yayın Bilgisi : 1256/1840

Sayfa : 96 s.

17- Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüdai Efendi, No: 422.

Yayın Bilgisi : 1256/1840

Sayfa : 96 s.

18- Hathı Trust Library :https://catalog.hathitrust.org/Record/009734309 (Erişim Tarihi: 13.05.2019)

İstinsah : İstanbul, Matbaat-i Dari'l-Hilafa, 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 22 cm

Sayfa : 96 s.

19- Milli Kütüphane, No: EHT 1946 A 346

Yayın Bilgisi : Matbaa-i Darü'l-Hilafetü'l-Âliyye, 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 24 cm

Sayfa : 96 s.

Cilt : Serlevha ve cetvellidir.

20- Milli Kütüphane, No: EHT 1946 A 805

Kitap Ölçüleri : 24 cm

Sayfa : 96 s.

Cilt : Serlevha ve cetvellidir.

21- Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Salonu, No: 163491

Yayın Bilgisi : Matbaa-i Daru'l-Âliyye Matbaası 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 19 cm

Sayfa : 96 s.

2.5. METİN TESPİTİNDE İZLENEN YÖNTEM

1- Sayfa numaraları köşeli [ ] ayraç, satırlar ise yay ( ) ayraç ile gösterilmiştir.

2- Metinde geçen âyet ve hadislerin; Farsça ve Arapça şiirlerin okunuşları ve anlamları dipnotta verilmiştir.

3- Metinde yalnızca nokta ve alıntılarda tırnak işaretleri kullanılmıştır.

4- Egerçi, egerci gibi yazımlarda "ç"li kullanımlar tercih edilmiştir.

5- Gelüb, bakub vb. kullanımlarda gelüp, bakup şeklindeki kullanımlar tercih edilmiştir.

6- Gece/gice, dedi/didi vb. kelimelerde "i"li kullanımları esas alınmıştır.

7- Düzlük ve yuvarlaklık konusunda metne bağlı kalınmıştır.

8- Hemzeli kelimelerde metne bağlı olarak kelime hemzeli yazılmışsa hemze, "y"li yazılmışsa "y" ile kullanım tercih edilmiştir.

9- "ile" edatı kelimeye bitişik yazılmışsa bitişik, ayrı yazılmışsa ayrı yazımı tercih edilmiş ve bitişik olan "-ile" şeklinde gösterilmiştir.

10- "nun", "nün" "nın", "nin" gibi ekler metinde yazıldığı şekli ile kullanılmıştır.

11- Vâv-ı ma'dûleler "hᵛāh", "hᵛāb" şeklinde yazılmıştır.

12- Arapça ve Farsça kelimelerde bulunan med harfleri Ā, ā, Ū, ū, Ī, ī şeklinde gösterilmiştir.

13- Farsça bitişik kelimeler ve ön edatlar çizgi (-) ile ayrılmıştır. Ancak pādişāh, āfitāb, pāyidār gibi kalıplaşmış kelimeler bitişik yazılmıştır. Farsça son ekler ise bitişik yazılmıştır. "Dergāh", "bağbān" gibi.

14- "Toksan", "yigirmi" gibi kelimelerin yazımları esas alınmıştır.

2.6. TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Ahlâk-ı Ahmedî'nin metninde aşağıdaki transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

ء	ʾ, a, e, y	ش	Ṣ, ṣ
ا	A, a, E, e	ص	Ṣ, ṣ
آ	Ā, ā	ض	Ḍ, ḍ, Ż, ż
ب	B, b	ط	Ṭ, ṭ
پ	P, p	ظ	Ẓ, ẓ
ت	T, t	ع	ʿ
ث	S̲, s̲	غ	Ġ, ġ
ج	C, c	ف	F, f
چ	Ç, ç	ق	Ḳ, ḳ
ح	Ḥ, ḥ	ک	K, k, G, g, ñ
خ	Ḫ, ḫ	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Z̲, z̲	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v (O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, Ū, ū)
ز	Z, z		
ژ	J, j	ه	H, h, (a, e)
س	S, s	ی	Y, y (I, ı, İ, i, Ī, ī)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

[2] (1) AḪLĀḴ-I AḤMEDĪ

(2) Bismi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

(3) Kevşer-i ḥamd u şenā-yı Ḫudāvend-i ᶜaẕīm ki ḳāᵓil-i لقد خلقنا الانسان احسن (4) dir. Bāᶜiş-i neşv ü nemā-yı devḥa-i kemāl ve nesīm-i (5) taşliye vü teslīm-i Resūl-i kerīm ki maẕhar-ı [300]في تقويم وانك لعلى خلق عظيم[301] dir. (6) Feyż-baḫşā-yı sāḥa-i āmāl ve zemzem-i tarżıye vü teraḥḥum aṣḥāb-ı (7) lāzımü't-tekrīm ki mā-ṣadaḳ-ı با يهم اقتديتم [302]اهتديتم dür. Bādī-i (8) ter-dimāġī-i ḫāṭır-ı perīşān-ḥāl ḳaldıḳdan ṣoñra żamīr-i münīr-i erbāb-ı (9) ᶜirfāna bu gûne ibrāz-ı mā fi'l-bāl faḳīrāne olunur ki bu ᶜabd-ı nā-murād (10) Ṭāᵓib-i cerīḥü'l-fuᵓād ekāẕib-i ḥussād ve dest-i bī-dād-ı ebnā-yı zamāne-i (11) cevr-i iᶜtiyādden taḫlīṣ-ı giribān içün

Beyt:

چون در نیاید (12) اردر صدق و صفا کسی

بر روی خلق بسته به ابواب اختلاط[303]

(13) **Neşr:** Mefhūmı üzere ülfet ü muᶜāşeret-i iḫvān u ḫullāndan dāmen- (14) çīn ve kūşe-i kāşāne ve ḫāne-i vīrānede mütevārī vü ᶜuzlet-güẕīn (15) olup iktisāb-ı ḫişāl-ı sütūde ve iltizām-ı fiᶜāl-ı pesendīde dāᶜiyesi-ile (16) kütüb-i aḫlāḳa iştiġāl

[300] Leḳad ḫalaḳne'l-insāne fī aḥeni taḳvīm. "Biz insanı en güzel biçimde yarattık." Tîn, 95/5.
[301] Ve-inneke leᶜalā ḫuluḳin ᶜaẕīm. "Sen, elbette üstün bir ahlâka sahipsin." Kalem, 68/4
[302] Bi-eyyihim iḳtedeytüm ihtedeytüm. "(Ashabım yıldızlar gibidir), hangisine tâbi olursanız hidâyete erersiniz."
[303] Çūn der-neyāyed erder ṣıdk u ṣafā kesī / Ber-ruy-ı ḫalḳ beste be-ebvāb-ı iḫtilāṭ
Her kim ki doğruluk ve safa içinde gelir ise insanlara karşı ihtilat kapısını kapatmasın.

olunduḳda mīzān-ı ḳıyāmetde aḫlāḳ-ı **[3]** (1) ḥasene-i aᶜmāl birden muḳaddem sencīde ola. Çoġı müteᶜayyin ve taḥṣīl (2) ü iktisābı ᶜāmme-i enāma mertebe-i vücūbda idigi bir feḥvā-yı fermān (3) [304] تخلقوا با خلاق الله mütebeyyin olmaġın ḫulāṣa-i aḫlāḳ zebān-ı (4) Türkī ile sülük-i beyāna keşīde ḳılınmaḳ irāde vü istiṣvāb olundı ki (5) ekṣer-i nās libās-ı istīnāsından ᶜārī olmaya ve ᶜāmm u ḫāṣṣ ferāᵓid-i (6) fevāᵓid-i bī-ḳıyāsından bī-behre kalmaya. Egerçi tünd-bād-ı ḳażā berg ü bār-nihāl-ı (7) āmālım rīzān ve hecme-i nevāᵓib ü şedāᵓid-i rūzgār-ı gülşen-sarāy-ı (8) ḫāṭırım vīrān itmekle sengsār-ı eşrār ve tīr-i bārān-ı ekdārdan (9) göz açmaġa imkān olmuyor.

Mıṣrāᶜ: [305] کی شعر انکیزد خاطر که (10) حزین باشد

Neṯr: Lākin aḳṣā-yı āmāl maḥż-ı iẓhār-ı maᶜrifet ü kemāl (11) olmayup mücerred isticlāb-ı rıẓā-yı Ḫudā-yı müteᶜāl idügine ᶜinān- (12) beyān-ı şāriᶜ-i inşāᵓ-ı müteressilān ve menhec-i tekellüf-i münşiyāndan maᶜṭūf (13) kılındıġı şāhid-i ḥāl olmaġın neylen li’s-ṯevāb ve ṭaleben li-merżāti’llāhi’l-Meliki’l- (14) Vehhāb semt-i merāma imāle-i licām-ı ᶜazīmet olunup ḫaṭīb-i minber-i feṣāḥat (15) vāᶜiẓ-i kürsī-i belāġat vaṣāff-ı inşāᵓ-ı ḥaḳāyıḳ keşşāf-ı rumūz-ı deḳāyıḳ (16) Mevlānā Ḥüseyn Kāşifī ᶜāmelehü’llāhu bi-luṭfihi’l-ḫafiyyi Ḥażretleri’niñ teᵓlīf (17) buyurduḳları kitāb-ı şerīf ve nüsḫa-i laṭīf-i kütüb-i aḫlāḳıñ (18) meᵓāl u mezāyāsın ūcuz-ᶜibārāt ve aḥsen-i taᶜbīrāt ile cāmiᶜ ve ḥikāyāt-ı (19) ḥikmet-i āyāt ve neṣāyiḥ-ı saᶜādet-i ġāyātı serīᶜü’t-teᵓṯīr ve keṯīrü’l-menāfiᶜ oldıġı (20) eclden taşmīmen li-nefᶜihi elfāẓ-ı yesīre ile tercümeye ictirā ve tertīb-i ebvāb (21) ve tesmiye-i kitābda eṯer-i muṣannefe iḳtidā ve ḫavfen mine’l-ıṭnāb-ı muvāfıḳu’l-meżāmīn (22) olan aḫbār u āṯār ṭayy ve ḫulāṣa-i mā fi’l-bāl ile iktifā olundı.

Beyt: (23) Ḥażret-i Tevfīḳ olup rehber-i maᶜnāya refīḳ

(24) ᶜAzm-ı rāh eyledim Allāhu veliyyü’t-tevfīḳ

(25) Terceme ve medḥ-i şehen-şāh-ı cihān

[4] (1) Aḫlāḳ-ı Nāṣırī vü Celālī egerçi kim

[304] Taḫallakū bi-aḫlāḳillāh. Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın!
[305] Ki şiᶜr engīzed ḫāṭır ki ḥazīn bāşed / Şiir gönülden hüznü giderir.

(2) Ş̲ebt itdi cümle nīk-yed saᶜd u esᶜadı

(3) Ammā ḫulāṣa-i eş̲er-i pāk-ı Ḳāşifī

(4) Mecmūᶜa-i ḥāḳāyıkıñ oldı ser-āmedi

(5) Ol nüsḫa meᵓāl u mezāyā vu zübdesin

(6) Ṭāᵓib faḳīr tercemeye himmet eyledi

(7) Īcāz u iḫtişārla derc itdi ser-be-ser

(8) Evṣāf-ı pāk Ḥażret-i Sulṭan Aḥmedī

(9) Ol pādişeh ki ẕ̲ātını itmiş cenāb-ı ḥaḳḳ

(10) Pīrāyeᵓ-i ṣaḥāyif iḳbāl-ı sermedī

(11) Ol pādişeh ki oldı kemāl-ı ᶜadāleti

(12) Revnaḳ-fezā-yı şerᶜ-i ḳavīm-i Muḥammedī

(13) Ol pādişeh ki ḥilm ü ḥayā vu seḫā ile

(14) Evreniñ salṭanatda naẓīri görülmedi

(15) Oldur güzīde-i maṭlaᶜ manẓūme-i şeref

(16) Oldur ḳaṣīde-i keremiñ beyt-i müfredī

(17) Bünyād-ı devlet olmuş iken müşrif-i ḫarāb

(18) Vażᶜ itdi dest-i aᶜdlı esās-ı müşeyyedī

(19) Yā Rab be-cāh-ı Ḥażret-i Sulṭān-ı Enbiyā

(20) Kıl müstedām-ı salṭanat ol şāh-ı emcedī

(21) Fihristidür kitāb-ı ḫişāl-ı kerīminiñ

(22) Bu nev-eş̲er ki şerḥ ider efᶜāl-ı ecvedī

(23) Tārīḫdür iżāfe ile ism-i pākine

(24) Dibāce-i mekārim-i Aḫlāḳ-ı Aḥmedī

(25) **Bāb-ı Evvel ᶜİbādet Beyānındadur**

[5] (1) ᶜİbādet evāmire imtiṯāl ve navāhīden ictināb ve sünnet-i seniyye-i Risālet-(2) Penāhī ᶜAleyhi'ṣ-Ṣalātu ve's-Selām'a ittibāᶜ u intisābdur. Emīrü'l-Müᵓminīn (3) ve İmāmü'l-Müttaḳīn Esedu'llāhi'l-Ġālib ᶜAlī bin Ebī Ṭālib raḍıya'llâhu ᶜanh (4) hażretleri zamān-ı ḫilāfetlerinde gündüzler tertīb-i mehām-ı enāma meşġūl (5) ve giceler ᶜibādet-i Melik-i ᶜAllāme meşġūf idiler.

Naẓm:

Her ḳaçan (6) vaḳt-i ġurūb olsa yaḳīn

Gün gibi olur idi perde-nişīn

(7) Evvel-i şebden idüp Ḥaḳḳ'a niyāz

Şemᶜ-i mihrāb idi tā vaḳt-ı namāz

(8) Aḥbābı didiler ki "Yā Emīre'l-Mü'minīn bu ḳadar renc ü taᵓab ẕāt-ı saᶜādet-i (9) simāte revā ve bu deñlü zahmet ü meşaḳḳat vücūd-ı şeref-nümūde sezā midür?" (10) Buyurdılar ki "Eger hevā-yı nefse mütābaᶜat idüp gündüzlerde (11) āsāyiş idem binā-yı kār-ı raᵓiyyet ḫarāb olur ve gicelerde ārāmiş (12) idem ferdā-yı ḳıyāmetde dil ü cān lāᵓiḳ-ı ᶜitāb olur." Selāṭīn-i (13) Herāt'dan biri Şāh Sencān ḳuddise sirruhu'l-ᶜazīz Ḥażretleri'nden iltimās-ı (14) naṣīḥat itdükde cevāb virdiler ki "Eger saᶜādet-i dünyā vü āḫiret (15) isterseñ gicelerde dest-duᶜāyı berdāşte-i dergāh-ı İlāh eyleyüp ᶜibādetde (16) gündüzler tanẓīm-i umūr-ı ᶜibāda müdāvemetde ol ki

Beyt: سرمایهٔ (17) سعادت دنیا عبادتست

پیرایهٔ کرامت عقبی عبادست[306]

[306] Sermāye-i saᶜadet-i dünyā ᶜibādet est / Pīrāye-i kerāmet-i ᶜuḳbā ᶜibādet est
Dünyada mutluluğun sermayesi, ahirette ikramın süsü ibadettir.

(18) **Ḳıṭᶜaᵓ-i li-münşiᵓihi**

(19) Şāh-ı ᶜādil hıẓr-Ḫān-ı Aḥmed-i taḳvā-penāh

(10) Eyleyüp dāᵓīm ᶜibādāt-ı Ḫudā'ya iştiġāl

(21) Yümn-i ṭāᶜātı ile mahv oldı rüsūm-ı iᶜtisāf

(22) ᶜAhd-ı ᶜadlinde nice olmaz cihān āsūde-ḥāl

(23) Olmadı revnaḳ-firūz-ı tāc u taḫt-ı salṭanat

(24) Böyle ᶜābid-i şehryār-ı ᶜādil-i ferḫunde-fāl

(25) Ola zīb-i maḥfil ü minber duᶜā-yı devleti

[6] (1) Tā ki ᶜibād eyleye emr-i Ḫudā'ya imtiṯāl

(2) **İkinci Bāb İḫlāṣ Beyānındadur**

(3) İḫlāṣ riyā ve ᶜilel ü aġrāżdan taṭhīr-i aᶜmāl ve vāreste-i niyet-i efᶜāldir.

(4) **Beyt:** هر كه باخلاص قدم ميزند

عيسئ و قتست كه دم ميزند[307]

(5) **Ḥikāye:** Ḫulefādan biri bī-edebe ḍarb-ı tāziyāne teᵓdīb-i fermān (6) eyledükde düşnāma āġāz idicek Ḫalīfe teᵓdībden ferāġat buyurdı. (7) Ḫavāṣṣ-ı bārgāh-ı ḫilāfetden biri "Mahall-ı teşdīd-i ġażabda ᶜafv ü ıṭlāḳa (8) taḳrīb nedür?" didükde Ḫalīfe buyurdılar ki "Ben ol şaḫṣı rıżāᵓillāh (9) teᵓdīb iderdüm. Çün baña düşnām eyledi. Nefsim müteᵓeṩṩir olup (10) intiḳām ṣadedine düşdi. Li'llāh olan umūrı murādāt-ı nefsāniyye (11) ile ālūde itmegi revā görmeyüp keff-i yed eyledüm. Zīrā aᶜmāl-ı (12) ġaraż-āmīz ṣāḥibini ecr-i fażīlet-i iḫlāṣdan maḥrūm ider.

Beyt: (13) كار كز اخلاص نشد بهره ور

[307] Her ki bā-iḫlāṣ ḳadem mīzened / ᶜĪsā vaḳt est ki dem mīzend
Her kim ki ihlasla adım atarsa, Mesih İsâ ile her dem yoldaş olur.

ترک چنان کار سزا ورتر[308]

(15) **Ḳıtᶜa:**

(16) Bir pādişeh ki eyleye iḫlāṣla ᶜamel

(17) Şāhenşeh-i zamāne gibi nīk-nām olur

(18) Sermāye-i ḫulūṣla artar saᶜādeti

(19) Erkān-ı mülk ü salṭanatda devām olur

(20) **Üçünci Bāb Duᶜā Beyānındadur**

(21) Duᶜā dergāh-ı İlāh-ı bende-nüvāze ᶜarż-ı niyāz u recā ve mecmūᶜ-ı murādātı (22) Cenāb-ı Vāhibü'l-āmālden der-ḫᵛāst u istidᶜādur. Şāh u vezīr ġanī (23) vü faḳīr duᶜāya muḥtācdur. Bezl-i emvāl-ı keşīre ile ṣūret-peẕīr olmayan (24) her emr-i ᶜasīr duᶜā ile sehl ü yesīr olur. Her ṭālib-i ḫuṣūl-ı āmāl (25) olan iḫvāna lāzımdur ki duᶜāyı esbāb-ı sāᵓireye tercīḥ u taḳdīm idüp **[7]** (1) her ne isterse Cenāb-ı ḳādıyu'l-ḥācāt ve müyesserü'l-murādātdan isteye.

(2) **Beyt**: هرچه میخوا هي از وخواه که او

دهدت هرچه(3) از ومیخواهی[309]

Neşr: Ḫuṣūṣan duᶜā-yı ḫulūṣ-āmīz-i pādişāh-ı ᶜādil-i (4) ṣāḥib-i temkīn ḳarīn-i derece-i ḳabūl idigi كالشمس في وسط النهار[310] (5) ẓāhir ü mütebeyyindür.

Ḥikāyet: Bir şehr ḳaṭarāt-ı emṭār bir mertebe rizān (6) oldı ki sükkānı ḫānmānlarından ḳatᶜ-ı taᶜalluḳ u ümīd idüp perākende (7) vü perīşān olmaġa ḳarār virdiler. Bā-ḫuṣūṣ ehl-i tencīm-i ḳavāᶜid-i (8) enẕār-ı felekiyye ol diyārıñ ġarḳa-i seylāb-ı ḳażā olmasın īcāb ider (9) deyü ittifāḳ itmişlerdi. Pādişāh-ı memleket bir ᶜādil-i nīkū-ḫaṣlet idi. (10) Ḫalḳıñ tefriḳa vu iḫtilālin görüp ḫalvet-ḫānesinde dergāh-ı çāre-

[308] Kar-ı kiz iḫlāṣ neşüd behre-ver / Terk-i cünān-kār sezāverter
İhlastan nasiplenmemiş işlerden kaçınmak akıl sahipleri için layıktır.
[309] Her-çi mīḫᵛāhī ez u mīḫᵛāh o / Zühdet her çi ez o mīḫᵛāhī
Her ne maksud ve muradın varsa O'ndan iste, ki O istediğini ihsan eder.
[310] Gün gibi ortada…

sāz (11) bī-enbāze cebīn-sāy-ı niyāz olup "Ey Raᵓūf-ı bende-perver ve ey ᶜAṭūf-ı (12) merḥamet-güster ᶜibād-ı kerem-i muᶜtādıñuñ aḥvāli keşret-i bārāndan dīger-gūn (13) ve seḥāb-ı āb-ı efşāndan ziyāde zebūn olmaġla bil-cümle bu şehriñ ḫarāb (14) olmasına ittifāḳ itmişlerdür. Kemāl-ı kerem ü iḥsānıñdandur. Ḫᵛāst-ı (15) müstemendānedür ki bu ḳażāyı ḥüsn-i vechle üzerimizden defᶜ (16) idüp diyārımız maᶜmūr ve cümlemiz mesrūr buyurasın."

Beyt: (17) Yā İlāhī bi-ḥaḳḳ-ı nūr-ı Resūl

Keremiñden duᶜāmız eyle ḳabūl

Neşr: (18) Tażarrūᶜ u niyāz henüz peẕīrā-yı tamam olmamışdı ki bārān (19) munḳaṭıᶜ olup maṭlaᶜ-ı merḥamet-i İlāhī'den āfitāb-ı cihān-tāb-ı luṭf u iḥsān (20) ṭulūᶜ eyledi. Maᶜlūm oldı ki pādişāh-ı ᶜādil ki tīr-i duᶜāyı ḫulūṣ-ı tām (21) ve iᶜtiḳād-ı pākla pertāb-ı ṣavāb-merām eyleye elbette ḳarīn-i hedef ḳabūl olur.

(22) **Ḳıtᶜa**

(23) Ḥazret-i Sulṭān Ḫān-ı ᶜādil her ḳaçan

(24) ᶜAn-ṣamīm itse duᶜā-yı ḫayra tevcīh-i derūn

(25) Böyle revnaḳ-yāb olup ahvāl-ı mülk ü salṭanat

[8] (1) Meymenetle şāhid-i iḳbāl olur ṣūret-nümūn

(2) Hep duᶜā-yı ḫayrınıñ āş̱ārıdur bu intiẓām

(3) Eyleye Bārī Teᶜālā devlet ü ᶜömrın füzūn

(4) **Dördünci Bāb Şükr Beyānındadur**

(5) Şükr ü sipās-ı Ḫudā-yı Vāhibü'n-Nevāl bāᶜiş̱-i izdiyād-i niᶜmet ve mülk ü māl ve (6) sebeb-i imtidād-ı devlet ve cāh u celāldur. Bir feḥvā-yı saᶜādet iḫtivā-yı (7) لئن شكرتم لازيدنكم[311] merd-i şākir hemīşe muġtenim ve maḳżiyyü'l-āmāldur. (8) Niᶜam-ı

[311] "…Leᵓin şekertüm leᵓzīdenneküm…" "Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttıracağım" İbrâhim 14/7.

dünyeviyyeniñ ecell ü aʿẕamı niʿmet-i salṭanatdur. Pes selāṭīn-i (9) ʿiẓām cümleden ziyāde sipāsdār u şükr-güẕār olmaḳ gerekdür. [312]الشاكر يستحق المزيد (10) derecesine mürteḳī ola. Şükr-i niʿam-ı İlāhī mücerred lisān (11) u cenāna muḫtaṣ degildür. Aʿżā vu cevāriḥıñ daḫi şükr-i maḫṣūṣı (12) vardur. Lisānla şükr müttaṣıl el-ḥamdü-lillāh ve'ş-şükri'llāh kelimesin teẕekkür itmekdür. (13) Cenānla şükr niʿmeti Cenāb-ı Rabbüʾl-ʿālemīniñ feyż-i bī-ġāyesinden bilmekdür. (14) Cevāriḥıñ şükri her ʿużvı maḫṣūṣ olan niʿmete meşġūl ḳılmaḳdur.

(15) **Ḥikāyet**: Sulṭān Sencer māżiyyī ʿaleyhiʾr-raḥme Ḥażretleri bir gün (16) teferrüc-künān-ı eṭrāf-ı deşti geşt iderken bir dervīş muṣādefe idüp (17) selām virdi. Sulṭān-ı ʿālīşān şükr-i niʿam-ı mülk-i müsteʿāne meşġūl (18) olmaġın ser-cünbān olup lisānla redd-i selāmda ihmāl itdiler. Dervīş (19) eyitdi "Ey şāh-ı melek-ḫaṣlet selām virmek sünnet reddi vācib (20) oldıġı maʿlūm-ı saʿādetdür. Ben sünnet-i seniyye-i Risālet-penāh ʿAleyhiʾṣ-Ṣalātu (21) ve's-Selām'a riʿāyet eyledüm. Cenāb-ı saʿādetiñize ʿacebdür ki terk-i vācibe (22) cesāret buyurdı." Sultān dest-inṣāfla ʿinān-keşīde olup (23) iʿtiẕār-künān eyitdi. "Ey dervīş edā-yı şükre meşġūl idim ġaflet (24) itdüm." Dervīş eyitdi "Ne güne şükr iderdüñ." Cevāb virdi ki "Kelime-i (25) el-ḥamdü-lillāh veʾṣ-şükri'llāh ki müstecmiʿ-i meḥāmid-i cemīʿ-i niʿamdur." Dervīş eyitdi **[9]** (1) "Ey sulṭān şükr ü sipās mücerred bu kelimeteyn ile istīnās degildür. Şükr (2) salṭanāt-ı ʾādildür. Şükr füsḥat-ı memleket-i emvāl-ı reʿāyāya ṭamaʿ itmemekdür. (3) Şükr fermān-fermā-yı fermān-berdārlarıñ ḥaḳk-ı ḫidmetin bilüp şānına göre (4) muʿāmele buyurmaḳdur. Şükr baḫt u iḳbāl-ı üftādegān-ı ḫāk-ı meẕellete nigāh- (5) endāz-ı merḥamet olmaḳdur. Şükr maʿmūra-i ḫizāne erbāb-ı istiḥḳāḳ-ı (6) ṣadaḳāt u ṣalātla ḫoş-ḥāl eylemekdür. Şükr ḳuvvet ü ḳudret-i żuʿafā (7) vu zīr-destāne mürevvet ü şafḳat itmekdür. Şükr ṣıhhat-ı dil-ḫastegān-ı sitem- (8) keşāne ḳānūn-ı ʿadl-ile şifā-baḫş olmaḳdur. Şükr bisyārī-i leşkerānlarıñ (9) āsīb ü gezendin ʿibādu'llāh üzerinden dūr itmekdür. Şükr maʿmūra-i (10) imlāk u ʿaḳār ve mesākin ü menāzil-i raʿāya ve zīr-destānı eyādī-i müteġalibeden (11) muḥāfaẓa itmekdür. Ḫulāṣa-i şükr-güẕārī hāl-ı ġażab u rıżāda cānib-i (12) ḥaḳḳdan ʿudūl itmeyüp ḫalḳıñ rāḥatını kendü āsāyişiñ üzerine tercīḥ (13) itmekdür." Dervīş bu kelimāt-ı ḥikmet-simātla itmām-ı kelām idüp

[312] "Eş-şükrü yesteḥḥiku'l-mezīd" "Ni'mete şükreden daha fazlasına ulaşır."

naẕardan (14) ġāᵓib oldı. Sulṭān-ı hūş-mend bu pend-i dil-pesend ile sūd-mend olup ş̲ebt-i (15) ṣaḫīfe-i aᶜmāl ve düstūru'l-ᶜamel-i ḳavāᶜid-i salṭanat u iclāl eyledi.

Beyt: (16) پند حکیم صیقل آیینۀ دلست

مقصود هرد و عالم ازین پند حاصل[313]

(17) Ḳıtᵓa

(18) Şākir-i niᶜmet-i Ḥaḳḳ Ḥazret-i Sulṭān Aḥmed

(19) Şükr şükr-i Ḫudā ile olup le̲zz̲et-yāb

(20) ᶜAdl u iḫlāṣla hemvāre ziyāde itmededür

(21) Niᶜmet-i salṭanatıñ şükrini bir vefḳ-i kitāb

(22) Sāye-i ᶜadlını dūr eyleme ᶜālemden

(23) Fer ü iclālini efzūn ide Rabbᵓül-erbāb

(24) **Beşinci Bāb Ṣabr Beyānındadur**

(25) Ṣabr ṭarīḳ-i Bārī Teᶜālā'dan ᶜibāda müteveccih olan beliyyāta taḥammül eylemekdür. **[10]** (1) Ġāyet maḳbūl ve marżī sıfatdur. Bir muḳteżā-yı ان الله مع الصابرين[314] (2) dünyāda ᶜavn-ı İlāhī bu zümreye ḳarīn ve bir feḥvā-yı انما يوفي الصابرون اجرهم بغير حساب[315] (3) āḫiretde ecirleri bī-ḥadd oldıġı cilveger-i menaṣṣa-i (4) yaḳīndür. Her kimse ki vuḳūᶜ-ı ḥavādi̲sde ṣabr u ş̲ebāt üzere ḳıyām eyleye (5) elbette maḳżiyyüᵓl-merām olur. الصبر مفتاح الفرج[316] bu müddeᶜāyı müᵓeyyed (6) ومن صبر وصل المراد و ظفر بالعدو[317] bu maᶜnāya şāhiddür. Her kimse (7) mā-dām ki ṣabr u ş̲ebātla imtiḥān

[313] Pend-i ḥekīm şayḳal-ı āyīne-i dil est / Maḳsūd-ı her dū ᶜālem ezīn pend-ḥāṣıl est
Bilginlerin nasihatı gönül aynasının cilasıdır, her iki alemin maksudu o nasihatı hasıl etmektir.

[314] "… innellâhe meᶜa'ṣ-ṣābirīn." "…Allah sabredenlerle beraberdir." Bakara, 2/153.

[315] "…İnnemā yuveffa'ṣ-ṣābirūne ecrahüm bi-ġayri ḥisāb." "…Sabredenlerin mükafatları hesapsız verilecektir." Zümer, 39/10.

[316] "Eṣ-ṣabru miftāhu'l-ferec." "Sabr, kurtuluşun anahtarıdır."

[317] Ve men ṣabera veṣale'l-murādu ve ẓafere bi'l-ᶜadūv / Sabr eden kimse muradına erişir ve düşmana karşı galip gelir.

olunmaya mücerred übbehet ü şevket ve daʿvā-yı (8) şecāʿat u cürʾetine iʿtibār olunmaz.

Beyt: نه بد عویست قدر و قیمت مرد

قیمت مرد صبر باید برد[318] (9)

Ḥikāyet: Ümerādan biri ḥużūr-ı pādişāhīde (10) umūr-ı mühimmeden güft ü şinift iderken ḳażā ile pīrāhenine bir ʿaḳreb (11) girmiş nīş-i zehr-ālūdı-ile āzürde iderdi. Ol emīr aṣlā ḳaṭʿ-ı (12) kelām ve ıẓhār-ı taġayyür ü ālām eylemedi. Baʿd-ı itmāmuʾl-merām ḫānesine gelüp (13) ʿaḳrebi pīrāheninden iḫrāc ve zaḫmına ʿilāc itdirdi. Pādişāhıñ (14) güş-güẕārı olduḳda müteḥayyir olup "Defʿ-i żarar-ı nefsī cümleye muḳaddemdür. (15) Niçün ol ʿaḳrebiñ āzārını defʿ itmeyüp müteżarrar olduñ?" didi. Emīr (16) eyitdi "Pādişāhım ben ol bende degilim ki seniñ gibi pādişāh-ı gerdūn-iḳtidārıñ (17) şeref-mükālemesin elem-i zehr ile ḳatʿ idem. Eger bu gün meclis-i bezmde nīş-i (18) ʿaḳrebe ṣabr itmeyem ferdā maʿreke-i rezmde tīġ-i zehr-āb-ı dāde-i düşmana nice taḥammül (19) iderim." Pādişāha bu güftār ḫoş gelüp rütbe-i vezāretle bekām eyledi.

Beyt: (20) صبر بهتر مرد را از هرچه هست

تا بیاید بر مراد خویش دست[319]

(21) **Ḳıtʿa**

(22) Merd-i ʿākil her umūrında idüp ṣabr şiʿār

(23) Kāmrān olup iki ʿālemde maḳṣūdeyn bulur

(24) Şāhid-i ʿādil neyyirü'l-ṣabr miftāḥu'l-ferec

(25) Ḫoş meẕeldür ṣabr ile dirler ḳūruḳ ḥelvā olur

[318] Ne bed ʿavīst ḳadr u ḳıymet-i merd / Ḳiymet-i merd ṣabr bāyed bürd
İnsanın kıymeti laf ile olmaz, meşakkate sabır gösterirse kiymeti bellir olur
[319] Ṣabr bihter merd rā ez herçi hest / Tā bāyed ber-murād-ı hoş-dest
Kişi için sabr sahip olduğu her şeyden daha güzeldir, ta ki muradına erse

[11] (1) **Altıncı Bāb Rıżā Beyānındadur**

(2) Rıżā ṭaraf-ı Ḥaḳḳ Teālā'dan bendegāna mütevaṣṣıl olan ḳażāya (3) ḫoşnūdlukdur. Tīr-i ḳażāya rıżādan elyaḳ siper olmaz. Āstāne-i teslīm (4) ve rıżāya ser-nihāde olan bālā-nişīn-i serīr-i ser-efrāzi olur. (5) رضي الله عنهم و رضوا عنه[320] āyeti bu ḥāliñ müᵊeyyedi (6) الرضاء بالقضاء باب الله الاعظم[321] menḳabeti bu maḳālıñ müᵊekkedidür. Enbiyā-i kirām (7) ᶜalā Nebiyyinā ve ᶜAleyhimü's-Selām ḥażerātından biri münācātında eyitdi. (8) "İlāhī baña bir ᶜamelle reh-nümā ol ki rıżā-yı şerīfini mūcib ola." Ḫiṭāb-ı (9) ᶜizzet geldi ki "Sen ki benim ḳażāma rāżı olasın. Ben de senden rāżı (10) olurum."

Beyt: هر که راضی شد از قضای خدا

بهرمی باید از رضای (11) خدا[322]

Neṯr: Her dil ki envār-ı rıżā ile münevver ola muḳżayāt-ı ḳażā ile ülfetgīr (12) olup muḳadderāt-ı İlāhī'den her ne ẓuhūr iderse rāżı ve ḫoş-dil olur.

(13) Ḳıtᵊa

(14) Saᶜy it hemīşe kesb-i rıżā-yı Ḫudā'ya kim

(15) Rāżı olup Ḫudā seni rāḥat-ı mekīn ider

(16) Taḳdire rabṭ-ı ḳalb iden āzāde ḫāṭırı

(17) ᶜİzzet ne şādkām ve ne ẕillet-i ḥazīn ider

(18) **Yedinci Bāb Tevekkül Beyānındadur**

(19) Tevekkül āsibābdan taᶜalluḳ-ı ḳalbi refᶜ ve müsebbibü'l-esbāba rabṭ eylemekdür. (20) Her kimse ki umūrın Cenāb-ı Bārī'ye tefvīż eyleye bir feḥvā-yı ومن

[320] "…Raḍıyaye'llahu ᶜanhum ve raḍū ᶜanh(u)…" "Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Beyyine 98/8.

[321] "Kazaya rızâ yüce Allah(ın rızasın)'a açılan en büyük kapıdır.

[322] Her ki rāżı şud ez ḳaḍā-yı Ḫudā / Behre mī-bāyed ez rızā-yı Ḫudā
Her kim ki Allah'ın takdirine razı ise Allah'ın rızasından bir pay sahibi olur.

[323]يتوكل على الله فهو حسبه (21) cemīᶜ-i meşāliḥi bir vefḳ-i dil-ḫᵛāh-ı vucūd- (22) peẕīr olur.

Beyt: Defᶜ itme ki tīr-i sitem gerdiş-i çarḫı

(23) ᶜĀlemde tevekkül gibi hergiz siper olmaz

Hikāyet: Selāṭīnden biri ᶜulemā-i (24) rabbāniyeden birine "Nuṣret-i ehl-i īmān kaç nesnededür?" deyü suᶜāl (25) itdi. Ol ᶜālim cevāb virdi ki "Edā-yı namaz ve tevekkül-i kerīm-i çāresāzdur" **[12]** (1) Pādişāh bu iki ḫaṣleti ᶜādet idinmişdi. Bir ḫaşm-ı cāngāh ẓuhūr (2) idüp ᶜasker-i bī-şümār ile dāru'l-mülki cānibine müteveccih oldı. Ol daḫi (3) mevcūd-ı ᶜaskerleri-ile mütevekkilen ᶜala'llāh muḳābeleye ḳarār virüp ol gice ki (4) irtesi maṣāff muḳarrār idi. Ol pādişāh ser-efrāz rūy-ı tażarruᶜ (5) u niyāzı fersūde-i dergāh-ı Ḫudā-yı kārsāz idüp müᶜtādı üzere (6) namāza meşġūl oldı. Erkān-ı devletden biri eyitdi "Ey pādişāh-ı mekārim-i (7) ittişāf bir miḳdār āsāyiş eyle ki yarın rūz-i maṣaffdur." Pādişāh (8) buyurdı ki "Bu gice ben meᶜmūr oldıġım kārı iderim. Yarın kār-ı (9) Ḥażret-i Perverdigār'ıñ iḥsānına vābestedür. Māniᶜ u muᶜṭi oldur. (10) Muḳadder ne ise ol ẓuhūr ider." ᶜAla's-ṣabāḥ ki maṣṣāf muḳarrār oldı. (11) İki leşker birbiriyle muḳābil oldılar. Meded-i ᶜavn-ı İlāhī [324]لم تروها (12) و انزل جنودا ᶜarşasından cilvesāz olup

Mışraᶜ: Cünd-i teᶜyīd-i (13) İlāhī erdi mülk-i ġaybden

Neşr: Fi'l-ḥāl ol leşker-i mūr-ı şümārıñ ᶜinān-ı (14) iḫtiyārı ḳabża-i iḳtidārlarından rubūde olup bī-ḥarb u ḳıtāl bī-siper (15) rāh-ı hezīmet ü firār oldılar. Ol şāh bā-intibāh-ı tevekkül ü iḫlāṣı sebeb-ile (16) ḳayd-ı keyd-i iᶜdādın rehyāb-ı rehā olup manṣūr u muẓaffer muḳarr-ı salṭanatında (17) ḳarār eyledi.

Beyt: صبح ظفر از مشرق اقبال بر آمد

(18) [325]اصحاب غرض را سرسود بسر آمد

[323] "…ve men yetevekkel ᶜala'llāhi fehüve ḥasbüh…" Kim Allah'a tevekkül ederse O, kendisine yeter. Talak, 65/3.

[324] "…ve enzele cunūden lem terevhā…" "…sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi…", Tevbe 9/26.

[325] Ṣubḥ-ı ẓafer ez meşrik-i iḳbāl ber-āmed / Aṣḥāb-ı ġaraż ra ser-sūd be-ser āmed
Doğdu maşrik-i envardan zafer sabahı / Gaye sahiplerinin başına sevda geldi

(19) **Ḳıtᶜa:**

Ḳalem-i ṣafḥa nigārende-i erbāb-ı ᶜuḳūl

(20) Bunı ser-levḥ-ı zerāndūde-i aḫlāḳa yazar

(21) Dil sengīnine ᶜālemde tevekkül-i nakşın

(22) Kim ki resm eyler ise sikke-i mermerde kazar

(23) Sekizinci Bāb Ḥayā Beyānındadur

(24) Ḥayā şerīf-ḫaslet ve laṭīf-sīret idigi [326]الايمان (25) من شعبة الحياء Ḥadīṯ-i Şerīf'i ile müṯbitdür**.** Eger ṣıfāt-ı şerm ü ḥayā merfūᶜ **[13]** (1) olaydı niẓām-ı cihān ḥalel-peẕīr olurdı. Ḫavāṣṣ u ᶜavāmıñ ḥayādan (2) fāide-i tāmmı vār idügi الحياء يمنع [327]الفسق mefhūmundan nümāyāndur. Ḥayā (3) üç ḳısımdur. Ḳısm-ı evvel ḥayā-yı cināyetdür. Yaᶜni kişi kendi eṭvār-ı (4) girdārından şerm ü ḥayā ider. Nitekīm Ḥażret-i Ādem ṣaffiiyyi ᶜalā Nebiyyinā ve ᶜAleyhi's-Selām (5) cennetde kendüm tenāvül itdi. Tāc u dibāc-ı libāsdan mehcūr (6) olup ᶜuryān ḳaldı. Kemāl-ı şerm ü ḥayādan yemīn ü yesāra pūyān (7) ve pes eşcārda pinhān olurdı. Ḫiṭāb-ı ᶜizzet vārid oldı ki (8) "Ya Ādem bizden mi firār idersin?" Ādem ᶜAleyhi's-Selām eyitdi "Yā Rabbī kendi (9) ḫaṭā vu ḳuṣūrumdan şerm ü ḥayā iderim. Ḳısm-ı ṯānī ḥayā-yı keremdür. Merd-i (10) kerīm ḥayā ider ki sāᵓil āstānesinden ḥırmānla ricᶜat eyle.

Beyt: (11) Sāᵓilin ehl-i kerem aç itmez

Bir ḳapuya daḫi muḥtāc itmez

(12) **Ḥikāyet:** Meᵓmūn Ḫalīfe zamānında nümā-yāfte-i şūre-zemīn bir Aᶜrābī (13) var idi. Ḳabīlesine ḳaḥṭ işābet itmekle

Beyt: (14) Aldı niᶜmlerini çarḫ-ı düjm

Birbirin yirdi elemden ᶜālem

[326] "El-ḥayāᵓu şuᶜbetün mine'l-īmān." "Hayâ imânın bir şubesidir."
[327] "El-ḥayāᵓu yemniᶜu'l-fısḳ." "Hayâ fıska manidir."

(15) Neṯr: Tedārik-i zād içün vaṭan-ı meʾlūfi olan şūristānı tecāvüz idicek (16) bir ġadīr gördi ki içinde bir miḳdār āb-ı bārān cemʿ olmış ḥubūb-ı (17) riyāḥ ile ḫass u ḫāşākī zāʾil olmaġın ol āb-ı gendīde naẓar-ı (18) Aʿrābī'de ġāyet pesendīde göründi.

Naẓm: (19) Göricek ānı o dem A'rābī

Atdı cān āña çū murġ-ābı

(20) ʿÖmründe görmedigin gördi hemān

Girdi cāmūs gibi āña revān

(21) **Neṯr**: Bir miḳdār nūş idüp meẕāḳına ġāyet şīrīn ü ḫoş-güvārī (22) gelmekin sermest-i ṣaḥbā-yı sürūr olup

Beyt: (23) Çeşme-i ḫażıra irişdi gūyā

Satdı İskender'e ṣad istiġnā

Neṯr: (24) Kendi kendine eyitdi "Taḥḳīk bu āb miyāh-ı cennettendür. Cenāb-ı (25) Vāhibü'l-āmālıñ ʿayn-ı iḥsānıdur ki bu dil-teşne-i bādiye-i faḳr ü felāketi **[14]** (1) sīr-āb-ı çeşmesār murād eyledi. Maṣlaḥat budur ki bu āb-ı nābden (2) bir miḳdārın Ḫalīfeye götürüp persāz-ı sebū-yı merām olam" deyü meskin[328] (3) ṭoldırup rū-be-rāh-ı dāru'l-ḫilāfe oldı. Henüz Aʿrābī ile Baġdād (4) miyānında mesāfe ḳalmışdı ki kevkebe-i ḥaşmet Meʾmūn peydā ve debdebe-i (5) mevkib-i hümāyūn hüveydā oldı. Aʿrābī daḫi

Mıṣraʿ: (6) Gelür ise böyle gelsün

Kişiniñ ayāġına devlet

(7) **(Neṯr)** diyerek ser-rāhde tevaḳḳuf ve duʿā idüp mübtelā-yı ḳaḥt u ġalā (8) ve cūyende-i luṭf u ʿaṭā idigin anha ve ol şūyı taʿrīf (9) u tavṣīf ile Ḫalīfeye ihdā idüp "Hāzā māʾü'l-cennet" didi. Ḫalīfe (10) şūyuñ taġayyür-i levn ü rāyiḥasından ṣūret-i

[328] Mesk (مسک) olarak kaydeilen bu kelimenin "deriden yapılan su tulumu, saka kırbası" anlamına gelen meşk (مشک) olması muhtemeldir. İsmail Parlatır, **Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2014, s. 1074.

vāḳıᶜaya mütefeṭṭin olup (11) rikābdāra "Ḥıfẓ eyle" deyü meşki teslīm eyledi. Muḳteżā-yı ḥayā vu keremi (12) Aᶜrabī'niñ hetk-i perde-i nāmūsunı revā görmeyüp "Yā vecīhü'l-ᶜArab zībā (13) tuḥfe ve maḳbūl hediye getürdüñ" deyü bin dīnār iḥsān ve "Bu maḥalden (14) vaṭanıña ricᶜat eyle" deyü fermān eyledi. ᶜArab altunı alup māl (15) bulmuş muġrābī gibi mesrūru'l-bāl girüye döndi. Ḥavaṣṣ-ı nüdemādan (16) biri bu ābdan kimseye işrāb olunmayup ve ol maḥalden Aᶜrābī'niñ (17) ᶜavdetine ṣudūr-ı fermānıñ ḥikmetini tefaḥḥuṣ itdükde Ḫalīfe buyurdı ki (18) "Ol āb ġāyet bī-meze ve kerīhü'l-rāyiḥadur. Lākin Aᶜrābī perveriş-yāfte (19) oldıġı miyāha nisbet şarāb-ı kevṣer gibidür. Eger sizden biriñizi (20) āgāh itsem ol nā-murāda seng-endāz-ı ṭaᶜn olup şīşe-i nāmūsunı (21) şikest iderdiñiz daḫi ilerü gitse Dicleyi görüp ġarḳ-ı ᶜaraḳ-ı (22) ḫacālet olub āb-rū-yı rizān olurdı. Pes şerm-i kerem ruḫṣat (23) virmedigi bir kimse ümīd-i iḥsānı-ile dergāhımıza cebīn-sāy-ı niyāz (24) olub yeᶜs ü ḥirmān ve ḫacālet ile ricᶜat eyleye.

Beyt: (25) Bāreke'llāh zihī luṭf u āb

Ki ne minnet ve ne ḫacālet ve ne ṭaᶜb

[15] (1) **Beyt**:

سخی را شرم می آید که سائل

خجل ازدر که او باز کردد[329]

(2) Ḳısm-ı s̱āliṣ ḥayā-yı edebdür. Yaᶜni bi-ḥasbi'ş-şerᶜ ve'l-ᶜakl memnūᶜ (3) olmayan aᶜmālde teᵓeddüb itmekdür. Aṣḥāb-ı ḥayā vu edeb ṭabīᶜatına muġayyir (4) bir vażᶜ-ı nā-pesendīde müşāhede itdükde şermende olur. Nūşirevān (5) maḥrūm-ı devlet-i īmān iken gül ü nergis olan ḫānede nisvānla ḳurbān (6) itmezdi. Nergis dīde-niger ve gül gūş-i insāna beñzer. Gūyā her biri çeşm (7) ü gūş olup aḥvāla nigerāndur deyü teᵓeddüb iderdi. Egerçi (8) Nūşirevān'dan bu fiᶜliñ ṣudūrı ḥayādan maᶜdūd degildür. Ḥayā ehl-i (9) īmānda olur. Āndan bu maḳūle ᶜamel-i ẓuhūrı kemāl-i edebe

[329] Seḫī rā şerm mī āyed ki sāᵓil / Ḫacl ez der ki o bāz-ı gerded
Dilenen şerm-sar olur isterken, cömertin kapısından eli boş dönerse.

maḥmūldur. Ammā ehl-i (10) īmāndan vuḳūᶜı ḥayā-yı edebdür. Ġāyet pesen-dīde ve maḳbuldur.

Beyt: (11) دل كه پراز وصف حيا بشود

آيينهٔ نور خدا ميشود[330]

Ḳıṭᶜa:

(12) Resm-i ᶜişmet maḥv olurdı olmasa şerm ü ḥayā

(13) İḳtiżāsıdur ḥayānıñ ḫalḳ içinde bu ḥicāb

(14) Eyledi bu ḥaṣleti pīrāye-i ḥulḳ-ı cemīl

(15) Ḥazret-i Osmān ḥilḳat-i Şāh-ı Fārūḳ iḥtisāb

(16) Tokuzuncı Bāb ᶜİffet Beyānındadur

(17) ᶜİffet irtikāb-ı muḥarramātdan iḥtirāz eylemekdür. Bu daḫi cümle-i mekārīm-i (18) aḫlāḳtandur. Meşāyıḫ-ı kibār buyurmuşdur ki ādemī iki ḳısımdur. Bir ḳısmı (19) aḫlaḳını tehẕīb ve efᶜālını ḫayre taḳlīb idüp melekiyyet ḥāṣıl (20) itmişlerdür ve bir ḳısmı mütābaᶜat-ı hevā-yı nefsānī ve muṭāvaᶜat-ı ḳuvā-yı (21) şehāvānī ile dāᵓire-i insāniyetden dūr olup aᶜdād-ı behāyim ü enᶜāme (22) daḫil olmuşlardur. Her kimse ki bedraḳa-i ᶜaḳl u ᶜiffetle menhec-i ṣalāḥ (23) ve sedāde ᶜāzim ola tīşe-i fısḳ u fesādı-ile esās-ı ḫāne-i ᶜişmetin berbād (24) itmeyüp bāᶜiṣ-i saᶜādet-i dāreyn ve sebeb-i devlet-i kevneyn ola ḫaṣlet-i (25) melekiyeti iktisābe ihtimām ider ve ol kimse ki ekl ü şürb ve vaḳāᶜa **[16]** (1) ḥarīṣ u mülāzim ola istīlā-i nefs-i bed-fermā ile miyān-ı ḥelāl u ḥarāmı (2) farḳ idemeyüp encāmı ḫaybet ü ḥirmān ve ḍalālet ü ḫüsrāna müntehī olur.

Beyt: بهرهٔ از ملكت هست نصيبى از ديو

ترک ديوى كن و بكذز بفضلت زملک[331]

[330] Dil ki pür ez vaṣf-ı ḥayā bi-şeved / Āyīne-i nūr-ı Ḫudā mi-şeved
Gönül haya ile dolarsa, Allah'ın nurunun aynası olur.

[331] Behre-i ez meleket hest naṣibi ez deyū / Terk-i deyū kün ve be-kunedez bi-fażilet zi-melek
Behaimden ve melekiyetten pay sahibisin, behaimi terk et melekiyetin faziletinden al

Neṯr: Gerekdür ki her emre vech-i (5) şerʿī üzere ḳıyām idüp irtikāb-ı muḥarremāt u āṯāmdan dāmen-çīde (6) olalar. ʿAle'l-ḫuṣūṣ selāṭīn-i ʿiẓām ve ḫavāḳīn-ı ẕevi'l-iḥtirām (7) ṣıfat-ı ʿiffetle ārāste olmaḳ gerekdür. Ẓulmet-i fısḳ u fücūr ʿarṣā-i (8) ʿālemden dūr ve memleketleri tāb-ı āfitāb-ı ʿiffet ü ṣalāḥı-ile pür-nūr ola.

(9) **Beyt**: دل و دین را تمام پنوازد

عفت انجا که رایت افرازد[332]

(10) **Ḳıṭʿa**

(11) ʿİffet itdükçe şehenşāh-ı ciḥān

(12) Ḫalḳ ider her işe ʿiffetle sülūk

(13) Şāhid-i ʿādili bu maʿnānıñ

(14) Oldı en-nās ʿalā dīn-i mülūk[333]

(15) **Onuncı Bāb Edeb Beyānındadur**

(16) Edeb nefsi aḳvāl-ı nā-pesendīde ve efʿāl-ı ġayr-ı ḥamīdeden ṣıyānetdür. (17) Ḥaḳīḳat-ı edeb cemīʿ-i aḥvālde Resūl-i Ekrem ṣallallāhu Teʿālā ʿAleyhi ve Sellem (18) Ḥażretleri'ne mutābaʿatdur ki ادبنی ربي فاحسن تأدیبی[334] buyurmuşlardur.

(19) **Beyt:** ادب آموز از ان ادیب که او

ادب از خضرت خدا اموخت[335]

(20) **Neṯr:** Aḥsen-i sermāye vā-zeyn-i pīrāye evlād-ı ādeme ḫuṣūṣan pādişāh-ı (21) ʿāleme ādābdur.

Beyt: از خدا خواهیم توفیق وادب

---

[332] Dil ü dīn rā temām penvāzed / ʿİffet āncā ki rāyet-i efrāzed
Gönül ve din nasihatla mükemmel olur, iffete riayet yüceliğe sebep olur.

[333] İnsanlar, yöneticilerinin dini üzeredir.

[334] "Eddebenī Rabbî fe-aḥsene teʾdībī." "Beni Rabbım terbiye etti ve güzel terbiye etti."

[335] Edeb āmūz ez ān edīb ki O / Edeb ez Ḫażret-i Ḫudā āmūḫt
Edebi o edipten öğren ki o, edebi Hazret-i Allah'tan öğrenmiştir.

بی ادب محروم (22) کشت از لطف رب[336]

Ḥikāyet: Zaman-ı māżīde Padişāh-ı Rūm ile Sulṭān-ı (23) Mışr miyānında vāḳiᶜ olan muḫālefet ü muḫāṣamet muvāfaḳat u muṣādaḳata (24) mübeddel olup temhīd-i bünyān-ı ḫullet ve teşyīd-i erḳān-ı uḫuvvet içün (25) her biri duḫterin āḫarıñ püserine ᶜaḳd u tezvīc itmegin ṭarafeynden **[17]** (1) rüsül ü resāᵓil mütevāṣıl idi. Bir gün Sulṭān-ı Mışr Pādişāh-ı Rūm'a (2) ḫaber göderdi ki "Evlādımız şemere-i devḥa-i ḥayātımızdur. İsmimiz baᶜde'l-vefāt (3) ānlarıñ beḳālarından ġayrı nesne ile ẕikr olunmaz. İntiẓām-ı ḥāl ve ferāġ-ı (4) bālleri ile taḳayyüd ᶜuhdemize vācībdür. Hele ben kendü ferzendem içün (5) ḫazāᵓin ü defāᵓinden miḳdār-ı kifāyet āmāde eyledüm. Siz kendü (6) püseriñiz içün ne mulāḥaẓa buyurursuz." Pādişāh-ı Rūm bu peyāmı (7) istimāᶜ idüp tebessüm eyledi ve eyitdi "Māl u menāl bir yār-ı bī-vefādur. (8) Āña ne iᶜtibār zer ü gevhere firīfte olmaḳ ḫilāf-ı ᶜakl-ı ṣaḥīḥ ve devlet-i (9) dünyāya şīfte olmaḳ muḳteżā-yı cehl-i ṣarīḥdür. Ben ferzend-i dil-bend-i (10) ercümendim ḥilye-i feḥm ü zekā ile ārāste ve zīver-i şerm ü ḥayā ile pīrāste (11) idüp esbāb-ı ᶜilm ü edebi taḥṣīl ve fenn-i faż u ḥikmeti tekmīl (12) itdirdüm. Māl maᵓraż-ı zevāle ḳarīn ammā edeb ṣaded-i taġayyür (13) ü intiḳālden emīndur." Bu ḫaber resīde-i ṣımāḫ-ı sāmiᵓa-ı Sulṭān-ı Mışr (14) olduḳda eyitdi "Rāst buyurmuşlar. [337] الادب خیر من الذهب"

(15) **Beyt**: ادب بهتراز کنج قارون بود

فزونتر زملک فریدون بو[338]

(16) **Ḳıtᵓa**

(17) Edebdür zübde-i aḫlaḳ-ı nīkū

(18) Edebdür dürretü't-tāc-ı ḫaṣāᶜil

(19) İden ādāb ile tehẕīb-i aḫlāḳ

[336] Ez Ḫudā ḫᵛāhīm tevfīḳ u edeb / Bī-edeb maḥrūm-geşt ez luṭf-i Rabb
Allah'tan isteriz başarı ve edep, Allah'ın lutfundan mahrumdur edepsiz.
[337] "El-edebu ḫayrun mine'l-ẕeheb." "Edeb altından daha kıymetlidir.
[338] Edeb bihter ez genc-i ḳarūn būd / Füzünter zi-mülk-i Ferīdūn būd
Karun'nun hazinesinden daha güzeldir edep, Feridun'unun mülkünden daha yücedir edep

(20) Olurmuş devlet-i dāreyne vāṣıl

(21) **On Birinci Bāb ʾUlüvv-i Himmet Beyānındadur**

(22) ᶜUlüvv-i himmet ᶜalāmet-i iḳbāl-ı devlet ve müstelzim-i sümüvv-ı menziletdür.

Beyt: (23) Himmet insāna ᶜaceb-i zīverdür

Ḳılıcak yüzı ṣuyı cevherdür

(24) **Neṯr**: Himmet-bülend merd-i hūş-mend ile hem-dem ve rifᶜat-ı ercümend ile tevᵓemdür. (25) [339]ان الله يحب معالي الهمم mefhūmundan ᶜaẓm-ı şānı maᵓlūm-ı **[18]** (1) [340]علو الهمة من الايمان mażmūnından sümüv-i mekānı meczūmdur. (2) Himmet-ᶜālī eşrāf-ı enāma sermāye-i iḳbāl ḫuṣūṣan selāṭīn-i ᶜiẓāma (3) pīrāye-i iclāldür.

Ḥikāyet: Yaᶜkub-ı Leyṯ eyyāmı ṣabādan sin-i bulūġa (4) yetişdükde pederi kendüye eyitdi "Ey ferzend-i dil-bendim ᶜunfuvān-ı şebāb (5) avān-ı ṭufūliyyet gibi degüldür.

Beyt: Yüzüñı ey püser-i nūr-ı liḳā

(6) Gül gibi açmaġa başladı hevā

Neṯr: Nefs-i bed-endīş seni endāḫte-i (7) girdāb-ı teşvīş itmedin şānımıza münāsib dest-peymān tertīb idüp ekfā (8) vü aḳrānımızdan bir kerīme-i ᶜafīfeyi ᶜaḳd-ı ᶜıḳd ve sülük-i izdivācıña çekem.

(9) Beyt: Saña ḳaṣdım bu ki ey cān-ı peder

Cüft idem bir dürr-i pakīze-güher

(10) **Neṯr:** Yaᶜkūb eyitdi "Ol duḫter ki ben ᶜakd idüp āyīn-i kābīn içün (11) dest-peymān taḳdim itsem gerek āmādedür. Peder aḳsā-yı murādıñ nedür (12) biz de āgāh olalım" deyü ḥakīḳat-ı ḥāli pürsān olduḳda bir şemşīr-i bürrān (13) getürüp eyitdi

[339] "İnne'llāhe yuḥibbu meᶜāli'l-himem." "Allah işlerin yüce olanını sever."
[340] "ᶜUlüvvü himmetu mine'l-īmān." "Ulüvv-ı himmet imandandır."

“Ben ᶜarūs-ı memleketi ḫıtbe itmesem gerek ve muḫaddere-i (14) salṭanatı ᶜaḳd-ı ᶜıḳda getürsem gerek aña tīġ-i bürrāndan girān-ı dest-peymān (15) ve ḫançer-i ḫūn-efşāndan aġır nişān nā-müyesserdür. Çünki ānın ᶜulüvv-ı himmeti (16) ḥuṣūl-ı salṭanata maḳṣūr idi. Zamān-ı ḳalīlde ᶜarūs-ı ᶜarṣa-i mülk (17) menaṣṣa-i ḳabża-i taṣarrufunde cilve ḳılup ḍarb-ı tīġ-ı ᶜālem-gīr ile ekṣer (18) āfāḳī tesḫīr itdi.

Beyt: Bülend-himmet ü ᶜālī-naẓar gerek ādem

Ki himmetine (19) göre kişide olur miḳdār

Neṣr: Mervīdür ki İskender cihāngīrlik (20) ārzūsı-ile pā-der-rikāb-ı ᶜazīmet olduḳda Arisṭotālīs-i ḥakīm ki (21) vezīr-i memleket idi. Nāṣıye-i ḥālinde nişāne-i ḥayret ü infiᶜāl ve āṣār-ı (22) endīşe vü melāl iḥsās idüp eyitdi. “Ey şāh-ı ciḥān esbāb-ı ᶜizz (23) ü iclāl āmāde ve ebvāb-ı baḫt ü iḳbāl güşāde ve ḫizāne mevfūr u memleket-i (24) maᶜmūr bāᶜiṣ-i tevezzüᶜ-żamīr ve teferrüḳa-i ḫāṭırındur.” İskender cevāb (25) virdi ki “ᶜArṣa-i cihān naẓar-ı himmetimde ġāyet muḥaḳḳar ve sāᶜat-ı memleket-i (26) heft iḳlīm ziyāde muḫtaṣar görinür. Bu miḳdār şey-i ḥaḳīr içün **[19]** (1) kemer-beste-i ᶜazm u tesḫīr olmaġa şerm iderim.” Ḥakīm-i ṣāᵓib-i tedbīr eyitdi. (2) “Ey şāh-ı ᶜālem-gīr egerçi bu cihānıñ feṭḥ ü tesḫīri ve ḥükūmet ü eyāleti (3) himmet-bülendiñe nisbet ednādan ednādur. Ammā ḍarb-ı tīġ-ı cihān-sūzıñla (4) sāḥa-i sarāy-ı fānī nice dāḫil-i ḥavza-i taṣarrufuñ oldıysa himmet eyle ki (5) ᶜadl-ı ᶜālem-efrūzuñ berekātıyla mülk-i saᶜādet-i bāḳī resīde-i ḳabża-i istiḥkāḳıñ (6) ola. Tā ki bu noḳṣān ol kemāl ile tamām olup zīb ü revnaḳ bula.

(7) Ḳıṭᶜa:

(8) Mürġ-i himmet ki ola bāl-efşān

(9) Evc-i rifᶜatde āşiyān eyler

(10) Ādemī yümn-i himmet-i ᶜālī

(11) İki ᶜālemde kāmrān eyler

(12) İskender bu kelām-ı ḥikmet-encām ile maḳżiyyü’l-merām olup (13) Ḥakīme ikrām ü iḥtirām eyledi.

Beyt: همت بلند دار که (14) نزد خدا و خلق

باشد بقدر همت تو اعتبار تو[341]

(15) **Ḳıṭᶜa:**

(16) Şāh-ı ᶜālem ᶜulüvv-i himmetle

(17) Rubᶜ-ı meskūnı itdi zīr-nigīn

(18) Baḥr-ı cūdında ḳaṭredür ḳulzüm

(19) Ẕerredür himmeti yanında zemīn

(20) On İkinci Bāb ᶜAzm Beyānındadur

(21) ᶜAzm pīşrev-i ḳāfile-i murādāt ve delīl-i sebīl-i umūr u mühimmātdur.

(22) **Beyt**: بی عزم درست و سعی کامل

کسی را نشود مراد حاصال[342]

(23) ᶜAzm-ı dürüst oldur ki bir emre ki mübāşeret oluna hiç bir mānicᶜ menᶜa ḳādir (24) olmaya. ᶜAzm-ı mülūk defᶜi eᶜādī-i memleketde müstaḥsen ü memdūḥdur. (25) Her pādişāh ki bir fehvā-yı فاذا عزمت فتمكل على الله[343] pāy-ı himmeti **[20]** (1) nihāde-i rikāb-ı ᶜazīmet ide her āyīne leşker-i feṭḥ ü ẓafer-istiḳbāl (2) ve ᶜalā aḥseni'l-ḥāl aḳṣā-yı meṭālib ü āmāline īṣāl ider. Zīrā (3) ᶜazm-ı dürüst nişāne-i ġalebe vü nuṣret ve vesīle-i ᶜizz ü saᶜādetdür.

Beyt: (4) کسی بمنزل مقصود ره نمی یابد

مکر بسعی تمام و مکر بعزم درست [344]

[341] Himmet-i bülend-dār ki nezd-i Ḫudā vu ḫalḳ / Bāşed bi-ḳadr-ı himmet-i to iᶜtibār-i to
Allah ve insanlar nezdinde yüce himmetli ol, himmet mikdarınca itibarın olur.

[342] Bī- ᶜazm-ı dürüst ve saᶜy-ı kāmil / Kesī rā ne-şeved murād ḥāṣıl
Samimi niyet ve kamil çaba olmadan, kimsenin muradı hasıl olmaz

[343] "…fe-iẕā ᶜazemte fetevekkel ᶜala'llāh…" "…azmettin mi Allah'a güven..." Al-i İmrân, 3/159.

[344] Kesī rā bī-menzil-i maḳṣūd reh nemī yābed / Meger bi-saᶜy-ı temām ve meger bi-ᶜazm-i dürüst
Kimse arzu ettiği menzile yol bulamaz, ancak tam bir çaba ve samimi niyet dışında

(5) **Ḥikāyet:** Mülūkden biri ṭopraḳ yemege muᶜtād idi. Çünki eṭibbā (6) u hükemā mażarratın beyān idüp defᶜi-ile taḳyyüd itdiler. Müfīd olmadı. (7) Bir gün ehlu'llāhdan biri ziyāretine gelüp inḥirāf-ı mizācınıñ sebebin (8) suᵓāl itdükde ekl-i gilden pāy-ı ḳudret der-gil ve dāġ-ı ḥayret ber-dil (9) idigün iᶜlām eyledi. Ol ᶜazīz eyitdi "Ḳanı şāyeste-i şān-ı şāhān (10) olan ᶜazm-ı dürüst ü kāmil ki hiç bir mānicᵉ ānı menᶜ idemez. Pādişāh (11) bu güftār-ı ṣıḥḥat-şiᶜārdan müteᵓeşşir olup ᶜazm itdi ki bir daḫi ṭopraḳ (12) yemeye. Ol ᶜaẕīmet-i ṣaḥīḥa berekātıyla ḫalāṣ bulup ṣıḥḥat buldı.

(13) **Beyt**: هر آنه که پای طلب در طریق عزم نهد

(14) بتختکاه بزرکی رسد بکام نخست[345]

(15) **Ḳıṭᶜa:**

Ḥażret-i sulṭān Aḥmed Ḫān-ı İskender-serīr

(16) Her umūrında idüp ᶜazm-ı dürüsti iltizām

(17) İḫtilāl-ı ᶜālemi defᶜ itdi saᶜy-ı tāmı-ile

(18) Virdi ᶜazm u ḥazmla dehre niẓām u intiẓām

(19) On Üçünci Bāb Cidd ü Cehd Beyānındadur

(20) Cidd taḥṣīl-i meṭālibe saᶜy u şitāb ve cehd iktisāb-ı meḳāṣıd u (21) meᵓrebde meşāḳḳ u metāᶜibe taḥammül ü irtikābdur. Bu ṣıfat-ı seniyye tābiᶜ-i himem-i (22) ᶜaliyyedür. Ṣāḥib-i ᶜazīmet olan merd-i meydān-ı ġayret bir muḳteżā-yı (23) ᶜulüvv-i himmet irtikāb-ı meşāḳḳ-ı şāḳḳadan ḫaşyet eylemez. Eger cidd ü cehd (24) ile fāᵓiz-niṣāb-ı merām olur ise fe-bihā muḳadder degil ise bāri ᶜinde'l- (25) ᶜuḳalā ᶜöẕri vāżıh ve mertebe-i ᶜulüvv-i himmeti cümle żamāᵓire hüveydā vu lāyiḥ **[21]** (1) olur. Hükemā-yı Hind emṡālinde mezkūrdur ki bir mūr-ı żaᶜīf bir püşteyi (2) cāy-ı āḫare naḳle şurūᶜ eyledükde bir mūrġ güẕār iderken bu keyfiyyeti (3) görüp müteᶜaccibāne "Bu ne kār-ı düşvārdur ki kemer-beste-i ᶜazīmet olmuşsun" (4) deyü suᵓāl eyledi. Mūr cevāb virdi ki "Benī nevᶜimden biriniñ dil-dāde-i (5) muḥabbeti yem ṭalebkār-ı viṣāl

[345] Her ān ki pāy-ı ṭaleb der-ṭarīḳ-i ᶜazm nehed / Bi-taḫt-gāh-ı büzürgī resd bi-kām-ı nüḫst
Kim ki azimet yoluna talep ayağını atarsa, ilk nefeste büyüklük tahtına çıkar.

olduḳda bu şarṭı der-pīş eyledi. Ben daḫi (6) ṭavᶜ u rıżā ile ᶜazm ü cezm eyledüm. Ḥāla ol şarṭı mürāᶜāta cidd (7) ü cehd üzereyim. Ya maṭlabım ḳarīn-i ḥuṣūl ya ᶜöẕrüm erbāb-ı himmet ḳatında (8) maḳbūl olur.

Naẓm:

من طریق سعی می آرم بجا (9)

لیس للانسان الا ما سعی

ور نشد از جهد من کاری تمام (10)

من دارن معذور باشم والسلام[346]

(11) **Neṯr:** Mervīdir ki Ferīdūn mebādī-i eyyām-ı salṭanatda ebedī-i müteġalibede (12) olan memālikiñ feṭḥ ü tesḫīri endişesine düşüp erkān-ı devlet (13) ile meşveret eyledükde baᶜżıları eyitdi "Ey şehr-i yār-ı kāmkār ve ey (14) pādişāh-ı bülend-iḳtidār memleketiñ envāᶜ-ı tecemmül ü şevketle ārāste (15) ve salṭanatıñ eṣnāf-ı ᶜadālet ü refāhiyyet ile pīrāste iken bī-īcāb-ı (16) mūcib taḥrīk-i ġubār-ı fitne nā-münāsib ve bī-sebeb-i iḳtiḥām-ı maḫāvif (17) ü mehālikiñ ḫilāf-ı muḳteżā-yı reᵓy-i sāᵓibdür." Ferīdūn buyurdı ki (18) "Huṣūl-ı āmālde rekūb-ı ehvālden teḥāşā denāᵓet-i himmetden nāşīdür. Şeyᵓ-i (19) yesīr ile iktifā muḳteżā-yı ṭabāyıᶜ-ı behāyim-i çerende ve iḫtiyār-ı ᶜuzlet (20) ü inzivā şanāyiᶜ-i mesākin ve ᶜacāyiz-i ser-efgendedür. Cidd ü cehd ile (21) taḥṣīl-i āmāl kār-ı merdān-ı merd ve pīşe-i şīr pīşe-i neberdür.

Beyt: از مشقت چرا بر اساید (22)

هر که همت جهانبانیست[347]

Ḥikāyet: (23) Yaᶜkūb-ı Leyṯ bidāyet ḥālinde irtikāb-ı maḫāvif idüp bir ān āsāyiş (24) itmezdi. Aḥbābı didiler ki "Sen ehl-i bāzārdan bir merd-i ṣaffār (25) ve rūygirlik ile evḳāt-güẕārsıñ. Beyhūde bu nice renc ü zaḥmeti **[22]** (1) niçün iḫtiyār

[346] Men ṭarīḳ-i saᶜyī mī ārem be-cā / Leyse li'l-insāni illā mā saᶜā
Ver ne-şūd ez cehd-i men kārī temām / Men derān maᶜẕūr bāşem ves'-selām
Ben çaba yolunu tutmaktayım, insan ancak çalıştığına erişir.
Eger benim çabamdan bir iş tamamlanmazsa, ben ondan mazurum ves'-selam.

[347] Ez meşaḳḳat-ı çerā ber-āsāyed / Her ki rā himmet cihān-bānīst
Kim bu âlemde hükümdar olursa meşekkatten rahatlık süremez.

idersiñ?" Cevāb virdi ki "Ḥayfdur ki ᶜömr-ı ᶜazīz (2) miss ü āhen ışlāḥına maṣrūf ola. Cidd ü cehd iderim veche-i (3) teveccühüm bir ṣanᶜata tevcīh idem ki anda baña bir eḥad müşārik olmaya." (4) Didiler "Bu ḫayāl-ı muḥāl ᶜadīmü'l-iḫtimāldur." Yaᶜkūb eyitdi "Bilürüm (5) bu kār-ı düşvār maḳūle-i muḥālden görinür. Ammā cidd ü cehd ile (6) ṭaleb-i meᶜālīde itlāf-ı vücūd ṣanāyiᶜ-i sāfilede taẕyīᶜ-i evḳāt (7) itmeden aḥsendür." Lā-cerem meyāmin cidd ü cehd ve himmet-bülend ile mālik-i (8) tāc u dīhīm ve fermān-fermā-yı memālik ü eḳālīm oldı.

Beyt: می باش (9) بجد و جهد درکار

دامان طلب زدست مکذار[348]

Ḥikāyet: Mülūkden (10) biri ferzendin serdār idüp muḥārebeye gönderdi. Şehzāde (11) eṣnā-yı rāhda gāh gāh zırhın püştınden çıḳarup istirāḥat (12) iderdi. Melik bu keyfiyyetden āgāh olup nāme gönderdi ki "Ey nūr-ı (13) dīdem Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīn ᶜizzeti külfet ü meşaḳḳate ḳarīn ve ẕilleti (14) āsāyīş ü rāḥata refīḳ idüp ᶜizzeti mülūke ve ẕilleti reᶜāyāya erzānī (15) buyurmuşdur. Bu iki emriñ bir yerde ictimāᶜı ᶜadīmü'l-iḫtimāldur. Gerekdür ki (16) iḫtiyār-ı meşaḳḳat-ı ᶜizzet idüp āsāyiş ü rāḥatı reᶜāyāya ībdāᶜ idesiñ. (17) Cidd ü cehd vesīle-i ḥuṣūl-ı āmāl oldıġı gibi żıddı ki beṭālet (18) ü keseldür. Bāᶜiṣ-i indirās esās-ı devlet ü salṭanatdur ve müriṣ-i inᶜikās (19) taḫt-ı saᶜādet ü rāyet-i şevketdür. Ālī Ṭāhir'den sebeb-i zevāl-i eyālet (20) ü devletleri suᶜāl olundukda cevāb virdi ki "Şarāb-ı şeb ve ḫᵛāb-ı (21) bāmdād yaᶜni ᶜīş u nūş ve āsāyişe iştiġāl ve cidd ü cehd ile (22) temşiyet-i mehām-ı memleketde tekāsül ü ihmāl sebeb-i zevāl-ı devlet ü iḳbāl (23) ve bāᶜiṣ-i intiḳāl-ı salṭanat u iclāl oldı.

Beyt: (24) بنای دولت خود آنکسی خراب کند

(25) که شام می خورد و صبحکاه خواب کند[349]

[23] (1) **Ḳıṭᶜa:**

[348] Mi-bāş cidd ü cehd der-kār / Dāmān-ı ṭaleb zi-dest-i me-güẕār
Her işte çaba ve gayret sahibi ol, talep eteğini elden bırakma

[349] Binā-yı devlet-i ḫūd ān kesī ḫarāb kuned / Ki şām mī ḫūrd ve ṣubḥ-gāh ḫᵛāb kuned
O kimse ki akşam yiyip içip sabahlayarak uyanan devlet binasını harab eder

Resm-i cidd ü cehdi taᶜlīm eyleyüp ferzendine

(2) Pend içün bu beyti inşāḍ eylemiş bir pādişāh

(3) لذت شاهی ترابس راحت دکیر مجوی

(4) با وجود سلطنت سرمایهٔ دکر مخواه[350]

(5) **On Dördünci Bāb Ṣebāt Beyānındadur**

(6) Ṣebāt mühimmāt u umūrda ber-ḳarār olmakdur. Meyāmin-i berakātı müṣmir ü fevāᵓid-i (7) felāḥ u necātı müntecdür. Her kimse ki bünyān-ı saᶜādetiñ inhidāmından emīn (8) olmak isteye gerekdür ki binā-yı umūrın esās-ı ṣebāt üzere vażᶜ (9) eyleye. Merd-i ṣābit-ḳadem oldur ki rāh u rūşenden vesāvis ü evhām ile (10) münḥarif olmaya. Ṭarīḳ-ı necāt ve devām-ı ṣebātdan ġayrı ile bulunmaz. ᶜAlāmet-i (11) ṣebāt iki nesnedür. Evvelkisi bir emre ki şürūᶜ ide itmāma irişdire. (12) Ḳayṣer-i Rūm Nūşirevān'dan sebeb-i beḳā-yı salṭanat nedür deyü suᵓāl (13) eyledi. Nūşirevān eyitdi "Hergiz beyhūde söylemem ve her mühimmi ki (14) fermān idem encām-peẕīr olmadukça āsāyiş eylemem." Ḳayṣer eyitdi "Ḥukemā-i (15) Yūnān daḫi böyle buyurmuşlardur ki:

Ḳıṭᶜa: (16) هر طرح که افکنی چو مردان

جهدی بکن و تمام کردان

یعنی علمی که برفرازی (17)

بایِد که دیکر نکون نسازی[351]

(18) İkincisi bir söz ki ṣādır olduḳda naḳīżine tekellüm olunmaya. Kütüb-i (19) tevāriḫde meẕkūrdur ki Sulṭān Maḥmūd Ġaznevī eṣnā-yı rāhda (20) bir ḥamālı gördi. Bir seng-i girānī yüklenmiş gider. Merḥamet eyleyüp (21) "Bu ṭāşı yere ḳoyıvir" deyü

[350] Leẕẕet-i şāhī terābes rāḥat-ı dīger mecvā / Bā-vucūd-ı salṭanat sermāye-i dīger meḫvā
Etme başka sermeyeyi talep var iken saltanat / Padişahlık lezzeti yeter gayrı isteme rahat

[351] Her tarḥ ki efkenī çū merdān / Cehdī bikūn ve temām kerdān
Yaᶜnī ᶜilmi ki ber-firāzī / Bāyed dīger nekūn ne-sāzī
Bir işe başlamayı niyet edersen, çaba gösterip onu tamamlamaya çalış
Yani işlerin en yücesi ooluncaya kadar çabalamaya deavm et

buyurdılar. Ḥamāl ol sengi nihāde-i şāh-rāh (22) eyledi. Her bār ki devvāb u sütūr ol maḥalden murūr ideler zaḥmet (23) çeküp remīde olurlardı. Ḫavāṣṣ-ı nüdemādan baᶜżıları vaḳt-ı (24) fırṣatda ol sengiñ maḥẕūrātın beyān ve cāy-ı āḫare naḳlin istīẕān (25) itdiler. Pādişāh buyurdılar ki "Lisānımızdan cāri olan lafẓıñ **[24]** (1) ḫilāfını fermān eylesek ḫalḳ ᶜadem-i ṣebātımıza ḥaml iderler." Menkkūldur ki (2) baᶜd-ı vefāte evlādı daḫi ol ṭāşı yerinden ḳaldırmadılar.

(3) **Ḳıṭᶜa:**

(4) سخن شاه شاه هر سخن است

بهمه حال پاس باید داشت

تا نکردد نقیض ان ظاهر

باید انرا بلوح دل بنکاشت[352]

(8) **Rubāᶜī**

(9) Ṭırāzende-i levḥ-i ḫulḳ-ı nīkū

(10) Bunı itdi ser-name-i zīb-i merām

(11) Ṣebāt oldı tāc-ı kelām-ı mülūk

(12) Kelāmü'l-mülūk mülūkü'l-kelam[353]

(13) **On Beşinci Bāb ᶜAdālet Beyānındadur**

(14) ᶜAdl dād-ı maẓlūmānı virmek iḥsān cerāḥāt-ı mecrūḥāna merhem-i rāhat (15) irgürmekdür. [354]ان الله یعمور بالعدل والاحسان Āyet-i Şerīf'i ile (16) mertebe-i vucūbı mübeyyen [355]وعدل ساعة خیر من عیبادة سبعین سنة ḥadīṯ-i (17) münīfi ile ᶜaẓm-ı ecr ü fażīleti

[352] Süḫan-ı şāh şāh-ı her süḫan est / Be-heme-ḥal pās-bāyed daşt
Tā niger-ded naḳīż ān ẓāhir / Bāyed envār-ı bi-levḥ-i dil be-nigāşt
Padişahların sözü sözlerin padişahıdır, her halde yerine getirilmeli
Ta ki zıddı açığa çıkmadıkça, o sözü gönül levhasına nakşet

[353] Meliklerin kelamı, kelamın da melikleridir.

[354] "İnne'llāhe yeᵓmuru bi'l-ᶜadli ve'l-iḥsān…" "Şüphesiz Allah, adâleti, iyilik yapmayı emreder…", Nahl, 16/90.

[355] Bir saat adâletle hükmetmek yetmiş yıl ibadet yapmaktan üstündür.

muᶜayyendür. Netīce-i ᶜibādet ᶜābide ḥāṣıla (18) fāᵓide-i ᶜadālet ḫavāṣṣ u ᶜavāma vāṣıladur. Ṣevāb-ı ᶜadl u dād (19) bīrūn-ı güncāyiş-i taᶜdāddur. Menāhic-i erbāb-ı dīn ü devlet ve meṣāliḥ-i (20) aṣḥāb-ı mülk ü millet berekāt-ı ᶜadl-ile ber-murād olur.

Ḥikāyet: Selātīnden (21) biri ziyāret-i Beytullāhi'l-Ḥarām'a iḥrām-bend-i ᶜazīmet olduḳda erkān-ı (22) devleti basṭ-ı maḥẕūrāt-ı ᶜadīde ile menᶜ eylediler. "Çünki bu saᶜādet (23) müyesser olmaz. Bāri iktisāb-ı meṣūbātı içün bir tedbīr idiñ" didi. (24) O diyārda gūşe-güzīn zāviye-i ᶜuzlet bir dervīş-i ṣāḥib-i kerāmet (25) var idi ki şerāᶜiṭi ile altmış ḥacc itmiş idi. Ṣāyed bir ḥacc ṣevābı **[25]** (1) iştirā oluna deyü sevḳ olunduḳda pādişāh bi-nefsihī ḫānḳāh-ı dervīşe (2) varup ᶜarż-ı merām siyāḳında dervīş eyitdi. "Eger dirhem ü dīnār ile (3) beyᶜ olunsa her ḫaṭvesin dünyā vü ma fī-hāya virmem. Ancaḳ bir sāᶜat (4) ᶜadl-ile itdigiñ hükūmet ṣevābın virirseñ altmış ḥaccıñ daḫi ṣevābını (5) sana hībe iderim." Bundan maᶜlūm oldı ki selāṭīn-i ᶜiẓām-ı efḍal (6) ᶜibādet-i edā-i farīżadan soñra ᶜadāletdür. Feżāᵓil-i ᶜadāletden (7) bu nükteyi beyān kifāyet ider ki ᶜādiliñ bir fāᵓidesi görülmemiş ise de (8) ᶜālemiñ maḥbūbı ve ẓālimiñ bir żararı müşāhide olunmamış ise de (9) kāffe-i benī ādemiñ menfūr u menkūbıdur. Bu ḥāle şāhid-i fāṣıl Ḥaccāc-ı (10) Ẓālim ile Nūşirevān-ı ᶜādildür. Nūşirevān-ı āteş-perest yād olunsa (11) ᶜadl sebebi ile taḥsīn ve Ḥaccāc müslim ẕikr olunsa ẓulmı vāsıṭasıyla (12) nefrīn iderler.

Beyt: داد کری شرط جهانداریست

دولت (13) باقی زکم آزار یست[356]

ᶜAbdullāh Ṭāhir püserine pend idüp buyururlardı ki (14) "Mā-dām ki bisāṭ-ı ᶜadl ve firāş-ı inṣāf eyvānımızda küsterānīde ola (15) ḫānedān-ı iḳbālimiz āsīb-i zevālden masūnu's-sāḥadur."

Beyt: تا پای (16) پادشاه بود در بساط عدل

بر فقر او نهاده بود تاج سروری[357]

[356] Dād-gīrī şarṭ-ı cihān-dārīst / Devlet bāḳī zi-kem āzārīst
Adâlet cihangirliğin şartıdır, devlet de en az zülun ile bakidir

[357] Tā pāy-ı pādişāh buved der-bisāṭ-ı ᶜadl / Ber farḳ-ı o nihāde-būd tāc-ı serverī
Padişahın ayağı adâlet halısında olduğu müddetçe, başında padişahlık tacı mukarrer olur

(17) **Neṯr:** Pādişāh-ı ᶜādil sāye-i luṭf-ı Ḫudā'dur. Tāb-ı āfitāb-ı ẓulm u ḥarāret-i (18) şerāret-i sitemden dil-sūḫte vü āzürde olanlar ol ẓıll-ı ẓalīl-i emn ü emāna (19) ilticā idüp āsāyiş ü ārāmiş iderler.

Beyt: شاه عاد سایهٔ لطف (20) حقست

هر که دارد عدل لطف مطلقست[358]

Neṯr: Ḥükemā (21) buyurmuşlardur ki ᶜadl beyne'l-enām tesviyedür. Yaᶜni bir gurūhı āḫare (22) teslīṭ itmeyüp her ṭāᵓifeye ᶜalā merāṭibihim muᶜāmele buyrulmaḳdur. Zīrā ḫuddām-ı (23) selāṭīn-i ᵓiẓām dört nevᶜidür. Evvel ehl-i şemşīrdür ki ṭavāᵓif-i (24) ᶜaskeriyyeden ᶜibāretdür. Ānlar āteş meṯābesindedür. İkinci ehl-i ḳalem ki (25) vüzerā vu ᶜulemā vu küttābdür. Ānlar havā muḳābilidür. Üçünci ehl-i muᶜāmele ki **[26]** (1) tüccār ve ehl-i ṣanāyiᶜdür. Bunlar āb menzilesindedür. Dördünci ehl-i (2) zirāᶜat ki aṣḥāb-ı ḳarī vü reᶜāyādur. Ānlar ḫāk mertebesindedür. Pes (3) bunlardan her biri āḫare ġalebe ide mizāc-ı devlete inḫirāf u iḫtilāl-i (4) muteṭarıḳ ve ṣalāḥ-ı ᶜālem ve niẓām-ı aḥvāl-ı benī ādem perīşān ve müteferriḳ olur.

(5) **Ḳıṭᶜa:**

هر یکه راز خلق مرتبه ایست

پیش ازین دور یافته تعین (7)

هر کسی را جای خود بنشان

پس بدولت بجای خود بنشین[359] (9)

(10) **Neṯr:** Feżāᵓil-i ᶜadāletden biri daḫi budur ki eczā-yı vucūd-ı sulṭān-ı (11) ᶜādile ḫāk taṣarruf idemez. Bir gün bu ḫuṣūṣ Meᵓmūn Ḫalīfe (12) meclisinde müẕākere olundı. Ḫalīfe istikşāf-ı ḥāl içün Medāyin'e (13) gidüp ḳabr-ı Nūşirevān'ı keşf itdirüp gördi ki bir pādişāh-ı ᶜadālet-i (14) intisāb-ı güyādur. Ḫᵛāb aṣlā vücūdına taġayyür

[358] Şāh-ı ᶜadl sāye-i luṭf-ı Ḥaḳḳ est / Her ki dāred ᶜadl-ı luṭf-ı muṭlaḳ est
Adâletli padişah Allah'ın lutfunun gölgesidir, kim ki adâletle davranırsa mutlak lutufdur

[359] Her yekī rā ez ḫalḳ mertebe āyist / Pīş ezīn dūr yāfte taᶜyīn
Her kesī rā cāy-ı ḫūd be-nişīn / Pes be-devlet be-cāy-ı ḫūd be-nişīn
Mahlukattan herkesin bir mertebesi var, fıtrat günü tayin oldu
Herkes kendi yerini bulur, devletle makamına oturur.

gelmemiş. Engüştinde (15) üç ḫātem var. Birinde "Dost u düşmana mudārā eyle" ve birinde (16) "Bī-meşveret-i ḫıred-mendān bir emre şurūᶜ eyleme" ve birinde "Reᶜāyāya riᶜāyet(17) eyle" deyü naḳş olunmuş ve yanında bir levḥ-i zerrīn var. Kilk-i ḥikmet ile (18) nūşte ki "Her pādişāh-ı şāḥib-i intibāḥ ki rifᶜat-ı menzilet ve vüsᶜat-ı memleket (19) ister ᶜulamāya taᶜzīm ü merḥamet ve ṣıfat-ı ᶜadl-ile ittişāfa himmet eylesin." (20) Meᵓmūn-i kerem-maḳrūn ol neṣāyiḥi ʂebt-i ṣaḥīfe-i derūn idüp turāb-ı (21) daḫmeyi ᶜabīr-alūde pūşīde itdirdi. Ḥavāṣṣ-ı nüdemādan biri eyitdi. (22) "Kāfīr-i ᶜādil ḫāṣṣiyyet-i ᶜadl-ile āsīb-i ḫākden emīn ola şeref-yāfte-i (23) devlet-i İslām olan melik-i ᶜādil ᶜuḳūbatı ᶜuḳbā ve nāyire-i nīrāndan meᵓmūn (24) olsa ᶜaceb midür? Ḫalīfe bu kelām-ı ḫayr-encāmdan memnūn olup ʐeyl-i (25) veṣāyā-yı meʐkūra taḥarrīye berīn fermān eyledi.

Beyt: **[27]** (1) عدل در نیاکونام کند

در قیامت خوب فرجامت کند[360]

Cümle-i erkān-ı ᶜadāletden (2) biri kelimāt-ı dād-ḫᵛāhānı semᶜ-i cānla ışġā ve ḫāḳcetlerin revā itmekdür (3) ve zekāt-ı salṭanat fuḳara u żuᶜafāᵓla mükāleme ve ḥüsn-i muᶜāmele idüp (4) ṭarīḳ-i rıfḳ u müdārāya gitmekdür.

Beyt: نظر کردن بدرو یشان (5) بزرکی را منا فی نیست

سلیمان با چنان حشمت نظرها داشت (6) با مورش[361]

Ḥikāyet: Şehriyār-ı dāru'l-mülk-i Çīn zīver-i ᶜadl-ile ārāste (7) ve ṣıfat-ı naṣfetle pīrāste idi. Bi-emri'llāh-i Teᶜālā kuvvet-i sāmiᶜasına (8) żaᶜf u fütūr gelüp istiġāʂe-i maẓlūmāni istimāᶜ idemez oldı. (9) Fermān eyledi ki dād-ḫᵛāhāndan ġayrı kimse câme-i siyah lābis olmaya ki (10) sāᵓirinden imtiyāz ile temşiyet-i umūrlerine ihtimām oluna.

Beyt: (11) سریراوردی بدولت پای مردی کن بلطف

[360] ᶜAdl-ı der-dünya nikū-nām kuned / Der-ḳıyāmet ḫūb fercāmet kuned
Adâlet kişi için dünyada güzel bir nam, ahirette de güzel bir akibet bırakır

[361] Nazar-kerden be-dervīşān büzürgī ra menâfi nist / Süleyman bā-cunān ḥaşmet naẓarhā daşt bā-mureş.
Dervişana nazar etmek yüceliği düşürmez, Süleyman haşmetliğine rağmen karıncaya nazar etmiştir.

دست رس (12) دادت خدا افتاد کانرا دست کیر[362]

Ḥikāyet: Melikşāh-ı Selçūḳī bir gün (13) seyr ü şikār ve geşt ü güẕār iderken bir miḳdār āsāyiş içün nehr-i (14) zinde-rūd kenārında bir merġzāre nüzūl itmişdi. Ḫuddām-ı selāṭīnden (15) biri kenār-ı cūy-bārda bir gāv bulup fi'l-ḥāl ẕebh ü kebāb eyledi. (16) Meger ol gāv bir pire-zeniñ idi ki kendü ile dört nefer-i yetīmiñ medār-ı (17) maᶜīşeti ol gāvıñ şīrine mevḳūf idi. Pīre-zen bu ḥālden (18) āgāh olup ser-cisre geldi. Pādişāh kevkebe-i ᶜazīmet ve devdebe-i (19) ḥaşmetle murūr iderken ᶜinān-ı esbin girift idüp eyitdi. "Ey (20) püser-i Alparslān dādımı bu cisr-i zinde-rūdda virmezseñ ᶜizz ü celāl-i (21) aḥadiyyet ḥaḳḳı'çün ser-cisr-i ṣırāṭ-ı müstaḳīmde tā ḥaḳḳım iḥḳāḳ (22) olunmaya dest-muḫāṣameti dāmeniñden ḳatᶜ eylemem. Fikr eyle bu iki cisriñ (23) ḳanġısını iḫtiyār idersiñ." Sulṭān-ı ᵓālī-şān bu kelām-ı dehşet-(24) engīzi istimāᶜ idecek kemāl-ı ḫavf u hirāsetden pīyāde olup "Ey (25) māder-i ᶜazīz ol cisriñ cevābına ṭāḳatım yokdur. Saña kim ẓulm eyledi **[28]** (1) beyān eyle ki iḥḳāḳ-ı ḥaḳḳ ideyim" didi. Pīre-zen mācerāyı ᶜalā-mācerā (2) taḳrīr idicek. Ġulāma siyāset fermān idüp ol gāvdan bedel (3) yetmiş gāv iḥsān ve envāᶜ-ı mekārim ü inᶜāmla ḫoş-nūd u şādān eyledi. (4) Ol pādişāh vefāt itdükde henūz pīre-zen ḥayātda idi. Bir gice (5) ḳabri üzerine gelüp rūy-ı niyāzı dergāh-ı çāre-sāz-ı bī-enbāze tevcīh (6) idüp eyitdi: "İlāhī bu ḳūluñ ki bu ḫāk içindedür. Ben dermānde (7) oldıġım vaḳt dest-gīr olmuş idi. Ḥālā ol dermāndedür. Kemāl-ı keremiñle (8) dest-gīri ol. Ben bī-çāre iken ol ᶜacz-ı maḫlūḳıyyet ile baña raḥm eyledi. (9) Şimdi ol bī-çāredür. Sen ḳuvvet-i ḥālıḳıyyetle ve cūd ü merhametle raḥmet (10) ve ᶜafv u maġfiret eyle." Bu eṣnāda ṣulehādan biri şāhı vāḳᶜasında (11) gördi. Aḥvālinden suᵓāl itdükde pīre-zen-i dād-ḫᵛāhıñ duᶜāsı (12) feryād-ı resm olmasaydı çengāl-ı ᶜiḳāb-ı ᶜuḳūbatdan ḫalāṣ olmazdım" (13) didi. Erkān-ı ᶜadāletden biri daḫi muḥāfaẓa-i emr-i İlāhī'dür. Yaᶜni ᶜadāleti (14) aḥkām-ı şerīᶜate muṭābıḳ ve ḥāl-ı ḫışm ü rıżāda cānib-i ḥaḳḳdan (15) ᶜudūl itmeyüp emrin fermān-ı Ḫudā'ya muvāfıḳ itmekdür. Bālā-terīn-i aḥkām ḥükm-i melik-i ᶜAllāmdur. الا له الحكم وهو اسرع الحاسبين[363]

[362] Ser ber-āverdī be-devlet pāy-ı merdī kun be-luṭf / Dest-res dādet Ḫudā uftād ki ān ra dest-gīr
Devletle serfiraz oldu öyle ise lütuf ile mertliğe göre davran, Allah sana el uzattı, sen de düşkünlere.

[363] "…elā lehu'l-ḥukmu ve huve esraᶜu'l-ḥāsibīn…" "…Bilesiniz ki O, hesap görenlerin en seri olanıdır…" En'am 6/62

Beyt: (17) هر جا که پادشاهی و سلطان وسرور یست

محکوم آستان در کبریای (18) اوست[364]

Ḥikāyet: ᶜAhd-ı ḫilāfet-i Meᵓmūn-i kerem-maḳrūnda bir kimse (19) cürm idüp firār eyledi. Birāderin aḫẕ itdiler. Ḫalīfe ḫitāb-ı (20) ᶜıṭāb-āmīz ile eyitdi. "Yā ḳarındāşıñ iḥżār yā-ḫūd ḳatli iḫtiyār eyle." (21) Ol şaḫṣ eyitdi "Bendeleriñden biri bir kimseyi ihlāk murād itse (22) sen ḫalāşına nişān gönderseñ ḳatl idebilür mi?" Ḫalīfe eyitdi (23) "İdemez." "İmdi ben saña bir pādişāhdan nişān getürdüm ki sen ānıñ (24) fermānıyla mesned-ārā-yı serīr-i ḫilāfet ve fermān-fermā-yı memālik (25) ü eyāletsiñ" Ḫalīfe "Nişānıñ nedür?" didükde ولا تزر وازرة وزرا اخرا[365] **[29]** (1) Āyet-i Şerīf'in oḳudı. Meᵓmūn Ḫalīfe müteᵓeṣṣir olup "Nişān-ı muḥkem (2) ve ḳażā-yı mübrem gönderdüñ" diyüp ıṭlāḳ eyledi.

Beyt: (3) حکمی که صادر ست زدیوان لم یزل

خود زهرهٔ مخالفت ان کرابد[366]

(4) **Neṣr:** ᶜAdlıñ bir rükni daḫi ḫulūṣ-niyetdür. Yaᶜni reᶜāyā vü berāyāya ḫayr-ḫᵛāh (5) olmaḳdur. Niyet-i mülūkde teᵓṣīr-i ᶜaẓīm müḳarrerdür. ᶜAdl-ı mülūk-i (6) ḫāliṣu'n-niyye ebr-bārende ve āfitāb-ı münevverdür. Ḥażret-i Şeyḫ Saᶜdī (7) ravḥu'llāhu Teᶜālā buyurmuşlardır:

Beyt: (8) دران کوش تا هر چه نیت کنی

نظر در صلاح رعیت کنی[367]

(9) **Ḥikāyet:** Behrām-ı Gūr bir bāġ kenārına gelüp bāġbāndan āb-ı enār (10) istedi. Bāġbān fi'l-ḥāl bir kāse-i mā-lā-māl getirüp ᶜarż eyledi. (11) Behrām nūş idüp suᵓāl eyitdi ki "Bu bāġdan ḥāṣılıñ ne miḳdārdur?" Baġbān eyitdi "Senevī üç yüz dīnārdur." "Dīvān-ı pādişāhīye nesne (13) virir misiñiz?" didi. Bāġbān eyitdi

[364] Her cā ki pādişāhī sulṭān u server ist / Maḥkūm-ı āsitān der-kibriyāyi ust
Her nerde büyük padişah ve sultan var ise, Allah'ın azametinin eşiğinin mahkumudurlar
[365] "Velā teziru vāziretun vizra uḫrā…" "Günahkâr kimse başkasının günahını çekmez…", Fâtir 35/18.
[366] Ḥukmī ki şadr est zi-divān-ı lem yezel / Ḫūd zehre-i muḫālefet ān kerā-būd
Zeval bulmaz divandan hüküm sadır olursa, hiç kimsenin kahramanlığı muhalefet edemez ona
[367] Der ān güş tā her çi niyet kunī / Nazar der-ṣalah-ı raᶜiyet kunī
Her ne işe edersen niyet, halkın maslahatını gözet

“Pādişāhımız ancak mazrūᶜātdan (14) ᶜöşür alur bāġātdan nesne almaz.” Behrām fikr itdükde memleketimizde bāġ-ı (15) bisyār ve eşcār u kurūm bī-şümārdur. Eger ānlardan daḫi ᶜöşür alınsa (16) raᶜāyāya çendān żarar terettüb itmez. Ḫazīneye nefᶜ-i küllī ᶜāᵓid olur. Pes (17) taᶜşīr-i bāġātı taşmīm eyledi. Bu eşnāda yine ḥarāret ġalibe idüp tekrar (18) āb-ı enār istedi. Bāġbān gidüp mekş-i medīdden ṣonra nīm kāse āb-ı (19) enār getirüp iᶜtiẕār-künān eyitdi. “Ey civān cürm ü taḳṣīr benim (20) degildür. Ẓāhirā pādişāh bu vaḳt endişe-i ẓulm u bidᶜat itmişdür ki (21) berekāt-ı işmār refᶜ oldı. Zīrā ol bir enārdan bir kāse pür olmuş idi ḥālā (22) on enārdan nīm kāse oldı.” Behrām müteᵓeşşir olup ol niyetden rücūᶜ (23) eyleyüp tekrār imtiḥāna āb-ı enār istedi. Bāġbān gidüp der-ᶜaḳab (24) mesrūr u ḫandān evvelkiden firāvān bir kāse āb-ı enār taḳdīm-ile (25) eyitdi. “Ey Civān ᶜacebdür ki şehriyār-ı memleket teġayyür-i niyet ve ferāġat-ı żulm **[30]** (1) ü bidᶜat eylemiş ki fi’l-ḥāl āşār şimāra vāṣıl ve bir enārdan bu ḳadar (2) āb ḥāṣıl oldı.” Behrām ṣūret-i vāḳᶜayı bāġbāna iᶜlām idüp (3) ᶜan-ṣamīmi’l-bāl murāᶜāt-ı merāsim-i ᶜadālete iştiġāl eyledi. Bu ḥikāye-i (4) şirīn ol pādişāh-ı maᶜdelet-āyīnden yādigār ḳaldı. Tā ki selāṭīn-i (5) güzīn ḥişşe-mend olup niyyāt-ı müşmirü’l-berekātların ḳarīn-i iḫlāṣ (6) itmekle zīb-efzā-yı serīr-i saᶜādet-i dāreyn olalar.

Beyt: (7) شاهکه او نیت خود راست کند

یابد زجدا هرچه که در خواست کند[368]

(9) **Neşr:** ᶜAdl aḥsen-i ḫaṣāᵓil ve ẓulm aḳbeḥ-i reẕāᵓil oldığı ḳarār-dāde-i ekārim ü (10) emāşildür. Zīrā ᶜadl beḳā-i mülk-i vüsᶜat-ı memleket ve mevfūrī-i (11) ḫazāᵓin ve maᶜmūrī-i kurā vu medāᵓini mūcibdür. Zulm zevāl-ı mülk ü ḫazāᵓin (12) ü memālik ve veḫāmet-i ḫātimet ü şeᵓāmet-i ᶜāḳibeti müntecdür.

Beyt: (13) Ṣalṭanat ᶜadl-ile olur pāyidār

Kār-ı ᶜālem ᶜadl-ile bulur ḳarār

Neşr: (14) Elḥamdu’lillāh pādişāh-ı ᶜālem-penāh ḥażretleriniñ zamān-ı maᶜdelet-iḳtirānlarında (15) zehr-i āfāᶜī-i ẓulm u iᶜtisāf tiryāk-ı devāᶜī-i ᶜadl u inṣāfla munᶜadim (16) ve bünyād-ı cevr ü bī-dār ḳavāᶜid-i naşfet ü dād ile münhedim āşār-ı

[368] Şāh ki o niyet-i ḫūd rast kuned / Yābed zi-Ḫudā her çi ki der-ḫᵛāst kuned
Bir padişah ki doğru tutarsa niyetini, Yüce Allah hasıl eder her isteğini

(17) reʾfet ve envār-ı merḥametleri aḳṭār-ı cihānı pür-nūr ve miʿmār-ı ʿadl u cūd (18) u mekremetleri füsḥat-serāy-ı ʿālemi maʿmūr eylemişdür.

(19) **Ḳıṭʿa:**

(20) معین دین و دولت حضرت خان احمد عادل

(21) که باشد رایت قدرش فراز قبهٔ خضرا

(22) زمین از عدل او تازه زمان از فیض او خرم

(23) رعیت شاد و ملک آباد و خلق آسوده از غوغا

(24) زهی دارای دین پرورکه برمنشور اقبالش

(25) کشیده کاتب حکم ازل طغرای استعلا[369]

[31] (1) **On Altıncı Bāb ʿAfv Beyānındadur**

(2) ʿAfv ʿinde'l-iḳtidār günahkārdan ʿuḳūbatı terk itmekdür. Bu ḫıṣāl-ı (3) ḥamīde fażīletde cümleden fāiḳdür. Ḥaḳḳ Sübhānehü ve Teʿālā Resūl-i Ekrem (4) ṣalla'llāhü Teʿālā ʿAleyhi ve Sellem Ḥażretleri'n bu ṣıfat-ı seniyye ile ittiṣāfa (5) emr idüp خذ العفو[370] buyurmuşdur. Bināʾen ʿaleyh feṯḥ-i Mekke'de cümle (6) ṣanādīd-i Kureyşi āzāde ve müjde-i ʿafv ile dil-şād buyurdılar. Ḥükemā (7) dimişlerdür ki "Günāh her ne ḳadar keṣīr olur ise de fażīlet-i ʿafv āndan (8) ziyādedür."

Ḥikāyet: Mülūk-i ʿArab'dan bir melik-i kerīm ḥużūruna aḳrabāsından (9) nice kimseyi ḳatl eylemiş bir şaḳī gelüp istiʿfā-yı cerāyim eyledi. Melik (10) istiġrāb idüp "Bu deñlü cürm ü ʿıṣyānıñ var iken nice cesāret (11) itdüñ. Ḥavf-ı intiḳām itmedüñ mi?" didükde ol mücrim "Bā-ifrāṭ-ı ʿafv ü (12) keremiñ bāʿiṣ-i cürʾetim olmuşdur. Günāhım her ne ḳadar ʿaẕīm ise ʿafvıñ (13) āndan aʿẕam idi ki cürm-gerde-i

[369] Muʿīn-i dīn u devlet Haẓret-i Ḫān Ahmed-i ʿādil / Ki bāşed rāyet-i ḳadreş fırāz ḳubbe-i ḫaḍrā
Zemīn ez ʿadl-ı o tāze zemān ez feyż o ḫurrem / Raʿiyet şād ve mülk ābād ve ḫalḳ āsūde ez ġavvā
Zihī dārạ-yı dīn perver ki ber-menşūr-i iḳbāleş / Keşīde kātip ḥukm-i ezel ṭruġrā-yı istiṭlā
Din ve devlet yardımcısı Hazret-i Han Ahmed-i Adil, ki onun kadrinin sancağı kubbet-i hadradan da yücedir. Yeryüzü onun adâletinden, genç zamanında bereketinden seviçlidir, halk sevinçli, devlet ebedi, halk kargaşadan uzaktır. Dininin koruyucusunun yayılan ikbali ne güzeldir, ezeli hüküm yazan kâtip yücelik tuğrasını çekmiştir.

[370] "Ḫuẕi'l-ʿafv(e)…" "Sen afv yolunu tut…" A'râf 7/199.

yaḳīnimdür.” didi. Melik bu kelāmı pesend (14) idüp ṣaḥīfe-i seyyiʾātına ḳalem-i ʿafv ü kerem keşīde ḳıldı. Ḫavāṣṣ-ı (15) nüdemān biri “Bu maḳūle ḫaṣma maḥall-ı intiḳāmda luṭf u inʿāmıñ (16) maʿnāsı nedür?” didükde Melik buyurdı ki “Eger aḫẕ-ı intiḳām eylesem faḳat (17) ben mesrūrü’l-bāl olurum. Ammā müjde-i ʿafv ü keremle ol bī-çāre maḳżīyyü’l- (18) āmāl olup baña dünyāda ẕikr-i cemīl ve āḫiretde ecr-i cezīl ile bāʿiṯ (19) olur.

Mışraʿ: در عفو لذتیست که در انتقام نیست[371]

(20) Meʾmūn Ḫalīfe’den menḳūldur ki “Eger ʿāmme-i enām ʿafv-ı cerāyim ü āṯāmdan (21) ne mertebe müteleẕẕiẕ ü maḥẓūẓ idigimize āgāh olaydı dergāhımıza (22) günāhdan ġayrı tuḥfe ile gelmezler idi.”

Ḳıtʾa: (23) مجرم کراین دقیقه بداند که دمبدم

(24) مارا چه لذتیست بعفو کناهکار

(25) همواره ارتکاب جرایم کند بعفو

[32] (1) پیسته نزد ماکنه آرد با عتذار[372]

(2) İskender Arāsto’dan suʾāl itdükde “Filān mücrim ḥaḳḳında ne dirsüñ.” (3) Ḥakīm-i ʿālī-cenāb cevāb-ı bā-ṣavāb verdi ki “Ey pādişāh-ı mükerremet-penāh (4) eger cürm ü günāh olmasa aʿlā-yı fażīlet ki ṣıfat-ı ʿafvdur kimseden (5) ẓāhir olmazdı.

Beyt: کناه آینهٔ عفو و رحمتس ای شیخ

مبین بچشم (6) حقارت کناهکار انرا[373]

[371] Der-ʿafv leẕẕet ist ki der-intḳān nist
Afv etmekte intikamda olmayan bir lezzet vardır.
[372] Mücrim ger īn daḳīḳa bi-dāned ki dem-be-dem / Mā rā çi leẕẕet ist be-ʿafv-ı günāh
Hemvāre irtikāb-ı cerāyim kuned be-ʿafv / Peyveste nezd-i mā günah āred be-ʿitiẕār
Eger mücrin afv ederken bulduğumuz lezzetin sırrına vakıf olsaydı
Sürekli günah işlerdi afv olmak için, özrünü beyan edip daima yanımıza günah getirirdi
[373] Günāh āyīne-i ʿafv u raḥmet est ey şeyḫ / Mebīn be-çeşm-i ḥaḳāret günāh-kārān-rā
Ey şeyh günah afv ve rahmet aynasıdır, onu hakaret gözü ile görme

Neṯr: ᶜAvfıñ memdūḥiyyeti ᶜinde'l-iḳtidārdur. (7) [374]الاصاغر والاكابر يعفون ve ᶜādet-i selāṭīn-i kişver-küşā (8) ve ṭarīḳa-i ḫavāḳīn-i memleket-pīrā berā-yı şükrāne-i iḳtidār günāhkārān-ı (9) ḫaclet-zedeyi beşāret-i ᶜafv ile dil-şād u kāmkār itmekdür.

Beyt: (10) زابتدای دور آدم تا بدور پادشاه

از بزرکان عفو بو دست (11) ازفرودستان کناه[375]

Neṯr: ᶜAyn-ı īfāᵓla ᶜafv-ı Ḫudā-yı müsteᶜāna kemāl-ı (12) iḥtiyācın müşāhede ve iẕᶜān eyleyen merd-i mekremet-nişān şıfat-ı ᶜafv (13) u ṣafḥı şiᶜār idüp ferdi cürm ü taḳṣīr ile muᵓāḫaẕe eylemez. (14) Memdūḥiyyet-i ᶜafv umūr-ı meşrūᶜadadur. Muġāyyir-i emr-i şerīᶜat (15) olan ḫuṣūṣda ᶜafv āṯām-ı ᶜaẕīmedendür.

Beyt: اکران (17) جرم را حدیست شرعی

نبایت داشت انجا عفو مرعی[376]

(17) **Kıṭᵓa:**

(18) ᶜAfv bir güzīde-i aḫlāḳ

(19) ᶜAfvdur pīşe-i ḫıred-mendān

(20) Ṣıfat-ı ᶜafv ile şeh-i ᶜālem

(21) Oldı ser-defter-i mülūk-ı cihān

(22) On Yedinci Bāb Ḥilm Beyānındadur

(23) Ḥilm aḫlāḳ-ı İlāhī'den maᶜdūddur. Ḳāle'llāh'u Teᶜālā [377]ان الله غفور حليم (24) cümle enbiyā vu evliyā bu ṣıfat-ı seniyyeden ḥişşe-yāb olmuşlardur. Müfside-i (25) īmān ve bedreḳa-i leşker-i şeyṭān olan ṯevret-i ġażabı ḳuvvet-i ḥilm ile **[33]** (1) münhezim ḳılmışlardur. Ḳavī-terīn-i revm-i pehlivān merd-efgen ü ḳahramān-ı (2) ṣaf-

[374] El-eşaġiru ve'l-ekābiru yeᶜfūn. Küçük ve büyükleri afv edin.
[375] Zi ibtidā-yı devr-i Ādem tā be-devr-i pādişāh / Ez büzürgān ᶜafv-ı bū-dest ez furū-destān günāh
Devr-i Adem'den Padişa devrine kadar küçüklerden günah, ululardan afv sadır oldu.
[376] Eger ān cürm rā ḥaddist şerᶜī / Ne-bāyed dāşt-i ancā ᶜafv-ı merᶜī
Eger bir cürme hadd-i şer'i varsa, onda insanların afvı geçerli değildir
[377] "…inne'llāhe ġafūrun ḥalīm." "…Muhakkak Allah ğafurdur, hâlimdir." Âl-i İmrân, 3/155.

şiken degildür. Rūz-āver ve pür-dil ol merd-i kāmildür ki ḥāl-ı ġażabda (3) nefsine mālik ve menhec-i ḥilm ü bürdbāre sālik ola. Ḥalīm ol kimseye (4) dirler ki seylāb-ı kūh-endāz-ı ḫışm ü ġażab binā-yı sarāy-ı temkīn ü vaḳārın (5) raḫnedār ü ḫalel-peẕīr itmeye. Egerçi ṣıfat-ı ḥilm ile ittiṣāf herkese (6) vācibātdandur. Ammā selāṭīn-i ᶜiẕāma ehemm-i mühimmātdandur. Mā-dām ki ḥilm (7) ü vaḳār şiᶜār ve bürd-bārı düstūrkār itmeyeler pīrāye-i bend-evreng-i kāmrānī (8) olamaz. Büzr-i cumhur buyurmuşdur "Ḥilm milḥ-i ḫᵛān-ı aḫlāḳdur. Zīrā ḥilmiñ (9) ḥurūfı ḳalb olunsa milḥ olur. Nemek çāşnī-baḫş-ı ṭaᶜām oldıġı gibi (10) ḥilm zīb-efzā-yı aḫlāḳ-ı efāżıl-ı kirāmdur. ᶜAlāmet-i ḥilm üç nesnedür. (11) Evvel güşāde-rūy ve şīrin-zebān olup bir kimseden ḳavlen ve fiᶜlen (12) bir vaż-ı nā-hem-vār müşāhede eylese müḳābele-i bi'l-iḥsān eyleye. İkinci (13) Bi-nefse tehevvür ü ġażab istīlā itdükde taḥammül ü sukūt ile defᶜ eyleye. (14) Bu ḫaṣlet-i ḥamīde delīl-i iṭmīnān-ı dil ve teskīn-i rūḥdur. Dervīşān-ı (15) sālikān emrāż-ı ġażaba bu dārū ile ᶜilāc iderler. Üçünci haẕm-ı (16) nefs ve keẕm-i ġayẕdur.

Beyt: با تویم که چیست غایت حلم

هر که (17) ز هرت د هد شکر بخشش[378]

Ḥikāyet: Nev-bāve-i būstān-ı velāyet (18) bā-kūre-i bāġistān-ı hidāyet-i sebṭ-i Nebī necl-i velī Ḥażret-i Ḥüseyn bin ᶜAlī (19) raḍıya'llāhu Teᶜālā ᶜanhümā bir gün eşrāf-ı ᶜArab'dan bir cemāᶜatle ṭaᶜām (20) tenāvül iderler idi. Ḫādim elinde olan kāseyi ḫāṭāᵓla düşürdı. (21) Ol ṭaᶜām-ı ḥāre Ḫaẕret-i İmām'ıñ ruḫsār-ı mübāreki üzere rīzān oldı. (22) Ḫaẕret-i İmām veche-i teᵓdīble nigāh-endāz olduḳda ḫādim والكاظمين الغيظ Āyet-i Şerīf'in (24) tilāvet eyledi. "Ya ġulām defᶜ-i ġażab u intiḳām ve seni āzāde ve meᶜūnetiñi (25) āviḫte-i gerdān-ı ihtimām eyledim" deyü buyurdılar. والعافين عن الناس والله يحب المحسنين[379]

Beyt: باشد جزا (1) **[34]** بدي را بدي سهل

اکر مردی احسن الی من اسا[380]

---

[378] Bā toyem ki çīst ġayret-i ḥilm / Her ki zehret dehd-şeker baḫşiş
Sana hilmin ne olduğunu söyliyim: sana zehir verenlere şeker vermektir.

[379] "…ve'l-kāẓimīne'l-ġayẓa ve'l-ᶜāfīne ᶜani'n-nās ve'llahū yuḥibbu'l-muḥsinīn." "…Onlar öfkelerini yenenler, insanları af edenlerdir. Allah iyilik edenleri sever. Âl-i İmrân 3/134.

[380] Bedī rā bedī sehl bāşed ceẓā / Eger merdī aḥsen ilā men asā
Kötülüğe kötülük ile karşılık vermek kolaydır, insanlık güzelliğin süsüdür.

Neşr: Egerçi ḥilm aḫlāḳ-ı (2) ḥamīde ve ḫaṣā'il-i pesendīdeniñ aḥsenidür. Ammā mevāżi'-i mu'īnesi (3) vardur. Ḫışm meẕmūm-ı ḥırṣ u ṭama' u kibrden münba'iṣ olandur. (4) Taḳviyyet-i dīn-i mübīn ve muḥāfaẓat-ı aḥkām-ı şerī'at-ı Seyyidü'l-Mürselīn (5) içün olan ġażab memdūḥ u müstaḥsendür. Maḥall-ı ḫışm ü ḥilmi naẓar-ı (6) tedḳīḳ ile teşḫīṣ u temyīz idüp mevżu'atda isti'māl itmek gerek.

(7) **Ḳıṭ'a:**

(8) Ṣıfat-ı ḥilmle şeh-i 'ālem

(9) Oldı revnaḳ-fezā-yı heft iḳlīm

(10) Haḳḳ budur ḫānedān-ı salṭanata

(11) Gelmedi böyle pādişāh-ı ḥalīm

(12) **Beyt**:

(13) قهر و لطف اندر محل خود نکوست

(14) جای کل کل باش جای خار خار[381]

(15) **On Sekizinci Bāb Ḫulḳ u Rıfḳ Beyānındadur**

(16) Ḫulḳdan murād ḫoş-ḫūy ve rıfḳdan ġaraż mülāyemet ü dil-cūyıdur. (17) Ḫulḳ ḥüsn-i ni'am-ı İlāhī'yeniñ ecell ü a'ẓamı ve ḫaṣā'il-i pesendīdeniñ (18) e'aẓẓ u ekremidür. Īzed-i müte'āl devḥa-i īmānı ḫalḳ u īcād idüp āṯār-ı ḫulḳ (19) u seḫā ile müzeyyen ḳıldı.

Beyt: من ندیدم درجهان جست وجو

(20) هیچ اهلیت به از خلق نکو[382]

Beyt: رفقدر چاره کن رنج و ستم

[381] Ḳahr u luṭf inder mahl-ı ḫūd nikūst / Cây-ı gül gül bāş cāy-ı ḫār ḫār
Kahr ve lutf yerinde güzeldir, gülün yeri gül dikenin yeri dikende güzeldir.
[382] Men ne-dīdem der-cihān cüst ü cū / Hīç ehliyet be ez ḫalḳ-ı nikū
Dünyada arayıp soran hiç görmedim, eyliyetin iyi insanlara verildiğini.

خوش طوترزخمی ملایم هم[383]

Ḥikāyet: Bir ebleh-i bī-idrāk Ḥażret-i (22) ᶜĪsā ᶜalā Nebiyyinā ve ᶜAleyhi's-Selām'dan bir nesne suᵓāl eyledi. Ānlar daḫi (23) luṭf u rıfḳla cevāb virdiler. Ḥicāb itmeyüp nizāᶜa taṣaddī ve sūᵓ-i (24) edebde taᶜaddī eyledi. Īsā ᶜAleyhi's-Selām müteġayyir olmayup mülāyemeti efzūn (25) buyurdılar. Bir kimse aḥvāle vāḳıf olup "Yā Rūḥu'llāh bu ne taḥammüldür ki **[35]** (1) ol ḫuşūnet itdükçe siz mülāyemet idersiz" didi. Buyurdular ki (2) bir feḥvā-yı كل اناء يترشح بما فيه[384] andan ol ṣıfat-ı bed ṣudūr (3) ve benden bu sūret-i ḥasene ẓuhūr ider. Ben āndan ġażab-endūz olmam. (4) Ol benden cāᵓiz ki edeb-āmūz olur. Ben ānıñ fiᵓlinden cāhil olmam (5) ol benim ḫulḳımdan şāyed āḳil olur." Ḥükemā buyurdılar ki ḫulḳ-ı ḥüsn (6) ᶜālāmeti ondur. Evvel iyü ādemler ile ülfet ve sözlerine ᶜadem-i muḫālefet. (7) İkinci bir emrde inṣāf üzere ḥareket. Üçünci ᶜayb-cūy olmamaḳ. (8) Dördünci bir kimseden ẕelle ẓuhūr itse ḥüsn-i vechle teᵓvīl eylemek. (9) Beşinci günāhkār iᶜtiẕār u istiᶜfā itdükde ḳabūl eylemek. Altıncı (10) müzāḥame-i nāsa taḥammül ve cefālarına ṣabr eylemek. Yedinci ḥācetlerin revā ḳılmaḳ. (11) Sekizinci kendü ᶜaybın görmek. Ṭoḳuzuncı ḫalḳa tāze-rū ve küşāde- (12) ebrū olmaḳ. Onuncı ṣiġār u kibār ile mülāṭafet ü mülāyemet üzere muᶜāmele(13) eylemek.

Beyt: با همه خلق جهان خلق پسندیده نمای

که سوی (14) خلد برین راه بران خواهد بود[385]

Neṯr: Zīrā ṭabāyıᶜ-ı ādemī ḫulḳ u rıfḳa (15) ittiṣāl ile ravnaḳ bulur. ᶜĀmme-i enām aṣḥāb-ı rıfḳ u mülāyemetiñ rıżāsında (16) olurlar ve maḥallinde rıfḳla taᶜzīr ü gūş-māl-ı ᶜunfle ḍarabet-i kūpāldan (17) müᵓeṯṯir vāḳiᶜ olur.

Ḥikāyet: Rıfḳ u mudārā ile mevsūm olan mülūk-i (18) kirāmdan biri bir nevᶜ ṭaᶜām ārzū idüp āş-peze ṭabḫın fermān eyledi. (19) Ol daḫi tekellüf-i tām ile ṭabḫ idüp ḥużūra getürdi. Melik ol (20) ṭaᶜāma naẓar-endāz-ı iltifāt olıcaḳ bir meges gördi. Ānı giderdi. Biri (21) daḫi nümāyān oldı. Ṭabᶜına nefret gelüp elin çekdi. Āş-pezi çāġırdup

[383] Rıfḳ der çāre kun renc ü sitem / Hūş ṭūter zaḫmī mülāyim merhem
Rıfk zorluk ve cefâya çâredir, yarayı mülâyemet merhemi iyileştir.
[384] "Kullu ᵓināᵓi yetereşşaḥu bimā fīh." "Her kap içindekini sızdırır."
[385] Bā-heme ḫalḳ-ı cihān ḫulḳ-ı pesendīde nümāy / Ki sūy ḫuld-ı berīn rā hayrān ḫᵛāh būd.
Tüm mahlukata güzel ahlâk göster, ebedi olan cennete uçmakgüzel Ahlâk ile olur

(22) eyitdi “Güzel ṭaᶜām ṭabḫ itmişsiñ. Yarın yine ol ṭaᶜāmı ṭabḫ eyle ammā (23) bi-şarṭ ān ki içinde meges çoḳ olmaya.” Ḥażır meclis bu ḫulḳ-ı zībā (24) ve rıfḳ u mudārāya ḥayrān olup sitāyiş ü taḥsīn itdiler ve āş-pez kemāl-ı şerm (25) ü ḫecāletden mertebe-i helāke ḳarīn oldı.

Beyt: [36] (1) چودر مقابلهٔ جرم لطف بیندر

(2) شود خجل زده و ان خجالت اورایس[386]

(3) **Ḳıṭᶜa**

(4) Ḥüsn-i ḫulḳı-ile pādişāh-ı cihān

(5) Oldı pīrāye-baḫş-ı devlet ü dīn

(6) Ez rıfḳ u reᵓfet ü keremi

(7) Eyledi dehri reşk ḫuld-ı perīn

(8) Ḥaḳḳ Teᶜālā ve cūd-ı pür-cūdīn

(9) Dāᵓimā eyleye ḫaṭādan emīn

(10) **On Toḳuzuncı Bāb Şefḳat u Merḥamet Beyānındadur**

(11) Şefḳat u merḥamet bāᶜiṣ-i selāmet-i dünyā ve vesīle-i saᶜādet-i ᶜuḳbādur. (12) ارحموا من في الارض یرحمکم من في السماء[387] bu maᶜnāya işāret (13) ü īmādur.

Ḥikāyet: Sulṭān Maḥmūd’uñ pederi Sebüktekīn Sulṭān-ı (14) Selçuḳ ḫuddā-mından faḳaṭ bir esbe mālik kimse idi. Evkātı żarūretle (15) güẕerān itmegin dāᵓimā şikāra gidüp her ne peydā iderse ānıñla taᶜayyüş (16) iderdi. Bir gün yine ṣaḥrāda beççesiyle bir āhū görüp ṣayd ḳaṣdıyla (17) irḫāᵓ-ᶜinān eyledi. Āhū gürīzān olmaġla beççei der-kemend idüp şehre (18) müteveccih olduḳda āhū ki beççesin giriftār gördi. Şefḳat-ı māderāne (19) ḥasebi-ile cān-ı şirīninden el yuyup feryād-künān ᶜaḳiblerine

[386] Cū der muḳābele-i cürm luṭf bīned kes / Sūd ḫacl-zede ve ān ḫacelet o ra bes
Cürm karşılığında ihsan gören bir kimsenin utanması ceza olarak ona yeter.

[387] “Erḥamū men fi’l-arżi yerḥamkum men fi’s-semāᵓi” “Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.”

düşdi. (20) Sebüktekīn āhūnuñ bu vaż^{c}ından müte^{ə}es̲sir olup beççeyi āzāde idüp (21) kendü tehī-dest ^{c}avdet eyledi. Ol gice Mefḫar-ı Kā^{ə}ināt ^{c}aleyhi (22) Efḍalu's-Ṣalavāt Hażretleri'n vāḳı^{c}ada gördi. Buyurdılar ki (23) "Ol merḥamet ki āhū ḥaḳḳında senden cilveger oldı. Cenāb-ı Erḥamü'r-Rāḥimīn'iñ (24) rıżā-yı şerīfine muvāfıḳ a^{c}māl-ı ḫālişeden olmaġın rāżı (25) vu ḫoşnūd olup evlādına ḫil^{c}at-ı ṣalṭanat erzānī buyurdı." Gerekdür ki **[37]** (1) ^{c}ibādu'llāha daḫi şefḳat u merḥamet üzere mu^{c}āmeleye sā^{c}y ve ḳavā^{c}id-i (2) ^{c}adl u siyāseti kemā-yenbaġī murā^{c}ī olasın.

Beyt: (3) دست رعایت زرعیت مدار

کار رعیت برعایت سپار[388]

Ne̲şr: (4) Evliyā^{c}u-llāhdan bir ^{c}azīz buyurmuşdur ki "Bir ḥayvāna şefḳat bā^{c}i̲ş-i devlet-i (5) salṭanat ola insāna merḥamet sebeb-i sa^{c}ādet-i dareyn olsa istib^{c}ād (6) olunur mı?

Beyt: اکر رحمت زحق داری تمنا

تو هم بادکران رحمی بفرما[389] (7)

(8) Ḳıṭ^{c}a:

(9) Re^{ə}fet ü şefḳatle ma^{c}mūr itdi mülk-i devleti

(10) Ḥażret-i Sulṭān-ı Aḥmed-i Ḫān vālā-menḳabet

(11) Olalı āyīn-bend salṭanat-ı ^{c}O̲smāniyān

(12) Gelmemişdür böyle şāhen-şāh-ı ṣāḥib merḥamet

(13) **Yigirminci Bāb Ḫayrāt u Müberrāt Beyānındadur**

(14) Temhīd-i ḳavā^{c}id-i ḫayrāt ve te^{ə}sīs-i mebānī-i müberrāt her ṣāḥib-i devletiñ (15) ẕimmet-i himmetine vācibdür. Mesācid ü me^{c}ābid ü medāris ü ḫ^{v}ānḳah u ^{c}uyūn

[388] Dest-i ri^{c}âyet zi-ra^{c}yet medār / Kar-ı re^{c}ayet be-ri^{c}āyet-i sipār
Mesuliyetin altında olanlardan elini çekme, onların işlerini hakkıyla yerine getir.
[389] Eger zi-ḥakk-ı dārı temannā / To hem bādīgerān raḥmī be-fermā
Eger Hakk'tan rahmet temenni edersen sen de halka merhametle hükm et.

(16) u cisūr ve bunlarıñ emṡāli her fiᶜl mebrūr-ı ṣadaḳa-i cāriyedür. Mā-dām ki (17) āṡārı bāḳī ola ṡevābı bānī-i ḫayrıñ rūḥına vāṣıl olur.

Beyt-i ᶜArabiyye: (18) ان آثارنا تدل علينا

فانظروا بعدنا الي الاثار[390]

Neṡr: Ṣāḥib-i (19) baṣīret ki ṣayḳal-ı ināBetle āyīne-i ḫāṭırdan jeng-i ġafleti zedūde eyleye (20) ve cāh u māl maᵓraż-ı fenā vu zevāl ve taᶜadüd-i taġayyür ü intiḳālde idügin ᶜayn-ı (21) īḳānla müşāhede ve iẕᶜān ide. İktisāb-ı meṡūbāt-ı uḫreviyyeye teşmīr-i (22) sāᶜid ihtimām idüp bir feḥvā-yı [391]ان احسنتم احسنتم لانفسكم (23) aᶜmāl-ı ḫayrāt u müberrāt ile tertīb-i mühimmāt-ı bāḳiyāt-ı ṣāliḥāta saᶜy (24) u iḳdām ider. Bu taḳrīb ile nāmı cerāyid-i rūzgār ve ṣafaḥāt-ı edvār-ı leyl (25) ü nehārda ḫayr ile mesṭūr ve nezd-i ekābir ü aṣāġirde ẕikr-i cemīl ile **[38]** (1) meẕkūr olur.

Beyt: چون نمی ماند جهان بيقرار

نام نيكوبه ماند ياد كار[392] (2)

Neṡr: Ḥadīṡ-i Şerīf'de (3) vārid olmuşdur ki aᶜmāl-ı ādemī baᶜde'l-vefāt bi'l-cümle munḳaṭıᶜ olur. İllā (4) üç nesne munḳaṭıᶜ olmaz. Evvel ᶜilm-i nāfiᶜdür ki intifāᶜ oluna. İkinci (5) veled-i ṣāliḥdür ki ānı duᶜāᵓ-i ḫayr ile yād eyleye. Üçünci ṣadaḳa-i (6) cāriyedür ki ḫayrāt u müberrātdan ᶜibāretdür. Mesned-ārā-yı serīr-i ḫilāfet (7) olan aṣḥāb-ı devlet ḥażerātına lāyıḳdur ki miᶜmār-ı dest-i himmetle biḳāᶜ-ı (8) ḫayr iḥdāṡına müsāraᶜat buyuralar. [393]انما يعمر مساجد الله من آمن بالله (9) işāret-i pür-beşāret-ile müşār olalar.

Ḫikāyet: Ekābir-i devletden biri vefāt (10) itdükden ṣoñra bir dostı rüᵓyāda görüp aḥvālini tefaḥḥuṣ itdükde (11) cevāb virdi ki "Filān vaḳte dek giriftār-ı çengāl-ı

---

[390] İnne āṡārunā tedüllü ᶜaleynā / Fe-nẓurū ᶜibᶜadunā ile'l-āṡār
Eğer bizi tanımak istiyorsan yattığımız eserlerimiz bizi tanıtır.

[391] "İn aḥsentüm aḥsentum li-enfusikum…" "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için etmiş olursunuz…" İsrâ 17/7.

[392] Çūn nemī māned cihān bi-ḳarār / Nām-ı nīkū be-māned yādkār
Bu dünya süretkli kalıcı olmaz, ancak iyilerin yadı kalır.

[393] "İnnemā yaᶜmuru mesācide'llāhi men āmene bi'llāh…" "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a imân eden (ve ahiret gününe imân eden, namazı dosdoğru kılan, zekatını veren) kimse imâr eder." Tevbe 9/18.

ᶜiḳāb-ı ᶜuḳūbet (12) idim. Bi-ᶜavni'llāhi'l-Meliki'l-Mennān maẓhar-ı ᶜafv ü ġufrān ve dāḫil-i nüzhetgāh-ı (13) cinān oldum. Sebebi bu ki bir tāriḫde be-yābānda fī sebīli-llāh bir ribāṭ binā (14) eylemişdüm. Eyyām-ı ḥārrede bir dervīş tāb-ı āfītābdan bī-tāb olup ol (15) ribāṭ sāyesinde bir miḳdār āsāyiş ü defᶜ-i ıżṭırāb idüp "İlāhī (16) bānī-i ḫayre raḥmet eyle" deyü duᶜā eylemiş. Ol duᶜā maḳbūl-ı dergāh-ı kibriyā (17) olup bana ḥufre-i caḥīmden ravża-i naᶜīme reh-nümā oldı."

Beyt: (18) نمر داکه ماد پس ازوی بجای

(19) پل مسجد و خان و مهمان سرای

(20) **Ḳıṭᶜa**

(21) Ḫüsrev-i cem ᶜaẓamet-i Ḥażret-i Sulṭān Aḥmed

(22) K'eylemiş ānı Ḫudā ḫayr-ı şāhān-ı cihān

(23) Bu yeter niyyeti ḫayr oldığına şāhid kim

(24) Oldı ḫayrāt u müberrātla dehr-i ābādān

(25) **Yigirmi Birinci Bāb Seḫāvet ü İḥsān Beyānındadur**

[39] (1) Seḫāvet sebeb-i nīk-nāmī ve iḥsān mūcib-i dost-kāmī ve ḫūceste-i (2) fercāmīdür.

Beyt: Oldı her müşkil içün sīn-i seḫā

(3) ᶜAnberīn şāne ile ᶜuḳde-küşā

Neşr: Bir ḫaṣletdür ki (4) saᶜādet-i dāreyni ḥāvī bir ṣıfatdur ki mecmūᶜ-ı fażīlete müsāvī.

(5) **Beyt**: Hiç seḫāvet gibi ḫaṣlet mi var

Ḫalḳa kerem gibi kerāmet mi vār

(6) **Neṯr**: Mücib-i saᶜādet-i dünyā olması[394] من جاء بالحسنة فله عشر امثا لها (7) Āyet-i Şerīf'i-ile müberhen ve bāᶜiṯ-i devlet-i dünyeviyye olması (8)[395] الانسان عبدالاحسان mażmūn-ı münīfle mübeyyendür.

Beyt: (9) Yaluñız buña deger dünyāda

Ḳul olur luṭfuña her üftāde

Neṯr: (10) Bir devḥadur ki şāḫları aᶜlā-yı ᶜalīne peyveste ezhārı selāmet (11) ve eṯmārı kerāmet-i ᶜuḳbā bir hünerdür ki sātirü'l-ᶜuyūb ve bir eṯerdür ki cālibü'l-ḳulūb.

(12) **Ḥikāyet**: Ḫüsrev-i Perviz'iñ leşkerkeş ü düşmenkeş (13) bir sipeh-sâlâr-ı bülend-iḳtidārı var idi ki metānet-i reᵓy ü ḳuvvet-i ᶜazmle (14) şöhret-şiᶜār ve cevdet-i ᶜaḳl u vefret-i ḥazmle memdūḥ-ı ṣıġār u kibār (15) idi. Cādde-i iṭāᶜatden ᶜudūl u inḥirāfı muḳteżā baᶜż-ı evżāᶜ (16) nümāyān olup rāyet-i ifrāz-ı şiḳāḳ olduġı ṣūretde raḫne-endāz-ı (17) bünyān-ı salṭanat olması muḳarrer olmaġın Ḫüsrev endīşe-nāk olup (18) **Mıṣrāᵓ:**[396] علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد mefhūmı (19) üzere ol ġāᵓile-i hāᶜileniñ defᶜi bābında erkān-ı devlet ü müşīrān-ı (20) memleket ile meşveret eyledi. Cümlesi ḳayd ü bend olmasın inhā itdiler. (21) Ḫüsrev bu tedbīri istiḥsān idüp sipeh-sālārı ḥużūruna (22) daᶜvet ve cāy-ı ḳadīmden bālā-maḳām-ı vālāya iclāsın fermān idüp (23) mertebe-i riᶜāyet ve ikrām u iḥsān u inᶜām eyledi ki nefāyis ḫazāᵓin (24) ve nuḳūd-ı defāᵓin ile ceyb-i āmālı mā-lā-māl oldı. Erkān-ı devlet (25) müġāyyir-i tedbīr ve meşveret-i vażᶜ u ḥareketden müteᶜaccib olup vakt-i **[40]** (1) fırṣatda istiḳṣā-yı ḥāl itdüklerinde Ḫüsrev buyurdı ki (2) "Reᵓyiñize ḫilāf ve ᶜazmimden inḥirāf eyledim. Çünki ḳayd ü bend (3) olunmasın münāsib gördiñiz. Ben daḫi ḳayd-ı iḥsānla göñlün (4) bend eyledüm ki dil vālī-i vilāyet-i bedendür. Bu taḳrīb ile cemīᶜ-i aᵓżā (5) vu cevārihin bend itmiş oldum. Bend-i āhenin sūhānla fersūde olur ammā (6) bend-i iḥsān murūr-ı eyyām ve kirār-ı aᶜvām ile fersūde olmaḳ ᶜademü'l-ihtimāldur. (7) Murġ-ı vaḥşī dāne vü devām ile ṣayd

[394] "Men cāᵓe bi'l-ḥaseneti felehū ᶜaşru emṯālihā…" "Her kim bir iyilikle gelirse kendisine onun on misli sevap vardır." En'âm, 6/160.
[395] "El'insānu abdu'l-iḥsān" "İnsan ihsanın kuludur."
[396] ᶜİlāc-ı vāḳa pīş ez vuḳūᶜ bāyed kerd / Bir hadisenin ilacı vakâdan önce tedbirli olmaktır.

ve ādemī iḥsān u inᶜām ile (8) ḳayd olunur. Fi'l-vākiᶜ sipeh-sālār Ḫüsrev'iñ nevāziş ü iᶜtibārından (9) şermsār olup min baᶜd rıżā-yı hümāyūnına muġāyyir ḥareket eylemedi.

(10) **Beyt**: ان نوازش شکری که یافت

بعداذان روی برتافت ازو[397]

(11) **Neşr**: Fażīlet-i cūd u seḫādan biri budur ki merd-i cevād maḥbūb-ı ᶜālem (12) ve memdūḥ-ı cümle benī ādemdür. Ahālī-i Hindistān memālik-i Rūm'da esḫiyādan (13) bir kimse istimāᶜ eylese beher-bāb iḥsānı olmaḳ mutaṣavver degil (14) ise de ᶜan-ṣamīmü'l-bāl ẕikr-i meḥāmid ve neşr-i menāḳıbına iştiġāl (15) iderler. Esmā-i esḫiyā ṣafaḥāt-ı evrāḳ-ı rūzgār ve defātir-i ḫavāṭır-ı (16) ṣiġār ü kibārda mediyyü'l-medhūr muḥsenātla mesṭūr ve elsine-i enām ve efvāh-ı (17) ḫavāṣṣ u ᶜavāmda ḫayr ile meẕkūrdur. Ḥātim-i Ṭāʾī ᶜahd-ı baᶜīd ve müddet-i (18) medīddür ki tayy-ı simāṭ-ı ḥayāt eylemişdür. Henüz ᶜāmme-i ᶜālemiyān şehd-i (19) medḥ ile raṭbü'l-lisāndur.

Beyt: نماند خاتم طایی ولیک تابابد بماند

نام بلندش به نیکویی مشهور[398] (20)

Ḥikāyet: Āvāze-i cūd-ı Ḥātim cezīre-i (21) ʾArab'dan dāru'l-mülk-i Rūm ve vilāyet-i Şām u Yemen'e velvele-endāz-ı iştihār olup:

(22) **Naẓm:**

Açdı yed-i luṭf-ile dervāzeyi

Ṣaldı bevne künbede āvāzeyi

(23) Şöhret-i şehr oldı çū Ṭāyīlıġı

Vird-i zebān oldı fedāyīlıġı

[397] Ān nevāziş-i şekeri ki yaft / Baᶜdeẕān ruy-ı ber-tāft ez o
Şeker gibi iltifatı buldu, onu bırakıp başka kapıya yüz çevirmedi.
[398] Nemāned Ḥātim-i Ṭāyī velīk tā bi-ebed be-māned / Nām-ı belendeş be-nīkūyī meşhūr
Ḥâtim Tai kalmaz ancak iyilikle meşhur olmuş yaygın nâmı ebediyete kadar devam eder.

(24) **Neşr:** Lāf-ı daʿvā-yı cūd iden mülūk nāʾire-i ḥased ile pür-dūd olup (25) āile-i vezi-cūd-ı Ḥātim'e dāmen-i der-miyān oldılar. Ez-cümle Vālī-i Şām mertebe-i **[41]** (1) cūd u keremin istiʿlām içün irsāl-ı peyġām idüp yüz ʿaded şütür[399]-ı sürḫ (2) mūy ve siyah çeşmi kūh-ı kūhān ṭaleb eyledi. Ol nevʾ-i şütür ḳabīle-i (3) Ḥātim'de bulunmadı. Eṭrāf-ı ḳabāʾilden istiḳrāż u tekmīl idüp (4) ʿalā sebīlü't-taʿcīl irsāl eyledi. Melik-i Şām bu muʿāmeleye müteʿaccib (5) ü ḥayrān olup develere emtiʿa-ı mütenevviʿa taḥmīl idüp ʿalā ṭarīki'l-hediyye (6) Ḥātim'e gönderdi. Vaḳtā ki cimāl-ı aḥmāl-ı emvāl-ı firāvānla nezd-i Ḥātim'e (7) vuṣūl buldı herkese şütürin bār ile teslīm idüp bir ḥabbesine (8) tevcīh-nigāh-ı iltifāt eylemedi. Bu ḫaber semʿ-i Melik-i Şām'a resīde olduḳda (9) cūd-ı Ḥātim ḫāric-i ṭavḳ-ı benī ādem idügüne iʿtirāf idüp aḥbābı (10) zümresinden oldı.

Beyt: اوازۂ سخاوت و احسان حاتمی

آخر درین (11) جهان بعیث برنیان مدست[400]

Neşr: Egerçi mülūk-i eṭrāf vücūh-ı (12) keşīre ile ezmāyiş ü imtiḥān idüp inṣāf itdiler. Ammā fermān- (13) fermā-yı ḫıṭṭa-i Yemen şervet ü şevketle mülūk-i sāʾireye ġālib ve āvāze-i (14) cūd u seḫā vu kerem ü iḥsān ʿaṭā ile iştihāre ṭālib olmaġın (15) Ḥātim'iñ cūd u seḫā ile ʿālemgīr olduġına dilgīr ve her-bār izāle-i vücūduna (16) cuyā-yı tedbīr idi.

Beyt: Nār-ı ḥased yaḳdı dil ü cānını

İçmege (17) ḳaṣd itdi ānıñ ḳanını

Neşr: Pāy-ı taḫtında bir ʿayyār-ı bed-kirdārī (18) var idi ki yanında sefk-i dimā vu ḳatl-ı beşer ṣū içmekle berāber idi. (19) Bu emriñ ḥuṣūlıne taʿahhüd idüp pā-der-rikāb-ı ʿaẓīmet oldı. Giderkeñ (20) Benī Ṭay ḳabilesine ḳarīb olduḳda bir civān-ı ṣabīḥü'l-cemāl ve ḥamīdü'l-ḫıṣāle (21) mülāḳī oldı ki pertev-envār-ı mükerremet ü iḥsān nāṣıye-i ḥālinde dıraḫşān (22) idi. Bir miḳdār mürāfeḳat u muṣāhabat ve kesb-i muʿārefe vü muvāneset (23) itdükden ṣoñra ol civān ʿayyārı daʿvet idüp kemāl-ı taʿzīm

[399] Metinde "ستر" olarak yazılmış "شتر" (deve) olması muhtemeldir.
[400] Āvāze-i seḫāvet ü iḥsān-ı Ḥātimī / Aḫar derīn-i cihān be-ʿabeş berinyā medest
Hâtim-i Tai'nin cömertlik ve ihsanının avazı cihanı sarması abes değildir.

ile (24) menziline götürdi. Murāᶜāt-ı şerāᶜiṭ-i mihmān-nüvāzında beẕl-i iḳtidār idüp (25) merāsim-i żiyāfet ü ikrāmı kemā-yenbaġī itmāme yetürdi. Eṣnā-i müfāveżātda **[42]** (1) el-kelāmu yecrü'l-kelām bāᶜiṯ-i ᶜaẓīmet-i sefer ve iḫtiyār-ı külfet-i ḥareketden (2) güft ü şinift olduḳda ᶜayyār iᶜmāl-ı fikr idüp kendü kendüye (3) eyitdü ki "Meᶜmūr oldıġım kār-ı düşvārıñ temşiyet ü ḥusūlı aṣḥāb-ı (4) iḳtidārdan bir yār-ı meded-kārıñ muᶜāvenet ü müẓāherātına muḥtācdur. Bu merd-i (5) nīkū kirdārıñ evżāᶜ u eṭvārından necābet ü ṣadāḳat-ı be-dīdār (6) her vechle maḥremiyyet-i esrāra sezāvārdur. Evveli budur ki keşf-i rāz (7) idüp istiᶜānet ü istiẓhār idem. Meᶜmūldur ki yümn-i himmet ü muᶜāveniyet ile (8) aḳṣā-yı āmālım ᶜalā vechi't-teysīr-i ḥuṣūl-peẕīr ola. Pes īmān-ı (9) firāvānla ᶜahd ü peymāndan ṣoñra keyfiyet-i ᶜaẓīmet ve müntehā-yı niyyeti ᶜalā (10) vuḳūᶜa taḳrīr itdi. Ol civān-ı kerīmü'ş-şān tebessüm-künān "Ġam çekme (11) bu emr-i āsāndur. Ḥātim benim

Beyt:

Gel-berü çek ḫançer-i bürrānıñı

Ölmadın (12) al kāmil dil ü cānıñı"

Neṣr: deyüp ṭavᶜ u rıżā ile kendüyi teslīm (13) eyledi. ᶜAyyār sevildigine pişmān olup temhīd-i muḳaddemāt-ı iᶜtiẕāra (14) taṣaddī idicek eyitdi "Ey mihmān

Beyt: Ṣanma ki insān mütemādī (15) ḳalur

N'olsa gerek er ölür adı (16) ḳalur

Neṣr: Cūd u seḫā mücerred beẕl-i (16) dirhem ü dīnār ve iḥsān u ᶜatā degildür. Berā-yı rıżā-yı yārān īṣār-ı ruḥ-ı (17) revāndur. ᶜİndimizde beẕl-i māl ve īṣār-ı cān yeksān biline. Bu daḫi āsāndur." (18) ᶜAyyār çün bu keyfiyeti gördi ve cān-ı dirīġ itmedigün yaḳīnen bildi. (19) Ḫāk-pāyına cebīn-sāy olup sitāyiş ü ṣenā ile vedāᶜ eyledi. Meşhūdı (20) olan veḳāyiᶜi ᶜalā mā hüve'l-vāḳiᶜ Şāh-ı Yemen'e varup bir bir söyledi. (21) Şāh bu keyfiyete ḥayrān olup inṣāfla ittiṣāf ve mertebe-i cūd-ı Ḥātim'e (22) iḳrār u iᶜtirāf ve defᶜ-i kīne ve ḫilāf idüp sīne-ṣāf oldı.

Beyt: هست جوانمرد درم صد هزار

کار چو باجان فتد انجامست کار[401]

(24) **Neşr**: Kitāb-ı Cevāhirü'l-İmāre'de nigāşte-i yerāᶜa-i taḥḳīkdür ki (25) ḳabr-i Ḥātim memerr-i seylde vāḳiᶜ olmaġın mürūr-ı ezmānla ḫarāb olup püseri **[43]** (1) ḳālıbın cāy-ı āḫare naḳl ü defn itmek murād eyledi. Aᶜżā vu cevāriḥi (2) bi'l-cümle riḫte olmuşdı. Ammā dest-i yemīnine aṣlā taġayyür gelmemişdi. (3) ᶜĀmme-i enām bu keyfiyete müteᶜaccib oldılar. ᶜUkalādan biri eyitdi "Dest-ᶜaṭā-yı (4) Ḥātim ile ᶜālem müġtenim idi. Ol ᶜużv-ı mükrim ḥimāyet-i ḫayr u keremle āsīb-i (5) ḫākden emīn olsa ᶜacīb midür? Dest-i kāfir-i büt-perest vāsıṭa-i cūd (6) u ᶜaṭā ile fersūde olmaya şeref-yāfte-i devlet-i İslām olan merd-i cevād vesīle-i (7) seḫā vu iḥsān ile āteş-i dūzaḫdan āsūde olsa istibᶜād olunur mı ki (8) ḥuṣūl-ı devlet-i cāvidān bā-beste-i temhīd-i ḳavāᶜid-i ḫayr u iḥsān idigi (9) nümāyāndur."

Beyt:

(10) دولتیان رخ زجهان ثا فتنت

(11) دولت باقی زکرم یافتند[402]

(12) **Ḳıṭᶜa**

(13) Kerem-i Ḥātim'e tercīḥ ider ehl-i inṣāf

(14) Rütbe-i cūd u seḫā-yı şeh-i ᶜālīşānı

(15) Maᶜn u Ḥātim kerem itmiş ṭutalım ᶜaṣrında

(16) Ḳalmamış ᶜarṣa-i ᶜālemde görenler ānı

(17) ᶜAhd-ı luṭfında bu Sulṭān-ı Kerīm'iñ ammā

(18) Olmada ḫalḳ-ı cihān ġarḳ-ı yümm-i iḥsānı

[401] Hest civān-merd direm-i ṣad hezār / Kār çū bā-cān feted encām est kār
Mertlik akçesi olur yüzbin, az oldu mu cana kıyar.

[402] Devletiyān ruḫ zi cihān tāftend / Devlet-i bāḳī zi kerem yāftend
Devlet erbabları cihandan yüz çevirdiler, edebi devleti keremde buldular.

(19) **Yigirmi İkinci Bāb Tevāżuᶜ u İḥtirām Beyānındadur**

(20) Tevażuᶜ kişi kendü miḳdārını ġayrından kemter görüp herkese ᶜizzet (21) ü ḥürmet itmekdür. Aṣīl olup ᶜulüvv-i ḳadrinde iştibāh olunmayanlar tevāżuᶜdan (22) teḥāṣī itmezler. Zīrā meskenet ile ānlarıñ ᶜulüvv-i cāh u celāline noḳṣān (23) terettüb eylemez. Belki ᶜizzet ü ḥürmet ve saᶜādet ü rifᶜatleri izdiyādına bāᶜiṣ (24) olur. من تواضع رفعه الله[403] bu mażmūnı müᵓeyyeddür. خادمهم[404] (25) سيد القوم bu mefhūmı müᵓekkeddür.

Beyt: **[44]** (1) تواضع ذكردن فراز ان نكوست

(2) كدا كر تواضع كند خوى اوست[405]

Neṣr: (3) Erbāb-ı devlet ve aṣḥāb-ı cāh u miknete zībā-terīn-i pīrāye tevāżuᶜdur. (4) Mervīdur ki İmām Rabbānī Muḥammed b. Hasan Şeybānī raḥmehüme'llāh'u Teᶜālā (5) Hārūn Reşīd'i ziyārete geldi. Hārūn kemāl-ı tevḳīr ü iḥtirām ile ḳıyām (6) ve serīrine iclās ile ikrām ve ḥīn-i vedāᶜda merāsim-i müşāyaᶜatı itmām (7) eyledi. Ḫavāṣ-ı nüdemādan biri eyitdi "Bu mertebe tevāżuᶜ muḫil-i mehābet-i (8) ḫilāfetdür." Ḫalīfe buyurdılar ki "Bir mehābet ki tevāżuᶜ ile zāᵓil ola nā-būd (9) olması evlādur."

Beyt:

(10) قدر يكه بتعظيم كسان كاسته كردد

(11) مردم بچنان قدركى اراسته كردد[406]

(12) **Neṣr:** Melik-i mülk-i[407] Ḥorāsān İsmaᶜīl Sāmānī ᶜulāmādan biriniñ (13) kemāl-ı taᶜzīm ile meḳāmın terfīᶜ ve yedi ḳademe teşyīᶜ itmekle Faḫr-i Kāᵓināt (14) ᶜAleyhi Efḍalu's-Ṣalāvāt Ḫażretleri'ni ᶜālem-i miṣālde müşāhede eyledi. (15) Buyurdılar ki "ᶜUlemā-yı ümmetime itdigiñ taᶜzīm u iḥtirām vesīle-i (16) istidāmet-i

[403] "Men tevāżuᶜu rafeᶜa'llāhu" "Her kim mütevazi olursa Allah onu yüceltir."
[404] "Seyyidu'l-ḳavmi ḫādimuhum." "Kavmin efendisi onlara hizmet edendir."
[405] Tevāżuᶜ ẕe-kerden fīrāz ān nikūst / Kedāger tevāżuᶜ kend cūy ost
Tevazu gösteren iyiliklerini yüceltir, geda tevazu ile yüksek bir mertebeye erişir.
[406] Ḳadrī ki bi-taᶜẕīm kesān kāste kerded / Merdum ki bi-cenān ḳard ki arāste kerded
Hürmet göstermek kıymeti azaltsa da insanlar hürmetle süslenirler.
[407] Metinde نلک şeklinde yazılmış olan bu kelimeye sözlüklerde rastlanmamıştır. ملک olması muhtemeldir.

ᶜizz ü iḳbāliñ olmuşdur ve nesliñden yedi nefer kimseniñ (17) mesned-ārā-yı serīr-i salṭanat olmaların dergāh-ı kibriyādan der-ḫᵛāst (18) eyledüm. Ḳarīn-i derece-i ḳabūl oldı.

Beyt:

متواضع بزر كوار بود (19)

مظهر لطف كرد كار بود[408]

Neşr: ᵃUlemā vu ṣuleḥā vu dervīşāna ḥüsn-i iᶜtiḳād ve taᶜzīm ü inḳiyād lāzime-i (21) tevāżuᶜdur.

Ḥikāyet: ᶜAbdullāh Ṭāhir hükūmet-i Ḫorāsān'ile Nīşābūr'a (22) rıḥlet-endāz-ı iḳāmet olduḳda aᶜyān u eşrāf ve āhālī-i eṭrāf (23) bi'l-cümle tehniyet-i ḳudūmlerine geldiler. "Ziyāretimize gelmemiş bir kimse ḳaldı mı?" (24) deyü suᵊāl eyledi. Eyitdiler "Aḥmed Ḥarb ve Muḥammed Eslem-i Ṭūsī ki ᶜulamā-yı (25) Rabbāniye'den gūşe-güzīn-i ᶜuzlet iki dervīş-i ṣāḥib-i kerāmetdür. **[45]** (1) Ebvāb-ı selāṭīn ü ümerāya gelüp gitmezler ve eḥad ile görüşüp ülfet (2) itmezler." ᶜAbdullāh eyitdi:

Mıṣraᶜ: (3) Ṭāġ yürmezse n'ola ey gönül ābdāl yürür

Beyt: (4) Hīç olmaz zefer-yafte vaᶜd-ı ḳudūmuna

(5) Biz ḫāk-pāye yüz süreriz zaḥmet olmasun

(6) diyerek Aḥmed Ḥarb Ḥażretleri'niñ zāviyesine geldi. Bī-ruḫṣat-ı (7) icāzet duḫūl idüp taḳbīl-i dest-i kerāmet peyvestleri-ile müstesᶜad (8) oldı. Ḥażret-i ᶜazīz-i ravḥu'llāhu rūḥa bir miḳdār ser-ferū bürde-i (9) taḥayyür olup baᶜde tevcīh-i ḫitāb idüp buyurdılar ki "Ey püser-i āl-i (10) Ṭāhir seni ḫūb-rūy ve nīk-ḫuy işidirdüm. Vāḳıᶜa mütābıḳ imiş. (11) Meşhūdum oldı. İmdi saᶜy ile fermān-ı Ḫudā'dan rū-gerdān olma ki (12) āteş-i dūzaḫ ile ḥālıñ tebāh ve vech-i cemīliñ siyah olmaya." ᶜAbdullāh (13) müteᵊeşşir olup giryān giryān zāviyeden çıḳup Muḥammed Eslem-i Ṭūsī'niñ (14) ziyāretine gitdi. Her-çend ḳarᶜ-ı bāb-ı niyāz itdi. Mulākāta ruḫṣat (15) olmadı. Bilā-

[408] Mutevāżıᶜ büzürgvār buved / Maẓhar-ı luṭf Kerdkār buved
Mutevâzi olan yüce olur, Yaratıcı'nın lutfuna mazhar olur.

āḫare meʿyūs olup sarāyına geldi. Rūz-ı āẕīne şeyḫiñ (16) güẕergāhında mütevaḳḳıf ve kudūmına muntaẓır oldı. Vaḳtā ki Ḥażret-i (17) Şeyh muʿtādları üzere cāmiʿ-i şerīfe çıkdılar. ʿAbdullāh Ṭāhir'e (18) dūçār olıcak vech-i vecīhlerin cānib-i dīvāra tevcīh idüp aṣlā (19) nuṭḳ ve ḥareket itmediler. ʿAbdullāh ḫāk-pāk-ı ḳadem-i mübareklerine rū-māl (20) idüp itdi "İlāhī bu ʿabd-ı ḫāṣṣıñ bu bende-i āṣimi dūşman ʿadd (21) idüp iʿrāż u istinkāf itdi. Ben iktisāb-ı rıża-yı şerīfiñ (22) içün dost ittiḫāẕ itdim. Bu muḥabbet-i ṣādiḳa hürmetine beni şermsār (23) itme." Hātıfdan bir nidā geldi ki "Yā ʿAbdullāh āṣāmıñ ānıñ aʿmālına muʿādil (24) ve nāmın defter-i ebrāra dāḫil oldı.

Beyt: (25) Salṭanatdur egerçi niʿmet ü nāz

Şāh oldur ki ola bende-nüvāz

[46] (1) **Neṣr**: Selāṭīn-i gıṭāmdan biri eʿizze-i kirāmdan bir dervīşiñ ziyāretine (2) geldi. Dervīş secdeye vardı. Vezīr sebebin suʾāl itdükde cevāb (3) virdi ki "Mülūk ziyāret-i dervīşāne gelmek ʿibādet dervīşler ḥużūr-ı (4) sulṭāna gitmek maʿṣiyyetdür. Maḥall-ı şükür ü sipāsdür ki pādişāha ecr-i (5) ʿibādet ḥāṣıl oldı. Ben vizr-i maʿṣiyetden ḫalāṣ buldum. Āña bināen (6) secde-i şükr eyledüm. نعم الامیر علی باب الفقیر و بئس الفقیر علی (7) باب الامیر[409]

Beyt:

(8) اکر دم زد وریش پسرسی زنی

زر فعت قدم را بکرسی زنی[410]

(9) **Ḳıṭʿa**

(10) Tevāżuʿdur cihānda kār-ı nīkān

Tekebbür müriṣ-i renc-i ẕelildür

(11) Şiʿār-ı ehl-i devletdür tevāżuʿ

[409] "Niʿme'l-emīru ʿalā bābi'l-faḳīr ve biʾse'l-faḳiru ʿalā bābi'l-emīr." "Fakirin bapısına giden emir ne güzel emirdir; emirin kapısına giden fakir ne kötü fakirdir."

[410] Eger dem zi-dervīş be-sermī zenī / Zi-rifʿat ḳadem rā be-kursī zenī
Kim dervişlere başının üstünde hürmet ederse ayağını yücelik tahta koyar.

Bu bir merġūb-ı düstūru'l-ᶜameldür

(12) **Yigirmi Üçünci Bāb Emānet ü Diyānet Beyānındadur**

(13) Emānet ḫaṣāᵓil-i ḥamīdeniñ rükn-ı aᶜẓamı ve diyānet aḫlāk-ı pesendīdeniñ (14) aṣl-ı muḥkemidür. Bünyād-ı īmān emānetle tamām olur ve rüsūm-ı şerīᶜat (15) ḥıfẓ-ı ḳavāᶜid-i diyānetle niẓām bulur. لا ايمان لمن لا امانة له[411] bu maᶜnāyı (16) mübīndür. Emānet ü diyānet mucīb-i saᶜādet-i her dū serā ve sebeb-i rıżā-yı (17) ᶜālemü'l-esrār ve'l-ḫafāyādur. Dād-ı Ḫudā olan ᶜaṭāya bi'l-cümle emānet-i (18) kübrādur. Ḫıyānet nā-sezādur. Meṣelā dīde ki ānıñla āṣār-ı ḳudret müşāhede (19) ve gūş ile süḫan-ı Ḥaḳḳ istimāᶜ ve zebānla ẕikr-i Ḫudā'ya iştiġāl u mücāhede oluna (20) ve ḳıs ᶜalā haẕā merd-i emīn ki bu aᶜżāyı ḫilāfında istiᶜmāl (21) ide ḫiyānetdür. يا ايها الذين آمنوا لا تخونوا الله[412] nehy ü vaᶜīdinden (22) mübālāt itmemiş olur. Selāṭīn-i ẕevi'l-iḫtirāma bu emānetleri (23) muḥāfaẓadan şoñra ihtimāmı lāzım-ı emānet-i ᶜuẓmā mulāḥaẓa-i aḥvāl-ı (24) reᶜāyādur ki vedāyiᶜ-i Ḫażret-i Ḫālıḳu'l-berāyādur.

Naẓm: (25) از عدالت كارمى يابد نظام

واز امانت مرد كامل ميشود

[47] (1) بى تكلف از مدين خلق را

دولت دارين حاصل ميشود[413]

(2) **Ḫikāyet**: Püser-i Emīr-i Belh eṭrāf-ı şehri teferrüc-künān-ı geşt ider (3) iken gördi ki bir pīr-i zünnar-bend ġars-ı eşcār ider iken

Naẓm:

(4) Belinde zünnārla ol işkeste

[411] "Lā īmāne li-men lā emānete lehū…" "Emanete riayet etmeyende iman yoktur."

[412] "Yā eyyuhe'l-leẕīne āmenū lā teḫūnu(ū)'llāh(e)…" "Ey iman edenler, Allah'a (ve resulüne) ihanet etmeyin…" Enfal 8/27.

[413] Ez ᶜadālet kārmī yābed niẓām / Vez emānet merd-i kāmil mīşeved
Bī-tekellüf ez medīn ḫalḳ rā / Devlet-i dāreyn ḫāṣıl mīşeved
Adaletle işler nizam bulur, emanetle yiğit kemāle erer
Halkın zorluğunu üstlenen iki dünyayı da kazanır.

Çalışur ṭurma şikeste-beste

(5) Egilüp ḫāke tevcihde hemān

Ḳalmamışdı arada çoḳ meydān

(6) Tā ki pīçīde gibi ṭūl-i emel

Eylemişdi anı mensūḫ-ı ᶜamel

(7) Şehzāde eyitdi "Ey pīr bir dıraḫtıñ ki meyvesin tenāvüle eyyām-ı ᶜömr (8) müsāᶜade olmaya beyhūde ne zahmet çekersiñ?" Pīr eyitdi "Eslāfımız (9) ġars itdi biz vāyegīr olduḳ biz daḫi ġars idelim aḫlāfımız ḥişşe-mend (10) olsun. Şāyed biz de mütemettiᶜ olayız." Şehzāde istibᶜād idüp "Sen (11) bu bāġıñ meyvesin yemezsiñ" deyü ṭalāḳa şarṭ eyledi. Çend zamān (12) yine ol cānibden geçer iken bir bāġ-ı dil-nişīn-i cennet-ḳarīn gördi. (13) Bir miḳdār āsāyiş içün nüzūl itdi. Meger bu pīr-i mesfūruñ bāġı imiş. (14) Pīr merāsim-i taᶜzīm ü iḥtirāmı taḳdīm idüp eşcār-ı mezkūre eşmārından (15) bir ṭabaḳ ile ḥużūra getürdi. Şehzāde tenāvül idüp pīre daḫi (16) teklīf eyledi. Pīr istinkāf idüp "Ben bu eşcārı ġars iderken (17) bir civān görüp bu bāġıñ meyvesinden yiyemezsiñ deyü şarṭ itmişdi. (18) Şāyed ol civān zinde ola bu meyvelerden yirsem nikāḥına żarar işābet (19) ider. Ben ᶜuhde-i emānetden ḫurūc itmiş olurum" didi. Şehzāde'niñ (20) mācerā ḫāṭırına gelüp eyitdi. "Ey pīr evvel yemīn iden civān benim. (21) Çünki senden bu mertebe emānet ü istiḳāmet meşhūdum oldı. Beᶜde'l- (22) yevm sanā tevcīh-i ṣadr-ı vezāret eyledim." Pīr zemīn-būs-ı şenā olup "Pādişāh-ı (23) müslimiñ vezīri gebr olmaḳ lāyıḳ-ı emānet degüldür" deyü miḳrāż-ı kelimetyn-i (24) şehādet ile zünnārın ḳatᶜ idüp şeref-yāfte-i devlet-i İslām oldı.

(25) **Beyt**:

[48] (1) Eyleyüp bāġa[414] olan himmetini

Dūzdı ez-demde şehñ memleketini

(2) **Ḳıṭᶜa**

[414] Metinde "باعه" olarak yazılmış olup "باغه" olması muhtemeldir.

(3) Vaṣf eyleyüp emr-i diyānet ḥüsnını pīr-ḫıred

(4) Derdi ehl-i devlete itdükçe tevcīh-ḫiṭāb

(5) کر علو قدر خواهی از دیانت رخ متاب

(6) با تو کفتم کفتنی و الله اعلم با لصواب[415]

(7) **Yigirmi Dördünci Bāb ᶜAhd ü Vefā Beyānındadur**

(8)Vefākār civān-merdān-ı ṣāḥib-i kemāl ve ᶜahd-ı ḥüsn-ḫışāl-ı merdmān-ı (9) sūde aḥvāldur. [416]یا ایها الذین آمنوا اوفوا بالعقود naṣṣ-ı kerimi (10) iḫtirām-ı şānına delīl-i sāṭıᶜa [417]واوفو بعهدي اوف بعهدكم (11) fermān-ı şerīfi derece-i rücḥānına ḥüccet-i ḳāṭᶜadur. Īfā-yı ᶜahd iden (12) cevād elbette ber-murād olur. Ḫulf-ı vaᶜdi muᶜtād iden ārāyiş-i dīn (13) ü diyānetden bī-behre ḳālur. [418]لادین لمن لا عهدله Ḥadīṯ-i Şerīf'inden (14) bu maᶜnā müstefāddur.

Ḥikāyet: Ḥażret-i İsmāᶜil ṣalāvātu'llāhi ᶜalā (15) nebiyyinā ve ᶜaleyh bir kimse ile murāfaḳata muᶜāhede ve ser-rāhde mülāḳāta (16) muvāᶜade buyurdılar. Ol kimseye bir mühimm-i küllī iḳtiżā idüp üç gün (17) cāy-ı maᶜhūde gelmedi. Ol Nebī ṣādıḳu'l-vaᶜd ḳudūm-ı hem-rāhe çeşm- (18) dūḫte-i intiẓār olup taḥrīk-i ḳadem buyurmadılar. Baᶜde'l-eyyām gelüp (19) mevḳıf-ı mīᶜādde ḥāżır u āmāde görüp iᶜtiẕār-künān "Ey şemere-i şecere-i (20) ḫullet ve ey gülbün-i gülistān-ı risālet niçün bu miḳdār iḫtiyār-ı külfet (21) ü meşaḳḳat itdiñiz" didükde buyurdılar ki "Çünki bu maḥalde mülāḳāta ᶜahd (22) olunmuşdı. Ḫulf-ı vaᶜd ve naḳż-ı ᶜahdı cāᵓiz görmeyüp mekṣ eyledüm. (23) Eger müddet-i ġaybet mütemādī daḫi olsa taḥammül iderdüm."

Naẓm:

İki ḳāt (24) olsa belā bārından

---

[415] Ger ᶜulüvv-i ḳadr-ı ḫᵛāhī ez diyānet-i raḫ-ı metāb / Bā tū güftem güfteni ve'llāhu aᶜlem bi'ṣ-ṣevāb Eger kadrinin yücelmesini istersen diyânetten yüz çevirme, sana bir söz söyledim, Allah doğruyu daha iyi bilir.

[416] "Yā eyyuhe'l-leẕīne āmenū evfū bi'lᶜuḳūd…" "Ey iman edenler sözleşmelerinizi yerine getiriniz. Mâide, 5/1

[417] "…ve ufū bi-ᶜahdī ūfi biᶜahdikum…" "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim." Bakara 2/40.

[418] "…lā dīne li-men lā ahde leh." "Ahde vefa etmeyenin dini yoktur."

Dönmeye merd olan iḳrārından

Her ne kim ḳavl oluna pinhānı

[49] (1) Ḳoduġun yerde bulasın ānı

Neṯr: Ṣaḥāyif-i vaṣāyā-yı hūşenk (2) şāh-ı ṣāhib-i intibāhde rakamzede-i kilk-i taḥḳīḳdur ki naḳż-ı ᶜahd (3) ve ḫulf-ı vaᶜd mūcib-i şeᵓāmet-i ᶜāḳibet ve bāᶜiṯ-i veḫāmet-i ḫātimetdür.

(4) Beyt: دست وفادر کمر عهد کن

تا نشود عهد شکن جهد کن[419]

(5) **Ḥikāyet:** Mülūkden biri bir kār-ı düşvāre giriftār olup "Cenāb-ı Müshilü's-ṣaᶜāb (6) beni bu varṭa-i miḥnet-i meᵓābden ḫalāṣ iderse cemīᶜ-i defāᵓin (7) ü ḫazāᵓinim rıżaᵓi'llāh-i Teᶜālā fuḳarāya beẕl-i īṯār ideyim" deyü ᶜahd eyledi. (8) Bi-ᶜavni'llāhi'l-Meliki'l-Ḳadīr ol emr-i ᶜasīr sühūlet ile ṣūret-peẕīr olmaġın (9) incāz-ı vaᶜd-ı murād itdükde ḫazāᵓini ḥisāb itdiler. Bīrūn-ı güncāyiş-i (10) taᶜdād ve erkān-ı devlet bu denlü emvāl-ı keṯīreniñ beẕl ü īṯārın istikṯār (11) u istibᶜād idüp maḥall-ı şān-ı salṭanat ve bāᶜiṯ-i iḫtilāl-ı memleketdür (12) deyü menᶜ murād itdiler ve ᶜulemā-i ümmet daḫi mülāzımān-ı mülk olan ᶜasākir-i (13) ẓafer-müᵓeṯṯer-i erbāb istiḥḳāḳdandur. Ānlara infāḳ kifāyet ider deyü ittifāḳ (14) itdiler. Pādişāh müteḥayyer olup etrāfına nigāh iderken nāgāh bir dīvāne gördi.

(15) **Mışraᶜ:** Bu miṯldür tā ezel-i dīvāneden ūṣlu ḫaber

deyü ḫużūrına (16) daᶜvet ve mācerāyı ᶜalā mācerā naḳl u ḥikāyet eyledi. Dīvāne eyitdi (17) "ᶜAhd itdükde sipāh ü ᶜasākir ḫāṭıra geldi mi?" "Gelmedi" deyü cevāb (18) virdi. Pes "Fuḳarāya iᶜṭā ve ᶜahde vefā eyle" didi. Vüzerādan biri (19) "Ey dīvāne itlāf-ı ḫazāᵓin iḫtilāl-i mülke bāᶜiṯ olur." didi. Dīvāne (20) tehevvür idüp eyitdi. "Ey melik kemer-beste-i ᶜahd olduġıñ dergāhdan (21) ümīdvār iseñ incāz-ı vaᶜd ve īfā-yı ᶜahd

[419] Dest-i vefāder kemer ᶜahd kun / Tā neşūd ᶜahd şiken cehd kun
Söz vermeyi azm eden ahdini bozmamaya gayret etsin.

idersiñ. Eger bir daḫi iḥtiyāc-ı (22) müḥtemel degil ise kūreyve-i naḳż u ḫilāfe gidersiñ.” Pādişāh müteᶜeşşir (23) ü giryān olup cümlesin fuḳarāya beẕl ü infāḳ eyledi.

Beyt: (24) وفاداری آیین شاهنشهیست

(25) غم عهد خوردن زکار آکهیست[420]

[50] (1) **Neşr:** Tārīḫ-i Velāyet’de meẕkūrdur ki Yaᶜkūb-ı Leyş Nīşābūr’ı muḥāṣara (2) itdükde Muḥammed Ṭāhir’iñ erkān-ı devleti nihānī nāmeler ile ᶜarż-ı ubūdiyyet (3) ü iḫlāṣ itdiler. İbrāhīm Ḥācib muvāfaḳat eylemedi. Ol diyār (4) Yaᶜkūb’ıñ dāḫil-i ḥavza-i taṣarufı olduḳda İbrāhīm’e ᶜitāb idüp (5) “Sen niçün bize ᶜarż-ı ᶜubūdiyyetde emşāle muḫālefet itdün” didükde (6) cevāb virdi ki “Sulṭānım ile muᶜārefe-i sābıḳam yoġıdı ki tecdīd-i ᶜahd (7) eyleyem. Muḥammed Ṭāhir’den āzürde degil idim ki ḫilāfını söyleyem. Ḥāṣılı ḥuḳūḳ-ı (8) niᶜmeti ferāmūş idüp peymān-şikenligi nefsime revā görmedim.” Yaᶜḳūb (9) taḥsīn idüp İbrāhīm’e ᶜizzet ü ḥürmet vesāᶜire tertīb-i ᶜuḳūbet eyledi.

(10) **Beyt:**

(11) کسی حق نشناسد ازو امید ببر

(12) کسی که نیست و فایش بد و مکن پیوند[421]

(13) **Ḳıṭᶜa**

(14) Böyledür żābıṭa-i luṭf u kerem

Böyledür ḳāᶜide-i ehl-i vefā

(15) Vaᶜdini eyleyüp incāze ḳarīn

Her ne ᶜahd eylese eyler īfā

[420] Vefādārī āyīn-i şāhenşehist / Ġam-ı ᶜahd ḫurden zi-kār āgehist
Vefâkârlık padişahlar padişahının âyinesidir, ahdını yemenin gamını yaşamamak için işine sadıktır.

[421] Kesī ki ḥaḳḳ neşināsed ez o ümīd bi-ber / Kesī ki nīst vefāyeş bi-dū mekun peyvend
O kimse ki hakkı tanımıyorsa ondan ümidini kes, vefâsı olmayan kişi ile bağ kurma

(16) **Yigirmi Beşinci Bāb Ṣıdḳ Beyānındadur**

(17) Rāst-gūy ve dürüst-güftār iki cihānda emīn ü ber-ḫūdār ve lāyıḳ-ı (18) iltifāt u iᶜtibārdur.

Beyt: (19) راستی موجب رضای خداست

(20) کس ندید مکه کم شد آزرده راست[422]

(21) **Neşr:** Müsterşid Ḫalīfe püseri veṣāyāsında buyurmuşlardur ki "Eger ᶜuyūn-ı (22) enāmda mehīb ve ḳulūb-ı ḫavāṣṣ u ᶜavāmda ḥabīb olmaḳ ister iseñ (23) rāst-gūy ve dürüst-güftār ol ki sebeb-i necāt ve bāᶜiṣ-i derecātdur. (24) النجات في الصدق كما ان الهلاك في الكذب[423]

Ḥikāyet: Ḥaccāc-ı Ẓālim (25) bir cemāᶜate siyāset fermān eyledi. Ol zümreden biri eyitdi "Ey emīr **[51]** (1) beni āzāde eyle ki üzeriñde ḥaḳḳım vardur." Ḥaccāc vechin suᶜāl itdükde (2) cevāb virdi ki "Filān düşmeniñ bir vaḳitde saña sebb ü düşnām itdi. (3) Ben menᶜ idüp muḥsenātıñ iᶜlām itdüm." Ol esīrlerden birisi daḫi (4) bu kelāmı taṣdīḳ idicek. Ḥaccāc eyitdi "Çünki sen de ol meclise (5) daḫil idiñ niçün bu ādeme iᶜānet itmedüñ." Cevāb virdi ki "Ey emīr (6) ben daḫi seni düşmen ittiḫāẕ itmişdüm. Riᶜāyet-i ḫāṭırıñda bulunmadım." Ḥaccāc (7) ikisini daḫi āzāde eyledi. Biri iṣbāt-ı ḥuḳūḳ itmekle ḫalāṣ (8) oldı ve biri rāst-güftār olmaġla necāt buldı.

Beyt: (9) چون سخن راست آری بجای

ناصر کفتار تو باشد خدای[424]

(10) **Neṣr:** Aḳvāl-ı ṣādıka maḳbūl-ı ᶜāmme-i enām ve elfāẓ-ı kāẕibe cemīᶜ-i edyānda (11) ḥarāmdur. Merd-i ṣadūḳ hemīşe memdūh u maḥbūb ve ṣaḫṣ-ı keẕūb (12) peyveste meẕmūm ü meᶜyūbdur.

Beyt: (13) زبان پاک را حیفست بسیار

[422] Rastī mūcib-i rıżā-yı Ḫudāst / Kes ne-dīdem ki kem şud āzürde rāst
Doğruluk Allah'ın rızâsının sebebidir, bir kimseyi görmedim ki doğruluktan zarar görmüş olsun.
[423] Kurtuluş doğruluktadır, yalanda helak olduğu gibi…
[424] Çūn süḫan-ı rāstī ārā-yı be-cāy / Nāṣır-ı güftār-ı to bāṣed Ḫudā
Doğru sözü yerine getirsen sözünün yardımcı Allâh olacaktır.

که ازلوث دروغ آلوده سازی[425]

(14) **Neṯr:** Hezl ü mizāh ve ġıybet daḫi ḳabāyiḥ-i ẕünūb ü fevāḥiṣ-i ᶜuyūbdandur. (15) ᶜAḳlā maḥẕūr ve şerᶜā maḥṭūr idi ki kütüb-i eḥādīṯ ü āṯārda muḥarrer (16) ü mesṭūrdur.

Beyt: (17) مکن فخش و دورغ و هزل پیشه

مزن بر پای خود زنهار نیشه[426]

(18) **Ḳıṭᶜa**

(19) Pīşe-i ᶜāḳilān ṣadāḳatdur

Kār-ı dāniş-verān ṣadāḳatdur

(20) Zeyb-baḫş-ı ṣaḥāyif-i aḫlāḳ

Maᶜna-i īn ü ān ṣadāḳatdur

(21) **Yigirmi Altıncı Bāb İncāḥ-ı Ḥācāt Beyānındadur**

(22) Her kim dilerse ki dergāh-ı Ḳāḍıyu'l-ḥācātda ḥācetleri revā ola gerekdür ki (23) ve saᶜy miḳdārı ḫalḳıñ ḥācātını ḥuṣūle maḳrūn kıla. Ḳāle'n-Nebiyyü ᶜaleyhi's- (24) selām [427]من قضي حاجة اخ مسلم قضي الله له سبعين حاجة (25) inᶜām-ı Rabbānī ve afḍāl-ı Sübḥānī ile müġtenim olan erbāb-ı kerem ve aṣḥāb-ı **[52]** (1) himem ḥażarātına ehemm ü elzemdür ki incāḥ-ı ḥācāt-ı muḥtācānı ġanīmet (2) bilüp temşiyet-i umūrlerine berzede-i dāmān-ı ihtimām olalar.

Beyt: (3) اکر توقع بخشایش خدا را

(4) زروی لطف و کرم بر شکستکان بخشای[428]

[425] Zebā-ı pākī rā ḥayfest bisyār / Ki ez levṯ-ı durūġ ālūde sāzī
Temiz, güzel sözlü bir dile çok yazık ki kötü söze bulaşmış olsun.
[426] Mekun Faḥş u dırūġ u hezl ü pīşe / Mezen der-pāy-ı ḫūd zinhār nīşe
Hezl, kötü ve yalan söz söyleme, bunları yaparak sakın kendi ayağına darbe vurma
[427] Kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da o kimsenin yetmiş tane ihtiyacını giderir.
[428] Eger tavaḳuᶜ baḫşāyiş-i Ḫudā dārī / Zİ-rūy-ı lutf-ı kerem ber-şikesgān baḫşāy
Eger Allah'ın lütuf ve keremini arzu ediyorsan lütuf ve kerem ile kanadı kırık olanları bağışla

(5) **Ḥikāyet:** İskender bir gün aḫşāma dek ṣadr-ı hükūmetinde ḳıyām (6) eyledi. Bir eḥad gelüp ᶜarż-ı merām eylemedi. Ziyāde müteᵓellim olup (7) bir günde ki incāḥ-ı ḥācāt ve iḥrāz-ı meṣūbāt müyeṣṣer olmaya aᶜdād-ı (8) ᶜömürden olmaz deyü teᵓessüf olup buyurdılar ki "Leẕẕet-i salṭanat aḥbābı (9) mesrūr ü memnūn ve aᶜdāyı maḳhūr u maġbūn ve meṣāliḥ-i aṣḥāb-ı (10) ḥācātı ḥuṣūle maḳrūn ḳılmaḳdur.

Naẓm: (11) بسی پادشاهان کردن فراز

کذ شتند ازین کار کاه مجاز

(12) از یشان کسی کوی دولت ربود

که دربند اسایش خاق بود[429]

(13) **Ḳıṭᶜa**

(14) İtmese incāḥ-ı ḥācāta büzürgān ihtimām

(15) Sākinān veche-i ġabrā ḳalurdı nā-murād

(16) Ḥāliyā ᶜahd-ı hümāyūnında şāh-ı ᶜālemiñ

(17) Olmada ḫalḳ-ı cihān peyveste mesrūru'l-ġavād

(18) **Yigirmi Yedinci Bāb Teᵓennī vü Teᵓemmül Beyānındadur**

(19) Her emre ki teᵓennī vü teᵓemmül ile mübāşeret oluna ᶜalā aḥseni'l-merām encām (20) bulur. Her kārda ki taᶜcīl ü şitāb oluna ġāyeti şeᵓāmet ü nedāmete müntehī (21) olur. التأنی من الرحمن و العجلة من الشیطان[430]

Beyt: (22) به آهسنکی کار عالم برار

که در کار کرمی نباید بکار[431]

---

[429] Besī pādişān kerden fırāz / Güzeşten ez īn kārhāh-ı mecāz
Ez yişān kesī kuy-ı devlet rubūd / Ki derbend-i asāyiş-i ḫalḳ būd
Nice padişahlar bu mecâzî/fânî dünyadan ayrıldılar,
Onlardan ancak halkın asâyişini sağlayan bâkî devlet sahibi oldular.

[430] "Et-teennī mine'l-raḥmani ve'l-ᶜaceletü mine'ş-şeyṭān". "Teᵓeni Rahmandan, acele ise şeytandandır."

[431] Be-āhestegī kār-ı ᶜālem berār / Ki der-kār-ı kermī nebāyed be-kār
Teenni ile âlemin işlerini yürüt, bir kurtçuk da olsa işini ihmâl etme

(23) **Neşr:** Umūrında taᶜcīl ü şitābī şiᶜār idenler ṭarīḳ-i ᶜadāletden ᶜudūl (24) itmiş olur ki [432]ليس من العدل سرعة buyurmuşlar.

Beyt: (25)بی تأمل مباش در همه کار

[433]بکذار زطریق استعجال

[53] (1) **Ḥikāyet:** Erdeşīr-i Bābek ki güzīde-i selāṭīn-i rūzgārdur. (2) Eᶜizze-i kirāmdan bir ṣāḥib-i kerāmetiñ telḳīni ile üç ruḳᶜa taḥrīr (3) ve ḫavāṣṣ-ı ḫuddāmdan bir muᶜtemede teslīm ve tenbīh eyledi ki her-çend ki (4) çehremde āṯār-ı taġayyür nümāyān olup ṣūret-i ġażab istilā (5) eyleye bu ruḳᶜaları ᶜalā ḥiddet baña ᶜarż eyle. Mażmūn-ı ruḳᶜa-i (6) evvel teᵓennī ile ᶜinān-iḫtiyārı nefs-i emmāre ḳabżasna virme ki (7) bir ᶜāciz maḫlūḳıñ Ḫālıḳ'ı vardur. Feḥvā-yı ruḳᶜa-i ṯāniyye umūrıñda taᶜcīl (8) ü şitāb itmeye. Bu zīr-destān-ı vedāyiᶜ-i İlāhi'yedür. Raḥm eyle ki Ḥaḳḳ Teᶜālā (9) saña raḥmet eyleye. Ḫulāṣa-i ruḳᶜa-i ṯāliṯe teᵓemmül ile ḥareket eyle. Cādde-i (10) şeriᶜatdan tecāvüz itme ve dāᵓire-i inṣāfdan ṭaşra çıḳma."

Beyt: (11) حکم جنان کن که زروی نسق

[434]راست بود حکم تو برحکم حق

(12) Ol şehriyār-ı ṣāḥib-i vaḳḳār bu üslūbe murāᶜāt ile zamān-ı ḳalīlede taḥṣīl-i (13) sekīnet ü bürdbār idüp memdūḥ-i ṣiġār u kibār ve ser-āmed-i mülūk-ı her diyār (14) oldı. Bu münāsebetle Melikü'l-Riḳāᶜ laḳabıyla iştihār buldı.

Beyt: (15) هر که دارد تأنی درکار

[435]بمرادات دل رسد ناچار

Neşr: (16) Kütüb-i tevārīḫde meẕkūrdur Naṣr b. Aḥmed Sāmānī pederi vefātından (17) ṣoñra mesned-ārā-yı evreng-ı salṭanat oldı. Envāᶜ-ı feżāᵓil-i celīle (18)

---

[432] Adâletden süratli başka bir şey yoktur.

[433] Bī-teemmül mebāş der-heme kār / Be-güẕār zi-ṭarīk-ıi istiᶜcāl
Bir işte sakın düşüncesiz davranma, aceleci yoldan da kaçın

[434] Hükm-i cenān kun ki zi-rūy-ı nesaḳ / Rāst būd hükm-i to ber-hükm-i Ḥaḳḳ
Vicdanlı bir şekilde hüküm ver ki o vakit senin hükmün Hakk'ın hükmüne uygun olur.

[435] Her ki dāred teᵓennī der-kār / Be-murādāt-ı dil resed nā-çār
Kim ki teenniyi görev kabul ederse, gönlün istekleri mecbur ona lâyık olur.

ve eṣnāf-ı ḫaṣāᵓil-i ḥamīde ile ārāste idi. Ancaḳ ḥadāṯet-i sin (19) ü ᶜunfuvān-ı şebāb ḥasebi-ile bī-teᵓemmül ü teᵓenni ḥükm ve cürm-i ḳalīle ᶜukūbat-ı (20) keṯīre tertīb iderdi. Bir gün vezīrinden ᶜuyūbını tefaḥḥuṣ eyledi. Vezīr (21) eyitdi "El-ḥamdu'llāhi Teᶜālā pādişāh-ı ᶜālem-iḳdār meḥāsin-i aḫlāḳ u iḥsān-ı (22) ḫışāl ile pīrāste ve ḫᵛān-ı ḥükūmet ü maᶜdeletleri niᶜam-ı günā-gūn-ı (23) luṭf u keremle ārāstedür. Ammā çāşnī-i nemek teᵓennī vü teᵓemmülden bī-mezedür." (24) Naṣr eyitdi "ᶜAybım maᶜlūm oldı. Ammā terk-i iᶜtiyād-ı müşkil çāre nedür." (25) Vezīr eyitdi "Tevsen-i nefs-i bed-fercāmı likām-ı teᵓennī ve ᶜinān-ı teᵓemmül ile **[54]** (1) rām itmekdür." Pes eşrāf-ı nüdemā-yı sütūde-aḫlāḳdan birine fermān (2) itdi ki "Her kimseye ki siyāset fermān idem üç gün tevḳīf (3) ve üç defᶜa şefāᶜat oluna. Ḥīz-i ḳabūle ḳarīn oldığı ḥālde ḥadd-ı (4) şerᶜīden ziyāde taᶜzīr olunmaya." Bu üslūb-ı merġūbe müdāvemet ile (5) iktisāb-ı bürdbār ve sekīnet ü vaḳḳār idüp zamān-ı yesīrde debdebe-i ᶜadālet (6) ve ṭanṭana-i ḥükūmeti ᶜālemgīr ve pesen-dīde-i ṣaġīr ü kebīr oldı.

Beyt: (7) تو شاهی خوشاهین مشو تیزیر

باهستکی کوش چون شیز

(8) **Ḳıṭᶜa**

(9) Teᵓennī pīşe-i kār-ı āgehāndur

Teᵓemmül bāᶜiṯ-i emn ü emāndür

(10) Gerekdür emr-i ᶜālemde teᵓennī

Bu ḫaṣlet zīb-i aḫlak-ı şehāndur

(11) **Yigirmi Sekizinci Bāb Meşveret ü Tedbīr Beyānındadur**

(12) Meşveret bir emre ᶜuḳūlıñ ictimāᶜ u ittifāḳıdur. Ḥaḳḳ Sübḥānehü ve Teᶜālā (13) Resūlu'llāh Ṣalla'llāhu ᶜAleyhi ve Sellem Ḥażretleri'n istişāre ile meᵓmūr (14) idüp وشاورهم في الامر[436] buyurdı. Bā-vücūd ki cümle ḫalḳdan (15) aᶜlem ü aḥkem ve vaḥy-ı İlāhī ile istiẓhārı muḥaḳḳaḳ u muṣammem idi. (16) Bu emr-i şerīfe bāᶜiṯ ümmet-

[436] "…ve şāvirhum fi'l-emr…" "…ve işleri onlarla müşavere et…" Âl-i İmrân 3/159.

i merḥūme beyninde favāʾid-i ʿadīdesin (17) iʿlāndur. [437]المستشا مؤتمن Ḥadīṯ-i Şerīf'i daḫi bürhān-ı bāhirü'l- (18) beyāndur. Ḥudūs-ı vaḳāyiʿ vuḳūʿ-ı ḥavādiṯde erbāb-ı hikmet ve aṣḥāb-ı (19) tecribet ve pīrān-ı ʿāḳıbet-bīn ve merd-mān-ı dūr-endīş ile meşveret (20) olunmaḳ gerekdür ki eṭrāf-ı vesīʿatu'l-eknāf-ı ümmühāt-ı umūrı ẕihn-i (21) vāḥid ile iḥāṭa müteʿassirdür. Ḥükemā tedbīri ṣayda teşbīh itmişler. (22) Tenhā bir ādemiñ yedine girmez ve eydī-i cemāʿat-ı keṯīreden rehā bulmaz ve ol (23) nesne ki tedbīr ile vücūd-peẕīr olmaya tīr ü şemşīr ile ḥuṣūla gelmez.

Beyt: (24) کار ها راست کند عاقل کامل

(25) بسخن که بصد لشکر جرار میسر نشود[438]

[55] (1) **Ḥikāyet:** ʿAzīz-i Mıṣr ile Sulṭān-ı Rūm miyānında muḫālefet ü şiḳāḳ (2) vāḳiʿ olup muḫāṣamete ḳıyām eylediler. Leşker-i rūmiyāndan bir kimseniñ (3) ʿAzīz-i Mıṣr ile nihānī ʿalāḳa-i vidād u ittiḥādī olmaġın vāḳiʿ olan (4) ḥavādiṯ ü aḫbārdan ʿAzīz'i ḫaberdār iderdi. Bu keyfiyete Ḳayṣer-i Rūm (5) mütefaṭṭın oldı. Ammā iẓhārın cāʾiz görmeyüp iġmāż eyledi. (6) Vaḳtā ki eyyām-ı müḳābele vü maṣāff ḳarīb oldı. Erkān-ı devletin berā-yı meşveret (7) daʿvet ve ol ṣaḫṣa daḫi ṣūret-i ikrāmda duḫūl-ı meclise ruḫṣat (8) virüp eṯnā-yı ḳīl ü ḳālde cümleye tevcīh-i ḫiṭāb eyledi ki ümerā-yı (9) ʿazīz bi'l-ittifāḳ nāmeleri-ile ʿarż-ı ʿubūdiyyet idüp hengām-ı muḥārebede (10) ʿAzīzi dest-beste rikāb-ı hümāyūna teslīme müteʿahhid olmuşlar. Fāriġu'l- (11) bāl ve müreffehü'l-ḥāl āsāyişde oluñuz." Ol ṣaḫṣ bu ḫaberi istimāʿ (12) itdükde der-ḥāl ʿAzīz'e iʿlām eyledi. ʿAzīz bu ḫaber-i mūḥīşden perīşān (13) ḫaṭır olup muḳāvemete ber-vechle cesāret idemeyüp ḳable'l-muḳābele firār (14) eyledi. Ḳayṣer bir ḥareket-i tedbīr-i dil-peẕīr ile ol cemm-i ġafīri meksūr (15) ü münhezim ḳılup ʿalā vefḳi'l-merām aḫẕ-ı intiḳām itdi.

Beyt: (16) بهر تسخر ممالک لشکر و خیل و حشم

(17) جمله درکارند اما از همه تدبیر به[439]

[437] "El'müsteşāru muʾtemen" "Danışan güvenilir olmalıdır."

[438] Kār hā rāst kuned ʿāḳıl-ı kāmil / Bi-süḫan ki bi-ṣad leşker-i cerrār müyesser neşeved
Kâmil akıllı insan sözle nice işleri düzeltir ki yüz asker alayı buna müyesser olamaz.

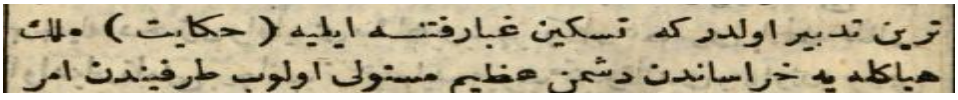
[439] Beher tasḫīr-i memālik-i leşker ü ḫayl ü ḫaşem / Cümle der-kārend ammā ez heme tedbīr bih
Memleketlere hâkim olan asker, at ve hizmetçiler etkilidir, ama tedbîr hepsinden üstündür.

(18) **Neşr:** Ḥükemā-yı ḥikmet-simāt tedbīr-dest ve şecāᶜati tīġe tanẓīr (19) itmişlerdür. Dest-i bī-muᶜāvenet-i tīġ der-kār olur. Ammā tīġ-i bī-dest-yārī-i (20) dest-kārger olmaz. [440]الرأي قبل شجاعة الشجعان Ṣāḥib-terīn-i (21) tedbīr oldur ki teskīn-i ġubār-ı fitne eyleye.

Ḥikāyet: Mülk-i (22) Heyākile'ye[441] Ḫorāsān'dan düşmen-i ᶜaẓīm müstevlī olup ṭarafeynden emr-i (23) muḳātele muḳarrer oldı. ᶜAsker-i düşmen-i bī-gerān u edevāt şevket (24) ü celādetleri firāvān olmaġın Melik-i Heyakileniñ erkān-ı devleti ᶜāḳibet (25) endīşlik idüp bi'l-ittifāḳ nihānī nāmeler ile aᶜrż-ı ᶜubūdiyyet ü iḫlāṣ **[56]** (1) eylediler. Sālār-ı düşmen nāmeler vürūdunden memnūnü'l-ḫāṭır olup cümlesin (2) bir ḫarīṭaya mühürleyüp ḫazīneye vażᶜ eyledi. Ḳażā-yı Rabbānī hengām-ı (3) ceng ü perḫāşde Melik-i Heyākile ġālib olup leşker-i düşmen maġlūb u (4) münhezim oldı. Ḫazīne dāḫil ḳażiye-i taṣarrufı olduḳda ol (5) ḫarīṭayı mühr-ile görüp taᶜrīf-i ṣiḳāt ile mażmūnına maṭlaᶜ (6) olup fikr itdi ki eger bu ḫarīṭa fetḥ ve mekātīb ḳırāᵓat olunur (7) ise erkān-ı devlete bi'l-cümle bed-gümān olmaḳ lāzım gelür. Ānlar daḫi bu vażᶜ-ı (8) nā-be-cānıñ sebebi ile benden tersān u hirāsān olup berā-yı defᶜ-i żarar-ı (9) īḳād nāᵓire-i fitneye dāmen-zen olmaḳ muḳarrerdür. Evveli budur ki berā-yı (10) şükrāne-i nuṣret bu ḫarīṭa mühr-ile endāḫte-i āteş idüp zülāl-ı (11) ᶜafv ü ṣafḥ ile ol zümreniñ riyāż-ı āmāllerin sīr-āb idem deyüp (12) kimseye serzeniş ü gūşmāl itmeyüp ᶜalā melāᵓi'n-nās ol ḫarīṭayı (13) iḥrāḳ-ı bi'n-nār itdiler. Erkān-ı devlet bu luṭf u mürüvveti görüp rehīn-i (14) minnet ve gerden-beste-i ṭavḳ-ı iḫlāṣ u ᶜubūdiyyet oldılar. Bu reᵓy-i (15) dil-pesend ve vaẓᶜ-ı ercümend ile ẓafer-yāb oldı ve himem-i cebr ḫāṭır-ı erkān (16) u aṣḥāb eyledi.

---

[440] Fikir, düşünce yiğitin şecaatinden önceliklidir.

[441]
ترین تدبیر اولدر که تسکین غبارفتنه ایلیه (حکایت) ملك
هیاکله یه خراساندن دشمن عظیم مستولی اولوب طرفیندن امر

Metinde Heyâkile -benzer bir okunuşları olabili- büyük ihtimalle yazım hatası kaynaklı yazılmış olan bu kelimeye kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak İslamî kaynaklarda "Heyâtıla" şeklinde geçen Akhunlar veya Eftalitler'dir. Dursun Ali Akbulut, **Akhunlar (Kionit / Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler**, https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362787&/Akhunlar-(Kionit-/-Hyon)-ve-Eftalitler-%C3%87a%C4%9F%C4%B1nda-Mavera%C3%BCnnehir-ve-Horasanda-T%C3%BCrkler-/-Prof.-Dr.-Dursun-Ali-Akbulut- (06.10.2019); Enver Konukçu, **Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)**, https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362794&/Akhunlular%C4%B1n-Kal%C4%B1nt%C4%B1s%C4%B1-Olarak-Kala%C3%A7lar-(Hala%C3%A7lar)-/-Prof.-Dr.-Enver-Konukcu- (06.10.2019).

Beyt: (17) بند بر کار توان ساختن

که نتوان بتیغ و سنان ساختن[442]

(18) **Neşr:** Ve emr-i meşveretde şarṭ-ı muᶜaẓẓam emr ü iᶜtimāddur. Vaż̄īᶜ u şerīf (19) ve ṣaġīr ü kebīr müsāvīdür. Gāhī eṣāġir-i nāsdan bir reᵓy-i dil-peẕīr ṣudūr (20) ider ki ekābīrüñ ḫāṭıruna ḫuṭūr eylemez.

Ḥikāyet: Merv Ḳāḍısı'nıñ (21) bir cemīle duḫteri var idi. Meşāhīr-i şehr ve kibār-ı ᶜaṣrī bi'l-cümle ṭālib (22) oldılar. Ḳāḍı bir cānib tercīḥ idemeyüp müteḥayyer ḳaldı. Civārında bir ẕimmī (23) var idi. Bilā-āḫāre bu emri ānıñla istişāre itdükde ẕimmī didi ki (24) "Ben dīnden bī-gāne bir şaḫṣım. İstişāreye ne liyāḳatım vardur." Ḳāḍı eyitdi (25) "Egerçi bī-gānesiñ ammā emīn ü müᶜtemedsiñ. Bir tedbīr ile ḫāṭırına ḫuṭūr **[57]** (1) ideni söyle." Ẕimmī eyitdi "Emr-i tezvīcde kefāᵓet şarṭdur. Meẕheb-i (2) İslām'da dīn ile olur. Bizim revişimizde aṣl u neseb ile olur. Ebnā-yı (3) zamāne göre mal u cāh ile olur. Fikr eyle ḳanġı ṣıḳḳı iḫtiyār iderseñ (4) mucībi-ile ᶜamel eyle." Ḳāḍı emr-i dīni tercīḥ idüp mübārek nām bir ṣaliḥ (5) ü mütedeyyin bir ḳūlı var idi. Duḫteriñ āña ᶜaḳd u tezvīc eyledi. (6) Ḥaḳḳ Teᶜālā āña bir ferzend-i ercümend iḥsān eyledi ki ᶜAbdullāh b. Mübārek (7) Ḥażretleri'dür. Zamānesiniñ zāhid be-nāmı ve ᶜaṣrınıñ muḳtedā vu imāmı (8) idi. Raḥmehu'llāhu Teᶜālā.

Beyt: (9) روپیچ از مشورت زیرا که ارباب خرد

(10) مشورت راپیشکان اهل دولت کرده اند[443]

(11) **Ḳıṭᶜa**

(12) Eyledi istişāre emrini Ḥaḳḳ

Zīb baḫş-ı ṣaḥāyıf-ı Kurᵓān

(13) Lāyıḳ oldur ki her umūrunde

[442] Bi- tedbir kār-ı tüvān sāḫten / Ki ne-tüvān bi-tīġ ü sinān saḫten
Tedbir ile öyle güçlü işler yapılır ki kılıç ve mızrakla yapılamaz.

[443] Rū me pīç ez meşveret zīrā erbāb-ı ḫıred / Meşveret rā pīşkārī ehl-i devlet kerdie end
Yüzünü meşveretten çevirme, zîrâ akıl sahiplerinin ilk işi devlet ehli ile meşveret yapmaktır.

Meşveret eyleye ḫıred-mendān

(14) **Yigirmi Dokuzuncı Bāb Ḥazm Beyānındadur**

(15) Ḥazm bir emr-i mevhūmı ḳable'l-vuḳūᶜ fikr ü endīşe idüp taḥaffüẓ (16) u iḥtirāzdur. Bu ḫaṣlet erbāb-ı ḥükm ü fermānıñ feżāᵓilindendür. (17) Her kimse ki zırh-ı ḥazmı lābis ola sihām-ı keyd-i düşmenden emīn olur. (18) ᶜĀḳil-i dūr-endīş şer tevehhüm itdigi bir emriñ fi'l-ḥāl tedārikine (19) iştiġāl ider. Cāhil-i pür teşvīş varṭa-i belāya giriftār olmayınca mütenebbih (20) ü āgāh olmaz. الحزم سوءالظن[444] bu maᶜnāyadur.

Beyt: (21) بد نفس مباش و بد كمان باش

و زفتنهٔ دهردر اما باش [445]

(22) **Neşr:** Meᵓāl-i ḥazm budur ki ebnā-yı zamāneniñ daᶜvā-yı ṣadāḳatına iᶜtimād (23) itmeye ve iḫvān-ı rūzgārıñ mürāfeḳat u müvāfaḳatı muḥtemelü'l-vuḳūᶜ eyleyüp mā (24) fi'l-żamīrine kimseyi muṭṭaliᶜ ḳılmaya ki müfsidler şerrindeñ emīn ve ḥāsidler (25) vaḳīᶜatından ḫalāṣ ola.

Mervīdir ki İbrāhīm İmām Ṣāḥibu'd-daᶜve **[58]** (1) Ebū Müslim'i Ḫorāsān'a irsāl itdükde āḫir vaṣiyeti bu oldı ki "Kelime-i (2) daᶜvet temşiyet bulsun ve bu meṣāliḥiñ peyveste-i ḥuṣūl olsun (3) dirsen bed-gām olduġın kimseleri ihlāk u iᶜdāma ihtimām eyle ki (4) fāᵓiz-i nişāb-merām olasuñ. Nice kimseler nişāb-ı ḥazmden bī-naṣīb (5) olmaġla ġarḳāb-ı girdāb-ı helāk olmuşlardur." Tarīḫ-i Selāmī'de meẕkūrdur ki (6) Esfār b. Şireveyh tesḫīr-i ḫıṭṭa-i Rey ḳaṣdı-ila Simnān'a geldükde (7) Ebū Caᶜfer Simnānī bīm cānla ḳalᶜaya tahaṣṣun itmekin Deylemī nām serdārın (8) ᶜasker-i bī-gerānla feṭḥ-i Simnān'a nāmzed idüp kendü eṭrāf-ı memāliki żabṭ (9) u tesḫīre gitdi. Deylemī müddet-i medīde ol ḥışn-ı ḥaṣīni muḥāṣara (10) idüp feth ü tesḫīri bīrūn-ı ḥīz-imkān idigi nümāyān olduḳda (11) bi'ż-żarūre vesāṭat-ı maṣlaḥın ile ṭarḥ-endāz-ı esās-ı ṣāliḥ oldı. (12) Ebū Caᶜfer temhīd-i muḳaddemat-ı ṣulḥ içün tertīb-i żiyāfet ve Deylemī'yi (13) daᶜvet eyledi. Ol daḫi rüᵓesā-yı ᶜasker ile Ebū Caᶜfer'e mulāḳi olup

[444] "Hazm kötülüğü sezmektir."
[445] Bed nefes mebāş ve bed gümān bāş / Ve zi-fitne-i dehr der emān bāş
Kötü sözlü olma ancak devlet yönetiminde şüpheci ol ki zamanın fitnesinden emin olasın.

(14) defᶜ-i vaḥşet itdükdeñ şoñra esrār-ı memleketden baᶜż-ı umūr müẕākere (15) idelüm deyü ḫalvet itdiler. Ebū Caᶜfer maraż-ı nıḳrīse mübtelā olmaġın (16) ḥarekete bī-mecāl idi. Fi'l-ḥāl tīġ-i bī-dirīġ ile ḳatl idüp ol (17) ḥışn-ı ḥaşīni bu taḳrīble ḳabża-i taşşarrufuna daḫil eyledi. Eger (18) Ebū Caᶜfer ḥāzim ve dūr-endīş olaydı mulāḳāta ruḫṣat virmezdi (19) ve dürūġ-i düşmene firīfte olup ḫalvet itdirmezdi. İmdi merd-i (20) ḫıred-mend-i ḥāzıme lāzımdur ki her bār tayaḳḳuẕ u intibāhi şiᶜār ve ḥazm (21) u iḥtiyāṭı medār-ı kār eyleyüp āsīb-i rūzgārdan meᵓmūnü'l-ġāᵓile (22) evḳāt-güẕār ola.

Beyt: (23) کسی که عاقبت اندیش و دوربین باشد

مقرر است که او خود همیشه باخیراس[446]

(25) **Ḳıṭᶜa**

[59] (1) İtdi ḥazm u iḥtiyāṭı pīşe erbāb-ı ᶜuḳūl

(2) Ānıñ'çün oldılar hem-vāre maḳżiyyü'l-merām

(3) Keyd-i düşmenden olur āsūde ṣaḥib-i ḥazm olan

(4) İltizām itse münāsibdür selāṭīn-i kirām

(5) **Otuzuncı Bāb Şecāᶜat Beyānındadur**

(6) Şecāᶜat ümmühāt-ı feżāᵓil-i ḫisāl-ı ḥamīdedendür. Cübn ü tevehhür beyninde (7) bir ḳuvvet-i muṭavassıtadur. Bir feḥvā-yı ان الله يحب الشجاع[447] aṣḥāb-ı (8) şecāᶜat ᶜinde'llāh maḥbūb ve ᶜinde'n-nās merġūbdur. Ḫaberde vārid (9) olmuşdur ki şecīᶜ-i ādemlerden teberrük ü teymīm ve istidᶜā-yı duᶜā-i ḫayr (10) idiñ ki ānlarıñ Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīne ḥüsn-i ẓannları vardur. Bī-cürᵓet (11) olanlarıñ hengām-ı cengde iᶜtimādleri firāre ve aṣḥāb-ı şecāᶜatıñ elṭāf-ı (12) perverdigāredür. Cenāb-ı risālet-penah ᶜaleyh-i efḍalu't-taḥiyye ظلال رحمي[448] (13) رزقي تحت deyü nefs-i nefīseleriniñ şecāᶜatına işāret buyurmuşlardur. (14) Ḫālid'übnü'l-Velīd Ḥażretleri buyurmuşlardur ki "Cebān u bed-dil ḥimāyet-i cānı (15) firārda taṣavvur ider. Bu ḫayāl

[446] Kesī kī ᶜāḳbet-endīş ü dūr-bīn bāşed / Muḳarrer est ki o ḫūd hemīşe bā-ḫaberest
Sonunu düşünen ve ileri görüşlü olan kimse birçok seyden haberdâr olur.
[447] İnne'llāh'e yuḥibbu'ş-şucāᶜ / Allah yiğit kimseyi sever.
[448] Rızḳī teḥte ẓılli ruḥmī / Benim rızkım mızrağımın gölgesinin altındadır.

bāṭıldur. Zīrā bīm ü ḥirās düşmeni dilīr ider. (16) Ekşerī bedān u tersendgān ᶜalef-i şemşīr olur ve dilīrān ü mübārezān (17) varṭa-i telefden necāt bulur.

Beyt: (18) جرأتی کن مردان درنبرد

تا برايد نامت از مردان مرد[449]

(19) **Neşr:** Efrāsiyāb leşkerin teşcīᶜ idüp dir idi ki "Mevte ḥarīṣ (20) oluñ tā ḥayātı taṣavvurdan ziyāde bulasuz. Helāke ḥażır oluñ (21) tā mālik-i sermāye-i ᶜizzet ü devlet olasuz. Zīrā ᶜulüvv-i şān iki nesne (22) iledür. Yā dostgām-ı zindegānī yā nīk-nām ile terk-i cihān-ı fānī."

Ḥikāyet: (23) Mülūk-i ᶜArab'dan biri düşmenle muḥārebe murād itdi. Erkān-ı devlet didiler ki (24) "Aḥvāl-ı cenk ikiden ḫālī degildür. Yā nuṣret yā hezīmet. Eger ḳażā (25) vu ḳader kesr ü hezīmet ṭarafımıza vāḳiᶜ olur ise sizi ḳande tefaḥḥuṣ **[60]** (1) idelim." Cevāb virdi ki "Eger firār idersem her kim beni çüst-cū ide (2) raḥmet-i Raḥmān'dan maḥrūm olsun. Lākin ḫaşm ġālib olur ise (3) cesedim meydān-ı merdānda sim-i semend-i mübārezānda tefaḥḥuṣ idiñ." Mervīdür ki (4) ol cengde tīġ ü sinānla raḫne-zen-i çeyş-i düşmen iken etbāᶜından (5) biri bir kāse āb götürüp bir miḳdār defᶜ-i ḥarāret idiñ deyü ᶜarż (6) eyledi. Cevāb virdi ki "Egerçi tāb-ı āfitāb baᶜiş-i ᶜaṭş (7) u ıżṭırāb olmuşdur. Ammā tīġ-ı āb-dārım henüz teşnedür. Allahu ẕü'l-Celāl (8) ḥaḳḳı'çün tā ol ḫūn-ı aᶜdā seyr-āb olmaya teskīn-i ṭāb-ı ᶜaṭş (9) ve defᶜi nāᵓire-i ḥarāret itmek iḥtimālim yoḳdur." Pes bu ᶜazīmet-i ṣādıḳa (10) ve şecāᶜat-ı kāmile sebebi ile manṣūr u muẓaffer olup ᶜalā ḥasbi'l-merām (11) aḫẕ-ı intiḳām eyledi.

Beyt: (12) هر کجا عزم جهانگيرش کران کردد رکاب

(13) فته و نصرت رابد انجانب سبک کردد عنان[450]

(14) **Neşr:** İskender-i Ẕülḳarneyn Ḥażretleri buyurmuşlardur ki "Padişāh-ı (15) dilīr leşker-i düşmeniñ miḳdārın tefaḥḥuṣ eylemeyüp mekānıñ suᵓāl ider." (16) Vezir-

[449] Cürᵓtī kun pīş-i merdān der-neberd / Tā berāyed nāmed ez merdān-ı merd
Savaş meydanında mertlerinin en cesâretlisi ol, tâ ki metlerin arasına nâmın dahil olsun.
[450] Her kucā ᶜazm-ı cihāngīreş girān kerdet rikāb / Feṭḥ u nuṣret rābed īn-cānib sebk kerded ᶜinān
Cihângîr olan özengiyi eline almayı azm ederse, atını nereye çevirirse fetih ve zafer elde eder.

i cumhur buyurmuşdur ki "Şecāᶜat ḳuvvet-i dilden ᶜibāretdür. Ḳuvvet-i (17) dest āña tābiᶜdur."

Beyt: (18) آدمی را قوت دست از دلست

هر که ارا دل قوی بازو قوی[451]

(19) **Ḥikāyet:** Yaᶜḳūb-ı Leyṯ henüz mesned-ārā-yı serīr-i salṭanat degil (20) iken Sicistān civānlarından bir cemāᶜatle ṭarḥ-endāz-ı ṣoḥbet olup (21) leṭāᵓif ü ẓarāᵓifden muṣāḥabat iderler idi. Biri didi ki "Elṭaf-ı (22) elbise ḫaṭāyā vu aṭlasdur." Ve āḫari didi ki "Tāclarıñ ẓarīfi Rūmī (23) ṭāḳyedür" ve biri daḫi iddā eyledi ki "Menāziliñ enzeh ü aḥseni gül ü reyḥān (24) ile memlū būstānlardur." Ve āḫari taḳrīr eyledi ki "Meşrūbātdan ḫamr-ı ṣāffī (25) ṭabīᶜata muvāfıḳdur." Ve biri daḫi böyle gösterdi ki "Sāye-i bīd rāḥat-efzādur." **[61]** (1) Ve biri daḫi bu vech ile feṭḥ-i kelām eyledi ki "Sāzlarde āvāz-ı ᶜūd (2) sāz-kārdur." Ve āḫari beyān eyledi ki "Nedīm olmaġa hūb-ṣūret ve zībā-sīret (3) olmaḳ lazımdur." Çün nevbet-i tekellüm Yaᶜḳūb'a geldi. Buyurdı ki (4) "Enfes-i elbise zırhdur ve tāclarıñ aḥseni miġferdür. Menāziliñ efḍālı cāy-ı (5) ḥarb u maᶜrekedür. Meşrūbātıñ zībāsı ḫūn-ı düşmendür. Sāyeleriñ (6) aᶜlāsı sāye-i nīze vü teberdür ve āvāzlarıñ elṭāfı cūş-ı ḫurūş-ı atlar (7) ṣahīlidür ve nedīmleriñ eᶜizzi vü ekremi mübārezān-ı ceng ü perḫāşdur."

(8) **Ḳıṭᶜa**

(9) کل ریحان ما تیغست و خنچر

بکام ما نیاید نرکس و آس

(10) شراب ماست خون دشمن ماست

اساس کهٔ او بیهترین کلس[452]

[451] Ādemī ra ḳuvvet-i dest ez dil est / Her ki o rā dil-i ḳavvī bāzū ḳavvī
Bilek gücü gönülden gelir, kimin gönlü güçlü ise bileği de güçlü olur.

[452] Gül ü reyḥān mā tīġest u ḫançer / Bi-kār-ı mā nebāyed nergis ü ās
Şarāb-ı māst ḫūn-ı düşmen māst / Esās-ı kelle-i o bihterīn keᵓs
Bizim gül ve rayhanımız kılıç ve hançerdir, işimiz nergis ve çiçekle değil
Bizim içeceğimiz düşmanın kanıdır, kadehimiz düşmanın kafa tasıdır.

(11) **Neşr:** Yaᶜḳūb bu kelimāt-ı ġayret encām ile ᶜāḳibet-i maḳżiyyü'l-merām oldı. (12) Naṣāyiḥü'l-Mülūk[453] nām kitābında merḳūmdur ki her pīr ki ᶜaḳl u ḫıredi (13) olmaya bir çeşmeye beñzer ki ṣuyı olmaya ve ol civān ki edebi olmaya (14) bir būstāna beñzer ki gül ü reyḥānı olmaya ve ol dervīş ki maᶜrifeti (15) olmaya. Bir dīdeye beñzer ki nūrı olmaya ve ol ᶜālim ki taḳvāsı olmaya. (16) Bir feres gibidür ki licāmi olmaya ve ol tüvānger ki iḥsānı olmaya. (17) Bir şecer gibidür ki meyvesi olmaya ve ol ṣāḥib-i cemāl ki ḥayāsı (18) olmaya. Ṭaᶜām gibidür ki nemeki olmaya ve ol ṣāḥib-i devlet-i cihāngīr ki (19) şecāᶜati olmaya. Ol bāzirgān gibidür ki sermāyesi olmaya.

Ḥikāyet: İskender-i Ẕülḳarneyn tesḫīr-i eḳālim-i rubᶜ-ı meskūne kemer- beste-i ᶜazīmet (21) olduḳda Aristo Ḥakīm'e eyitdi "Bu ṭarīḳ-i şeref-i refīḳde aḥbāb (22) u aᶜadā ile ne güne muᶜamele münāsibdür?" Ḥakīm eyitdi "Ey şehriyār-ı cihāngīr (23) ve ey pādişāh-ı ṣāᵓib-i tedbīr mümkin olduḳça düşmen-engīz olma. Dostānı (24) taḥḳīr ü ẕelīl eyleme ve düşmene istimālet vir ki dost ola. Dostuña ᶜizzet (25) ü ḥürmet eyle ki muḥabbeti ziyāde ḳıla. Keyd-i düşmenden emīn olma aḳl-ı ḳalīl **[62]** (1) ise de. Leyyinü'l-kelām ol dürşt kelām olma. Bir emr ki tāziyāne ile (2) ḥāṣıl ola şemşīre mürācaᶜat itme." İskender eyitdi "Düşmen-ile muḥārebe (3) iḳtiżā itdükde nice ḥareket lāzımdur?" Ḥakīm eyitdi "Eger sen muḥarebeye (4) kemer-best-i şemşīr olursañ on şarṭı riᶜāyet lāzımdur. Evvel cengden (5) ġarażıñ iktisāb-ı ḫayr ve taleb-i dīn ve rıżāᵓ-i Rabbu'l-ᶜalemīn ve defᶜ-i ẓulm (6) u fesād-ı müfsidīn ola. İkinci feṭḥ ü nuṣreti ᶜavn u fażl-ı Ḫudā'dan (7) der-hᵛāst idüp ḫayrāt u ṣadaḳātla celb-i ḫavāṭır-ı ᶜibādu'llāh'a (8) saᶜy u diḳḳat ve zühd ü ṣalāḥ ile mevṣūf kimselerden isticlāb-ı (9) ḫayr-duᶜāya himmet eyle. Üçünci şerāᵓiṭ-i ḥazmı murāᶜī ve keyfiyet-i aḥvāl-ı (10) aᶜdāya taḥṣīl-i ıṭlāᶜa mecd ü sāᶜī ol. Dördünci leşkeri yek-dil (11) ve yek-zebān eyle ki ittifāḳ-ı ᶜasākir ü ekābir bāᶜiṯ-i nuṣret ü ẓaferdür. Beşinci (12) ᶜaskeri muvāᶜid-i luṭfla ḫoş-ḥāl ve maḳżiyyü'l-āmāl eyle. Altıncı (13) Bi'n-nefs mübāşir-i ḥarb olma. Yedinci şecīᶜ ü behādır ve ḫayl-ı cenge (14) ḳādir kimseyi serdār eyle ki ṣīt-i ṣadmet-i şecāᶜat ve āvāze-i (15) reᵓy ü ṣalābeti raᶜb-endāz-ı ḳulūb u ḫavāṭır ola. Sekizinci hengām-ı (16) ḥarbde mübārezet ve şecāᶜatle aḳrāndan mümtāz olanları ṯenā vu maḥmidet (17) ve ᶜavāṭıf u merḥametle

[453] İmam Gazâlî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış ve Selçuklu Sultanı Melikşah'a ithaf edilmiştir. Kitabın asıl adı, *Et-Tibrü'l-Mesbuk fi Nasihatü'l-Mülûk*'tur. Güçlü ve huzurlu bir devlete sahip olma, devleti yönetme, koruma, bireyleri mutlu ve başarılı kılma yolunda devlet adamlarına öğütler veren eser, *Devlet Adamlarına Nasihatler* adı ile tanınmaktadır. Turgut Tok, **Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî Nasâyihü'l-Mülûk**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2009.

ser-bülend ü ser-efrāz eyle ki sāʾire bāʿiş-i (18) ʿibret ve mūcib-i cürʾet ola. Toḳuzuncı eyyām-ı muḥārebede ġaflet (19) ü tehāvünden iḥtirāz eyle ki nice kimseler ẓafer-yāb olmuş iken ġaflet (20) sebebi ile maġlūb u münhezim olmuşlardur. Onuncı leşker-i düşmen maġlūb (21) olup firār itdükde sürʿat u şitāb idüp taʿḳīb itme ve eger ḫaşm (22) seniñle muḥārebeye gelürse ṭāḳat u muḳāvemet ya mümkin ya müteʿaẕẕirdür. (23) Beher taḳdīr-i mehmā-emkin envāʿ-ı tedbīr eyle. Düşmeni maḥall-ı ʿadāvetden (24) inṣırāfe saʿy eyle. Eger ceng żarūri olursa meẕkūr vech (25) üzere şerāʾiṭ-i cihāda içtihād eyle. Eger muḳāvemet ḥīz-i imkāndan **[63]** (1) bīrūn ise iḥtiyāṭ idüp cāsūsān-ı kar-güẕār istiḫdām eyle. (2) Ve sedd-i ṣüġur ve istiḥkām-ı ḳalāʿ ve beẕl-i emvāl u tevfīr-i ẕeḫāyir ve ʿasākire (3) ihtimām ve aʿmāl-ı efkār-ı ṭarīḳ-i ḫidaʿ ve mükāyede teşmīr-i sāḳ-ı aḳdām (4) eyle ve düşmen ki ṣulḥa raġbet eyleye aṣlā lecc ü ʿinād ve sitīz itmeyüp (5) müsāʿade eyle ki ṭāleb-i ṣulḥ elbette manṣūr u muẓaffer ve lecc ü ʿinād iden (6) ġāliben maḳhūr u müdemmer olur.” İskender bu kelimāt-ı ḥikmet-i nikātı düstūru’l- (7) ʿamel-i ḳavāʿid-i cihān-gīrī idüp rubʿ-ı meskūni dāḫil-i ḳabża-i (8) taṣarruf eyledi. Çünki ṣıfat-ı şecāʿat bihterīn-i feżāʾil-i ḫıṣāl-ı (9) ḥamīde idigi edille vü berāhīn ile ḳaṭʿiyyü’l-sübūtdur. Bu eşer-i muḫtaṣarda (10) mecmūʿ-ı muḥsenātın derc ü tażmīn bāʿiş-i ıṭnāb olmaġın ṭayy olup (11) bu miḳdār ile iktifā olundı.

Ḳıṭʿa

انکه پارا از سرناز و تنعم (12) میکشد

کرد کارش درجهان سردار و سر ومیکند

پادشاهی (13) درچمن دادند کل راز انکه کل

باوجود نازکی ازخار پستر میکند

(14) **Ḳıṭʿa:**

(15) Şecāʿat zīb-i aḫlāḳ-ı ḥasān-ı pādişāhāndur

(16) Bu ḫaṣletdür olan hep bāʿiş-i iclāl u istiʿlā

(17) Şecāʿat resmin icrā ideli şāh-ı ẓafer-yāver

(18) Zemīn inḳıyāde ser-fürū itmekdedür aʿdā

(19) **Otuz Birinci Bāb Ġayret Beyānındadur**

(20) Ġayret iki nevᶜdür. Ġayret-i dīniyye ve ġayret-i dünyeviyyedür. Ġayret-i (21) dīniyye emr-i maᶜrūf ve nehy-i ᶜani'l-münker temşiyetinde saᶜy-ı belīġ itmekdür. (22) Dest ü zebānla imkān olmazsa ḳalben inkār eyleye.

(23) **Ḳıṭᶜa**

نهی منکر بدست باید کرد

و رمیسر نمبشود (24) این کار

بزبان منع کن و رنتوان

دردل خویش (25) میکنی انکا ر[454]

Neşr: Bir kimseniñ ki ġayreti berāy-ı taḳviyet-i **[64]** (1) şerᶜ-i mübīn ġaraż u riyā ve devāᶜī-i nefs ü hevādan emīn ola elbette (2) aḳvālı ḳulūbe teᵓşīr ider.

Beyt: (3) سخن که ان زغیرت پاک وان طمع خالیست

اکر بسنک بکویی در اواثر دارد[455] (4)

Ḥikāyet: (5) Şeyḫ Ebü'l-Ḥasan Nūrī ḳaddese'llāhu sırrahu'l-ᶜazīz Ḥażretleri'niñ nehy-i (6) münker ᶜādet-i müstemireleri idi. Bir gün Dicle kenārında bir zevraḳ gördı. (7) İçinde otuz ᶜadet ḫum vażᶜ olunmuş ve üzerlerine laṭīf ismi (8) yazılmış. Şeyḫ müteᶜccib olup suᵓāl itdi. Mellāḥ "Ḫalīfeniñ ḫamrıdur" (9) didi. Şeyḫ bī-iḫtiyār elindeki deste-çūpla cümlesin şikest (10) eyledi. Şaḥne-i Baġdād ḫaberdār olup şeyḫi aḫż ve ḥużūr-ı Ḫalīfe'ye (11) iḫżār eyledi. Muᶜteżid Ḫalīfe ġāyet cebbār u sitemkār idi. Kemāl-ı (12) ḫışm ü tehavvür ile ḫiṭāb idüp "Sen kimsiñ ki bu vażᶜ-ı küstāḫiye (13) cesāret itdiñ." didi. Şeyḫ eyitdi "Muḥtesibem." "Kimiñ emri ile iḫtisāb (14) idersiñ" didi. Eyitdi "Ḫudā vü Resūl emri ile." "Kimiñ iẕni ile kesr (15) itdiñ."

[454] Nehy-i münker bi-dest bāyed kerd / Ver müyesser nemīşeved īn kār
Bi-zebān menᶜ kun ner netüvān / Der dil-i hūyiş mīkenī inkār
Kötülükten men et, el ile mümkün olmazsa dilin ile engelle, eger dilin ile mümkün olmazsa kabinle inkār eyle.

[455] Süḫan ki ez ġaraż pāk u ez ṭamaᶜ ḫālist / Eger bi-seng bi-kuvī der-o eşer dāred
Kötü niyet ve hırstan arınan söz, taşa dahi isabet etse tesirli olur.

didi. “Saña ve raᶜiyyetine merḥamet kesr itdim” didi. “Baña ne vechle (16) merḥametdür” didi. “Bir münkeriñ defᶜ u izālesinde taḳṣīr itmiş-idiñ. Ben menᶜ (17) idüp seni ᶜaẕāb-ı ᶜuḳbādan ḫalāṣa vesīle oldum ve bir feḥvā-yı (18) الناس على دين ملوكهم[456] reᶜāyā daḫi fisḳ u fesāda mübāşir olup (19) vizr ü vebāli hem saña ve hem ānlara ᶜāᵓid olurdı. Aña bināen cümleñizi (20) ṣıyābet itdüm” didi. Muᶜteżid Ḫalīfe bu aḳvāl-ı ġayret-meᵓālden müteᵓeṩṩir (21) olup bükā itdi. Min baᶜd “Seni kimse menᶜ itmesün. Her münker ki (22) görürseñ defᶜ eyle” deyü destūr virdi. Ġayret-i dīniyye rayb-i riyādan (23) maṣūn olıcaḳ. Böyle teᵓṩīr ider.

Naẓm: (24) ان یکی باپیر خود کفتا که من

نهی منکر میکنم اندر زمن

لیک می ترسم که از اهل حسد

آفتیدر روز کار من رسد (25)

[65] کفت اکران کار بهر حق کتی (1)

از بلاهای دو عالم امینی[457]

Neṩr: (2) Ġayret-i dünyeviyye üç ḳısımdur. Evvel aḳrān u emṩāl miyānında cārīdür. (3) Herkes diler ki cāh u devlet ve ḳadr u şevketle aḳrānından mütefevviḳ (4) ü mümtāz ola. Bu ḫaṣlet erbāb-ı himmem-i ḫaṣāᵓişindendür. Her kimse ki (5) ᶜālī-himmet ola elbette ṣāḥib-i ġayret olur. Ẓuhūr-ı ġayret ve vüfūr-ı ḥamīyet (6) ile umūr u mühimmātı ᶜalā vefḳi’l-merām temşiyet ü niẓām bulur.

Beyt: (7) چنین کفت ان مرد بی دار بخت

کهاز غیرت آید بکف تاج و تخت[458]

[456] “En-nāsu ᶜalā dīni mulūkihim.” “İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredirler.”

[457] Ān yekī bā-pīr ḫūd güftār ki men / Neyy-i münker mīkunem ender zemen
Līk mī tersem ki ehl-i ḥased / Āfetī-der rūz-ı kār men resed
Güft eger ān kār beher ḥaḳḳ kunī / Ez belāhā-yı dū ᶜālem emīnī
Bir kimse bir âkil birine dedi ki, zaman zaman kötülükten men ediyorum
Lâkin hased elinden korkuyorum ki bana bir belâ isabet eder
Âkil eger o işi hakk ile yaparsan, iki âlemin de belâlarından emin olursun.

[458] Çunīn güft ān merd-i bi-dār baḫt / Ki ez ġayret āyed bi-kef tāc u taḫt
Bahtı açık olan biri dedi ki tac ve taht gayret ile elde edilir.

(8) İkinci kişiniñ kendine maḫṣūṣ olan ġayretdür. Yaᶜni evlād u ᶜıyāl (9) ve etbāᶜın şerᶜan ve ᶜörfen ḥıfẓı maḳteẓā olan umūra muṭīᶜ u münkād (10) ve ᶜiffet ü ᶜişmet ve terk-i maᶜṣiyete muᶜtād ve nā-maḥrem ü bed-aḫlāk (11) olanlardan taḥẕīr u ibᶜād itmekdür.

Üçünci beyne'n-nās meşhūr olan (12) ġayretdür ki kendi ᶜırżını nice ṣıyānet iderse sāᵓiri daḫi (13) öylece ḥimāyet ve ᶜuyūb-ı nāsı setr ü iḫfāda himmet eyleye. Kemāl-ı ġayret (14) bir kimseye kendüye ilticā itdükde viḳāye vü ḥimāyesinde ṣarf-ı ḳudret (15) itmekdür. Bu ᶜādet-i ḥasene ḳabāᵓil-i ᶜArab ve vilāyet-i Hicāz'da cārīdür. Nevᶜ-i (16) ādemī degil vuḥūş u ṭuyūrdan ki ḫaymelerine penāh ide ve merᶜālerine (17) ilticā idüp āşiyānsāz ola ḥıfẓ u ḥimāyesinde mübālaġa iderler. Gāh (18) olur ki ifrāṭ-ı ġayret ü ḥamīyetlerinden bir cüzᵓī ḫuṣūṣ içün muḥārebe (19) vü ḳıtāle cesāret iderler.

Hikāyet: Behrām-ı Gūr pederi Yezdicerd emri-ile (20) diyār-ı ᶜArab'da Nuᶜmān b. Münẕir'iñ terbiyesinde iken bir gün şikārgāhda (21) bi āhūya ḳaṣd eyledi. Āhū bīm cānla gürīzān olup Ḳubeyṣa nām (22) ᶜArab'ıñ ḫaymesine düşüp Behrām nezd-i ḫaymeye gelüp "Şikārım vir" deyü (23) ibrām itdi. Ḳubeyṣa Behrām'ı bilmez idi. Eyitdi "Ya ḫayāl yā ṣabīḥu'l-cemāl (24) mürüvet eyle bu āhūdan fāriġ ol. Mā-dām ki daḫil-i ḫayme-i ḥimāyetim (25) olmuşdur virmek iḥtimālim yoḳdur. Nihāyet beni ḳatl idersiñ. Bu taḳdīrce **[66]** (1) ᶜaşāᵓir ü ḳabāᵓilim ḳānımı heder itmezler. Ḳitāl-ı ᶜaẓīme sebeb olursuñ. (2) Murādıñ ᶜivāż ise ṭavīle-i temellükümde merbūṭ olan esbān ṭarīki (3) nezādik cümlesin aḫẕ eyle ḥelāl olsun. Behrām ᶜArab'ıñ kemāl-ı ġayret (4) ü ḥamīyetini taḥsīn idüp döndi gitdi. Vaḳtā ki cālis-i serīr-i (5) salṭanat oldı. Ḳubeyṣa'yı getürüp nāᵓil-i rütbe-i vezāret itdi. (6) Bu münāsebetle Ḳubeyṣa beyne'l-ᶜArab Mücīrü'l-Ġazalān laḳabıyla şöhret-şiᶜār (7) oldı.

Beyt: زغیزت بدست آورد نام وننک

(9) زغیرت مراد خود آید بجنک[459]

(10) **Rubāᶜī**

[459] Zi-ġayret be-dest āverd nām u neng / Zi-ġayret murād-ı ḫūd āyed bi-cenk
Nâm ve şân gayret ile olur, meram gayret ile hasıl olur

(11) Ġayret ki hemīşe pīşe-i merdāndur

Bī-ġayret olan behīmeye yeksāndur.

(12) Şīrāze-i niẓām çūn ġayretdür

Meczūmdur ki lāzım-ı şāhāndur

(13) **Otuz İkinci Bāb Siyāset Beyānındadur**

(14) Siyāset iki nevᶜdür. Biri nefsiñ siyāseti ve biri ġayrıñ siyāsetidür. (15) Nefsiñ siyāseti aḫlāḳ-ı ẕemīmeyi refᶜ ve aḫlāḳ-ı ḥamīdeyi kesble olur. (16) Ġayrıñ siyāseti seyyiᵓü'l-aḥvāl ve ḳabīḥu'l-aᶜmāl olanları tehdīd ü taḫvīf (17) ve ḥamīdü'l-ḫiṣāl ve müsteḥsinü'l-efᶜāl olanları tekrīm ü talṭīf ile (18) olur. İktisāb-ı ᶜulüvv-i şān aᶜmāl-ı ḳavāᶜid-i siyāsete vābeste olur. (19) Şerīᶜat żābıṭa-i siyāsetle nişestedür. Siyāset mülk-i muḳavvī-i (20) erkān-ı şerīᶜatdur ve şerīᶜat mürevvic-i niẓām-ı memleketdür. Medār-ı kār-ı ᶜālem (21) ve niẓām-ı aḥvāl-ı benī ādemi żabt-ı siyāsete menūṭdur.

(22) [460] (آفت الرياسة ضعف السياسة)

Beyt: (23) از سیاست نظام یابد ملک

بی سیاست خلل پذیر بو[461]

(24) **Ḥikāyet:** Tamġāc Ḫān ki büzürg-terīn-i selāṭīn-i güzīndür. Binā-yı salṭanatın (25) miᶜmār-ı siyāsetle maᶜmūr ve ᶜarṣa-i pehnā-yı memleketin envār-ı maᶜdeletle pür nūr **[67]** (1) itmişdi. Bir gün zümre-i ḳallāşāndan biri emniyye-i iḥsānla bir deste gül (2) getürdi. Tamġāc Ḫān suᶜāl itdi ki "Bu gülleri ḳanda buldıñ. (3) Bāġbāndan mı ḫarīd itdiñ?" Cevāb virdi ki "Bu diyārda gül bī-ḳıymet (4) ü iᶜtibārdur. Ṣatılmaz. Bir gülşenden bād-ı hevā aldım." Ḫān fikr itdi ki bī- (5) icāzet gülşene giren bī-minnet bāġdan daḫi meyve dīrer ve giderek naḳb-ı (6) büyūta cesāret ve emvāl-ı enāma īṣāl-ı ḫasāret ider. Pes muḳābele-i (7) iḥsānda ḳaṭᶜ-ı yed fermān buyurdı. Erkān-ı devlet şefāᶜatıyla ḳaṭᶜ-ı (8) engüşt ile iktifā olundı. Ve mervīdür ki Hürmüz b.

[460] Siyasetin zayıflaması yönetimin bozulmasına sebep olur.
[461] Ez siyāset niẓām yābed mülk / Bī-siyāset ḫalel-peẕīr bu
Saltanat siyâsetle nizâm bulur, siyâsetsiz saltanat eksik kalır.

Nūşirevān-ı (9) ᶜĀdil'iñ rikābdārı bī-destūr bir bāġdan bir ḫūşe-i engūr almış idi. (10) Bāġbān ᶜinān-ı esbin girift idüp "Yā beni irżā eyle ya pādişāha şekvā (11) iderim." didi. Rikābdār bīm-i siyāset-i sulṭāniden hezār dīnār virüp (12) irżā eyledi. Hükemā salṭanatı nihāle siyāseti zülāle teşbīh itmişlerdür. (13) Mā-dām ki bīḫ-i dıraḫt-ı salṭanat āb-ı siyāsetle sīr-āb olmaya şemere-i emn (14) ü emān ḥāṣıl olmaz. Müstevcib-i siyāset ol ṭāᵓifedür ki āzār- (15) pīşe ve bed-endīşe olup mār ve kejdüm gibi ḫavāṣṣ u ᶜavāmı āzār (16) u ıżrārdan ḫālī olmaya. Selāṭīnden biri "Zümre-i ādemiyāndan siyāseti (17) muḳteżī kimlerdür" deyü bir ḥakīmden suᵓāl eyledi. Cevāb virdi ki "Ādem (18) müsteḥaḳ-ı siyāset olmaz. Lāyıḳ-ı siyāset-i sibāᶜ u hevāmm maḳūlesi ᶜavām-ı (19) bed-fercāmdur. Zīrā maḫlūḳ-ı Ḫudā iki fırḳadur. Biri ḫayr-ı maḥż ve maḥż-ı (20) ḫayrdur ki melāᵓike-i kirāmdur. Fırḳa-i uḫrā şerr-i maḥż ve maḥż-ı (21) şerdür ki sibāᶜ u hevāmmdür. Pes zümre-i ādemiyāndan anlar ki melek- (22) ḫaşlet ve nīkū-sīret ola efḍal-ı nevᶜ-i insāndur. Āsīb-i siyāsetden (23) maṣūn's-sāḥadur ve ānlar ki bed-ṭabīᶜat ve sibāᶜ-ı ṭīnet ola (24) [462]كالانعام بل هم اضل vaṣf-ı şānlarıdur. Müsteḥaḳ-ı teᵓdīb ü siyāset (25) bu fırḳa-i ṣaḥibü'l-ḳabāḥadur.

Beyt: مردم **[68]** (1) کسی کاوپیشه کرد آزار

بمعنی بد ترست ازمار و کژدم[463]

Neşr: Ḫüsrev Pervīz ḥükemādan (2) suᵓāl itdi ki "Ṭabaḳāt-ı nāsdan şāyeste-i siyāset kimdür?" Eyitdiler ki (3) "Ḫalāᵓiḳ beş ṭabaḳadur. Evvel ānlardur ki kendü ẕātlarında ḫayr ve āṯār-ı (4) ḫayrları sāiᵓre sārīdür. Ḫalḳ ānlardan hemīşe intifāᶜ iderler. Ol (5) ṭaᵓifeye iltifāt olunmaḳ gerek. İkinci egerçi kendü ẕātlarında ḫayr (6) ammā ḫayrları āḫare taᶜdīye itmez. Bu zümre daḫi taṭyīb ve tekmīl-i ḫayra (7) terġīb olunmaḳ gerek. Üçünci mutavassıṭu'l-aḥvāl olanlardur. Ānlardan (8) ḫayr u şer ẓuhūr eylemez. Ol fırḳa daḫi ṭarīḳ-i ḫayra sevḳ ve bādiye-i (9) şerden taḫvīf ü taḥẕīr olunmaḳ gerek. Dördünci ānlardur ki kendü (10) ẕātlarında bed ammā kimseyi āzürde itmezler. Anlar teẕlīl ü taḥkīr olunmaḳ gerek ki (11) terk-i efᶜāl-ı ḳabīḥa ideler. Beşinci ol kimselerdür ki hem kendüleri (12) bed efᶜāl ve hem ḫalḳ āsīb ü gezend ve şerlerindan mużṭaribü'l-

[462] "…kel-enᶜāmi bel hum aḍall…" "…(onlar) hayvan gibidir, hatta daha da sapkınlar. A'raf 7/179

[463] Kesī ki'o pişe kerd āzār-ı merdüm / Bi-meᶜmā bed-terest ez mār u kejdüm
Bir kimse ki insanları incitmeyi kendine görev edinirse, akrep ve yılından daha kötüdür demektir.

aḥvāl. (13) Ānlar vaᶜd u vaᶜīd ile tehdīd ü teşdīd olunmaḳ gerek ki sāᵓire mūcib-i (14) ġayret ola. Mīzān-ı siyāset bu maḳūle erāzil-i bed-ṭīnet içün mevżūᶜadur.

Beyt: آتشی را که خلق از و سوزند

جز باستین علاج (16) نتوا [464]

Neşr: Fevāᵓid-i siyāsetiñ menāfiᶜ-i celīlesinden biri budur ki (17) arṣa-i ᶜālem ġubār-ı fesād u fitneden pāk ve eşrār u eşḳıyā mütevārī-i (18) künc-ı meġāk olur. Bu taḳrīble ᶜāmme-i ᶜālem emn ü refāh-ı mā-lā-kelām (19) ve aḥvāl-ı memleket revnaḳ-ı tām ve hüsn-i nizām bulur.

Beyt: (20) اکر ساطان نفر ماید سیاست

نه دولت را بقاماند نه دین را [465]

(21) **Ḳıṭᶜa**

(22) Nefs kim mücrim ola āña siyāset besdür

(23) Zühd ü perhīz ve ᶜibādāt ile gāh ü be-gāh

(24) Ol ki bed ḫilḳat ola mertebe-i cürme göre

(25) Lāyıḳ oldur ide tertīb-i cezā şāhenşāh

[69] (1) **Otuz Üçünci Bāb Teyaḳḳuẓ u Ḥayret Beyānındādur**

(2) Teyaḳḳuẓ u ḥayret kişi meṣāliḥinden bīdār u āgāh olup her aḥvāle (3) taḥṣīl-i vuḳūf itmekdür. Şarṭ-ı muᶜaẓẓam ve ẓābıṭa-i mültezemi oldur ki (4) vāliyān-ı ḫıṭṭa-i salṭanat ve ḥāmiyān-ı ḥavza-i memleket bī-bürhān-ı bāhir (5) ve bī-beyyine-i ẓāhir bir ḥükmi imżā ve bī-teᵓemmül-i imᶜān ve bī-tedbīr-i īḳān (6) bir fermānı icrā itmeye. Temşiyet-i umūr-ı meṣāliḥ-i cumhūrda bürdbārı şiᶜār (7) idüp ṭarīḳ-i sürᶜaṭ u şitābe

[464] Āteşi rā ki hᶜalḳ ez u sūzend / Cüz-ı bāstīn ᶜilāc netū
Bir ateş ki halk ondan yanar durur ise onu söndürmekten başka çare yoktur.
[465] Eger sulṭān nefr māyed siyāset / Ne devlet rā beḳā māyed ne dīn rā
Eger sultan siyaseti yürütmezse ne devlet kalır, ne din

gitmeye ve bir emriñ ġavrına vāṣıl olmadan (8) mücerred ẓann u gümān ile bir bī-günāha tertīb-i cezā revā görmeye.

Beyt: مکن (9) کسر ابانداک ظن باطل

عقوبت تا پشمان نیارد[466]

Ḥikāyet: Ḳubād (10) Şāh eyyāmında bir kimse bir miḳdār ārām içün bir vīrāneye girdi. Bir maḳtūl (11) ādem görüp kemāl-ı ḫavf ü dehşetden dem-beste vü lāl ve müteḥayyerü'l-aḥvāl (12) ḳaldı. Bu ḥāle muḳārin şaḥne-i şehr ol maḥale gelüp keyfiyyeti müşāhede (13) idicek ol bī-çāreyi ḳātildür deyü dest ü gerden-beste ḥużūr-ı (14) hümāyūna iḥżār eyledi. Pādişāh ḫiṭāb-ı ᶜitāb idüp emr (15) ile tefaḥḥuṣ-ı aḥvāl itdükde ol şaḫṣ-ı bī-nevā mācerāyı ᶜalā (16) mācerā ᶜarż u inhā idüp "Bu baña maḥż-ı iftirādur. Mücerred ẓann (17) ü gümānla tertīb muġāyyir-i fermān-ı Ḫudā'dur. ان الظن لایغني من الحق (18) شیأ[467] naṣs-ı kerīmi müᵓeyyed-i müddeᶜādur." deyü feryād eyledi. Pādişāh (19) tevcīh-i sāmiᶜa vu nigāh itmeyüp ber-dār olmasın emr eyledi. Ol (20) nā-tüvān resen-i ber-gerden-i redīf-i maṭiyye-i cellād-ı bī-emān olup pāy-ı (21) dāre gider iken bir civān ḥużūr-ı hümāyūna gelüp eyitdi (22) "Pādişāhım ol maḳtūl-ı ḳadīmi düşmen-i cānım olmaġla ruḫṣat bulup (23) ḳatl ve ol vīrāneye vażᶜ itmiş-idim. Ḳātil benim ve ol bī-çāre (24) bī-günāhdur. Fermān-ı min lehu'l-emr ve'l-iḥsāndur. Pādişāh bu emre ḥayrān (25) ve itdigi taᶜcīle pīşmān olup min baᶜd ẓann ü gümānla bir emre iḳdām **[70]** (1) itmemek üzere eymān-ı firāvān idüp ikisin de beşāret-i ᶜafv eyledi (2) ve iḥsān u şādān itdi.

Beyt: سیاستی بکمان رسم معدلت (3) نیود

که تایقین نشود خود کس نباید ریخت[468]

Neşr: Pes maᶜlūm (4) oldu ki teyaḳḳuẓ u ḫayret her emri tedḳīḳ u taḥḳīḳ idüp ġavrına (5) vāṣıl ve künhüne vāḳıf olmadıḳça şurūᶜ itmemekdür.

---

[466] Mekun kesr rā nedik ẓann-ı bāṭıl / ᶜUḳūbet tā pişmān neyārd
Sakın kimseyi kuru zanla kırma, sonunda pişman olmayasın

[467] "…inne'ẓ-ẓanne lā yuġnī nine'l-ḥaḳḳi şeyᵓā." "(Onların çoğu zanna kapılmışlardır). Oysa zan hiçbir şekilde hakkın yerini tutamaz." Yunus 10/36.

[468] Siyāsetī be-gümān resm-i maᶜdelet nebūd / Ki tā yaḳīn neşeved ḫūd kes nebāyed rīḫt
Siyaset şüphe üzerine olunca adâleti doğurmaz, kesin olmadan kimsenin kanını dökme

Beyt: (6) هر حکم که ازسر یقین است

آرایش ملک وزیب دین است[469]

(7) **Neşr:** Bu ḫaṣlet-i sütūde cümleden ziyāde selāṭīn-i ᶜiẓām ve ḥükkām-ı (8) ẕevi'l-iḥtirāma lāzımdur ki kemāl-i teyaḳḳuẓ ile ḥaḳāyıḳ-ı aḥvāl-ı memleket (9) ve daḳāyıḳ-ı umūr-ı devlete taḥṣīl-i vuḳūf u ıṭlāᶜ idüp bünyān-ı salṭanatda (10) āṣār-ı ḫalel müşāhede olunduḳda dest-i tedārik ü himmetle taᶜmīr ü termīm (11) ve miᶜmār-ı ᶜadl u siyāsetle tekmīl ü tetmīm-i sehl ü yesīr ola. Niceler leyālīde (12) eṭrāf-ı şehri geşt idüp aḥvāl-i memleketden ḫaberdār olurdı. (13) Manṣūr buyururlar ki "Üç kimse istiḳāmet üzere mübāşir-i aᶜmāl ola. (14) Ne cebr ile reᶜāyādan māl ziyāde ala ve ne ihmāl sebebi ile reᶜāyā ẕimmetinde (15) mālı ḳāla. İkinci ol vezīr-i ᶜāḳile ki ġaraż u ḥırṣ u āzdan berī (16) olup bir nehc-i şerᶜi iḥḳāḳ-ı ḥuḳūḳ ve icrā-yı aḥkāma ihtimām ḳıla. (17) Üçünci ol merd-i ḫayr-ḫᵛāh ve ṣāḥib-i intibāh ki bunlarıñ aḥvālini (18) ḥaḳīḳati üzere her-bār baña ᶜarż u iᶜlām eyleye." ᶜUmde-i selāṭīn-i (19) kirāmdan Erdeşīr-i Bābek aḥvāl-ı memleketden bir mertebe ḫabīr u āgāh idi ki (20) vüzerā vu erkān-ı devlet her gice ḫānelerinde ne kāre işti ġāl ve ne güne (21) ḳīl ü ḳāl eylemişler ise ṣabāḥ ᶜalā vuḳūᶜa kendülere taḳrīr iderdi. (22) Ānlar bu ṣūrete müreᶜaccib olup melek ḫaber virür dirler idi. Maᶜa hāẕā aḫbār-ı (23) gümāşetegān ile vāḳıf-ı serāᵓir-i ẓamāᵓir olur idi. Hükemā buyurmuşlardur ki (24) "Sebeb-i ġaflet-i mülūk üç nesnedür. Evvel şöhret ü mutābaᶜat-ı (25) hevā-yı bed-fermādur. İkinci ḥırṣ u ṭamaᶜ ve arzū-yı cemᶜ-i māl ve ḥubb-i **[71]** (1) dünyādur. Üçünci idmān-ı şarāb u melāhīdur ki mūcib-i (2) nedāmet-i dünyā ve bāᶜiṣ-i feżāḥat-ı ᶜuḳbādur. Şāyeste-i şān-ı selāṭīn-i (3) maᶜdelet-i āyīn oldur ki evṣāf-ı mezbūre ile ittiṣāfdan istinkāf (4) idüp umūr-ı ᶜiẓāma bi-nefsihi taḥṣīl-i vuḳūf u şuᶜūr ide ki mülki maᶜmūr (5) ve saᶜyi meşkūr ola.

Ḥikāyet: Pādişāh-ı Ḫarezm bir mertebe ṣāḥib-i (6) teyaḳḳuẓ u ḫibret idi ki zemān-ı devletinde bir kimseden āṣār-ı ẓulm ṣudūr (7) ve bir eḥad irtikāb-ı fısḳ u fücūr idemezdi. Ancaḳ vüzarādan biri nihānī (8) baᶜż-ı maᶜāṣī vü āṣāma mürtekib idi. Şāh bā-intibāh bu ḥālden āgāh olup (9) murād itdi ki ᶜuyūbundan ānı ḫaberdār ide. İẓhār itdigi ṣūretde (10) āb-rūy rīzān olmaḳ nümāyān idi. Kesr-i ᶜarżı cāᵓiz görmeyüp (11)

[469] Her ḥükm ki ez ser-i yaḳīn est / Ārāyiş-i mülk ve zīb dīn est
Bir hüküm ki kesin delillerle sabit olursa din ve devletin süsü olur.

bir gün vezīr-i mezbūra fermān itdi ki “Bir murġ isterim ki minkārı sürḫ (12) ve per ü bāli siyāh u sefīd ola.” Vezīr üç gün istimhāl idüp ol nevᶜ (13) murġ ṭalebi-ile sūr-ı şehr ve eṭrāf-ı deşti geşt itdi. Taḥṣīl (14) idemedi. Bilā-āhare meᶜyūs olup iᶜtiẕār-günān ḥużūr-ı hümāyūna (15) geldi. Pādişāh eyitdi. “Vezīr-i memleketiñ bir murġ tedārekine ḳādir olamadıñ. (16) Nice aḥvāl-ı ᶜāleme vuḳūf ᶜidiᶜā idersiñ. Ḥālā filān maḥālde (17) filān ḫānede ol nevᶜ dört ᶜaded murġ bir ḳafes-i zerrīnde (18) mevcūddur. Kerrātla manẓūr ve meşhūdım olmuşdur.” Pes vezīr (19) ṭaşra çıḳup ol nişān ile murġları bulup ḥużūr-ı hümāyūna (20) getürdi. Pādişāh buyurdı ki “Erbāb-ı ḥükūmet aḥvāl-ı memleketden (21) ḫaberdār böyle olmaḳ gerekdür.” Vezīr bu teyaḳḳuẓ u ḥibretden müteḥayyir olup (22) fikr itdi ki bir pādişāhıñ ki kūçe-i şehr ü bāzār bu mertebe maᶜlūmı (23) ola benim bu ᶜuyūbuma taḥṣīl-i vukūf itmek muḳarrerdür deyüp der-ḥāl (24) cemīᶜ-i maᶜāṣī vü āṯāmdan tevbe vü istiġfār idüp mesned-i istiḳāmetde kemāl-ı (25) teyaḳḳuẓ u intibāhla ṯābit-ḳarār oldı.

Beyt: [72] (1) جودر عهدهٔ تست عالم تمام

مشو غافل ازکار خود والسلام[470]

(2) **Ḳıṭᶜa**

(3) Müteyaḳḳız gerek mülūk-i kirām

K’ola māl-ı cihān ḳarīn-i refāh

(4) Mū-be-mū her umūra vāḳıfdur

Pādişāh-ı cihān bi-ḥamdü li’llāh

(5) Sāye-i devletin Cenāb-ı Ḫudā

İde hem-vāre bendegāna penāh

[470] Cū der ᶜuhdet-i to est ᶜālem temām / Meşū ġāfil ez kār ḫūd ve’s-selām
Alem senin uhdene bağlı olduğunda yapacağın işlerinden gâfil olma ve’s-selâm

(6) **Otuz Dördünci Bāb Firāset Beyānındadur**

(7) Firāset hükūmet ü eyāletiñ şerāᵓiṭ-i külliyesindendür. Erbāb-ı şuᶜūr (8) u intibāhe ḫuṣūṣan aṣḥab-ı hükūmet ü cāhe zīb ü ārāyiş ve sebeb-i (9) tereffüh ü āsāyişdür. Vācibdür ki sevābıḳ u levāḥıḳ ve ḥavādiṯ ü vaḳāyiᶜde (10) dīde-i firāsetle nigāh-efgen-i tedḳīḳ olup vāżıḥ u āşikār ise muḳteżā-i (11) şerᶜ-i ḳavīmle ᶜamel ve eger ḫafī vü setīr ise envār-ı firāsetle tenvīr ideler. (12) Firāset iki nevᶜdür. Firāset-i şerᶜī ve biri ferāset-i ḥükmī. (13) Firāset-i şerᶜī āndan ᶜibāretdür ki vāsıṭa-i tezkiye-i nefs ve taṣfiye-i (14) ḳalb ile ḥicāb-ı ġaflet ᶜayn-ı başīretden refᶜ olup nūr-ı īḳānla (15) müşāhid ola. Tā ki tevcīh-i naẓar itdigi aḥvāle bādī-i emrde taḥṣīl-i (16) vuḳūf u şuᶜūr eyleye. Mervīdür ki İmām Şāfiᶜī ve İmām Muḥammed Raḥime hüme' (17) llāh'u Teᶜālā bir gün Ḥarem-i Şerīf'de bir kimse görüp İmām Şāfiᶜī (18) Ḥażretleri buyurdılar ki "Bu şaḫṣ āhenger olmaḳ feḥm olunur." İmām (19) Muḥammed Ḥażretleri buyurdılar ki "Neccār olmaḳ görinür." Pes ol şaḫṣa (20) ḥarfeteyn suᵓāl itdiler. Cevāb virdi ki "Āgenger idim ḥālā neccārım." (21) İki devletliniñ ṣaḥḥat-ı firāsetleri mütebeyyin oldı.

Beyt: (22) هر دل منظر نظر كبر يابود

پيوسته جلوه كاه كمال فراستست[471]

(23) **Ḥikāyet:** Ḫᵛāce ᶜAbdulḫālıḳ Ġucduvānī Raḥmehu'llāh'ıñ meclis-i (24) şerīfine zī-dervīşānda bir şaḫṣ-ı ḫırḳa-pūş gelüp [472]اتقوا (25) فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله Ḥadīṯ-i Şerīf'iniñ sırrı nedür?" **[73]** (1) deyü suᵓāl eyledi. Cenāb-ı Ḫᵛāce buyurdı ki "Sırrı sen miyān-bendiñ (2) olan zünnārı ḳaṭᶜ idüp īmān götürmendür." Dervīş dāmen-i inkāra (3) teşebbüṯ itdükçe ḥażret-i ᶜazīz iᶜāde-i telḳīn-i īmān idüp ilḥāḥ eyledi. (4) ᶜĀḳibet inṣāf u iᶜtirāf idüp şeref-yāfte-i devlet-i İslām oldı.

(5) **Beyt:** ضميريكه اور وشتست ازغبار

شود سرغيبى در اوآشكار[473]

[471] Her dil manẓar-ı naẓar-ı kibriyā buved / Peyveste cilvegāh-ı kemāl-ı firāset est
Gönül ki Allah'ın mazharına yönelirse sürekli firâsetin cilvegâhı olur.

[472] "İtteḳū ferāsetu'l-muᵓmini feᵓinnehu yenẓuru bi-nūri'llāh(i)." "Mü'minin ferasetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar."

[473] Żamīr ki urūşütst ez ġubār / Sūd sırr-ı ġaybī der o āşikār
Bir gönül ki toz dumandan pak ola, onda gaybî sırlar aşikâr olur.

(6) **Neşr:** Firāset-i ḥükmī ekşerī tecrübe ile maᶜlūm olur ve heyᶜet (7) ü eşkālden istidlāl olunur. Nūşirevān aġleb-i eḥyānda firāset- (8) nāme-i ḥükemā ile icrā-yı fermān u tenfīẕ-i aḥkām iderdi. Bir gün bir ḳaṣīrü'l- (9) ḳāme kimse gelüp bir kimseden şikāyet eyledi. Nūşirevān (10) bir muḳteżā-yı ᶜilm-i firāset "Ẓulm senden meᵓmūldür. Zīrā ḳadd u ḳāmet ve ḳıyāfetiñ (11) envāᶜ-ı meẕālime maḥmūldur." didükde ol şaḫṣ "Pādişāhım ḫaşmım benden (12) kūtāhdür" didi. Nūşirevān tebessüm idüp iḥḳāḳ-ı ḥaḳḳ eyledi. Mürşid-i (13) Ṣamedānī Seyyid ᶜAlī Hemedānī ḳaddese'llāh'u sırrehu Ẕeḫiretü'l-Mülūk[474] nām kitābında (14) bāb-ı delāᵓilü'l-firāsetde nigāşte buyurduḳları aḳvāl-ı düstūru'l ᶜamel siḳāt-ı (15) ᶜulemā olmaġın sülük-i taḥrīre keşīde ḳılındı. Buyurmuşlardur ki yüzün levni (16) ziyāde beyaż olup çeşm kebūd olmaḳ ḫuṣūṣan kūsec ve ᶜarīżu'l- (17) cebhe ola kıllet-i diyānet ve żaᶜf-ı ᶜakla delālet ider. Mūy-ı dürüşt (18) ü mey-gün ṣıḥḥat-ı dimāġ u şecāᶜate delālet ider. Mūy-ı nerm bürūdet-i dimaġ (19) ve cebne delālet ider. Ketif ü gerdende mūy bisyār olsa cürāᵓat (20) u ḥamāḳata delīldür. Şikem ü sīne pür-mūy olsa kıllet-i fehme delīldür. (21) Mūy-ı zerd ifrāṭ-ı ḫışm ve kibr ü ġurūra delīldür. Mūy-ı siyāh kemāl-ı ᶜaḳl (22) u idrāḳ ve ᶜiffete delīldür. Eger kumrāl ise iᶜtidāl-ṣıfāt ve ḥüsn-ı (23) aḫlāḳa ᶜalāmetdür. ᶜArīżu'l-cebhe olan kimse ekşerī lifāf olur. (24) İᶜtidāl-i cebhe nişāne-i ṣıdḳ u maᶜrifetdür. Üẕn-i kebīr nişāne-i cehl (25) ü ḥamāḳatdur. Üẕn-i ṣaġīr ᶜalāmet-i ḫıyānetdür. Üẕn-i muᶜtedil ᶜalāmet-i **[74]** (1) iᶜtidāl-ı ṭabᶜ ve ḥüsn-ı ḫilḳātdur. Ebrūy-ı büzürg bisyār-ı mūy ᶜalāmet-i (2) ḫuşūnet-i ṭabīᶜatdur. Ebrūy-ı siyāh-ı muᶜtedil nişāne-i ᶜaḳl u fehm ü istiḳāmetdür. (3) Çeşm-i kebūd ü büzürg tīr-i naẕar nişāne-i ḥased ü şekāvet-i ṭīnetdür. Ḳıllet-i (4) ḥareket-i çeşm nişāne-i nādānī ve sūᵓ-i ḫilḳatdür. Sürᶜat-ı ḥareket-i çeşm (5) nişāne-i ḥīle vü ḫadīᶜatdur. Sürḫī-i çeşm nişāne-i şecāᶜatdür. Çeşm-i (6) siyāh u muᶜtedil nişāne-i hoş-yārī vü firāsetdür. Bīnī-i bārīk nişāne-i (7) mülāyemetdür. Bīnī-i büzürg şehvetdür. İᶜtidāl-ı bīnī nişāne-i fehm (8) ü fetānetdür. Dehen-i firāḫ nişāne-i şecāᶜat u cerāᵓetdür. İᶜtidal-ı leb (9) nişāne-i zekādur. Ruḫsār-ı pür güşt nişāne-i cehl ü ḳabīḥ sīretdür. (10) Ruḫsār-ı nizār u zerd nişāne-i ᶜillet ü seḳāmetdür. Ruḫsār-ı muᶜtedil nişāne-i (11) iᶜtidāl ü ādemiyetdür. Āvāz-ı bülend nişāne-i şecāᶜat u ḳuvvetdür. Āvāz-ı bārīk (12) nişāne-i bed-gümānī vü töhmetdür. Āvāz-ı muᶜtedil nişāne-i ḥüsn-i kifāyetdür. Tekellümde (13) vaḳār nişāne-i fażīletdür.

[474] Seyyid Ali Hemadanî'nin (ö. 786/1384) on bölümden meydana gelen Farsça bir eseridir. Gelibolulu Sürûrî tarafından 960/1552 yılında yazılan şerhi bulunmaktadır.

Eşnā-yı tekellümde taḥrīk-i yed nişāne-i feṭānet (14) ü bāṣiretdür. Gerden-i kūtāh nişāne-i mekr ü ḫıyānetdür. Gerden-i dırāz u bārik (15) nişāne-i ḫavf u ḫıyānetdür. Gerden-i muᶜtedil nişāne-i ᶜadl u ṣadāḳatdur. Şikem-i (16) büzürg nişāne-i ḥumḳ u cehāletdür. Şikem-i muᶜtedil nişāne-i iᶜtidāl ve leṭāfetdür. (17) Ketif-i ᶜarīż nişāne-i ḳuvvet ü ḫaftdur. Nizārī-i ketifeyn nişāne-i ḳubḥ-ı (18) ṭabīᶜatdur. İᶜtidāl-ı sāḳ nişāne-i iᶜtidāl-ı ḫilḳatdur. ᶜAlāᵓim-i mezkūre (19) aḥvāl-ı ḫulḳı teferrüs içün kāfīdür. Muḫtār-ı ṣāḥib-i ẕaḫīre budur ki (20) bi-ᶜaynihi naḳl olundı. Bu ᶜalāmetler ᶜavām-ı nāsdan tehẕīb-i aḫlāḳ ve tebdīl-i (21) evṣāf itmeyüp ṣıfat-ı sebᶜī vü behīmde ḳalmış ve rütbe-i insāniyeye resīde (22) olmamış kimseler ḥaḳḳında mevżūᶜdur. Ammā riyāżet ve telḳīn-i meşayıḫ (23) ve taḳviyet-i ᶜulemā ve ıṭṭılāᶜ-ı aḫbār u āṯār-ı ḳudemā sebebi ile ıṣlāḥ-ı ḥāl (24) ve tebdīl-i efᶜāl idenler ḥaḳḳında ᶜalāᵓim-i meẕkūreniñ medḫalı yokdur. Maḥżan (25) bu ᶜalāmetleriñ baᶜżı ve-yā ekṯerī bir kimsede mevcūd olsa saᶜy **[75]** (1) u gūşiş ile tehẕīb-i aḫlāḳ idüp mertebe-i insāniyeye vāṣıl (2) olduḳdan soñra mücerred ol ᶜalāmetler ānıñ şerāret-i nefs-i vāsāᵓit (3) ḥāline delālet itmez. Ḥükemā-i Yūnāniyān aḫbārında vārid olmuşdur ki (4) Eflātūn-ı İlāhī bir kūh-i bülend üzerinde mesken ittiḫāẕ itmişdi. Berāy-ı (5) āmed-şud bir ṭarīḳ-i ṣaᶜbu'l-mürūra münḥaşır idi. Ser-i rāhde bir naḳḳāş (6) taᶜyīn itmişdi ki ṭālib-i ṣoḥbet olan kimseleriñ sūretlerin taṣvīr (7) idüp ḥakīme ᶜarż iderdi. Ānlar daḫi ol taṣvīre dīde-i firāsetla (8) naẕar-endāz-ı tedḳīḳ u teᵓemmül olup delāᵓl-i heyᵓāt u eşkālden şāyeste-i (9) ṣoḥbet idigi nümāyān olur ise iltifāt iderlerdi. Vālā şeref-yāfte-i (10) ṣoḥbetleri olmaḳ ᶜadīmü'l-imkān idi. Bir gün daḫi bir kimse gelüp (11) vech-i meşrūḥ üzere taṣvīri ᶜarż olunduḳda "Lāᵓiḳ-i ṣoḥbet degildür" (12) deyü mülāḳātından iᶜrāż u istinkāf itdiler. Ol şaḫṣ irsāl-ı (13) peyġām itdigi Cenab-ı Hakīm-i ḥikmet-meᵓābıñ min cihetü'l-firāse istidlāl (14) itdükleri aḫlāḳ ve evṣāfı müvāẕabet-i riyāżat ile tebdīl ve ḥaṣāᵓil-i (15) ḥamīde taḥṣīl itmiş midür? Eflātūn bu kelām-ı hikmet-encāmı istimāᶜ (16) itdükde taṣdīḳ idüp dāḫil-i ṣoḥbet ve maẕhar-ı iltifāt u terbīyet (17) eyledi. Bundan maᶜlūm oldu ki peyveste aḥkām firāsetle istidlāl (18) olunmayup zihn-i selīm ve ṭabᶜ-ı mustaḳīm daḫi taṣarruf olunmaḳ gerekdür ki (19) bir feḥvā-yı [475]ارباب الدول ملهمون فيض الهام الهى ile istiẕhār oluna.

(20) **Ḳıṭᶜa**

[475] Erbābu düveli melhūmūne feyżu ilhāmi İlāhiyye / Devlet başkanlarına İlâhî bir feyz bahşedilmiştir.

بر دل پاک اهل دولت و دین (21)

فیض الهام میر سدز خدا

دررہ حق غفلت نخوا هد کرد (22)

هر کرا نور اوست رهنما[476]

(23) **Ḳıṭᶜa**

(24) Bu feyż-ı sermedīye nāᵓil olmaz her kişi ancaḳ

(25) Bu kāşāneye olan şāh-ı güẕīn dād-güsterdür

[76] (1) Zihī feyż-i Ḫudā kim pādişāh-ı ᶜālemiñ her dem

(2) Firāset nūrı ile ḫāṭır-ı pākī menevverdür

(3) **Otuz Beşinci Bāb Kitmān-ı Esrār Beyānındadur**

(4) Ketm-i esrār efḍal-ı aḫlāḳ-ı ḥamīde ve aḥsen-i efᶜāl-ı pesen-dīdedür. (5) Ketm-i esrārda menfaᶜat bisyār ve keşf-i esrār-ı iẓhārda mażarrat (6) bī-şumārdur. استعينوا على قضاء الحوايج بالكتمان[477] bu müddeᶜāyı iṡbāta (7) burhān-ı vāżıḥu'l-beyāndur. Mefḫar-ı Kāᵓināt ᶜAleyhi Efḍalu't-Taḥiyyāt (8) Ḥażretleri baᶜż-ı seferlerde tevriye buyurup bir lafẓ ile gevher-efşān-ı (9) taᶜbīr olurlar idi ki müstemiᶜ muṭṭaliᶜ-i mezāyā olamazdı. Ekābir-i selef daḫi (10) bu ṭarīḳa gitmişlerdür. استر ذهبك و ذهابك ومذهبك[478] mażmūnıyla (11) ᶜamel itmişlerdür.

Ḥikāyet: İskender bir ḳarībine keşf-i rāz idüp (12) ketm ü aḫfāsı bābında mübālaġa eyledi. Bir feḥvā-yı كل سر جاوز الاثنين شاع[479] (13) ol rāz-ı nihān āşikār u ᶜayān oldı. İskender işidüp (14) ol şaḫṣa tertīb-i cezā murād itdükde Aristo eyitdi "Ey (15) melik bu emre rencīde olma ki sırrını sen fāş eylediñ. Bir mühimmi ki sen (16) iḫfāya

[476] Ber dil-i pāk ehl-i devlet ü dīn / Feyż-i ilhām mīrede'z Ḫudā
Der rah-ı Ḥaḳḳ ġalaṭ ne-ḫᵛāhed kerd / Her kirā nūr-ı ūst reh-nümā
Gönlü temiz olan din ve devlet ehline Allah'tan ilhâm-ı feyz yetişir
Doğru yoldan çıkarlar mı Allah'ın nuru onlara rehber olsa

[477] İsteᶜīnū ᶜalā ḥavāyici bi'l-kitmān / İhtiyaçlarınızı gizlilik ile isteyiniz.

[478] Ustur ẕehebike ve ẕehābike ve meẕhebike / Gidişini, yolunu ve mezhebini gizli tut.

[479] Küllü sırru cāvezu'l-iṡneteyni şāᶜ / İki kişinin bildiği sır olmaktan çıkar.

ḳādir olmayasın āḫār kimse nice viḳāye ider.” Ḥükemā buyurmuşlardur ki (17) mā fi’ż-żamīr-i ādemī ikiden ḫālī degildür. Yā nişān-ı niᶜmet yā beyān-ı miḥnet ᶜalā (18) kile’t-taḳdīreyn setri lāzımdur. Eger mevāhib-i niᶜmet ise iḫfā ide ki (19) çeşm-i ḥasūdān ve āfet-i ehl-i ṭamaᶜ u ṭuġyāndan emīn ola. Eger nevāᵓib-i (20) miḥnet ise ketmi vācibdür ki aḥibbāya sebeb-i melāl ve aᶜdāya bāᶜiš-i (21) şemātet olmaya.

Ḳıṭᶜa

(22) تا تواني سر خود باكسى مكوى

زانكه آن سر شادى آرد يا ملال

(23) كرغمى باشد شود دلها ملول

ور بود شادى رسد عين الكمال

(24) پس درون خلوت اسرارخويش

هيجكس راره مدهد هيج حلا[480]

(25) **Ḳıṭᶜa**

[77] (1) Ketm-i esrār eyleyen merd-i güzīn

Olsa lāyıḳdur ḳarīn-i iḥtirām

(2) ᶜAnca kim leb-beste-i esrārdur

Zīb-i destār eyler ānı ḫāṣṣ u ᶜāmm

[480] Tā tevānī sırr-ı ḫūd bā kesī mekuy / Zi’ān ki sır şâdī ared yā melāl
Ger ġamī bāşed şeved dil-hā melūl / Ver büved şādī resed ᶜayne’l-kemāl
Pes derūn-ı ḫalvet-i esrār-ı hūyiş / Hīç’kes rā reh mede der hīç ḥāl
Elinden geldikçe sırrını başkasına söyleme, şundan ki o sır ya sevinç veya ğam getirir
Eger ğam olursa gönül mahzun olur, şâdî olursa kemāl bulur
Öyle ise kendi sırlarının gizliliğine, hiçbir zaman hiç kimseye yol verme

(3) **Otuz Altıncı**[481] **Bāb İġtināmı-ı Furṣat Beyānındadur**

(4) Aṣḥāb-ı feṭanet ve erbāb-ı baṣīrete ẓāhir ü hüveydādur ki evḳāt-ı (5) zindegānī serīʿu'l-zevāldur ve eyyām-ı ʿömr-i ʿazīz berḳ-i ḫāṭıf-miṣāldur. Zamān-ı (6) mażiye-i iʿāde ḥīz-i imkāndan dūr aḥvāl-ı ātiye verā-yı perde-i ġaybde (7) mestūrdur. Şāyeste-i naẓar-ı iʿtibār ḥāldur.

ʿArabiye

مافات مضى (8) وماسيئاتيك فاين

قم فاغتنم الفرصة بين العدين[482]

Neṣr: (9) ʿÖmr-i nāzenīniñ evvel ḥālini ġanīmet bilüp āṣār-ı mekremet ve icrā-yı (10) enhār-ı merḥametle nām-nīk ve ẕikr-i cemīl iktisābına ihtimām oluna ki (11) ʿömr-i ṣānī vü ḥayāt-ı bāḳī ẕikr-i ḫayr ve nām-nikūdan ʿibāretdür.

(12) **Ḳıṭʿa**

ای طالب خلود و بقای دوام عمر (13)

باقی بذکر خیر بود نام آدمی

هیجست قدر حشمت ومال ومنال وجاه (14)

چون عاقبت فناست (15) سر انجام آدمی[483]

Ḥikāyet: Mülūkden biriniñ meclisinde bir ʿazīziñ (16) feṣāḥat-ı beyān ve fażīlet ü ʿirfānın bir mertebe taʿrīf ü tavṣīf (17) itdiler ki pādişāh mülāḳātına raġbet idüp daʿvet eyledi. Ol ʿazīz (18) ḥużūr-ı hümāyūna geldükde baʿd-ı edā-ı merāsimü't-taḥiyye "Cenāb-ı vāhibü'l- (19) Āmāl Pādişāhı hezār sāl pīrāye-baḫş-ı eyvān-ı ʿizz ü

[481] Metinde otuz üçüncü bâb olarak yazılmış, ancak bâbların sıralamasına göre otuz altıncı bâb olmalıdır.

[482] Mā fāte mażā ve mā seyʾtīke fe-eyne / Ḳum fe'ġtenimü'l-furṣate beyne'l-ʿademeyn
Geçen geçti, gelecek meçhul, öyleyse kalk iki yok arasında fırsatı ğanimet bil.

[483] Ey ṭālib ḫulūd u beḳā-yı devām-ı ʿömr / Bāḳī bi-ẕikr-i ḫayr büved nām-ı ādemī
Hīç'est ḳadr-ı ḥaşmet ü māl u menāl u cāh / Çün ʿāḳibet fenāst serencām-ı ādemī
Ey bâkî, sonsuz, ededî ömre tâlib olan, ademoğlunun nâmı hayırla yâd edilirse bâkî kalır
İhtişam, mal, mülk, makâm hiçtir, çünkü âdemoğlunun serencâmı yokluktur.

iḳbāl eylesün” (20) didi. Bu maḳūle kelām-ı müsteḥīlü’l-iḥtimāldur. Zebān-ı fuṣahāya bāyeste (21) ve cenāb-ı faẓīlet-meᶜāba ḫūd bir vechle şāyeste degildür.” didükde (22) ol ᶜazīz dehen-küşā taḳrīr olup buyurdı ki “Beḳā-yı merdüm ne ān ki (23) bu ᶜömr-i ḳalīl ile der-devām ve ḫulūd nām-nīk ve ẕikr-i cemīl iledür ki (24) baᶜd ez-vefāt ḥayāt-ı dīgerdür. Murādım raḳm-nām-ı ḫayr-encāmları ṣaḥīfe-i (25) rūzgārda bāḳī vü pāydār olsun dimekdür.

Beyt: [78] (1) کسی کوشد بنام نیک مشهور

اکرچه مرد باشد زنده خوانند[484]

(2) **Beyt:** Dünyada merd-i nikū-nām hiç ölmez bitmez

(3) Merd oldur ḫalḳ anı iylükle yād itmez

(4) **Neṯr:** ᶜĀḳil oldur ki ḥayāt-ı müsteᶜār ve iḳbāl-ı rūzgāra firīfte (5) olmayup ṭarīḳ-i mürüvvet ü fütüvvetde ṯābit ü ber-devām ve miyān-ı meṣāliḥ-i (6) meᶜāş u meᶜādı cemᶜ idüp dünyāda nīk-nām ve ᶜuḳbāda ḫuceste- (7) fercām ola. Melik-i Keyḳubāb ᶜulemā vu şuᶜarāya inᶜām u iltifāt idüp devām-ı (8) nām u beḳā-yı ẕikr-i ḫayr-encām bunlarıñ āṯār u eşᶜārıdur deyü buyururlardı.

(9) **Ḳıṭᶜa**

(10) کر نبودی نظم فردوسی چه دانستی کسی

(11) بزم کیکاوس و رزم رستم واسفندیار

(12) کشت ازنظم نظامی نام بهرامی بلند

(13) شد زشعری انوری اوصاف سنجر آشکار[485]

[484] Kesī kū şüd bi-nām-ı meşhūr / Egerçi mürd bāşed zinde ḫᵛānend
Her kim güzel bir nâm ile meşhur olursa, her ne kadar ölse de diri olarak kalır.

[485] Ger nebūdī naẓm-ı Firdevsī çe dānistī kesī / Bezm-i Keykāvus u rezm-i Rüstem ü İsfendiyār
Geşt ez naẓm-ı naẓẓāmī nām-ı Behrāmī bülend / Süd zi-şiᶜrī Enverī evṣāf-ı Sencer āşikār
Kim bilecekti eger Firdevsî’nin şiiri olmasaydı, Keykâvus’un bezm meclisini, Rüstem ve İsfendiyār’ın kahramanlıklarını
Şâirin şiiri ile oldu Behrâm’ın namı yüce, Enverî’nin şiiri aşikâr kıldı Sencer’in evsâfını

(14) **Ḥikāyet:** Sulṭān Maḥmūd bir bāġ-ı İrem-ḳarīn ve ḳaṣr-ı dānişīn bünyād (15) idüp pederin żiyāfet itdi. Eşnā-yı muṣāḥabatde "Bu bāġ u ḳaṣrıñ (16) naẓīrı görülmüş müdür?" deyü su^{c}āl itdükde pederi eyitdi "Ey nūr-i (17) dīdem egerçi bu eşer-i mu^{c}teber-i mesbūḳu'l-miṣl degildür. Ammā ebnā-yı cinsiñden (18) herkes buña mu^{c}ādil belki daḫi fāḫir-i bāġ u ḳaṣr iḥdāşına ḳādirdür. (19) Pādişāh-ı āgāh oldur ki ^{c}ömr-i nāzenīni ġanīmet bilüp bu maḳūle ḳarīnü'l- (20) indirās olan ^{c}imāret tertībi ile tażyī^{c}-i evḳāt eylemeye. Nihāl-ı tertīb (21) ve iḥsān-ı būstān-ı āmāl-ı ^{c}ulamā vu fużalā vu hükemā vu şu^{c}āraya ġars ide ki (22) ezhār u eşcārı serdī-i zemistān ve germī-i tābistānda ḥazān-peẕīr olmaya.

(23) **Beyt:** Bāġ-ı ^{c}adālet icre şehā meyve-i kerem

(24) Bir meyve-i laṭīfdür ölür biter degil

(25) **Ḳıṭ^{c}a**

[79] (1) آب زمین مملکت این دم بدست تست

باغی بساز برطرف جویباران (2)

پیخی نشان بدولت باقی که بردهد (3)

کین باغ عمر کاه بهارست وکه حزان[486] (4)

(5) **Ḳıṭ^{c}a**

(6) İġtinām-ı furṣatı idrāk iden

Oldı ^{c}ālemde hemīşe muġtenem

(7) Ārzū-mend-i beḳā-yı nām olan

İtsün erbāb-ı kemālāta kerem

[486] Āb-ı zemīn memleket īn dem bi-dest tost / Bâġī be-sāz ber-ṭaraf-ı cūy-bārān
Beḫī nīşān bi-devlet-i bākī ki ber-dehed / Ki'īn bāġ ^{c}ömür gāh bahār est ve geh ḥazān
Memlet toprağının suyu senin elindedir, öyle ise yağmur isteyen bir yere bir bahçe yap
Meyvesi bâkī devletin nişânına olur, ki bu ömür bahçesi gah bahar, gah hazandır.

(8) **Otuz Yedinci Bāb Riᶜāyet-i Ḥukūḳ Beyānındadur**

(9) Riᶜāyet-i ḥuḳūḳ ᶜāmme-i enāma emr-i lāzımu'l-edā ḫuṣūṣan erbāb-ı devlete deyn-i (10) vācibü'l-ḳażādur. Tahāret-i ẕāt ve leṭāfet-i ṣıfāt-ı ᶜulüvv-i neseb ve sümüvv-i (11) ḥisbe delīl-i ẓāhir ve burhān-ı bāhirdür. Ḥuḳūḳ-ı niᶜam-ı İlāhiyeyi edādan ṣoñra (12) ḥuḳūḳ-ı vālideyni riᶜāyet ehemm-i mühimmāt-ı dīniyyedendür. من والداه فانا عنه راض (13) رضى عنه buyrulmuşdur. Hoşnūdī-i peder ü māder dünyāda (14) mūcib-i devlet ü saᶜādet ve āḫiretde sebeb-i necāt u ᶜāfiyetdür. وقضى (15) ربك الا تعبدوا الا اياه و بالوالدين احسانا[487] Āyet-i Şerīf'iyle (16) ᶜaẓm-ı şānı müṯbitdür.

Ḥikāyet: Bir sene Mālik b. Dīnār Ḥażretleri Ḥacc-ı (17) Şerīfe gitmişdi. Vaḳfe-i ᶜArafāt'dan ᶜavdet itdigi gice rüᶜyāda (18) gördi ki iki ferişte semādan nüzūl idüp birbirine cümleniñ (19) ḥaccı derece-i ḳabūle ḳarīn oldıġını tebşīr ve Aḥmed b. Muḥammed Belhī'niñ (20) ol saᶜādetden hırmānını taḳrīr itdiler. Mālik b. Dīnār bīdār olup (21) istiḳṣā-yı ḥāl içün ḳāfile-i ehl-i Ḫorāsān'a varup Aḥmed Belḫī (22) ḫaymesine girdi. Gördi ki dest ü gerden-beste pelās-pūş bir civān-ı (23) ṣabīḥu'l-cemāl ve ṣāḥib-i hūş-maġmūm u maḥzūn oturmuş baᶜde's-selām (24) eyitdi "Ey Mālik ol ḥaccı ḳabūl olmayan ᶜabd-ı ᶜāṣī benim ki pederim benden (25) āzürde olmaġla bu belāya giriftār oldum." Mālik b. Dīnār bu güftār u kirdārdan **[80]** (1) müteᶜaccib olup der-hāl daᶜiye-i istiᶜfā ile vālidi ḫaymesine müteveccih (2) oldı. Gördi ki kibār-ı devletden bir pīr-i muḥteşem selām virüp muṣāfaḥa (3) ve muṣāḥabatden ṣoñra Aḥmed Belḫī ṣadedin dermiyān eyledi. Pīr "Ol (4) nā-ḫalefdür. Rāżı degilim" deyü iᶜrāż u istinkāf itdükde Mālik dehen- (5) küşā-yı niyāz olup ḥᵛāh-nā-ḥᵛāh ḫoşnūd idüp mesrūru'l-ḳalb (6) ve mecbūru'l-ḫāṭır müjde-i ᶜafv ile Aḥmed Belḫī ḫaymesine mütevecih olduḳda (7) gördi ki ḥālet-i evveli kendiden zāᵓil olmuş istiḳbāl idüp eyitdi (8) "Cezāke'llāhu ḫayre'l-cezāᵓ yümn-i himmet ü bereket ḳudūmıñ reh-nümā olup beni (9) bādiye-i miḥnetden ḫalāṣ eyledi. Pederim ḥoşnūd ve ḥaccım mebrūr ve kārım (10) mesᶜūd oldı. Duᶜā-yı māder daḫi serīᶜul icābe idi ki الجنة تحت اقدام الامهات[488] (11) Ḥadīṯ-i Şerīf'inde mużmerdür.

[487] "Ve ḳaḍā Rabbuke ellā teᶜbudū illā iyyāhu ve bi'l-vālideyni iḥsānā…" "Rabbini sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti." İsra 17/23.

[488] "El-cennetu taḥte aḳdāmi'l-ummuhāt." "Cennet annelerin ayakları altındadır."

Beyt: (12) جنت که رضای مادرانست

اندرته پای مادر انست [489]

Neşr: (13) Aḳrabā vu taᶜalluḳāt-ı riᶜāyeti daḫi cümle-i vācibātdandur. Ḫuṣūṣan ṣıla-i (14) raḥm sebeb-i ṭūl-i ᶜömr ve vüsᶜat-ı rızḳ idigi mücerrebdür. Ḥaḳḳ Sübḥānehu (15) ve Teᶜālā Ḥażret-i Mūsā ᶜAleyhi's-Selām'a fermān itdi ki aḳrabāya (16) iḥsān eyle Ḥāżır ise ṣıla vu ᶜaṭā eyle. Ġaᵓib ise selām ü duᶜā (17) eyle. Ġanī ise ziyāret ü şenā eyle Ḥaḳḳ-ı üstād u muᶜallim daḫi vācibü'r-riᶜāyedür. (18) Ḫidmet-i üstād sīret-i evtādur. Evtād-ı ricālu'llāhdan bir ṭāᵓife-i (19) ᶜaliyyedür ki ḳıvām-ı ᶜālem ānlarıñ bereket ü cūd-ı mesᶜūduna menūṭdur. Riᶜāyet-i (20) ḥuḳūḳ-ı cār daḫi vācibātdan idigi eḥādīş ü aḫbār ile şābitdür. (21) Ānlarıñ riᶜāyeti iḫlāṣ u muḥabbet ile ziyāret ve temşiyet-i umūrlerine (22) ṣarf-ı ḳudretdür.

Ḥikāyet: Aġyārdan bir ādemiñ bir devīş-i hem-sāyesi (23) var idi. Püseri bir gün ol devīşiñ ḫānesine geldi. Bunlar (24) tenāvül-i ṭaᶜāma meşġūl idiler. Ol daḫi meyl idüp muntaẓır oldı. (25) Ḥisse-mend itmediler. Kūdek bu vaż^ᶜa āzürde olup giryān giryān **[81]** (1) ḫānesine geldi. "Elbette ol ṭaᶜāmdan isterim" deyü pederine ibrām u ilḥāḥ (2) eyledi. Ol daḫi biᵓẓ-żarūrī peseriñ murāᶜāt-ı ḫāṭırı içün (3) der-ḫānem-i hem-civāre gelüp ser-zeniş ü tevbīḫ iderek mā-cerāyı nakl (4) itdi. Dervīş hezār şerm ü ḥāyā ile "Ey ḫᵛāce ne ān ki biz seniñ (5) püseriñden ṭaᶜām dirīġ ideyüz. Ancaḳ sırrı vardur. Luṭf eyle perde-i (6) nāmūsumuzı hetk eyleme. Ol ṭaᶜām bize ḥelāl ve püseriñe ḥarām idi." (7) didi. Ḫᵛāce "Sübḥāne'llāh ṭaᶜām şerīᶜatda bir kimseye ḥelāl ve āḫare (8) ḥarām ola mesmūᶜımız degildür" didükde dervīş eyitdi [490]في مخمصة (9) فمن اضطر Āyet-i Şerīf'i ḳırāᵓat itmediñ mi ki ḥāl-ı ıżṭırārda (10) ekl-i meyte ḥelāl olur. Üç gündür ki ᶜıyāl u eṭfālım rūy-ı ṭaᶜām (11) degil būy-ı nān istişmām itmediler. Her biri mertebe-i helāke ḳarīb oldı. (12) Nā-çāre bu gün filān vīrānede bir merde ḥimār gördüm. Bir miḳdār güştından (13) alup ṭabḫ eyledüm. Ekl itdigimiz ol maṭbūḫ idi. Āña bināen püseriñ (14) teşrīk itmedük." Ḫᵛāce bu kelām-ı dehşet-encāmı istimāᶜ idicek (15) "Vāveylā ferdā-yı ḳıyāmetde ḥāl-ı hem-sāye suᵓālında ne cevāb viririm" (16) deyü feryāde

[489] Cennet ki rıżā-yı māderān est / Ender teh pây-ı māderān est
Cennet annelerin rızâsındır, cennet annelerin ayakları altındadır.

[490] "…fe men'i-żṭurra fī maḫmeṣatin…" / "…açlık sebebiyle darda kalan (haram etten yiyebilir.)" Mâide 5/3.

başlayup mālik olduġı nuḳūd u ᶜurūżunuñ nıṣfını ol (17) dervīşe hibe vü temlīk eyledi ve ol gice rüᶜyāda Faḫr-ı Kāᵓināt ᶜAleyhi (18) Efḍalu'ṣ-Ṣalavāt Ḥażretleri'ni gördı. Buyurdılar ki "Ey ḫᵛāce (19) hem-civār ki itdigiñ iḥsān maḳbūl-ı dergāh-ı müsteᶜān olup cemīᶜ-i (20) āṣāmıñı maġfiret ü ᶜafv ve māl ki ḫayr u bereket ve ravża-i rıḍvānda (21) saᶜādet-i civārımı iḥsān u ᶜināyet eyledi.

Beyt: (22) دستکیری کرکنی همسایهٔ درویش را

(23) با پیمبردر جنان همسایه خوشرا[491]

Neṣr: Riᶜāyet-i (24) ḥuḳūḳ-ı mihmān daḫi lāzıme-i şān-ı erbāb-ı mekārim ü iḥsāndur. Hediye-i (25) İlāhī idi ki Ḥadīṯ-i Şerīf'de nümāyāndür. Her kimse ki rūz-ı ḳıyāmete **[82]** (1) iḳrār ider mihmānına riᶜāyet ü ikrām u iᶜtibār ider. (2) اکرموا ضیفکم ولو کان کافرا[492] femānı daḫi bu mażmūnı işᶜār ider.

(3) **Ḳıṭᶜa**

(4) چون مشرف شوی بمهمانی

هرچه دای فدای مهمان کن

(5) درره مردمی و دلداری

هرچه دلخواه او بود آن کن[493]

(6) **Neṣr:** Mīzbān-ı ṣāḥib-i iḥsān oldur ki çūn āfitāb herkese (7) tābende vü mānend-i seḥāb-ı her-cāye bārende ola. Ṣaġīr ü kebīri yeksān (8) ve żaᶜīf ü refīᶜī tevᶜemān ᶜadd eyleyüp merāsim-i ikrām ve levāzım-ı iḫtirāmı (9) kemā yenbeġī itmām eyleye. Maḥalında taḳṣīr-i ḫidmet sebeb-i pīşmānī vü ḫacālet (10) olur. Ammā ikrām u riᶜāyet bāᶜiṣ-i bed-nām u nedāmet olmaz.

---

[491] Destgīrī ger kunī hemsāye-i dervīş ra / Bā payember der cinān hemsāye ḫoşrā
Komşun olan dervişin elinden tutarsan cennette Peygamber ile komşu olursun

[492] "Ekremū ḍayfekum ve lev kāne kāferū." "Misafire ikram edin, kafir bile olsa."

[493] Çūn müşerref şuy bi-mihmānī / Herçi dārī fedā-yı mihmān kun
Der reh-i merdümī vü dil-dārī / Herçi dil-ḫᵛāh o būd ān kun
Eger bir misafirle şereflenirsen her neyin varsa misafirine feda et
İnsanlar ve gönül yolunda o ne isterse ihsā et

(11) **Ḳıṭᶜa**

(12) مهمانرا عزیز بایدت داشت

ازره مردی وجوان مردی

(13) کربز ر کست ولاق خدمت

حق اورا بجای آوردی

(14) ور بود سفله کس نخوا هدکفت

که چرا باوی این کرم کردی[494]

(15) **Neṯr:** Nice aṣḥāb-ı mekārim ü iḥsān vardur ki mihmān-ı aᶜdā ise de (16) riᶜāyet ü ikrāmında ber-zede devām olur.

Ḥikāyet: Fermān-fermā-yı (17) ḫıṭṭa-i Kirmān olan melik-i kerīmü'ş-şānıñ memleketin żabṭ u tesḫīr (18) ḳaṣdı-ile ᶜAḍudüdevle leşker-i bī-gerānla gelüp muḥāṣara eyledi. (19) Her gün leşker-i ᶜAḍud ceng ü per-ḫāş-ı ᶜaẓīm iderlerdi. Her gice (20) Melik-i Kirmān leşkere kifāyet miḳdārı ṭaᶜām irsāl iderdi. ᶜAḍudüdevle (21) ḫaber gönderdi ki "Biz gündüzlerde cenge mübāderat ideriz. Siz (22) gicelerde żiyāfet idersiz. Bunuñ maᶜnāsı nedür?" Melik-i Kirmān cevāb (23) virdi ki "Egerçi düşmen-i cānımsız ammā simdilik mihmānımızsuz. Gündüzlerde (24) muḳātele lāzıme-i ġayret ve gicelerde bu meᶜāmla muḳteżā-yı mürüvvetdür. Bize lāyıḳ (25) olan dost ve eger düşmen-i mihmānımıza riᶜāyetdür. ᶜAḍudüdevle müteᵓessir **[83]** (1) olur. Böyle melik-i kerīmü'ş-şān ve ᶜamīmü'l-iḥsān ile maᶜraż-ı şiḳāḳda (2) olmaḳ lāyıḳ-ı şān-ı ādemiyyet degildür" deyüp ricᶜat eyledi.

Beyt: (3) کن مروت بجای دشمن و دوست

[494] Mihmān ra ᶜazīz bā-yedet dāşt / Ez reh-i merdī civān merdī
Ger büzürgest ü lāyıḳ-ı ḫidmet / Ḥaḳḳ o rā bi-cāy-ı āverdī /
Ver büved sefele kes ne-ḫᵛā hed güft / Ki çırā bāvī īn kerem kerdī
Misâfirini azîz kılman gereklidir senin için, mertlik ve civân mertlik yoluyla
Eger misâfirin değerli biri ise zaten hakkını yerine getirmiş olursun
Şayet sefil biri ise kimse sual etmez niçin ikrâ ettiğini

کزمروت زیان نکرده کسی[495]

(4) Bir mūcib-i fermān واما السائل فلا تنهر[496] riᶜāyet-i ḥuḳūḳ-ı sāᵓilān (5) daḫi muḳarrerdür. Ḳālen'-Nebiyyü ṣalla'llāhu Teᶜālā ᶜaleyhi ve sellem: ولو (5) و للسائل حق جاء علی فرس[497] Sulṭān İbrāhim Edhem ḳaddese'llāhu sırrehu eyyām-ı (7) salṭanatlarında buyurdılar ki "Eᶜazz-i iḫvān u aḫlaṣ-ı ḫullān sāᵓilāndur ki (8) bunda bir nesneyi bī-niyāz ile aḫẕ ve serāy-ı ᶜuḳbāda ᶜaṣr emṯālin (9) ᶜivaż virirler. Ḳāle'llāhu Teᶜālā من جاء بالحسنة فله عشر امثالها[498]

(10) **Beyt:** کرت شادئ هر دوکون ارزوست

باحسان دل سائلان شاد کن[499] (11)

Neṯr: Lāzımu'r-riᶜāye (12) ḥuḳūḳuñ biri daḫi der-ḫ^{v}āst-ı żuᶜafā vu şufeᶜāya müsāᶜade itmekdür.

(13) **Ḥikāyet:** Bir kimse Manṣūr Ḫalīfe'den bir mücrimi şefāᶜat eyledeyi. (14) Ḫalīfe buyurdılar ki "Ānıñ cürmi kebīrdür." Ol şaḫṣ eyitdi "Ben daḫi (15) şefāᶜatı ᶜazīm iderim. Zīrā cerāᵓim-i ṣaġīre bī-vāṣıṭa-i şefāᶜat (16) ᶜafv olur." Ḫalīfe şefāᶜatıñ ḳabūl u ᶜafv idüp "Kişi maḳām-ı (17) şefāᶜata ḳıyām itdükde böyle itmek gerekdür" didiler. Nigāristān'da[500] (18) mesṭūrdur ki Ḫudavendān-ı şāḥib-i iḳtidāra ᶜafv-ı ḫaṭāyā-yı zīr-destān (19) nişāne-i rifᶜat u ᶜulvv-i himmetdür. Der-ḫ^{v}āst-ı şufeᶜā bahāne-i ẓuhūr-ı merḥamet (20) ve ṣudūr-ı mürüvvetdür. Ammā icrāᵓ-ı ḥudūd-ı şerᶜiyyede şefāᶜat cāᵓiz degildür. (21) Aṣḥāb-ı īmān u emānet ve erbāb-ı dīn ü diyānet رأفة (22) ولا تأخذكم بهما

[495] Kun mürüvvet bi-cāy-ı düşmen ü dost / Ki'z mürüvvet ne-kerde kesī
Dost ve düşmanına iyilik yap, ki iyilikle zarar eden kimse yoktur.

[496] "Ve emma's-sāᵓile felā tenhar" "El açıp isteyeni de sakın boş çevirme" Duha 93/10.

[497] ve li's-sāᵓili ḥaḳḳa ve lev cāᵓe ᶜalā feres / İsteyen at üzerinde dahi gelse ona hakkını ver.

[498] "Men cāᵓe bi'l-ḥaseneti felehu ᶜaşru emṯālihā" "Kim bir iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı kadar vardır." En'âm 6/160.

[499] Gere't şādī-i du kūn ārzūst / Bi-iḥsān dil-i şād kun
Eger iki cihan mutluluğu istersen, isteyenlerin gönlünü şâd eyle.

[500] Bu alıntının Hüseyin Vâiz Kâşifî veya Osmanzâde Tâib tarafından hangi Nigâristân eserinden yapıldığı belli değildir. Kemâl Paşazâde'nin Gülistân'a nazire olarak yazdığı Nigâristân'ı; Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Kemâl Paşa'dan tercüme olarak yaptığı Nigâristân'ı, Muînüddin Cüveynî'nin Gülistân'a nazire olarak yazdığı Nigâristân'ı olabilir. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvinî'nin Nigâristan'ı eseri de meşhurdur. Ancak Hüseyin Vâiz Kâşifî, Gaffârî-i Kazvinî'den önce vefat ettiği için Kâşifî'nin bu eserden alıntı yapma imkanı yoktur. Osmanzâde Tâib'in bu eserden atıf yapma ihtimali de düşük görülmektedir.

[501]في دين الله naṣṣ-ı şerīfi mūcibince icrā-yı ḥudūd-ı İlāhī'yede (23) şefḳat itmeyüp fermūde-i şerᶜ-i münīf ile ᶜamel iderler. Siyāset-i (24) Tamġāc Ḫān'da meẕkūrdur ki bir civān-ı ṣāḥib-cemāli töhmet-i düzdi (25) ile aḫẕ itdiler.Tamġāc Ḫān ḳaṭᶜ-ı yed fermān eyledi. Erkān-ı devlet **[84]** (1) yek-zebān meḳām-ı şefāᶜate ḳıyām idüp eyitdiler ki "Ey Ḫān-ı ᶜālīşān (2) bu civānı bize iḥsān eyle ki ol dest-nāzenīn cārd-ı cellād-ı bī-emānda (3) bürīde olmaḳ ḥayıfdur." Tamġāc Ḫān eyitdi "Dest-nāzik civāna nigāh-efgen-i (4) muḥabbet olmak dil-i pür ḫūn ṣāḥib-i kālāya naẓar-endāz-ı merḥamet (5) olmañız riᶜāyet-i ḥaḳḳ-ı āşināyı daḫi muḳarrerdür. Egerçi bu vesīle-i żaᶜīfedür. (6) Ammā naẓar-ı erbāb-ı mekārime nisbet-i vāsıṭa-i ᶜaẓīmedür. Muḳtażạ-yı (7) ṭabīᶜat-ı erbāb-ı mürüvvet öyledür ki āşinā degil bī-gāne daḫi daᶜvā-yı (8) ḥuḳūḳ-ı muᶜārefe itse meᵓmūlüne musāᶜade iderler.

Ḥikāyet: (9) Bir kimseyi töhmet ile Ziyād-ı Baṣrī ḥużūruna getirdiler. Ḳatlın (10) fermān eyledi. Ol şaḫṣ çendān ki tażarruᶜ u niyāz ve ᶜarż-ı sūz (11) u güdāz eyledi kārger olmadı. Bilā-āḫare eyitdi "Ey emīr miyānımızda (12) ḥaḳḳ-ı civār ve ḥürmet-i hem-sāyeki vardur. Riᶜāyet-i ḥuḳūk lāzıme-i şān-ı (13) aṣḥāb-ı mekārim ü iḳtidārdur." Ziyād fikr-i dūr u dırāz idüp eṭrāf (14) u civānı bīn endīşe ve tefaḥḥuṣ eyledi. Ḥaḳḳ-ı civār degil rūy-ı (15) āşināyı bīle müşāhede itmeyüp "Ḳanġı maḥalde hem-sāye idüñ" deyü suᵓāl (16) eyledi. Eyitdi "Pederim Baṣra'da saᶜādet-ḫāneñiz civārında sākin ve ᶜatebe-i (17) devletleriñe mülāzım idi." "Pederin ismi ne idi" didükde cevāb (18) virdi ki "Ey Emīr-i Kebīrīn havl-ı cāndan kendü ismimi ferāmūş (19) itdim. Ḳanda ḳaldı ki pederim ismin der-ḫāṭır idem." Ziyād ḫande idüp (20) bu adını behāne ile ᶜafv u āzād eyledi.

(لئم) نیم کنه باهذار عذر نپوشد (21)

[502]بیک لطیفه کریمی هزار جرم ببخشد

(22) **Ḳıṭᶜa:**

[501] "…velā teᵓḫuẕkum bihimā raᵓfetun fī dīni'llāh…" (Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız), Allah'ın dinini uygulamada o ikisine karşı merhamet duygunuza yenilmeyin. Nûr 24/2.

[502] Leᵓin nīm güneh bā-heẕār ᶜöẕr ne-püşed / Bi-yek lāṭīfe kerīmī hezār cürm bi-baḫşed
Değersiz insan bin özürle yarım günahı kapatamaz, kerim ise bir latife ile bin cürmü bahş eder.

(23) Kār-ı nīkāndur murāᶜāt-ı ḥuḳūḳ-ı sābıḳa

(24) Lāyıḳ oldur ki’eyleye erbāb-ı devlet-i iltizām

(25) Āşinālardan nigāḥ-ı luṭfunı itmez dirīġ

[85] (1) Ārzū-mend-i devām nīk-nām olan kirām

(2) **Otuz Sekizinci Bāb Ṣoḥbet-i Aḫyār Beyānındadur**

(3) Muṣāḥabat-i nīkān ve mecāleset-i ḫıred-mendān kīmyā-yı saᶜādet-i ebedī (4) ve reh-nümā-yı devlet-i ser-medīddür.

Beyt: (5) سنک اکر خارا و کر مرمر شود

(6) چون بصاحت دل رسد کوهر شود[503]

(7) **Neşr:** Mülūk-i Fāris hemvāre fużalā vu ᶜulamā ile ṣoḥbet ve reᵓy-i işābet- (8) peẕīrlerin medār-ı meşveret itdükleri eclden eyyām-ı salṭanatları (9) ᶜadālet ü istiḳāmet ile dört bin seneye ḳarīb mütemādī oldı. (10) Sulṭān Sencer maẕiyyi ᶜaleyhi’r-raḥme ᶜömr-i ḫıyāmı taḫt üzere iclās (11) idüp tevḳīr u iḥtirām iderdi. Ḫulefā-yı ᶜAbbāsiye fużalādan (12) iken ḥall u ᶜaḳd-ı umūrı ᶜulamā-yı ᶜaṣrınıñ tedbīrātına vābeste (13) idi. Ḫilāfet-nāme-i İlāhī’de raḳam-zede-i kilk-i ṣıḥḥatdur ki aḥkām-ı mülūk-i (14) ṣāḥib-i şevket bir vefḳ-i ḥikmet ve muṣāḥabat u muḫālaṭatı erbāb-ı (15) faẕīlet ile olmaḳ gerek. Bu nānyān-ı ᶜilm ve ḥikmetde cümleden aᶜlem (16) her kim ise ānı ḥākim ittiḫāẕ idüp fermānına ᶜiṭāᶜat ve aḥkāmına (17) mütābaᶜat iderler ve ḥükemā buyurmuşlardur ki “Hem-nişīn-i nīkū (18) faᶜāl-ı ᶜaṭṭār gibidür. Eger ᶜıṭırdan ḥişşe-mend itmez ise de fevāyiḥ-i (19) revāyiḥle temettuᶜ müḳarrerdür. Ḳarīn-i bed-ḥāl kūre-i āhengere müşābihdür. (20) Egerçi şerāret nārından müteżarrar olunmaz ise de duḫān u buḫār-ile (21) müteᵓeẕẕī olmaḳ muḥaḳḳaḳdur. Pes ḫidemāt-ı selāṭīn-i ᶜiẓāmda bir ᶜālim (22) ve ᶜāmil ve mütedeyyin lāzımdur ki aḥkām-ı şerīᶜat uṣūl u furūᶜı ile (23) merḳūm-ı ṣaḥīfe-i ḫāṭır-ı ᶜāṭırı olup ḥelāl u ḥarām ve ḥudūd (24) u aḥkāmı ᶜalā mā-belīḳ taḥḳīḳ u teblīġ eyleye ve bir nāṣıḥ-ı emīn ve mürşid-i (25) ṣāḥib-i yaḳīn gerekdür ki aḳvāl-ı şenīᶜa ve afᶜāl-ı ḳabīḥaden ḥüsn-i **[86]** (1) taᶜbīr u taḳrīr-i dil-peẕīr ile menᶜ

[503] Seng eger ḫārā vu ger mermer şeved / Çün bi-ṣāḥib-i dil resed gevher şeved
Eger taş granit ve mermer oluyorsa, gönül sahibine yetişirse gevher olur.

u defᶜ idüp umūr-ı uḫreviyye vü dünyeviyyeyi (2) tavşıyede dirīġ eylemeye. Nerm-güy ve hoş-ḫūy olup saḫt-rūy (3) ve dürüşt-gūy olmaya. Ḳadīmü'l-eyyāmda naṣāyiḥ-i meşāyıḫ telḫ u dürüşt ise de (4) istimāᶜ idüp āzürde olmazlar imiş.

Ḥikāyet: Hārūnu'r-Reşīd (5) Şaḳīḳ-i Belhī kuddise sırrıhu'l-ᶜazīz Ḥażretleri'nden iltimās-ı naṣīḥat (6) eyledükde buyurdılar ki "Ey Ḫalīfe Ḫudā-yı müsteᶜān seni der-bān-ı (7) bāb-ı nīrān idüp dest-iḳtidār ki māl ve şemşīr ü tāziyāne iḥsān (8) itmişdür ki ᶜibād-ı muᵓminīni ānlar ile duḫūl-ı cehennemden menᶜa saᶜy-ı ᶜaẓīm (9) eyleyesiñ. Yaᶜni māl ile muḥtācānı żarr-ı faḳr u fāḳadan ḫalāṣ (10) idesiñ ki żarūret ḥasebi-ile mürtekib-i muḥarramāt olmayalar ve şemşīr ile (11) ḳaṭᶜ-ı aᶜnāḳ-ı ẓulme ve eşrār idesin ki müslümānlar āsīb-gezend ü şerāret (12) şerlerinden emīn olalar ve tāziyāne ile fısḳa ve füccārı teᵓdīb idesüñ ki (13) fısḳ u fücūrden memnūᶜ u münzecir olup erkān-ı cerāᵓim ü āṯām itmeyeler. (14) Eger bu şurūṭa murāᶜāt idebilürseñ hem ānlar necāt bulur (15) hem sen nāᵓil-i derecāt olursuñ. Eger ḫilāfı ẓuhūr iderse (16) sen cümleyi taḳaddüm idersiñ ānlar seni taᶜāḳib iderler." Hārūn bu pend-i (17) dil-pesend ile sūd-mend olup giryān giryān dest-kerāmet-i peyvest-i (18) ᶜazīzi taḳbīl eyledi.

Beyt: (19) نصیحت کان روی صدق باشد

(20) بکوش هر که آیددر پذیرد[504]

(21) **Neṯr:** Ve bir ṭabīb-i ḥāẕıḳ ve ḥakīm-i müşfiḳ müḳteżadur ki peyveste (22) mizāc-ı mübārekleri ile muḳayyed olup muḥāfaẓa-i ṣıḥḥat-ı vücūd-ı pür cūdine (23) beẕl-i iḳtidār eyleye ve rumūz-ı ṣaḥāyif-i zīc-i taḳvīme vāḳıf bir müneccim-i ᶜārif (24) bulunmalıdur ki dāᵓimā ṭāliᶜ-ı mesᶜūd-ı hümāyūnların muṭālaᶜa idüp (25) ẓuhūr-ı ᶜalāmāt-ı devleti aḫbār ve ṣudūr-ı emārāt-ı miḫneti işᶜār eyleye **[87]** (1) ve bir şāᶜir-i şīrīn-zebān u zībā-beyān vācibdür ki eşᶜār-ı āb-dār ile (2) evṣāf-ı cemīle ve medāyıḥ u menāḳıb-ı celīlelerin sebt-i ṣaḥāyıf-ı rūzgār eyleye.

(3) **Ḳıṭᶜa**

[504] Naṣiḥat kān rūy-ı ṣıdḳ bāṣed / Bi-kūş ki āyed der peẕīred
Eğer nasihatın kaynağı sadakat ile olursa kim gelirse kabul eder.

شاعرانرا عزیز باید داشت (4)

که از یشان بقا پذیرد نام

شعر سلمان نکر کز وست بلند (5)

نام سلطان اویس در ایام[505]

(6) Ve bir nedīm-i tāze-rūy ve beẕle-gūy mūcibdür ki nikāt-rengīn ve leṭāᵓif-i (7) şīrīn ile şevk-efzā-yı mecālis-i hümāyūnları olup hemvāre (8) ilḳā-yı surūr-ı mevfūr eyleye ve bihterīn-i enīs-i ketb-i nefīsedür ki (9) bī-mersūm ve vaẓaᵓif-i muṣāḥabat ve bī-nāz u kerşeme mecāleset ider.

(10) **Beyt:**

(11) شوانیس کتابهای نفیس

انها فی ازمان خیرجلیس[506]

(12) Ḥükemā buyumuşlardur ki ḫalāᵓiḳ ᶜaḳla muḥtāc ve ᶜaḳl tecrübeye. Zīra (13) tecrübe āyīne-i ᶜaḳl u dānişdür ki ṣuver-i meṣāliḥ u umūr ānda muᶜāyene (14) olunur. Çünki tecārib-i aḥvāl rūzgār-ı müddet-i medīd ve ᶜömr-i mezīd (15) ister. Müsāᶜade-i zamān ise ol miḳdār mühlet ü emān virmez. Bu ᶜömr-i (16) ḳalīl ile tecārib-i keşīreye dest tedārik ü imkān irmez.

(17) **Beyt:**

(18) Kākülī müddet-i medīd ister

ᶜÖmr ise ol zamāne ḳatlanmaz

(19) Pes aḫbār-ı mülūk u selāṭīn ve aḥvāl-ı vüzerā-yı ᶜadālet-i āyīn ve kelimāt-ı (20) ḥükemā-yı ḥikmet-ḳarīni cāmiᶜ ve ḳıṣaṣ u tevārīḫ-i güẕeşte-gānī ḥāvī (21) kütüb

[505] Şāᶜir ān rā ᶜazīz bāyed dāşt / Ki ez yişān beḳā peẕīred nām
Şiᶜr-i Selmān neger kez'us bülend / Nām-ı Sulṭān Üveys der eyyām
Şâirleri üstün tutmak gerekir, onlar sâyesinde nâm bâkî kalmakta
Selmân'ın şiirine bak, tarihte Sultan Üveys'in nâmı ondan yücedir.

[506] Şev enīs kitābhā-yı nefīs / Ānhā fī'l-zaman ḫayr-ı celīs
Güzel kitaplarla ünsiyet kur, zamanda en hayırlı arkadaş onlardır.

ü resāʾil-i tetebbuʿına muḥtacdur ki aḥvāl-ı külliyeye vuḳūf u tecrübe (22) ḥaṣıl ola. İmdi erbāb-ı devlet ve aṣḥāb-ı miknete gerekdür ki her bār (23) kütüb-i mezbūze-i mutālaʿa vu mulāḥaẓa idüp meʾāl u mezāyāsından müstefīd (24) ü müsteyḳıẓ olup mażmūn-ı münīfede müntevī olan mevāʿıẓ u neṣāyiḥi (25) düstūru'l-ʿamel-i aḥkām-ı cihān-bānī ve kār-nāme-i aʿmāl-ı ḥükm-i Rabbānī ḳılalar.

[88] (1) **Ḳıṭʿa:**

(2) حکایات و احوال شاهنشاه

دل و دیده را رو شنایی دهر

(3) روایات و اخبار کار آکهان

بعلم وخرد آشنایی دهر[507]

(4) **Ḳıṭʿa**

(5) Oldı ʿālemde ṣoḥbet-i aḫyār

Muḳteżā münāfiʿ-i bī-ḥad

(6) Dünyevī mevṣūl-ı saʿādetdür

Uḫrevī bāʿiṣ-i surūr-ı ebed

(7) **Otuz Tokuzuncı Bāb Ḳalʿ-ı Eşrār Beyānındadur**

(8) Zümre-i aḫyār u ebrār ile muṣāḥabat baʿiṣ-i saʿādet ve sebeb-i devlet (9) olduġı gibi fırḳa-i füccār u eşrār ile mücāleset ü muḫālaṭat müriṣ-i (10) nekbet ü mücib-i reẕāletdür. [508]الصحبة تؤثر والحديث يؤذ س (11) mışdāḳınca teʾṣīri muḳarrer ü muḥaḳḳaḳdur.

[507] Ḥikāyāt u aḥvāl-ı şāhenşāh / Dil ü dīde rā rūşenāyī deher
Rivāyāt u aḫbār kār-ı āgehān / Bi-ʿilm ü ḫıred āşināyī deher
Pâdişâhlar pâdişâhının ahvâl ve hikâyeleri gönül ve göze aydınlık verir
İşin ehli olanlardan anlatılan rivâyet ve haberler ilim ve aklı geliştirir.

[508] Eṣ-soḥbetu tüeṯṯirü ve'l-ḥadīṯü yüʾennis / Sohbette te'sir vardır, konuşmakta ünsiyyet vardır.

Beyt: (12) زنهار از قرین بد زنهار

ربنا و قنا عذاب النار[509]

Neşr: (13) Eşrār iki ḳısımdur. Bir ḳısmı vācibü'd-defᶜ ve bir ḳısmı lāzımü'l-menᶜdür. (14) Vācibü'd-defᶜ olanlarıñ evvelkisi aṣḥāb-ı fısḳ u fesād ve erbāb-ı (15) ṭuġyān u ᶜināddur. İkincisi Levendān-ı ḫūn-rīz ve evbāş-ı fitne-engīzdür. (16) Üçüncisi sitem-kārān-ı dilāzār ve ẓālimān-ı bed-kārdur. Bunlar bilād u ḳurāda (17) emvāl u ᶜibāda dest-teṭāvülī dırāz idüp [510]الا لعنة الله على الظالمين (18) tehdīdinden endīşe itmezler. Ḫışm-ı Ḫudā'dan bī-vehm ve siyāset-i sulṭāndan (19) bī-bāk envāᶜ-ı fesād u şeḳāvet ve ecnās-ı ẓulm u ḫasārete cesāret (20) iderler. Bu fırḳanıñ defᶜ u refᶜ ve ḳalᶜ-ı kamᶜı selāṭīn-i ᶜiẓām ve ḥükemā-yı (21) ẕevi'l-iḥtirāma ehemm-i mühimmātdandur ki emn-i bilād ve selāmet-i ṭarīḳi (22) bāᶜiṯ-i refāhiyyet-i aḫyār ve sebeb-i āmed-şud-ı musāfirīn ü tüccār ola. Kitāb-ı (23) Cevāhirü'l-İmārede mesṭūrdur ki Ḥażret-i Ḥamza raḍıye'llahu Teᶜālā (24) ᶜanh zamān-ı cāhiliyetde ticāretle cānib-i Medāyin'e şud raḥle-i ᶜazīmet (25) itmişler idi. Eṯnā-yı ṭarīḳde fitne-i bāğiyye māmeleklerin nehb ü ġāret **[89]** (1) idüp kendiler hezār meşaḳḳatla üftān u ḫīzān Medāyin'e gelüp (2) Nūşirevān'a taẓallüm-ı ḥāl eylediler. Nūşirevān bunları taᶜẓīm u iḥtirāmla (3) bir menzil-i refīᶜaye iskān ve mālzemelerin taᶜyīn ve mekṯ ü teᵓḫīrlerin (4) fermān eyledi ve kendi bi-ẕātihi ol eşḳiyāyı taᶜḳīb ve aḫẕ idüp (5) eşedd-i siyāsetle ᶜibret-nümā-yı cihān eyledi ve żāyiᶜ olan eşyānıñ (6) cümlesin buldurup kendilere teslīm ve müzd-i eyyām-ı intiẓār deyü ḳırḳ (7) dīnār ᶜaṭıye buyurdı.

Beyt: (8) راهها از دزد امین کن

کرتو خواهی ممالک آبادان[511]

(9) Ḳısm-ı lāzımü'l-menᶜ ol ṭāᵓifedür ki ānlarıñ mulāḳāt u maḳālātı aṣḥāb-ı (10) dīn ü devlete naḳīṣa ᶜarż u eymān ve sebeb-i meẕellet ü ḫüsrān idigi (11) nümāyāndur. Ol süḫan-çīnlerdür ki eḳāvil-i kāẕibe ile miyān-ı dostāne (12) nifāḳ u şiḳāḳ ilḳā iderler.

---

[509] Zinhār ez ḳarīn bed zinhār / Rabbenā ve ḳinā ᶜaẕābe'n-nār
Sakın kötü arkadaştan sakın, Rabbimiz bizi cehennem azâbından koru

[510] "…elā laᶜnetu'llāhi ᶜala'ẓ-ẓālimīn." "…Haberiniz olsun; Allah'ın laneti zâlimlerin üzerinedir. Hud 11/18.

[511] Rāhā ez düzd emīn kun / Ger to ḫᵛāhī memālik-i ābādān
Eger Abâdân memleketini istiyorsan Hırsızın geçeceği yollardan emin ol

Kurʾān-ı Mecīd'de ṣıfat-ı fısḳla ittiṣāf (13) olunup [512] ان جاءكم فاسق بنباء buyurulmuşdur ve Ḥadīṯ-i Şerīf'de (14) النمان لا يدخل الجنة vārid olmuşdur. Ferdā-yı ḳıyāmetde nāṣıyelerinde (15) āyis-i min raḥmeti'llāh nūştedür.

Beyt: (16) سخن چين را مده نزديک خود جای

(17) که دريکدم کند صد فتنه بر پای[513]

İkinci (18) ġammazlardur ki müşāhede-i dīdār u istimāʿ-ı güftārları mūcib-i şurūr (19) u maẓārr-ı bī-şümārdur. Ḥükemā buyurmuşlardur ki ġammāz ḥalāl-zāde olmaz.

(20) **Beyt:** ندیم زغماز سر کشته تر

نکون طالع و بخت بد کشته تر[514]

(21) Üçünci aṣḥāb-ı āġrāżdur ki ānlarıñ aḳvāl u efʿāli bi'l-cümle ġaraża (22) maḥmūldur. Cevāhir-i ḥasenātı reste-i seyyiʾāte keşīde ḳılurlar ve efʿāl-ı cümle-i (23) ṣūret-i ḳabīḥada gösterirler. Tezvīre tedbīrdirler. Ḫayr olanları şirretle (24) taʿbīr iderler. Bu ṭāʾfeniñ daḫi zecr ü menʿ ve teʾdībi levāzımāndandur. Hükemā (25) buyurmuşlardur ki nemīme vü ġammāz u ġaraż aṣḥābınıñ aḳvāl-i mefsedet-i **[90]** (1) meʾāli ile bir eḥade sūʾ-i ẓan olunmaḳ gerekdür ki [515] ان بعض الظن اثم (2) feḥvā-yı şerīfi üzere bu maḳūle ẓunūn-ı vāhiye āṣām-ı kebīreden oldıġından (3) mā-ʿada muḫāṣamāt u ḳıtāle müntemī ve feżāḥat-ı dünya vü āḫireti müḳteżīdür.

(4) **Ḥikāyet:** Işfahān'da bir kimseniñ sıfat-ı ġammāz u nifāḳla meʿyūb (5) bir ḳūlı var idi. Tüccārdan bir bāzirgān ʿaybı ile iştirā vu ḳabūl idüp (6) ḫānesine götürdi. Bir kaç gün murūrından ṣoñra bāzirgānıñ ḫātunına (7) eyitdi "Ḫāʸceniñ aṣla sana muḥabbeti yok ġālibā sāʾir nisvānla ʿalāḳası (8) var ve teehhül itmek murād ideyor. Ancaḳ ġam çekme ben muḥabbet īcāb (9) ider bir ṭılsım u efsūn bulurum. Ḫāʸce

[512] "İn cāʾekum fāsiḳun bi-nebeʾin…" Fasık biri size bir haber getirdiğinde (doğruluğunu iyice araştırın…)" Hucurât 49/6.

[513] Süḫan-çīn rā mede nezdīk ḫūd cāy / Ki der yek dem kuned ṣad fitne ber pāy
Laf taşıyan kimseye yanında aslan yer verme, bir an da yüz fitne çıkarır.

[514] Ne-dīdem ġammāz-ı ser-keşte ter / Me-kūn ṭāliʿ u baḫt bed keşte ter
Fitneciden daha asisini görmedim, talih ve bahtı onun kadar bozan kişi yoktur.

[515] "…inne baʿḍa'ẓ-ẓanni iṣmun…" "…zanların bazısı günahtır…", Hucurât 49/12.

uyḫuya varduḳda bir keskin (10) ustura ile liḥyesi altından birkaç ḳıl tırāş eyle bañа getür bir efsūn (11) ideyim. Āḫare meyl itmeyüp mehr ü muḥabbetin saña ḥaṣr u ḳaṣr eylesün.” (12) Aḥvāl-ı nisā maᶜlūm bu söze firīfte olup müteraṣṣıd-ı fırṣad oldı. (13) Baᶜde ol ḳūl bāzirgāne gelüp ḫātūnuñ bīgāneler ile muᶜāmelesi var. (14) Bir taḳrīb ile seni ḳatl murād ideyor. Velī-niᶜmetimsiñ ġāfil olma. (15) Uyur gibi olup tecrübe eyle” didi. Ḥerīf bu sözden şüpheye (16) düşüp imtiḥān içün firāşına girüp yatdı. Zen-i mezbūre efsūn (17) içün ḳıl tırāş itmek sevdāsıyla ustura ile gerdānına ḳarīb olacak (18) “Hāy melᶜūne gerçek bañа sūᵓ-i ḳaṣdıñ var imiş” deyü ṣıçrayup (19) bilā-emān ḳatl eyledi. Ḫātūnuñ aḳraba u taᶜalluḳātı ḫaberdār olup li-ecli’l- (20) ḳıṣaṣ herīfi daḫi ḳatl itdirdiler. Bir nemmān bed-nāmıñ kelām-ı fitne-i (21) encāmı ile iki ḳān ve bir ḫān vīrāne oldı.

Beyt: (22) Bāṭıl hemīşe bāṭıl beyhūdedür velī

(23) Müşkil budur ki ṣūret-i ḥaḳḳdan ẓuhūr ide

Neşr: (24) Ḥakīm-i ḥikmet-nişāb Aristoṭālīs faẕīlet meᵓāb buyurmuşlardur ki (25) “Selāṭīn-i maᶜdelet ḥażerātınıñ ḫuddāmı gerekdür ki emīn ola. Ḫāᵓin **[91]** (1) olmaya. Emānet mūcib-i ᶜizzet ve ḫıyānet sebeb-i ẕilletdür. Ḳāniᶜ ola ṭāmiᶜ (2) olmaya. Ḳanāᶜat genc-i bī-gerān ve ṭamaᶜ ribḫ-i bī-pāyāndur. Nīkū-gūy ola (3) ᶜayb-cūy olmaya. Nīkū-gūy hemīşe maḥbūb ve maḳbūl ve ᶜayb-cūy (4) dāᵓima menkūb u maḥẕūldur. Kār-güzār ola lāf şümār olmaya. Kār-güzār (5) hemvāre muᶜazzez ü muḥterem ve lāf şümār peyveste muḥaḳḳar u müthemdür. Muvāfıḳ ola (6) munāfıḳ olmaya. Netīce-i vifāḳ mehr ü vefādür. Ṣemere-i nifāḳ cevr ü cefādür. (7) Ehl-i Sünnet ola ṣāḥib-i bidᶜat olmaya. Ḳāᵓid-i sünnet ādemī riyāż-ı (8) cināne sevḳ ider. Dāᶜī-i bidᶜat bādiye-i ḍelāletde ᶜūḳ ider ve daḫi (9) buyurmuşlardur ki yedi ṭāᵓifeden iḫtizār olunup istiḫdām olunmaya. (10) Evvelki ḥasūdden iḫtizār ideler. Ḥaseddār ẕüll-i fiᶜāl-ı ḳabīḥa ve eẕell-i (11) ḫişāl-ı feżīḥadur. Denāᵓat-i himmet ü ḫasāset ṭabīᶜatdan münbāᶜiṣ (12) bir ṣıfat-ı ẕemīmedür. Cümle-i mefāsid-i ᶜādiyeden olmaġın aḫbeṣ-i ḫabāiṣdür. (13) Ḳāle’llāh’u Teᶜālā [516]ومن شر حاسد اذا حسد İkinci ehl-i buḫl (14) u imsāk ki anlar mebġūż-ı Ḥaḳḳ ve merdūd-ı ḫalāyıḳdur. Üçünci esāfil-i (15) dūn-i himmet ki

[516] “…ve min şerri iẕā ḥāsidin iẕā ḥased” / “…ve haded ettiiğinde hasedçinin şerrinde (sabahın Rabb’ine sığınırım.” Felak 113/5.

bunlar beḫīlden bed-kār bu ṭāᵓifeden ᶜālem bīzārdur. (16) Dördünci ᶜayb-ı cūy u gūy ki bunlar hemīşe ᶜuyūb-ı nāsı tecessüs (17) ü ᶜişāᶜat iderler. ᶜUyūbı ġıybet-i zinādan bed-ter ve ḳatl-ı nüfūse berāberdür. (18) ᶜĀlem-i dünyāda ibtidā ġıybet iden İblīs ᶜaleyhi'l-laᶜnedür. Bu ḫaṣlet-i (19) ẕemīme ile ittişāf idenler ᶜavane-i iblīsden maᶜdūddur. Bu ṭāᵓife ᶜinde'llāh (20) u nās meẕmūm ü merdūdur. Beşinci Kāfirü'n-niᶜam olan nā-şinās ki (21) hemīşe maᶜlūm u mütehemmildür. Ne baḫtleri bī-dār ve ne devletleri pāyidār olur. (22) Altıncı erbāb-ı kiẕb ü durūġ ki kiẕb cemīᶜ-i edyānde ḥarām ve keẕẕāb (23) dāᵓimā meẕmūm u bed-nāmdur. Yedinci bisyār-gūy ve perīşān güftār ki (24) من كثر كلامه كثر سقطه[517] mücībince keşīrü'l-kelām olan kimsede (25) ġalaṭ bī-nihāye ve saḳaṭ mütecāvizü'l-ġāyedür. El-mikşār-ı mihẕār bu maᶜnāyadur. **[92]** (1) Keşret-i kelām ᶜalāmet-i cunūn idigi eṣaḥḥ rivāyetdür.

Beyt: (2) كفتن بى فائده ترک حياتست

قول موجه سخن انبياست[518]

(3) **Ḳıṭᶜa**

(4) Ḳalᶜ-ı eşrār eylemekle ᶜālemi

İtdi ābādān selāṭīn-i kirām

(5) Devletinde pādişāh-ı ᶜādiliñ

Ḳalmadı maḥv oldı eşrār-ı liᵓām

(6) Gerçi var baᶜż-ı erbāb-ı ḥased

Ānları da ḳaḥr ide Rabbü'l-Enām

[517] Çok konuşan çok yanılır.
[518] Güften-i bī-fāᵓide terk-i ḥayāst / Ḳavl-ı müvecceh süḫan-ı enbiyāst
Fadasız konuşmak hayâyı terk etmektir, yerinde konuşmak peygamberlerin sözüdür.

(7) **Ḳırḳıncı Bāb Tertīb ü Ādāb-ı Ḫadem ü Ḫaşem Beyānındadur**

(8) Erbāb-ı tecārib ü imtiḥān ve aṣḥāb-ı muḳāyese vü īḳān müttefiḳdür ki (9) südde-i seniyye-i selāṭīn-i ᶜiẓāmda luzūmı müteḥaḳḳıḳ olan ṭāᵊife aṣḥāb-ı (10) seyf ü ḳālemdür.

Beyt: (11) Bakup āyīne-i esrāre didi ehl-i ḥikem

(12) Salṭanat çehresiniñ zīveridür seyf ü ḳālem

(13) Bunlar saᵊire ḳıyās olunmaz her vechle muᶜazzez ü muḥteremdür. Gerekdür ki (14) her birin ᶜalā merātibe maẓhar-ı ᶜavāṭıf u ikrām buyuralar ki miyānlarında (15) ḥaḳd u ḥased ve nizāᶜ u ḫuṣūmet vāḳiᶜ olmaya ve beyne'l-ḫavf ve'l-recā (16) istiḫdām oluna ki ḳahr u ġażabdan emīn ve luṭf u keremden nev-mīd (17) olmayalar ve bunlardan her ferdiñ nuḳūd-ı aḥvālını muḥkem tecrübede defāᶜatle (18) imtiḥān itmedikçe sencīde-i mīzān-ı ᶜitibār itmeyeler ve endāḫte-i çeşm-i (19) iltifāt itdüklerin adına vesīle ile zamān-ı ḳalīlede manẓūr-naẓar itmeyeler ki (20) ḫufte maḥmūldur ve bir kimseye iki ᶜamel tefvīż ve bir ᶜamele iki kimseyi (21) taᶜyīn itmeyeler ve bir maḥalle irsāl-ı resūl iḳtiżā itdükde ṣabīḥu'l-vech (22) ve melīḥu'l-kelām ve kerīmü'ṭ-ṭabᶜ ve ᶜamīmü'l-enᶜām olan kimseyi göndereler. (23) Tertīb-i umūr-ı leşker bu vecihledür ki temşiyet mehāmlerine ihtimām olunup (24) bāhirü'ş-şecāᶜa olanları ekrānından mümtāz ve ᶜaṭf-ı ḫüsrevāne ile (25) ser-bülend ü ser-efrāz eyleyeler ki bunlar sebeb-i devām-ı heybet-i sulṭān **[93]** (1) ve baᶜiṯ-i inᶜidām-ı eᶜādī vü düşmān ve vesīle-i niẓām u āsāyiş-i ᶜālem (2) ü ᶜālemiyāndur. Bu zümreniñ ādābı fermān-ı pādişāhīden rū-gerdān olmayup (3) peyveste yek-dil ü yek-zebān ve müttefiḳ-ı elḳāb ve'l-lisān olmaḳdur. Eyyām-ı (4) muḳātele ve hengām-ı muḥārebede iẓhār-ı şecāᶜat ve icrā-yı celālet ḳılmaḳdur. (5) Ādāb-ı vüzerāt cümleden ziyādedür. Zīrā vüzerā-yı zīşān ve vükelā-yı (6) āṣaf-nişān pīrāye-i ḫazāᵊin ü memleket ve sebeb-i istiḥkām-ı bināᵊ-i devlet (7) ü salṭanatdur. Eger bī-muᶜāvenet-i vezīr ve bī-muḳāranet-i müşīr-i aḥvāl-ı ᶜālem (8) niẓām peẕīr olaydı Ḥażret-i Mūsā ṣalavātu'llāhi ᶜalā nebiyyinā ve ᶜaleyh (9) Cenāb-ı Rabb'ül-ᶜāleminden ḳarındāşı Harūn ᶜAleyhi's-Selām'ı vezīr ricā eylemezdi.

(10) **Beyt:**

از وزیریکه او نیکو سیرت (11)

ملک را زیب وزینت دیکر است[519]

(12) Vezāret-i ᶜuẓma eṣᶜab-ı umūr u emānet-i kebīrdür. Ol ṣadr-ı celīlü'l- (13) iᶜtibāre elṭāf-ı Perverdigār ile sezāvār olan ẕāt-ı mekārim-i diṣār (14) ve ᶜadālet ḥażretleri gerekdür. Hoş-yār u bī-dār ve civān-merd ü nīkū (15) kirdār olup ḥuḳūḳ-ı ḫidmeti ferāmūş itmeyüp nevāziş ü iḥsānla (16) mükāfāt eyleye. Peyveste cānib-i pādişāhīye murāᶜāt ve reᶜāyā vu berāyāya (17) müdārāt eyleye ve her ḥālde Cenāb-ı Kibriyā'nıñ rıżā-yı şerīfinde bulunmaġa (18) ihtimām idüp ṭarīḳ-ı ᶜadāletden ᶜudūl ve vuḳūᶜ-ı veḳāyiᶜ u ḥudūṣ-ı (19) ḥavādiṣden ġaflet ü zühūl itmeye ve cümle-i ādāb-ı vüzārātdandur ki cemīᶜ-i (20) umūrde fermān-ı Ḫudā'ya iṭāᶜat u inḳıyād ve miyān-ı şāh u sipāhi musāvī (21) ᶜadd idüp fermūde-i şerᶜ-i mübīn ile ḥareket ve āña istinād eyleye ve ḳavāᶜid-i (22) müstaḥsine vażᶜ ve bidᶜ-ı seyyiᵊeyi refᶜ eyleye ve incāḫ-ı merām ve ḳażā-yı (23) ḥavāyic-i enāme ihtimām eyleye ki kefāret-i mülāzemet-i ḫidmet-i pādişāhān (24) incāḥ-ı ḥācāt-ı muḥtācāndur ve ḫalḳıñ tereddüd ve mürācaᶜatından müteżaccir (25) ve āmed-şud mezāḥametinden müteneffir olmaya ve ṣadīḳ-ı ṣādıḳ ve raḳīḳ-ı muvāfıḳ **[94]** (1) taḥṣīline kūşiş-güşiş eyleye ki bihterīn niᶜam-ı dünyeviyye dostān-ı ṣādıḳu'n-niyye (2) ve ḫullān-ı ḫālişu't-ṭaviyyedür ve peyveste efᶜāl-ı raᶜiyyet ve aḥvāl-ı memleketi (3) tefaḥḥuṣ u istiḳṣā idüp siyāset-i erbāb-ı ẓulm u ᶜudvān u ṭuġyāndan tekāsül ü teġāfül eylemeye ve bir kimseye tevcīh-i (5) manṣıb murād itdükde evżāᶜ u eṭvār ve istiḥḳāḳ u istiᶜdādın (6) kemā-yenbeġī istifsār eyleye ki encāmında şermsār olmaya ve[520] الخروج قبل الولوج (7) قدم mażmūnı-ile ᶜāmil olup her emriñ encāmını (8) ḳable'ş-şurūᶜ mulāḥaẓa eyleye. Erbāb-ı ḳalem ki dīvān u nüdemā ve aṣḥāb-ı (9) ᶜirfāndur. Rüsūm-ı edebī bu vechle murāᶜāt itmek gerekdür ki ᶜinde'llāh (10) maḳbūl ve beyne'n-nās memdūḥ ola ve meᵊmūr oldukları ḫidmātda kemāl-ı (11) istiḳāmetle ḳıyām idüp ḳānūn-ı nā-mūvecceh ve bidᶜ-ı nā-sütūde iḫtirāᶜından (12) iḥtizār ideler. Bunlardan biri ki fāᵊiz-şeref ṣoḥbet-i pādişāhi ola (13) maḥmūd u sütūde ve ḳabīḥ u nā-pesendīde olan aḥvālı derk ve ḥuẓūẓ-ı (14) nefsāniyyeyi bi'l-külliyye

[519] Ez vezīrī'ki o nīkū-sīret / Mülk rā zīb ü zīnet dīger est
Vezir ki sireti güzel olsa, saltanata bambaşka bir güzellik katar.
[520] Ḳademu'l-ḫurūci kable'l-vulūc / Çıkış adımı girişten öncedir.

terk eyleye ve güftār ü kirdārın muḳtażā-yı rıżā-yı (15) hümāyūna rabṭ ve dil ü dest ü çeşm ü zebān-ı aḳṣa'l-ġāye ḥıfẓ (16) u żabṭ eyleye.

Ḥikāyet: Mülūkden biriniñ bir civān-ı ṣabīḥü'l-cemāl (17) ve ᶜadīmü'l-miṯāli var idi. Şeref-yāb-ı devlet iḫtiṣāṣ olan nüdemādan (18) birine buyurdılar ki "Bir civān-ı ṣabāḥat u melāḥatla yegāne-i cihān (19) ve leṭāfet ü zerāfetle ᶜadīmü'l-aḳrāndur. Benim kemāl-ı meyl ü muḥabettim müsteġnī (20) ᶜani'l-beyān seniñ ᶜalāḳa vu muḥabbetiñ ne mertebedür iᶜlān eyle." Ol nedīm-i (21) edīb ü fehm cevāb virdi ki "Benim muḥabbetim ol kimseyedür ki pādişāhıma (22) muḥabbeti ola. Ol kimse ki maḥbūb-ı pādişāh ola. Ben kimim ki ānı dost (23) ittiḫāẕ idüp daᶜvā-yı muḥabbet idem." Bu kelām-ı laṭāfet-i encām-ı dil-pesend (24) pādişāh-ı gerdūn-ı ġulām olup rütbe-i taḳrīb ve derece-i iḫtiṣāṣı (25) bülend eyledi.

[95] (1) **Ḳıṭᶜa**

هر کرا پایه ادب داد ند (2)

کر بجای رسد عجب نبود

چون ادب هست از حسب چه بکسب (3)

حسبی بهتراز ادب نبود[521]

(4) **Ḫātime-i pesend-i iştimāl**

Ḫayr duᶜā-yı şeh-nīkū ḫıṣāl

(5) Bu eṩer-i muḫtaṣar ki daḳāyıḳ-ı esrār-ı ḥikmet ve ḥaḳāyıḳ-ı eṭvār-ı ehl-i devleti (6) munṭavī ve envāᶜ-ı mevāᶜıẕ u naṣāyiḥi muḥtevīdür. Bir muḳteżā-yı ādāb-ı (7) suḫanverī ıṭnāb u ishābdan ictināb olunup kemāl-ı īcāz u iḫtiṣār (8) ile itmām ve duᶜā-yı devām-ı ᶜömr ü devlet ve ḳıyām-ı übbehet ü şevket-i (9) pādişāh-ı gerdūn-ı iḥtişām ile miskiyyü'l-ḫitām ḳılındı.

[521] Her ki-rā pāye edeb dādend / Ger bi-cāy-ı resed ᶜaceb ne-büved
Çūn edeb hest ez ḥaseb çi bi-kesb / Ḥasbī bihter ez edeb ne-büved
Edep kime nasip olmuşsa, hangi makama yükselse acaip değildir
Çünkü edep sonradan kazanılsa da soyluluktur, edepten daha güzel soylu bi şey yoktur.

Meşnevī: (10) Tā ki ola ḫātıme-i şīrīn kelām

(11) Ḫātime bend güher-i iḫtitām

(12) Ḥażret-i Ḥaḳḳ Hüsrev ü Cem mesnedī

(13) Ẓıll-ı Ḫudā Ḥażret-i Ḫān Aḥmedī

(14) Eyleye hemvāre ḫaṭādan emīn

(15) Vefḳ-ı murād üzere ola kāmbīn

(16) Eyleye her rūzını ᶜīd-ı saᶜīd

(17) Sūr-ı sürūr ola beşāret-i nüvīd

(18) Her demi mevsim-i nūr-ı viz ide

Sāᶜat-ı iḳbālini fīrrūz ide

(19) Ḫudāvendā tā ki aḳlām-ı erbāb-ı āṣār nesḫ ve teᵓlīfātı resīde ve derece-i (20) iḫtitām eyleye. Pādişāh-ı ᶜālem-penāh ᶜadālet-i dest-gāh ḥażretleriniñ vücūd-ı (21) mesᶜūd-ı ᶜāfiyet-i maḥmūdleri gezend ü ekdārden maṣūn ve her-çend ki (22) berāᶜat-ı aṣḥāb-ı aḫbār ṣafaḥāt-ı laṭāfet-i āṣāra raḳam-keş-i ḫitām ola. (23) Şahen-şāh-ı cem-cāh-ı felek-i bār-gāh ḥażretleriniñ ᶜömr u devletleri füzūn (24) ve sūr-ı mūriṣü'l-behçetleri envāᶜ-ı ḫayr u sürūra maḳrūn olup ẓıll-ı (25) ẓalīl-i ᶜadl u refᵓetleri mefāriḳ-i ᶜāmme-i ᶜālimiyāna memdūd u merhūn ola.

[96] (1) **Mıṣrāᶜ**

(2) این دعا راز همهٔ خلق جهان آمین باد[522]

Beyt: (3) الهی تابود افلاک و انجم

مبادا نام نیکش از جهانکم[523]

[522] Īn duᶜā rā ez heme-i ḫalḳ-ı cihān āmīn bād
Bu duaya tüm cihan âmin desin
[523] İlāhī tā büved eflāk u encüm / Me-bādā nām nīkeş ez cihān'güm

(4) El-ḥamdu li-müyesseri ṭabᶜı kitābe'l-aḫlāḳi'l-aḥmedī. Bi-ᶜavni'llāhi'l-meliki'l- (5) ezeliyyi'l-ebedī. Fī Maṭbaᶜati Dāri'l-Ḫilāfeti'l-ᶜAliyye. Ṣāne'llāhu Teᶜālā (6) ᶜani'l-āfāti ve'l-beliyye. Ve ṣādefe ḫitāmu ṭabᶜahu fī zamāni salṭanati (7) cāmiᶜi mekārimi'l-aḫlāḳ. Cālisi serīr'ş-şevketi bi'l-irsi ve'l-istiḥḳāḳ. (8) Es-sulṭānu ibnü's-sulṭān'u's-sulṭān ᶜAbdulmecid Ḫān. Lā zāletü (9) şumūsu salṭanatihi ṭāliᶜati fī meṭāliᶜi'l-mecīd ve'ş-şān. Bi-neẓāreti'l-faḳīri (10) ilā ālāᵓi'r-Rabbi'l-leẕī ẕātihi celes. Muḥammed Esᶜad Ṣafvet. Ve vaḳaᶜa'l- (11) iḫtitāmu evāsiṭa cemāziye'l-āḫare. Li-seneti (12) sitte ve ḫamsīne ve miᵓetīn (13) ve elf.

Allah'ım Felek ve yıldızlar olduğu müddetçe onun (Sultan III. Ahmed) nāmı eksik etme

SONUÇ

Ahlâk, İslâm dininin önem verdiği bir alandır. Müslüman müellifler İslâm tarihinin her döneminde ahlâk konusunda kesintisiz pek çok eser vermişlerdir. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri ahlâk alanında klasikleşmiş ve İslâm coğrafyasında yoğun ilgi gören bir eserdir. Bu eserin çeşitli dillere birçok tercümeleri yapılmıştır. Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından *Ahlâk-ı Ahmedî* adıyla yapılan tercümesi bunlardan sadece biridir.

Çalışma konumuz olan *Ahlâk-ı Ahmedî* Sultan III. Ahmed adına şâir, mütercim, biyografi yazarı olan Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından yazılmıştır. Söz konusu eser *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin muhtasar tercümesi olup Osmanzâde, bu tercümeyi yaparken *Ahlâk-ı Celâlî*, *Ahlâk-ı Nâsırî* eserlerinden de istifade etmiştir. Osmanzâde, tercümesini kırk bâb üzere *Ahlâk-ı Muhsinî* tertibini esas alarak hazırlamıştır. Ancak *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinde muhtevada bazı tasarruflarda bulunmuş, kendisine ait bazı şiirleri de esere eklemiştir. Bu şiirlerin Osmanzâde'ye ait olduğunu Sultan III. Ahmed'i övmesi ile anlamaktayız. Mensur olmakla birlikte eserde çokça mısra, nazm, beyt, kıta gibi farklı nazım türleri ile yazılmış şiirler de yer almaktadır.

Osmanzâde, giriş kısmında bu eseri Allah rızası ve insanların insanlık elbisesinden mahrum kalmamaları için icâz ve ihtisarla yazdığını belirtir. Eser, bireysel olarak ahlâkî erdemleri ve dinî hasletleri barındırmakla birlikte yöneticilerin taşıması gereken vasıflar, adâletle yönetme, yöneticilerle ilgili aktarılan ders verici nitelikte hikâyeler ve yöneticilere tavsiyeleri ihtiva etmesi yönü ile siyasetnâme örneği de sayılabilir. Hemen hemen her bâbda yönetimle ilgili açıklamalar veya hikâyeler bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Ahmedî*, ahlâk felsefesinden ziyade pratik-âmelî ahlâkın bir örneğidir. Bu sebeple eser, muhtasar olmasına rağmen çokça hikâye yer almaktadır. *Ahlâk-ı Ahmedî*'de alatılan konu ile ilgili devlet büyüklerinin, mutasavvıf ve âlimlerin sözleri ve nasihatlerini ihtiva eden pasajlar bulunmaktadır. Eser bu yönüyle

nasihatnâme örneği de sayılabilir. Her bâbda bir veya birden fazla hikâye yer almakta, konu bağlamında âyet ve hadisler bulunmaktadır.

Eserin dili sade ve anlaşılır olmasıyla birlikte zaman zaman seçili cümelelerde yer almaktadır. Peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatından örnekler, âlim ve mutasavvıf kişilerden nasihatler, konu alakalı hikâyeler, şiirler, az da olsa atasözleri ve deyimler, âyet ve hadislerle zenginleştirilmiş bir anlatın tarzı olduğu için okuyucunun eseri anlamakta zorlanmayacağı ve eserin tekdüzelik ve sıkıcılıktan uzak bir akıcılığı vardır. Bunula birlikte zengin bir içeriğe sahip olması eserlerin diğer özelliklerindendir.

Ahlak-ı Muhsinî'nin muhtasar tercümesi olan *Ahlâk-ı Ahmedî* 1840 yılında İstanbul'da Muhammed Esad Safvet nazaretinde basımı yapılmış, yurt içi ve yurt dışında birçok kütüphanede nüshaları bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

AKOĞLU, Muharrem, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, Ali Arslan Aydın (Sadeleştiren), Yasin Yayınevi, İstanbul 2006.

AKTAY, Ali, "Mu'tazıd-Billâh", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 31, TDV Yay., İstanbul 2006.

AKTEPE, Münir, "III. Ahmed", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

ALBAYRAK, Nurettin, "İbrâhim b. Edhem", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 21, TDV Yay., İstanbul 2000.

ALGAR, Hamid, "Abdulhâlık-ı Gucdüvânî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 31, TDV Yay., İstanbul 1996.

ALTINPAY, Hüseyin, **Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Manisa 2008.

ARICAN, Musa Kazım, "Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi", **İslâm'da Ahlâk ve Etik: Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Semineri 2**, ULİSABÜLTEN, Nisan 2016, ss. 11-24.

AŞGIN, Sait, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1992.

AVÇİN, Mehmet, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsînî (1b – 99a) (İnceleme – Metin)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kütahya 2011.

AYBAKAN, Bilal, "el-Üm", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 42, TDV Yay., İstanbul 2012.

AYCAN, İrfan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 24, TDV Yay., İstanbul 1996.

AYDIN, Mehmet S., "Ahlâk" **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

BABİNGER, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev.) Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

BANARLI, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, MEB Yay., Ankara 1971.

BAYDEMİR, Hüseyin, "Özbekistan'da İskender, "Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41 Erzurum 2009, ss. 109-130.

BEDİR, Murteza, "er-Risâle", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 35, TDV Yay., İstanbul 2008.

BERİVANLI, Kemâl, **Osmanlıca İmlâ Lügâtı**, Nedve Yay., Konya 1978.

BİLTEKİN, Halit, "Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği**", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 3, 2010, ss. 162-171.

BİRIŞIK, Abdulhamit, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibî Aliyye'si", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 17, S. 1, 2004, ss. 53-68.

BOLAT, Ali, "Şakîk-ı Belhî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 31, TDV Yay., İstanbul 2010.

BOZKURT, Nahide, "Hârûnürreşîd", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 16, TDV Yay., İstanbul 1997.

....., "Me'mûn" **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 29, TDV Yay., İstanbul 2004.

BURSALI, Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri 2**, (Haz.) A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.

CANÇELİK, Ali, Şeyh Gâlip Dîvânı'ndaki Bazı Mûsikî Terimlerinin Dinî-Tasavvufî Anlam Açılımları", **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, (Nisan) 2015, ss. 67-77.

COŞKUN, Menderes, "Son Klasik Dönem-Nesir", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, AKM Yay., 2004, ss. 552-590.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Ahlâk", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

ÇANAKLI, Oktay, **Hadîkatü'l-Mülûk**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 1997.

ÇELEBİ, İlyas, "Yecûc ve Me'cûc", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 44, TDV Yay., İstanbul 2013.

DAVUD, Fâtin, **Fâtin Tezkiresi (Hatimetü'l-Eşâr)**, (Haz.) Ömer Çiftçi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.

DEMİRCİ, Mehmet, "Mâlik b. Dînâr", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 27, TDV Yay., İstanbul 2003.

....., "Muhammed b. Fazl el-Belhî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 30, TDV Yay., İstanbul 2005.

DEMİREL, Şener, "Melânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, S. 10, ss. 469-504.

DİLÇİN, Cem, **Dîvân Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.

DİLEK, Muhammet, **Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr. 166a-277b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Manisa 2014.

DOĞAN, Enfel, **Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2006.

EDİRNELİ, Kâmî, **Kâmî Divânı**, Gülgün Erişen Yazıcı (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017.

ERDEM, Hüsameddin, "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri," **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 10, ss. 25-64.

EYİCE, Semavi, III. Ahmed Çeşmesi, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

FIĞLALI, Ethem Ruhı, "Ali", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** TDV c. 2, Yayınları, İstanbul 1989.

....., "Hüseyin", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 28, TDV Yay., İstanbul 1998.

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.

GÜLER, Zekeriya, "Rebî' b. Ziyâd", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 34, TDV Yay., İstanbul 2007.

GÜNER, Ahmet, "Nasr b. Ahmed", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 32, TDV Yay., İstanbul 2006.

HANÖNÜ, Mahmut, **Gazzali'nin Ahlâk Felsefesinin Psikolojik Temelleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2017.

HORATA, Osman, "Necâti Bey'den Bâkî'ye Döne Döne", **Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyomu III**, Çanakkale 30. 05. 1997-01.06.1997, ss. 44-66.

HUNKAR, Ömer Soner, Tamgaç Han", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 39, TDV Yay., İstanbul 2010.

İmam-ı Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, (Çev.) Akif Nuri Karcıoğlu, Sinan Yay., İstanbul 1969.

İYİ, Sevgi, "Etik Nedir", **Etik**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2018, ss. 3-21.

KANAR, Mehmet, **Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul 2010.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Ali), **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

KARA, Musatafa, "Ebü'l Hüseyn en-Nuri", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

KARAALİOĞLU, **Seyit Kemal, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1**: Başlangıçtan Tanzimata, Inkılap ve Aka Basımevi İstanbul 1980.

KARACA, Mine, **Birrî Mehmet Dede Divânı'nın Muhtevâ İncelemesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2008.

KARAHAN, Abdülkadir, "Kırk Hadis", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 25, TDV Yay., İstanbul 2002.

....., **Nâbî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 14, TDV Yay., İstanbul 1999.

KARAKÖSE, Saadet, "Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Alem Mefhumu", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 5/2, 2006, ss. 687-704.

KAYA, Abdullah, **Osman-zâde Ahned Tâib'in Tuhfetu'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2004.

KAYA, Mahmut, "İskender", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 22, TDV Yay., İstanbul 2000.

....., "Meşşâiyye", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 39, TDV Yay., İstanbul 2004.

KEMİKLİ, Bilal, **Türk İslâm Edebiyatı Giriş**, Emin Yay., Bursa 2015.

KILIÇ, Zülfü, "Klasik Türk şiirinde Nazım Şekillerinden Sosyal Hayatın Yansımaları", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2 Winter, Turkey 2009, ss. 835-863.

KINALIZÂDE, Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, (Haz.) Hüseyin Algül, Tercüman, trhz.

KIYÇAK, Özgür, "Osmanzâde Tâib Ahmed'in Sıhhat-âbâd'ının Tür Bağlamında Çok Boyutluluğu" (ss. 369-385), **Uluslarası Necatibey Eğitim ve Araştırmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı V**, Balıkesir, www.unesak.com, 26-28 Ekim 2018, ss. 369-384.

....., **Sıhhat-âbâd**, Kesit Yay., İstanbul 2018.

KONUKÇU, Enver, "Behrâm-ı Gûr", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 5, TDV Yay., İstanbul 1992.

KOYUNCU, Fatih, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 8, S. 41, 2015, ss. 241-258.

KÖPRÜLÜZÂDE, Mehmed Fuad, "Osmanzâde Tâib'e Dair", **Türkiyat Mecmuası,** S. 2, 1928, 427-430.

KURT, Hasan, "Muhammed b. Abdullah b. Tâhir", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. Ek. 2, TDV Yay., İstanbul 2016.

KUTLUER, İlhan, KATİPOĞLU, Hasan, "Hay b. Yakzan", "Ahlâk", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 16, TDV Yay., İstanbul 1997.

KÜÇÜK, Raşit, "Abdullah b. Mübârek", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 1, TDV Yay., İstanbul 1988.

……, "Muhammed b. Eslem", **DİA(Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, ss. 527-528.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Ali Mustafa Efendi", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ Yay. Ankara 2005.

MERÇİL, Erdoğan, "Mahmûd-ı Gaznevî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 2, TDV Yay., İstanbul 2003.

....., "Sebük Tegin", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

....., "Ya'kûb b. Leys", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 35, TDV Yay., İstanbul 2008.

NASKALI, Esko, "Sâsânîler", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

....., "Sâsâniler", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

Nedîm, **Nedîm Dîvânı**, (Haz.), Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.

ÖNGÖREN, Reşat, "İbrâhim b. Edhem", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 21, TDV Yay., İstanbul 2000.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Sencer", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 1 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

....., "Adudüddevle", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 1, TDV Yay., İstanbul 1988.

....., "Esfâr b. Şireveyh", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 11, TDV Yay., İstanbul 1994.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanzâde Ahmed Tâib", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 34, TDV Yay., İstanbul 2007.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Müsterşid-Billâh", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 37, TDV Yay., İstanbul 2006.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İnkılab Yayınevi, İstanbul 1988.

ÖZŞENEL, Mehmet, "Şeybânî Muhammed b. Hasan", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

ÖZTÜRK, Murat, "Dîvân Şâirinin Nimet ve İktidar Ekseninde Ulusları Ötekileştirmesi", **AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 51, 2014, ss. 63-88

....., "Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/1 Winter, Turkey 2012, ss. 1803-1824.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Zülkarneyn", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 44, TDV Yay., İstanbul 2013.

PALA, İskender, "Sedd-i İskender", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

....., **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2015.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2014.

PEKER, Osman, **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kütahya 2010.

RIFAT, Ahmet, **Tasvîr-i Ahlak: Ahlak Sözlüğü,** (Haz.) Hüseyin Algül, 1001 Temel Eser 62, İstanbul trhz.

SARIÇİÇEK, Ramazan, **Yüzler Hâli Söyler**, Büyüyen Ay Yay., Diyarbakır 2014.

SEFERCİOĞLU, Necat, "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divân Şiirinde Kullanılışı", **Yeni Defne**, c. 8-9, 1990.

SEVGİ, Ahmet, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâirânlık ve Vekaletnameler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 32, 2014, ss. 1-28.

SUCU, Nurgül, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'atü'l-Ahlâk'ı,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

SUNAL, Arif, "XVIII. Yüzyıl Dîvân Şâiri Adlî ve Dîvânı", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, 2017, ss. 441-466.

SUNAR, Cavit, **İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve islâm'da Ahlak Görüşleri**, AÜ İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980.

SÜMER, Faruk, "Selçuklular", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

ŞAHİN, Duygu Kayalık, "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osman-zâde Tâib Divânı", **II. Internatıonal Academıcresearch Congress**,18.10.2017- 21.10.2017, ss. 620-631.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, "Ahlâk-ı Muhsinî, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

TAŞ, Aydın, "Şeybânî Muhammed b. Hasan", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

TOK, Turgut, **Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî Nasâyihü'l-Mülûk**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2009.

TOLTABAYEV, Saidbek, "Tasavvufî Şahsiyet Olarak Hüseyin Vâiz Kâşifî" **Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya I**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Aralık 2018, ss. 204-212.

TUNÇ, Gökhan, "Osmanzâde Tâib'in Bir Kasidesiyle 18. Yüzyıl Gündelik Hayatına ve Kasidenin Yazılma Amacına Bir Bakış, **Kebikeç Dergisi**, S. 26, 2008, ss. 333-341.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "Hatim et-Tâî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 16, TDV Yay., İstanbul 2010.

Türk Dil Kurumu, **Yazım Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara 2012.

Türkiye Diyanet Vakfı, **Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, Ankara 2018.

ULUDAĞ, **Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., Bursa 1990.

USTA, Aydın, "Sâmâniler", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, TDK Yay., Ankara 1988.

ÜNVER, İsmail, "İskender", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 12, TDV Yay., İstanbul 2000.

ÜZÜM, İlyas, "Hüseyin", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 18, TDV Yay., İstanbul 1998.

YATMAN, Mustafa, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

YAZAR, İlyas, **Kânî Dîvânı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2006.

YAZICI, Tahsin, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 17, TDV Yay., İstanbul 1998.

....., "Efrâsiyâb", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

....., "Ferîdûn", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 12, TDV Yay., İstanbul 1995.

YILDIZ, Fahreddin, "İslâmî İlimler, Dîvân Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitaplar: Kırk Hadisler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 11, S. 21, 2013, ss. 407-455.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Tâhir", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 1, TDV Yay., İstanbul 1988.

....., "Bâbek", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 4, TDV Yay., İstanbul 1991.

....., "Ebû Müslim-i Horasânî", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),** c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

YILMAZ, Müslüm, Hâfız Hüseyin el-Kastamonî et-Tosyavî el-Halvetî'nin Ravzatü'ş-Şüheda Adlı Eseri", **The Journal Of Academic Social Science Studies**, Number 52, Winter I, 2016, ss. 387-399.

YÖNTEM, Ali Canip, "Reis-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, 1928, ss. 103-129.

YÜREKLİ, Tülay, **Sâmânîler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Ahmed bin Harb, http://biriz.biz/evliyalar/AhmedbinHarb.htm, (20.05.2019).

AKBULUT, Dursun Ali, **Akhunlar (Kionit / Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler**, https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362787&/Akhunlar-(Kionit-/-Hyon)-ve-Eftalitler-%C3%87a%C4%9F%C4%B1nda-Mavera%C3%BCnnehir-ve-Horasanda-T%C3%BCrkler-/-Prof.-Dr.-Dursun-Ali-Akbulut- (06.10.2019).

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_dîvân_siiri_Yazi.pdf (16.05.2019).

KONUKÇU, Enver, **Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)**, https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362794&/Akhunlular%C4%B1n-Kal%C4%B1nt%C4%B1s%C4%B1-Olarak-Kala%C3%A7lar-(Hala%C3%A7lar)-/-Prof.-Dr.-Enver-Konukcu- (06.10.2019).

TDK,"Etik".http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategoriget=terim&kelimeget=etik, (15.05.2019).

İNDEKS

A

ᶜAbdulḫālıḳ Ġucduvānī, 192
ᶜAbdullāh, 140, 162, 176
ᶜAbdullāh Ṭāhir, 140, 162, 163
ᶜAbdulmecid Ḫān, 218
ᶜadālet, 136, 140, 141, 143, 164, 173, 199, 206, 208, 215, 217
Ādem, 126, 148, 187
ᶜādil, 118, 119, 120, 123, 141, 142, 146
ᶜadl, 121, 122, 133, 140, 141, 142, 145, 146, 153, 190, 194, 217
ᶜAdl, 122, 139, 142, 144, 145
ᶜAḍudü'-devle, 203
ᶜafv, 118, 143, 146, 147, 148, 155, 175, 189, 200, 202, 204, 205
ᶜAfv, 146, 148
Ahālī-i Hindistān, 157
āhenger, 192
aḫlāḳ, 115, 131, 148, 150, 170, 173, 182, 186, 194, 195
Aḫlāḳ-ı Aḥmedī, 114, 117
Aḫlāḳ-ı Nāṣırī, 115
aḫlāk-ı pesendīde, 164
Aḥmed b. Muḥammed Belhī, 200
Aḥmed Belḫī, 200
Aḥmed Ḥarb, 162
ᶜākil, 123
ᶜAlī bin Ebī Ṭālib, 117
Alparslān, 143
ᶜArafāt, 200
Arāsto, 147
Aristo, 181, 195
Arisṭotālīs, 133
Aṣḥāb-ı ḥayā, 128
ᶜAzīz-i Mıṣr, 174
ᶜAzm, 115, 134

B

Bāb, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 135, 138, 139, 146, 148, 150, 152, 153, 155, 161, 164, 166, 169, 170, 171, 173, 177, 178, 183, 186, 188, 192, 195, 197, 200, 206, 209, 214
Baġdād, 127, 183
Baṣra, 205
Behrām, 185
Behrām-ı Gūr, 144, 185
Benī Ṭay, 158
Beyt, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172,173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 217
Beytullāhi'l-ḥarām, 140
Bülend-himmet, 133

C

Caᶜfer Simnānī, 177
cehd, 135, 136, 137, 167
Celālī, 115
cemāl, 158, 181, 185, 200, 216
Cenāb-ı Bārī, 124
Cenāb-ı Erḥamü'r-Rāḥimīn, 153
Cenāb-ı Kibriyā, 215
Cenab-ı Rabbü'l-ᶜālemīn, 178
Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīn, 137
Cenāb-ı vāhibü'l-āmāl, 119
cennet, 127, 165
cidd, 135, 137, 138
Cidd, 135, 136, 137
cūd, 143, 146, 152, 157, 158, 159, 160, 201
cūd u seḫā, 157

Ç

Çīn, 142

D

devlet, 116, 120, 127, 128, 129, 131, 132, 136, 137, 140, 141, 142, 143, 146, 152, 153, 154, 156, 160, 161, 165, 167, 175, 179, 181, 184, 186, 190, 192, 200, 205, 206, 209, 214, 216, 219
Deylemī, 177
dīn, 130, 140, 150, 152, 166, 176, 181, 204, 210
Dicle, 85, 128, 183
dil-cūy, 150
diyānet, 164, 166, 193, 204
duᶜā, 118, 119, 120, 127, 154, 155, 178, 201, 216
Duᶜā, 119, 200
dürr, 132
dürşt kelām, 181

E

Ebū Caᶜfer, 177
Ebū Müslim, 177
edeb, 128, 130, 131, 151
Edeb, 130, 131
Eflātūn, 194
Efrāsiyāb, 179
Ehl-i Sünnet, 212
el-ḥamdü-lillāh, 121
Emānet, 164, 212
Emīr-i Belh, 164
Emīrü'l-müᵓminīn, 117
Enbiyā-i kirām, 124
Erdeşīr-i Bābek, 172, 190
Esfār b. Şireveyh, 177
Eşrār, 209, 210

F

feḥm, 131, 192
Ferīdūn, 136
fısḳ, 126, 129, 130, 184, 190, 207, 210
Firāset, 192, 193, 195
fücūr, 130, 190

G

ġaflet, 121, 182, 190, 192, 215
Ġayret, 183, 184, 186
Ġayret-i dīniyye, 183, 184
ġayret-i dünyeviyye, 183

H

Ḥaccāc, 140, 169
Ḥaccāc-ı Ẓālim, 169
Ḥadīṯ-i şerīf, 154
Ḥakīm, 133, 147, 181, 212
Haḳḳ, 150
Ḥaḳḳ Teᶜālā, 124, 152, 172, 176
Ḫalīfe, 118, 127, 128, 141, 144, 147, 161, 183, 204, 207
Ḥalīm, 149
Ḫālid'übnü'l-Velīd, 178
Hārūn, 207

Hārūn Reşīd, 161
Hārunu'er-Reşīd, 207
Ḥātim, 157, 158, 159, 160
Ḥātim-i Ṭāʾī, 157
ḥayā, 116, 126, 128, 129, 131
Ḥayā, 126, 128
ḥayret, 133, 135, 188
ḥazm, 177, 178
Ḥazm, 75, 177
Ḥażret-i Ādem, 126
Ḥażret-i Ḥamza, 210
Ḥażret-i ʿĪsā, 151
Ḫażret-i İmām, 149
Ḥażret-i İsmāʿil, 166
Ḥażret-i Mūsā, 201, 214
Ḥazret-i Osmān, 129
Ḥażret-i Perverdigār, 125
Ḥażret-i Sulṭan Aḥmed, 116
Ḥażret-i Sulṭān-ı Aḥmed-i Ḫān, 153
Hażret-i Sulṭān-ı Enbiyā, 116
Ḥażret-i Şeyḫ Saʿdī, 144
Herāt, 117
ḥırş, 150, 190
ḫışm, 143, 149, 150, 183, 193
Hicāz, 185
Ḥikāyet, 119, 121, 123, 126, 131, 132, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 146, 149, 151, 152, 154, 156, 157, 162, 164, 166, 167, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 183, 186, 189, 190, 192, 195, 197, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 207, 211, 216
ḫilāfet, 144, 154
ḥilm, 116, 148, 149, 150
Ḥilm, 148
himmet, 35, 36, 64, 70, 116, 132, 133, 134, 136, 137, 142, 159, 181, 184, 185, 200, 212
Himmet, 62, 132, 134
Ḥorāsān, 161
Ḫorāsān, 162, 175, 177, 200
ḫoş-ḫūy, 150
Ḫudā, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 129, 130, 131, 134, 141, 143, 145, 148, 155, 162, 164, 181, 183, 187, 189, 191, 195, 207, 210, 215, 217
Ḫudāvend, 114
Ḫulefā-yı ʿAbbāsiye, 206
Ḫulḳ, 150
ḫulḳ-ı cemīl, 129
Ḥükemā, 141, 146, 174, 175, 194, 196, 208, 211
Hükemā-yı Hind, 135
Hürmüz b. Nūşirevān, 187
Ḥüseyn bin ʿAlī, 149
Ḫüsrev, 155, 156, 187
Ḫüsrev-i Perviz, 156

I

Işfahān, 211

İ

İbādet, 117
İblīs, 213
İbrāhīm Ḥācib, 168
İbrāhīm İmām, 177
İbrāhim Edhem, 204
ʿİffet, 129, 130
iḫlāṣ, 118, 119, 145, 168, 175, 201
İḫlāṣ, 118
iḥsān, 120, 128, 139, 143, 149, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 173, 176, 189, 199, 201, 202, 203, 205, 207
İlāh, 117, 119, 125
İmām Muḥammed, 192
İmām Rabbānī Muḥammed b. Hasan Şeybānī, 161
İmām Şāfiʿī, 192
īmān, 125, 128, 148, 159, 164, 192, 204
İskender, 127, 133, 135, 147, 171, 179, 181, 195, 222
İsmaʿīl Sāmānī, 161
ʿişmet, 129, 185

K

ḳabr-i Ḥātem, 160
Ḳāşifī, 116
Ḳayṣer, 138, 174
Ḳayṣer-i Rūm, 174
ḳażā, 115, 119, 123, 124, 144, 179, 215
kemāl, 114, 115, 116, 128, 133, 143, 148, 152, 158, 161, 166, 185, 189, 190, 191, 193, 215, 216
Kemāl, 120, 126, 143, 183, 185
kerīm, 125, 126, 146
Ketm-i esrār, 195, 196
Keyd-i düşmen, 181
Ḳıṭᶜa, 118, 129, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 146, 150, 152, 153, 155, 160, 163, 165, 168, 170, 171, 173, 176, 178, 180, 182, 183, 188, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 205, 207, 209, 213, 216
Kirmān, 203
Ḳubād Şāh, 189
Ḳubeyṣa, 185
Kurᵓān, 176, 211
Kütüb, 138, 172
kütüb-i aḫlāḳ, 115

M

Mālik b. Dīnār, 200
Manşūr, 190
Manşūr Ḫalīfe, 204
Maṭbaᶜati Dāri'l-Ḫilāfeti'l-ᶜAliyye, 218
Medāyin, 141, 210
Mefḫar-ı kāᵓināt, 195
mekārimi'l-aḫlāḳ, 218
Mekke, 146
Melik-i Kirmān, 203
Melik-i Şām, 158
Melikşāh-ı Selçūḳī, 143
Melikü'l-Riḳāᶜ, 172
memālik-i Rūm, 157
Meᵓmūn, 127, 141, 147
Meᵓmūn Ḫalīfe, 126, 141, 144
Meᵓmūn-i kerem, 142, 144
merḥamet, 120, 121, 142, 152, 153, 184, 204
Merv, 176
Meşāyıḫ-ı kibār, 129
meşveret, 136, 142, 156, 174, 206
Meşveret, 173, 177
Mevlānā Ḥüseyn Kāşifī, 115
Mıṣrāᶜ, 115, 217
milḥ, 149
Muḥammed Esᶜad Ṣafvet, 218
Muḥammed Eslem-i Ṭūsī, 162
Muḥammed Ṭāhir, 168
Muᶜteżid Ḫalīfe, 183
Mülūk, 135, 146, 163, 179, 181, 193, 206
Mülūk-i ᶜArab, 146, 179
Mülūk-i Fāris, 206
Müsterşid Ḫalīfe, 169

N

namaz, 125
Naṣr b. Aḥmed Sāmānī, 172
Naẓm, 117, 127, 136, 157, 164, 166, 171, 184
necāt, 138, 169, 179, 200, 207
Neccār, 192
Neṣr, 114, 115, 119, 120, 124, 125, 127, 130, 132, 133, 136, 141, 144, 145, 148, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 172, 175, 176, 177, 179, 181, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 193, 197, 198, 201, 202, 203, 204,206, 207, 210, 212
nīk-nām, 119, 179, 198, 206
nīk-nāmī, 155
Nīşābūr, 162, 168
Nigāristān, 204
Nūşirevān, 128, 138, 140, 141, 193, 210

O

ᶜOṣmāniyān, 153

P

Pādişāh-ı Ḫarezm, 190
Padişāh-ı Rūm, 131

R

Rabb, 116, 122, 131, 214
Raᵓūf, 120
Resūl, 114, 120, 130, 146, 183
Resūl-i Ekrem, 130, 146
Resūl-i kerīm, 114
Resūluᵓllāh, 173
rıfḳ, 142, 150, 151, 152
Rıfḳ, 150, 151
rıżā, 118, 124, 136, 153, 157, 159, 164, 169, 181, 215
Rıżā, 124
Riᶜāyet-i ḥuḳūḳ, 200
risālet, 117, 121, 166, 178
risālet-penāh, 121
Rubāᶜī, 139, 185
Rūḥuᵓllāh, 151
Rūm, 138, 157

S

ṣabr, 122, 123, 151
Ṣabr, 122, 123
ṣanādīd-i Kureyş, 146
ṣebāt, 122, 138
Ṣebāt, 70, 138, 139
Sebüktekīn, 152
seḫā, 116, 150, 155, 158, 159, 160
seḫāvet, 155
Seḫāvet, 155
Seyyid ᶜAlī Hemedānī, 193
Seyyidüᵓl-Mürselīn, 150
siyāset, 143, 169, 173, 187, 188, 210, 215
Siyāset, 186, 205
ṣoḥbet-i aḫyār, 209
Ṣoḥbet-i Aḫyār, 206
Sulṭān Aḥmed, 122, 155
Sulṭān Maḥmūd, 152, 199
Sulṭān Maḥmūd Ġaznevī, 138
Sulṭān Sencer, 121, 206
Sulṭān-ı ᶜālīşān, 121
Sulṭān-ı hūş-mend, 122
Sulṭān-ı Mıṣr, 131
Sulṭān-ı Rūm, 174
sünnet-i seniyye, 117, 121

Ş

Şāh Sencān, 117
Şāhenşeh, 119
Şāh-ı Fārūḳ, 129
Şāh-ı Yemen, 159
Şaḳīḳ-i Belhī, 207
Şākir, 122
Şām, 157, 158
Şecāᶜat, 178, 182
Şefḳat, 152
Şehzāde, 137, 165
şerm, 126, 128, 129, 131, 133, 152, 201
Şeyḫ Ebüᵓl-Hasan Nūrī, 183
Şükr, 120, 121, 122

T

Ṭāᵓib, 114, 116
Tamġāc Ḫān, 186, 205
teᵓemmül, 171, 172, 173, 188, 194
teᵓennī, 171, 172, 173
Tevażuᶜ, 161
Tevekkül, 124
Teyaḳḳuẓ, 188
Türkī, 115

U

ᶜulüvv-i himmet, 134, 135
ᶜUlüvv-i himmet, 132

V

Vefā, 166

Y

Yaᶜḳūb, 132, 168, 180, 181
Yaᶜkūb-ı Leyṣ, 132, 136, 168, 180
Yemen, 157, 158
Yezdicerd, 185

Z

zinde-rūd, 143
Ziyād, 205
Ziyād-ı Baṣrī, 205
Ẓulm, 193
Ẕü’l-ḳarneyn, 181
zünnar, 164